

EGE VE YUNAN TARİHİ

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

TÜRK TARİH KURUMU

Birinci baskı : 1947
İkinci baskı : 1963
Üçüncü baskı : 1971
Dördüncü baskı : 1984
Beşinci baskı : 1988
Altıncı baskı : 1995
Yedinci baskı : 1999

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. Dizi - Sayı 87

DÜNYA TARİHİ

EGE VE YUNAN TARİHİ

Ord. Prof. Dr. ARİF MUFİD MANSEL.

8. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BAŞIMEKVI - ANKARA
2004

Mansel, Arif Müfid

Ege ve Yunan tarihi / Arif Müfid Mansel.--8. bsk.--
Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2004.

xxiv, 707 s. : res. ; 24 cm.--(AKDHYK Türk Tarih
Kurumu yayınları ; XIII. Dizi-Sa. 7. Dünya Tarihi).

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 975 - 16 - 0726 - 4

1. Ege tarihi. 2. Yunan tarihi. 3. Hellenizm.
I. E.a. II. Dizi. III. Dizi: Dünya Tarihi.

938

939

ISBN 975-16-0726-4

Türk Tarih Kurumu, dilimizde tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış bir dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmen olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlayarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Birkaç yıldan beri devam eden bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya Tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 38 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri aşağıda gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamayacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu seride çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların ana kaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yansıtmak büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

DÜNYA TARİHİNİN İHTİVA EDECEĞİ BAHİSLER

I. — İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistarya)	2 cilt
II. — Orta Asya (İslâm istilâsına kadar)	1 "
III. — Çin (En eski çağlardan bugüne kadar)	1 "
IV. — Hint (En eski çağlardan bugüne kadar)	3 "
V. — Mesopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin (İslâmîliğe çıkışına kadar)	2 "
VI. — Mısır (Roma istilâsına kadar)	1 "
VII. — Anadolu (Hellenistik devre kadar)	1 "
VIII. — Ege, Yunanistan, Makedonya, İskender ve Hellenizm kralîhânesi devri	1 "
IX. — İran (Arap istilâsına kadar)	1 "

EGE VE YUNAN TARİHİ

VI

X. — Roma	2 cilt
XI. — Bizans	1 "
XII. — Şarkî Avrupa (Eski çağlardan Orta çağın sonuna kadar) ...	1 "
XIII. — İslâm tarihi (Endülüs ve Tevaif-i Mülûk dahil)	2 "
XIV. — Orta çağ Türk devletleri	4 "
XV. — Orta çağda Avrupa	2 "
XVI. — Osmanlı İmparatorluğu	7 "
XVII. — Yeni çağda Avrupa (Rusya dahil)	3 "
XVIII. — Yeni çağda Orta Asya ve Yakın Doğuda diğer devletler ...	1 "
XIX. — Amerika	1 "
XX. — Uzak Doğu (Eski çağlardan bugüne kadar)	1 "

İÇİNDEKİLER

TÜRK TARİH KURUMUNUN NOTU	V
İÇİNDEKİLER	VII
RESİM, HARİTA VE KROKİLERİN LİSTESİ	XIII

BİRİNCİ BÖLÜM

EGE BÖLGESİ VE YUNANİSTAN'IN COĞRAFYA DURUMU

Ege denizi ve ülkeleri 1. — Yunanistan 2. — Anadolu'nun batı kıyıları 3. — Ege adaları 3. — Ege iklimi 4. .... 1—5

İKİNCİ BÖLÜM

EN ESKİ ÇAĞLARDAN ÜÇÜNCÜ BİNYIL SONUNA KADAR EGE DÜNYASI

GİRİT

Ege uygarlığında Girit'in yeri 7. — Girit'in neolitik kültürü 8. — Girit'in 3 üncü binyıl maden kültürü 10. — 3 üncü binyıl Girit keramikleri 11. — 3 üncü binyıl Girit devletleri 12. .... 7—12

YUNANİSTAN, EGE ADALARI VE ANADOLU

Yunanistan'da ilk neolitik kültürler. Sesklo kültürü 12. — Dimini kültürü 14. — 3 üncü binyılda Orta ve Güney Yunanistan 16. — Ege'de Anadolu kavimleri 18. — 3 üncü binyılda Ege adaları 20. — 3 üncü binyılda Anadolu 23. .... 12—27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ BİNYILDA EGE BÖLGESİ

GİRİT

M. ö. 2000-1700 yılları arasında Girit kültürü 29. — M. ö. 1700 yılından önceki keramikler 31. — M. ö. 1700 yılından sonraki Girit 32. — M. ö. 17nci-16ncı yüzyıl sarayları 36. — Mezarlar 38. — Freskler 39. — M. ö. 1700 den sonraki keramikler 44. — Mühürler 45. — Heykeltıraşlık 47. — Girit halkı 49. — Yazı 49. — Din 51. — Tapınaklar ve din törenleri 53. — Ölümler kültü 57. — Girit uygarlığının son evreleri 58. ... 29—58

YUNANİSTAN VE AKA'LAR

Aka'ların menşe' sorunu 59. — Aka kültürünün ilk evreleri 60. — M. ö. 1600 den sonraki Aka kültürü 62. — Aka şehir devletleri 63. — Mikenai çatosu 65. — Mikenai kuyu mezarları 66. — Mikenai kubbeli mezarları 69. — M. ö. 16 ncı yüzyıldan sonraki şatolar 70. — Şatoların iç süsleri 74. — Kıyafet ve silâhlar 77. — Yazı 79. — Din 79 — Ölüler kültü 79. — Girit etkilerinin sonucu 80. — M. ö. 1600-1200 keramikleri 80. — M. ö. 1400 ile 1200 yılları arasında Aka'lar 82. — Truva harbi 82. — Aka'ların doğu Akdeniz'de yayılışı ve Ahhiyava sorunu 83. — Akayivâşa'lar sorunu 87. — Ege göçleri 87. — Ege göçlerinden sonra Aka'ların Anadolu'ya geçişi 89. .... 59—92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YUNAN TARİHİNİN ORTA ÇAĞI

DOR GÖÇLERİ VE SONUÇLARI

Dor göçüne ait belgeler 93. — Heraklesoğulları mitos'u 93. — Dor göçünün sonuçları 95. — Yunan Orta Çağı 96. .... 93—97

YUNAN ORTA ÇAĞININ SOSYAL VE SİYASAL GELİŞİMİ

Yunanlı'ların birliği 97. — Halkın sınıflara ayrılması 98. — Şehir devletlerinin meydana gelişi 100. — Şehir devletleri arasındaki ilişkiler 104. — Kıralların aristokratlar tarafından devrilmesi 105. .... 97—106

DOR GÖÇÜNDEN SONRA YUNANİSTAN

Kuzey Yunanistan 106. — Orta Yunanistan 107. — Attika 109. — Peloponnes 111. — Lakonya ve Spartalı'lar 113. — Spartalı'ların sosyal teşkilâtı 116. — Sparta'nın siyasal tarihi 117. — Peloponnes'in başka bölgeleri 118. — Kiklad adaları ve Girit 120. — Anadolu kıyıları 122. .... 106—123

YUNAN ORTA ÇAĞININ EKONOMİK VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ

Tarım ve hayvancılık 123. — Ekonomi 123. — Ulaşım ve ticaret 124. — Yazı 127. — Destanlar 129. — İlyada ve Odiseia 130. — Din 134. — Ölüler kültü 139. — Tapınaklar 141. — Rahipler ve kâhinler 142. — Spor yarışmaları 145. — Sanat. Mimarlık 147. — Keramikler 151. — Madeni eserler ve heykeller 154. .... 123—155

YUNAN ORTA ÇAĞININ SONU : KOLONİLER KURULMASI

Kolonizasyonun nedenleri 155. — Kolonilerin kuruluş tarzı ve karakteri 158. — Yerlilerle Yunanlı'lar arasındaki ilişkiler 161. — İtalya ve Sicilya kolonileri 162. — Fransa ve İspanya kolonileri 164. — Ege denizi, Boğaz'lar ve Marmara kolonileri 165. — Karadeniz kolonileri 167. — Doğu Akdeniz, Mısır ve Kirene kolonileri 169. 155—171

BEŞİNCİ BÖLÜM

YUNAN TARİHİNİN ARKAYIK ÇAĞI

(M. ö. 7 nci - 6 ncı yüzyıllar)

SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİKLİKLER

Sınıflar mücadelesinin başlangıçları 173. — Köleliğin ortaya çıkması 173. —
Sikkenin icadı 174. — Sınıf mücadeleleri ve kanunların yazıyla saptanması 175. ...
173—178

TIRANLAR

Tiranlığın niteliği 179. — İyonya tiranları 179. — Yunanistan tiranları 181. —
Sicilya tiranları 182. .... 178—183

X ARKAYIK ÇAĞDA YUNANİSTAN

Atina'nın devlet teşkilâtı, sosyal ve ekonomik gelişimi 183. — Drakon kanunları
185. — Solon'un reformları 186. — Reformlardan sonraki olaylar 192. — Peisistra-
tos'un tiranlığı ve izlediği iç siyaset 193. — Peisistratos'un dış siyaseti 196. — Peis-
tratos'un oğulları ve tiranlığın sonu 198. — Kleistenes'in reformları 201. — 6 ncı yüzyıl
sonundaki siyasal olaylar 205. — Sparta ve komşuları ile ilişkileri 206. — Sparta'da
askeri ve sosyal değişiklikler 207. — Peloponnes birliği 208. .... 183—209

7 NCI VE 6 NCI YÜZYILLAR UYGARLIĞI

Arkayik çağ uygarlığının niteliği 209. — Edebiyat. Lirik şairler 210. — Tragedyanın
başlangıçları 214. — Din 215. — Öbür dünya hakkındaki görüşler 217. — Arkayik çağ
misterleri 218. — Felsefe 223. — Bilim alanında ilerlemeler 225. — Tıp 226. — Tarih-
çilik 226. — Sanat. Mimarlık 227. — Heykeltıraşlık 239. — Resim ve nakış 244. ...
209—251

ALTINCI BÖLÜM

YUNAN TARİHİNİN KLÁSİK ÇAĞI

(M. ö. 5 inci yüzyıl)

PERS KIRALLIĞI

Pers kiralığı ve batı ile ilişkileri 253. — Pers kiralığının siyaseti ve teşkilâtı 256.
— Pers'lerin dini 260. — Pers yazısı 262. — Pers sanatı 262. .... 253—265

İYONYA İHTİLÂLİ VE ONU İZLEYEN OLAYLAR

İyonya ihtilâlinin nedenleri 265. — İyonya ihtilâli 266. — Mardonios'un Trakya
seferi 270. — M. ö. 500-494 yıllarında Yunanistan 270. .... 265—272

EGE VE YUNAN TARİHİ

PERS HARPLERİ

Pers'lerin Yunanistan'a ilk seferi. Maraton muharebesi 272. — 490-480 yılları arasında Yunanistan 275. — Kserkses'in Yunanistan seferi 279. — Artemision ve Termopilai muharebeleri 281. — Salamis deniz muharebesi 285. — Plataiai ve Mikale muharebeleri 289. .... 272—294

BEŞİNCİ YÜZYILDA SICİLYA

Sicilya Yunanlı'ları ve Kartacalı'lar 294. — Gelon ve Himera muharebesi 295. .... 294—296

ATINA'NIN ÜSTÜNLÜK DÖNEMİ

(PENTEKONTAETİ)

Bu dönemde beliren kuvvetler 297. — Attika-Delos deniz birliği 299. — Temistokles ve Pausanias 301. — Kimon ve Evrimedon muharebesi 302. — Areopag'ın devrilmesi 302. — Perikles'in başlangıçları 303. — Yunanistan harbi 304. — Yunanlı'ların doğu Akdeniz seferleri ve Kallias barışı 305. — Sparta ile yapılan barış 307. — M. ö. 446-431 barış dönemi esnasında Atina 307. — Perikles'in "panhellen" siyaseti 311. — Atina'nın iç hayatı 311. — Atina'nın mali durumu ve bayındırlık işleri 312. 297 — 314

PELOPONNES HARBI

Harbin nedenleri 314. — İki tarafın kuvvetleri 317. — İki tarafın harp plânları 319. — Arhidamos harbi 320. — Nikias barışı ve Alkibiades 324. — Sicilya seferi 327. — İyonya harbi 331. — Arginusai ve Aigospotamoi muharebeleri ve Atina'nın yenilmesi 336. .... 314—339

BEŞİNCİ YÜZYIL UYGARLIĞI

Beşinci yüzyıl uygarlığında Atina'nın yeri 339. — Din 339. — Felsefe 340. — Çeşitli bilimler 341. — Tıp 342. — Sofizm 343. — Sokrates 345. — Edebiyat 347. — Tragedya 347. — Komedy 350. — Tarih 352. — Sanat, Mimarlık 357. — Perikles zamanındaki Atina yapıları 358. — Anadolu'daki yapılar 367. — Heykeltıraşlık 369. — Vazo resimleri 381. .... 339—382

YEDİNCİ BÖLÜM

YUNAN TARİHİNİN İKİNCİ KLASİK ÇAĞI

(M. ö. 4 üncü yüzyıl)

SPARTALI'LAR VE TEBALİ'LARIN HEGEMONYASI

Peloponnes harbinden sonraki Yunanistan 383. — Anadolu ve Yunanistan'da savaşlar 384. — Antialkidas barışı 386. — İkinci Attika-Delos deniz birliği 388. — Tebai'n hegemonyası 389. — Yunanistan'daki harpler 391. — Panhellenizm akımları 393. — İtalya ve Sicilya olayları 393. .... 383—394

MAKEDONYALI'LARIN HEGEMONYASI

Makedonyalı'ların ırkı, teşkilâtı ve tarihi gelişimi 395. — Filip II den önceki Makedonya kırılları 396. — Filip II ve eseri 397. — Filip'in icraatı 400. — Yunanistan'daki siyasal akımlar 402. — Filip'in tekrar Yunanistan işlerine karışması ve Hainoneia muharebesi 403. — Korint kongresi ve Pers'lere karşı yapılacak üç seferine karar verilmesi 405. .... 395—407

DÖRDÜNCÜ YÜZYIL UYGARLIĞI

Bu dönem uygarlığının genel karakteri 407. — Edebiyat 409. — Felsefe 410. — Eflâtun 412. — Aristo 415. — Tarihçilik 416. — Başka bilimler 417. — Sanat. Mimarlık 418. — Heykeltraşlık 424. — Resim sanatı 429. .... 407—432

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HELLENİZM ÇAĞI

(M. ö. 330 - 30)

BÜYÜK İSKENDER DEVLETİ

Büyük İskender'in karakteri ve başlangıçları 433. — Trakya ve İllirya seferleri 434. — Asya seferi. İki tarafın gücü ve harp plânları 435. — Anadolu ve doğu Akdeniz ülkelerinin zaptı 437. — Siva vâhası gezisi 443. — Gavgamela muharebesi ve Ön Asya ülkelerinin zaptı 445. — Doğu İran ve Orta Asya ülkelerinin zaptı 447. — Hindistan seferi 449. — Yunanistan olayları 451. — İskender'in son icraatı 452. — İskender'in eseri 455. .... 433—458

HELLENİZM ÇAĞI KIRALLIKLARININ TARİHİ

İskender'in ölümünden sonraki olaylar 458. — Triparadeisos kararları. İskender devletinin parçalanmağa başlaması 461. — 311 barışından sonraki olaylar 464. — Aşağı İtalya ve Sicilya olayları 465. — Ipsos muharebesine kadar doğu olayları 465. — Ipsos muharebesinden sonraki olaylar 466. — Kurupedion muharebesi ve sonuçları 467. — Kelt akınları 470. — Anadolu'da ulusal devletlerin kuruluşu 472. — Doğuda ve batıda savaşlar 474. — Yunanistan'daki siyasal birlikler 476. — M. ö. 3 üncü yüzyıl sonlarında hellenizm dünyası ve Romalı'lar 478. — Romalı'ların Avrupa ve Asya'da yaptıkları harpler 480. — Makedonya ve Yunanistan'ın Romalı'ların eline geçmesi 485. — Başka hellenizm devletlerinin Roma'ya katılması 488. .... 458—491

HELLENİZM DEVLETLERİNİN TEŞKİLÂTI, SİYASETİ, EKONOMİSİ VE SOSYAL DURUMU

Hellenizm devletlerinin yapısı 491. — Hellenizm kırıllıklarının idare şekli 492. — Mısır'ın devlet teşkilâtı 493. — Selevkos'lar kırıllığının teşkilâtı 496. — Hellenizm kırıllıklarının iç ve dış siyasetleri 496. — Hellenizm dönemi ekonomisi 499. — Mısır

ekonomisi 500. — Büyük şehirlerin işesi sorunu 503. — Tarım 504. — Orta sınıfın teşekkülü 505. — Yunanistan'ın ekonomik durumu 506. — Batı Akdeniz ülkelerindeki durum 507. .... 491—507

HELLENİZM KÜLTÜRÜ

"Hellenizm"ın anlamı ve genel karakteri 507. — Çeşitli ülkelerdeki hellenizm akımları ve etkileri 509. — Hellenizm dini 512. — Yabancı tanrılar kültü 513. — Edebiyat 517. — Filoloji araştırmaları 520. — Tarihçilik 521. — Felsefe 523. — Bilim araştırmaları 525. — Matematik ve astronomi 527. — Coğrafya 527. — Tabiat bilimleri 528. — Tıp 529. — Sanat. Mimari 529. — Heykeltıraşlık 544. — Resim sanatı 551. — Hellenizm dönemi Karma sanatları 554. .... 507—554

KRONOLOJİ CETVELİ	555
KIRAL LİSTELERİ	571
BİBLİYOGRAFYA	575
DİZİN	663

RESİM, HARİTA VE KROKİLERİN LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
1. Neolitik idol (üstte) ve kap (altta). Knossos	9
2. Üçüncü binyıl Girit vazolarından : boyalı bezekli vazo (solda), benekli vazo (sağda)	11
3. Dimini çatısının plânı. İç kalede sura bitişik megaron görülüyor ...	14
4. Tesalya prehistorik kültürlerine ait toprak eserler . A : Sesklo kâsesi. B : Dimini çanağı. C : Dimini üslûbunda bezemiş bir vazo. D : Dimini'de bulunmuş bir araç	15
5. Üçüncü binyıl Orta Yunanistan vazolarından : "salçalık" (Attika) ...	17
6. Çizgi veya istampa ile yapılmış bezemeler kapsayan Kiklad keramiği örneklerinden : üzerinde gemi resmi (solda) ve deniz yıldız tasviri (sağda) bulunan iki yassı kap (tava? allık paleti?). Siros	22
7. Harp çalan mermer Kiklad idolü (Keros)	23
8. Truva II nin son evrelerini gösteren plân. A : büyük megaron. B : megaron'un önündeki avlu. C : avlu kapısı. D-E : sur kapıları	25
9. Truva II-III keramikleri. Solda : ağız kuş gagası şeklinde vazo. Sağda : "suratlı" vazo	26
10. Kamares üslûbunda bezemiş bir küp (Faystos)	31
11. Kamares üslûbunda bezemiş bir tabak (Faystos)	32
12. Knossos sarayının plânı (son evre)	34
13. Knossos sarayında kıral dairelerindeki anıtsal merdiven	35
14. Üstte : Knossos sarayında "kıraliçe'nin salonu" (?). Altta : banyo odası.	36
15. Knossos sarayında hatı daireleri fasadının eski halini canlandıran resim. Solda : şapel'in fasadı. Sağda : üst katlara ulaştıran merdiven	38
16. Üstte : çalıklar arasında kuş avlayan yaban kedisi freski (Hagia Triada). Altta : boğa oyununu tanımlayan bir fresk (Knossos)	40
17. Knossos sarayı boyalı alçı kabartmalarından : zambak çiçekli taç giymiş bir "prens"	41
18. Knossos fresklerinden : genç kız tasviri ("Parisli kız")	42
19. Knossos sarayındaki "taht salonu". Ortada taştan yapılmış taht, onun sağında ve solunda taş peykeler. Duvarlarda ejder freskleri	43
20. Matara şeklinde bir yassı vazo üzerindeki ahtapot tasviri (Palaikastro).	44
21. "Saray üslûbunda" bezemiş iki vazo (Knossos)	45
22. Kürekli (solda) ve yelkenli (sağda) gemileri tanımlayan Girit mühür damgaları. Soldakinde büyük bir at resmi var	46

	<u>Sayfa</u>
23. Girit insan tiplerini tanımlayan mühür damgaları (Knossos)	47
24. Bir "prens"le bir "subay"ı tanımlayan steatit vazo (Hagia Triada) ...	48
25. A yazısıyla yazılı tablet (sağda) (Hagia Triada). B yazısıyla yazılı tablet (solda) (Knossos)	49
26. Çeşitli taşlardan yapılmış mühür resimleri. a) Bir şapelin önünde tanrı epifanisi. b) Hayvanlar egemeni tanrıça. c) Ağaçlar altında oturan ve genç kızların sundukları çiçekleri kabul eden tanrıça. d) Hayvanlar egemeni tanrı	50
27. Minotavros'un Atinalı kahraman Tesevs tarafından öldürülmesini tanımlayan bir Yunan vazo resmi	53
28. Steatit taşından bir kaide üzerinde duran tunç çifte balta (Psihro mağarası). ..	54
29. "Yılanlı tanrıça" olarak gösterilen fayans kadın heykelciği (Knossos) ..	55
30. Dua eder durumda bir erkek (solda) ve bir kadın (sağda) heykelciği (tunçtan)	56
31. Kadınlar ve halk kitleleriyle çevrili bir kült binasını tanımlayan fresk (Knossos)	59
32. Steatit taşından yapılmış boğa başı şeklinde bir kap (riton). Ağız ve burun altınla kaplanmıştır (Knossos)	61
33. Yukarda : Mikenai şatosunun genel görünüşü (öndeki tepe üzerinde). Arkada Hagios Elias dağı. Altta : Mikenai şatosunun plânı	64
34. Mikenai şatosunun "aslanlı" kapısı	65
35. Mikenai şatosundaki "kuyu mezarları". Terasın etrafını çeviren taş halka ve mezarların üzerinde duran taş steller görülüyor	66
36. Kuyu mezarlarının üzerinde duran taş stellerden biri. Alt kısmında ava gidiş sahnesi tanımlanmıştır	67
37. Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın ahnlık	68
38. Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın portre maskesi. ..	69
39. Lamasının üzerinde altın ve gümüş kakma aslan avı sahnesi kapsayan tunç hançer (Mikenai kuyu mezarı)	70
40. Bir savaş sahnesini tanımlayan altın yüzük üzerindeki tasvir	71
41. Domuz dişleriyle kaplı konik miğfer taşıyan fildişi savaşçı başı (Mikenai). ..	72
42. Mikenai yöresinde "Atrevs" kubbeli mezarı. Üstte kubbeli odanın içi. Altta koridor ve mezarın kapısı	73
43. Tirins şatosu kazematları. Bunların üzerindeki bindirme tekniğinde yapılmış sivri kemerli tonoz dikkat çekicidir	74
44. Üstte : Tirins şatosunun eski durumunu gösteren resim. Altta : Tirins şatosunun büyük avlusu. Önde giriş binası, geride megaron	75
45. Tirins şatosu fresklerinden : üstte savaş arabasıyla ava çıkan kadınlar; altta yaban domuzu avı	76

	<u>Sayfa</u>
46. Tirins şatosu fresklerinden : Girit kıyafetinde ve elinde fildişi çekmece taşıyan kadın	77
47. Pilos şatosunda bulunmuş yazılı tablet (B yazısı)	78
48. Savaşçıların cenge gidişini tanımlayan geç dönem Aka vazosu (Mikenai). 81	81
49. Truva VI şatosu. Üstte şehrin surları ve E kapısı. Altta şatonun plânı. C, D, E sur kapıları, F : bastiyon	84
50. Tahkimli bir şehre karşı Aka'ların taarruzunu tanımlayan bir gümüş riton kabartması (Mikenai kuyu mezarı)	85
51. Truva'nın zaptını ve kral ailesinin kılıçtan geçirilişini tanımlayan bir vazo resmi	86
52. M. ö. 12 nci yüzyılda Trak'lar, Dor'lar ve Aka'ların göçlerini gösterir harita. 89	89
53. Panionion. İyon birliğine giren şehirlerin delegelerinin toplantı yeri. Bina birliğin yenilediği M. ö. 4 üncü yüzyıla aittir	91
54. Heroklesoğullarını tanımlayan vazo resmi	94
55. Kahramanların savaş arabalarından inerek cenge tutuşmalarını tanımlayan bir geometrik vazo resmi. Atina	100
56. Kahramanların hayatından bazı sahneleri tanımlayan bir Korint vazosu. Üstte ziyafet, altta at koşusu	101
57. Attika'nın merkezi Atina'nın genel görünüşü. Arka plânda Akropol	110
58. Korint'in genel görünüşü. Önde Apollon tapınağı; geride Akrokorint	112
59. Sparta'nın genel görünüşü. Ceride Taygetos dağları	113
60. Spartalı erlerin ölü arkadaşlarını omuzları üzerinde taşıyarak savaştan dönüşünü tanımlayan bir Lakonya vazo resmi	118
61. İtome dağı (geride) ve Mesene surlarının kalıntıları (ön plânda). Sağda deniz. 119	119
62. Olimpiya kutsal alanının eski durumunu caalandıran mabet	120
63. Üstte : kürekli bir gemi resmini kapsayan geometrik Atina vazosu. Solda bir kadın (Ariadne?) bir erkek (Tesevs?) tarafından kaçırılıyor. Altta : geometrik bir Atina vazosu üzerinde batan gemi tasviri; denize dökülenlere balıklar hücum ediyor	125
64. Bir kürekli geminin (solda) bir yelkenli gemiyle (sağda) savaşmasını gösteren bir vazo resmi (Argos?)	126
65. Fenike ve Yunan alfabelerini kıyaslamalı olarak gösteren cetvel	128
66. Omuzunda siyah zemin üzerine çizilmiş bir yazıt kapsayan bir Attika geometrik vazosu (M. ö. 8 nci yüzyıl ortaları)	129
67. Homeros'un hayali portresi	131
68. Ahillevs'in bir Attika vazosu üzerindeki resmi. Ressam gerçekte M. ö. 5 inci yüzyılın son yarısına ait bir savaşçıyı tanımlamıştır	132
69. İlyada'dan bir sahne : Ahillevs'in Hektor'la savaşması	133
70. İlyada'dan başka bir sahne : Ahillevs arkadaşısı Patroklos'un yarasını sarıyor	134

	<u>Sayfa</u>
71. Odissea'dan bir sahne : Odisevs karısının yavuklularını öldürüyor	135
72. Tanrılar toplantısını tanımlayan Partenon frizinden iki parça. Yukarda sağdan sola doğru : Zevs, Hera, İris. Aşağıda soldan sağa doğru : Poseidon, Apollon, Artemis	136
73. Ölünün yatağında teşhirini tanımlayan bir Atina (Dipilon) geometrik vazo resmi	139
74. Üstte : iki at tarafından çekilen cenaze arabası; onun sağında ve solunda saçlarını yolan ağlayıcılar. Altta : araba yarışmaları. Atina Dipilon mezarlığında bulunmuş yüksek ayaklı geometrik küp	140
75. Geometrik üslûpta bezenmiş toprak tapınak modeli. M. ö. 700 yılları (Atina).	141
76. Sunak önünde yapılan kurban töreni. Korint üslûbunda boyanmış bir tahta levha	142
77. Üstte : Delfoi kutsal alanındaki Apollon tapınağının kuşbakışı görünüşü. Altta : Delfoi kutsal alanının eski durumu	144
78. Yunan sporlarından : Üstte koşu; altta silâhli koşu; hakemler ve galiplere verilecek üç ayaklı kazanlar	146
79. Yunan sporlarından : uzun atlama	147
80. Yunan sporlarından : güreş	148
81. Yunan sporlarından : boks	149
82. Kurs fırlatan atlet (diskobol). Atinalı heykeltıraş Miron'un eseri	150
83. Termos. Solda B yapısı (tapınak?) (M. ö. 10 uncu yüzyıl). Sağda B yapısının üzerinde yapılmış olan Apollon tapınağı (M. ö. 7 nci yüzyıl)	151
84. Sisam'ın en eski tapınaklarından : üstte Hera I tapınağı; altta Hera II tapınağı	152
85. Bayraklı (Eski İzmir) da bulunan M. ö. 9 uncu yüzyıla ait evin plân ve üst kısmının eski durumu (sağda). Aynı şehirde bir tolos'un eski durumunu canlandıran resim (solda)	153
86. Bayraklı'nın en eski suru (üstte). M. ö. 7 nci yüzyıl sonundaki Bayraklı şehri (altta)	154
87. Protogeometrik bir Attika vazosu (solda); erken geometrik bir Attika vazosu (sağda)	156
88. Fildişi kadın heykelciğı (Atina Dipilon mezarlığı) (solda). Tunç savaşçı heykelciğı (Atina Akropolü) (sağda)	157
89. Geç geometrik Attika vazosu	158
90. Yunanlıların kolonizasyon hareketi sonunda Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına yayılışını gösteren harita	159
91. Bir yelkenli savaş gemisinin seferden dönüşü ve kaptanın karısı tarafından karşılanışını gösteren (solda) fildişi levha. Sparta Artemis Ortiya tapınağı.	163
92. Odisevs ve Siren'leri gösteren bir vazo resmi. Hem yelken, hem de kürekle hareket eden bir gemiyi tanımlamaktadır	164

	<u>Sayfa</u>
93. Bir Yunan yük gemisinin bir vazo üzerindeki tasviri	165
94. Bizantiyon (no. 1-4) ve Kalhedon' (no. 5-8) un en eski sikkeleri	166
95. Kizikos'un elektron sikkelerinden birkaç örnek	167
96. Sinope (no. 1-3) ve Trapezus (no. 4) sikkeleri	168
97. Kirene kıralı Arkesilas (solda) silfion'un tartılmasını ve gemiye yükletilmesini denetliyor	170
98. En eski Lidya-İyonya sikkeleri	174
99. Gortin kanun yazıtı	176
100. Pers tarzında yapılmış bir tiran sarayı. Larisa (Buruncuk)	177
101. Zeytin toplanmasını tanımlayan bir vazo resmi	184
102. Üzüm toplanmasını ve küfelere doldurulmasını tanımlayan bir vazo resmi. 185	185
103. Arkayik Çağ Yunanistan sikkeleri. Soldan sağa doğru : Aigina, Korint, Atina	186
104. Solon zamanı binalarından : Atina Akropol'ündeki Atena tapınağının (He-katompodon) doğu cephesinin eski durumu	188
105. Atena tapınağının doğu alınlığına ait poros taşından yapılmış boyalı bir ejder başı (mavi sakal)	189
106. Rombos adında bir hayvan sürüsü sahibinin Atena'ya adanmış olduğu heykel (Atina Akropol'ü)	190
107. Atina Akropol'ünde Peisistratos zamanı Atena tapınağı ve etrafındaki heykeller	192
108. Peplos giymiş bir genç kız heykeli (Atina Akropol'ü)	195
109. İyon kıyafetinde bir kadın heykeli. Atinalı heykeltıraş Antenor'un eseri (Atina Akropol'ü)	195
110. Evtidikos tarafından Atena'ya adak edilmiş genç kız heykelinin başı (Atina Akropol'ü)	197
111. Süvari heykeli (Peisistratos oğullarından biri?) (Atina Akropol'ü)	198
112. Tiranlar zamanında Atina'da savaş arabasında cenge giden savaşçıları tanımlayan bir vazo resmi	199
113. Tiranlar zamanında Atina'da zengin savaşçı kıyafetlerini gösteren bir vazo resmi. Ressam (Eksekias) Ahillevs ile Aias'ın dama oynadıklarını tanımlamıştır	200
114. Atina'da tiranlar zamanına ait bir savaşçının (Aristion) mezar taşı	201
115. Tiranlar zamanına ait bir mezar taşı : genç bir savaşçının harp meydanında ölümünü tanımlamaktadır	203
116. Tiran katilleri grubu. Öndeki sakallı kişi Aristogeiton, arkadaki genç Harmodios. M. ö. 477 yılında heykeltıraş Kritios ve Nesiotes tarafından yapılmış tunç heykel grubunun Romalı kopyası	205

	<u>Sayfa</u>
117. Bir müzik sahnesini tanımlayan vazo resmi. Soldan sağa doğru çifte flüt, harp ve kitara (rûbap) çalanlar	211
118. Alkaios'ın Sappho'nun önünde ibtiram durumunda tanımlayan bir vazo resmi. 212	212
119. Anakreon'un heykeli. Orijinalinin Fidiyas tarafından yapılmış olduğu sanılıyor	213
120. Delfoi tapınağında bir kehanet sahnesi. Solda üç ayaklı kazan üzerinde rahibe (Pitya); sağda sorusuna cevap bekleyen kişi	217
121. Eleusin tanrıları. Solda Demeter, sağda Persefone, ortada Triptolemos ..	219
122. Diyonizos'a dicesinden uşma dalları fıskıran bir gemide tanımlayan bir tabağın iç kısmı	220
123. Diyonizos'a panterler tarafından çekilen bir arabada, etrafında Satir'ler ve Menad'lar olduğu halde gösteren kabartma (Perge tiyatrosu)	221
124. Orfevs'i Trak'lar arasında ağullar okurken tanımlayan vazo resmi	222
125. Tapınak plânları	226
126. Bir Dor tapınağının (Assos'taki Atena tapınağı) cephe unsurlarını ve bunların adlarını gösteren resim	230
127. Bir Dor tapınağının inşa tarzını, iç ve dış kısımlarını gösteren resim (Aigina'daki Afaya tapınağı)	231
128. Bir İyon tapınağının (Priene'deki Atena tapınağı) cephe unsurlarını ve bunların adlarını gösteren resim	232
129. Olimpiya'daki Hera tapınağı	233
130. Sirakuzai'deki Apollon tapınağının fasadı	234
131. Selinus'ta C tapınağının uzun taraf sütunları	235
132. Üstte: Poseidonia'daki Atena tapınağı. Altta solda: aynı tapınağın fasadının eski durumu. Altta sağda: aynı tapınağın pronaos'unun önünde duran İyon sütunları	236
133. Üstte: Aiol başlığı (Neandria tapınağı); en alttaki yaprak dizisi başlığa ait değildir. Altta: Yapraklı başlık veya kaide (Bayraklı)	237
134. Üstte: Efesos'taki arkayik Artemis tapınağının ana (batı) cephesi. Altta: aynı tapınağa ait bir başlık	238
135. Delfoi'da Sifnos hazine binasının cephesi	240
136. "Auxerre" heykeli olarak gösterilen Girit-Peloponnes ekolüne ait kadın heykeli	241
137. Deloalı Nikandra'nın Artemis'e adak ettiği heykel	242
138. Kleobis ya da Biton'un Delfoi'da bulunan heykeli	243
139. Efesos'ta bulunmuş fidiya heykelleri. Sağda: iplik bükken kadın (rahibe?) solda: hadım rahip	244
140. "Branchid"lerden Teibiosus tiranı Huren'in heykeli	245

	<u>Sayfa</u>
141. Solda : Sisamlı Hieramyas'ın Hera'ya adak ettiği heykel. Sağda Sisam'da Hera'ya adak edilmiş bir aile grubuna ait "Filippe"nin heykeli	246
142. Topraktan yapılmış bir Klazomenalı lâhti	247
143. Korint'te bulunmuş toprak adak levhaları üzerinde vazo sanatı ile ilgili resimler	248
144. Bir "protokorint" vazosunun (Chigi vazosu) ana frizi. İki savaşçı adamın karşılaşması; solda bir flütçü	249
145. Solda : doğu üslûbunda bezenmiş bir "Korint" vazosu. Sağda : gevikler frizi ile süslü bir doğu Yunan vazosu	249
146. Siyah figür tekniğinde bezenmiş bir Attika vazosu (François vazosu)	250
147. Solda : bir Attika amfora'sının siyah figür tekniğinde bezenmiş bir tarafı : Herakles'i Olimpos'ta ziyafette göstermektedir. Sağda : aynı vazosunun kırmızı figür tekniğinde bezenmiş diğer tarafı. Andokides ressamının çezri ..	251
148. Kiro'sun Pazargat'taki mezarı	259
149. Persepolis saraylarının genel görünüşü	261
150. Persepolis sarayında bir sütunlu salonun (apadana) içini canlandıran resim. 263	263
151. Persepolis sarayı kabartmalarından : Darius taht üzerinde oturmakta ve uyruklarına huzuruna kabul etmektedir. Arkasında oğlu Kserkses	264
152. Darius I in Persepolis yöresinde Nakşi Rüstem'deki kaya mezarı	265
153. Miletos ve yöresinin M. ö. 5 inci yüzyıldaki durumunu gösteren harita ...	267
154. Sardes Akropol'ü	269
155. Miltiades	271
156. Maraton ovasının batıdan (Vrana'dan) görünüşü	273
157. Maraton muharebesini gösterir kroki	274
158. Temistokles	276
159. Bir gencin savaşa (belki Maraton'a) gitmek üzere ailesiyle vedalaşmasını tanımlayan vazo resmi	277
160. Atinalı hoplit'leri tanımlayan bir Attika mezar heykeli kaidesi (Pers harplerinden az önceki döneme aittir)	278
161. Bir Atina "triyer"ini tanımlayan Attika taş kabartması	279
162. Pers kralı Kserkses'in Sardes'ten Atina'ya kadar izlediği yolu gösteren harita	280
163. Pers harpleri dönemine ait Spartalı bir savaşçı heykeli (Leonidas?)	282
164. Termopilai muharebesini açıklayan kroki	283
165. Atina Akropol'ünün Pers'ler tarafından zaptedilmesini canlandıran resim. Ön plânda Peisistratos'un yaptırdığı giriş binası, geride arkayık Atena tapınağı ..	284
166. Salamis koyu. Solda Psittaleia ve geride Salamis adaları. En geride Megara dağları	285
167. Salamis deniz muharebesini açıklayan kroki	286

	<u>Sayfa</u>
168. Pers harplerinden sonra Atina'nın bastığı gümüş sikkeler	287
169. Pausanias (?)	289
170. Plataiai muharebesinin üç evresini gösteren kroki	290
171. Pers harplerinden (Plataiai muharebesi?) sahneler. Atina Akropol'ündeki Atena Nike tapınağı frizi	291
172. Plataiai'dan sonra Yunanlıların Delfoi'ya adak ettikleri kazanın desteği. İstanbul'da Sultan Ahmet meydanındaki "burmalı sütun"	292
173. "Burmalı sütun"un eski durumunu canlandıran iki restitüsyon taslağı ..	293
174. Himera zaferiyle ilgili bir gümüş Sirakuzai sikkesi	296
175. Delos'un genel görünüşü. Karşıda Renaia adası	298
176. Perikles	304
177. Atina'yı Pire'ye bağlayan paralel surlar	313
178. Atina halk toplantılarının yapıldığı Pniks tepesindeki hatipler tribünü ...	317
179. Ostrakon'lardan birkaç örnek	318
180. Peloponnes harbi arifesinde Attika-Delos ve Peloponnes birliklerinin alan- ları	319
181. Geride : Pisos. Önde Aka'lar zamanından kalma bir kubbeli mezar	322
182. Peloponnes harbinin başlarına ait bir vazo resmi : bir savaşçının ailesiyle vedalaşması	324
183. Peloponnes harbi başlarına ait bir mezar steli. Atından inen bir savaşçı yere düşen başına son darbeyi indirmek üzere. Atina devleti tarafından harpte ölenler için dikilmiş bir anıta ait olduğu sanılıyor	325
184. Peloponnes harbinde ölen iki savaşçının mezar steli	328
185. Bir "Herme" heykeli	329
186. Sirakuzai'nin kuşatılmasını gösteren kroki	330
187. Sirakuzai yöresindeki taş ocakları	331
188. Sirakuzai'nin zaferinden sonra basılmış bir gümüş sikke	332
189. Dekleia (ön safta); geride Pentelikon dağları	334
190. M. ö. 405 yılında Atina ile Sisam arasında yapılan antlaşmanın steli	337
191. M. ö. 5 inci yüzyıl ortalarında bir okulu tanımlayan vazo resmi	344
192. Sokrates	346
193. Aishilos (?)	348
194. Sofokles	349
195. Evripides	350
196. Bir vazo üzerinde tragedya sahnesi : Orestes Aigistevs'i öldürüyor; sağda Elektra, solda Klitaimestra	351
197. Aristofanes (?)	352

	<u>Sayfa</u>
198. Tiyatro ile ilgili bir vazo resmi. Ortada Dionizos, dizlerinin önünde Kōmos. Sağda Ariadne, solda Tragedya	353
199. Herodotos	354
200. Tukidides	355
201. Atina Akropol'ünün eski halini canlandıran maket	358
202. Propylaia'nın Akropol alanına bakan cephesi	359
203. Atena Nike tapınağı	360
204. Partenon'un batı cephesi ve kuzey uzun tarafı	361
205. Partenon'un Türk egemenliği dönemindeki bir resmi. 1670 yılına ait bir gravür	362
206. Partenon çella'sının içinin ve altın-fildişi Atena heykelinin eski durumunu gösteren resim	363
207. Partenon frizinden bir parça : Panatenaia bayramına katılan atlılar	364
208. Partenon'un güney metoplarından : Kentavros-Lapit savaşmasını ta- nımlayan bir levha	365
209. Partenon'un doğu alınlığına ait bir heykel grubu : Afrodit ve arkadaşları.	366
210. Erehteion'un doğu cephesi ve güney uzun tarafı	367
211. Erehteion'un "Karyatid'ler" galerisi	368
212. Atina agora'sının güneyindeki binalar	369
213. Figaleia'daki Apollon tapınağının içi	370
214. Miletos'taki Atena tapınağının eski durumunu gösteren resim	371
215. Likya'da Ksantos şehrindeki "Nereid'ler anıtı"	372
216. Olimpiya'daki Zevs tapınağının batı alınlığına ait Apollon heykeli	373
217. Olimpiya'daki Zevs tapınağı metoplarından : Atlas, Atena'nın yardımıyla semayı taşıyan Herakles'e Hesperid'lerin elmalarını getiriyor	374
218. M. ö. 5 inci yüzyılda bir tunç heykel dökme atelyesinin içini tanımlayan bir vazo resmi	375
219. Delfoi'da bulunmuş olan tunç arabacı heykeli	376
220. Polikleitos'un "doriforos" heykelinin tunç kopyası	376
221. Atina Akropol'ünde Nike tapınağı etrafındaki korkuluk levhalarından : Kanatlı bir Nike sandalını çözüyor	377
222. Likya'da Trisa-Gölbacı mezar anıtının frizlerinden bir parça	378
223. Sidon (Sayda) lâhitlerinden : Likya lâhtinin bir uzun tarafında atlı arabalarla yapılan aslan avı	379
224. Uçan Nike heykeli. Heykeltraş Paionios'un eseri (Delfoi)	380
225. Daskileion'da (Ergili) bulunmuş greko-pers üslûbunda bir mezar steli ...	381
226. M. ö. 5 inci yüzyılın ortalarına ait bir Attika vazosu : Talos adında bir devin öldürülmesi	382

	<u>Sayfa</u>
227. M. ö. 4 üncü yüzyıl başlarında Atina-Sparta savaşlarıyla ilgili bir anıt : Atinalı Dekseleos'un mezar anıtı	385
228. Anadolu Pers satraplarının portrelerini kapsayan sikkeler. Solda Tisafernes, sağda Farnabazos	386
229. Knidos şehri ve iki limanının genel görünüşü	387
230. Levktra muharebesini gösteren kroki	389
231. Sirakuzalı devletinin Dionizyos I zamanındaki sınırlarını gösteren harita	392
232. Evriyalos hisarının eski durumunu gösteren bir restitüsyon resmi	394
233. M. ö. 4 üncü yüzyıl Makedonya ve Halkidike sikkeleri	399
234. Haironeia ovası	404
235. Haironeia muharebesini açıklayan kroki	405
236. Haironeia aslanı	408
237. İsokrates (solda), Demostenes (sağda)	409
238. Lisis (solda), Aishines (sağda)	410
239. Antistenes	411
240. Diogenes	412
241. Eflâton (solda), Aristo (sağda)	413
242. Epidavros'taki Asklepios sağlık yurdunda bulunan yuvarlak bina (tolos).	417
243. Korint başlıklarından iki örnek. Solda : Figaleia'daki Apollon tapınağı başlığı (M. ö. 5 inci yüzyıl). Sağda : Epidavros tolos'u başlığı (M. ö. 4 üncü yüzyıl)	418
244. Olimpiya'daki "Filipeion"un eski durumunu gösteren resim	419
245. Atina'daki "Lisikrates anıtı"	420
246. Epidavros tiyatrosu	421
247. Efesos Artemis tapınağının (M. ö. 4 üncü yüzyıl) kuzey-batı köşesinin restitüe edilmiş şekli	422
248. Priene Atena tapınağının kuzey uzun tarafının eski durumu	423
249. Halikarnassos'taki "Mavsoleion"un restitüe edilmiş şekli	424
250. Sidon (Sayda) lâhitlerinden : "Ağlayan kadınlar" lâhti	425
251. Kefisodotos'un "Eirene" heykeli	426
252. Solda : Praksiteles'in Hermes heykeli. Sağda : Praksiteles'in Knidos için yapmış olduğu Afrodite heykeli	427
253. Leohares'in "Apollon" heykeli	428
254. Halikarnassos Mavsoleion'u kaide frizlerinden : Yunanlı'larla Amazon'ların savaşı	429
255. Halikarnassos Mavsoleion'una ait iki heykel (Mavsolos? Artemisia?)	430
256. Solda : bir Attika vazosu (lekitos), sağda : Aşağı İtalya lüks vazolarından bir örnek	431

	<u>Sayfa</u>
257. Büyük İskender'in portre başı (Bergama)	435
258. Sidon (Sayda) lâhıtlерinden : "İskender lâhti" üzerinde İskender'i savaşırken tanımlayan kabartma	436
259. Granikos muharebesini açıklayan kroki	438
260. İssos muharebesinden önce iki ordunun hareketini gösteren kroki	440
261. İssos muharebesini açıklayan kroki	441
262. İskender'iu Darcios'la karşılaşmasını tanımlayan "İskender mozayiki"nden iki parça. Yukurda İskender, aşağıda Darcios	442
263. İtalyan ressamı Pietro da Cortona'nın İskender'iu Darcios'la karşılaşmasını tanımlayan tablosu (Roma)	444
264. Gavgamela muharebesinin çeşitli evrelerini tanımlayan kroki	446
265. İskender'iu Poros'la yaptığı muharebeyi açıklayan kroki	448
266. İskender'i (?) fil üzerinde Poros'a (?) saldırırken tanımlayan bir gümüş sikke resmi	449
267. Hidaspes ırmağından bir görünüş	450
268. İndos ırmağı deltası	452
269. İskender'in antik tariflere göre terkip edilmiş cenaze arabası	454
270. İskender seferini gösteren harita	456
271. Solda : Lisimahos'un (?) portre başı. Sağda Ptolemaios'un portre başı ..	457
272. Hellenizm çağı kırallarının sikke portreleri	460
273. Selevkos I'in (?) tunç portre büstü	461
274. Demetrios'un tunç portre heykeli	463
275. M. ö. 275 yılında doğru hellenizm devletleri	469
276. Antigonos Gonatas'ı tanımlayan duvar freski (Boskoreale)	470
277. Bergama hükümdarlarından : solda Filetairos, sağda Attalos I(?)	473
278. Hellenizm kırallarının sikke portreleri	479
279. Antiyohos III	480
280. Bergama'nın kiralık çağındaki durumunu gösteren maket	481
281. Bergama'nın üst şehirden bir kısım	482
282. Bir Galat çefinin karısını öldürdükten sonra intihar edişini tanımlayan heykel grubu	483
283. Önünde M. ö. 190 yılında deniz muharebesinin yapıldığı Side yarımadası'nın doğudan görünüşü	484
284. Makedonya kralığının son sikkeleri	485
285. Pidna muharebesini tanımlayan kabartma (Delfoi'daki Emilius Paulus anıtından)	486
286. Bir Part kiralık başı	488
287. Sikkeler üzerinde geç hellenistik çağ hükümdar portreleri	489

	<u>Sayfa</u>
288. İskenderiye'nin deniz egemenliğini sembolize eden mozayik levha	494
289. Selevkos'lar ordularında kullanılan bir savaş filinin bir gümüş levha üzerindeki kabartma resmi	501
290. Antakya şehrinin tanrıçası "Tihe"	512
291. Samotrake Nike'si	514
292. Sarapis heykeli	515
293. Menandros	519
294. Tarihçi Polibiyos adına dikilmiş anıt	522
295. Poseidonios (solda), Teofrastos (sağda)	523
296. Zenon (solda), Epikuros (sağda)	524
297. Didima'daki Apollon tapınağı. Üstte tapınağın bugünkü durumu. Altta tapınağın eski durumunu canlandıran resim	530
298. Sardes'teki Artemis tapınağı	531
299. Magnesia'daki Artemis tapınağının restitüe edilmiş şekli	532
300. Kilikya'da Olbâ'daki (Uzuncaburç) Zevs tapınağı	533
301. Atina'daki Zevs Olimpiyos tapınağı	534
302. Rodos'ta Lindos'taki Atena Lindia tapınak külliyesinin eski durumunu gösteren maket	535
303. Priene'nin eski durumunu gösteren maket	535
304. Latmos (Bafa) gölü kenarında Herakleia'nın surları	536
305. Side'nin kara surları	537
306. Bir Priene evi (prostas'lı ev)	538
307. Bir Delos evinin peristil'i	538
308. Kirene (Bingazi) bölgesinde Ptolemais'teki sarayın eski durumu	539
309. Üstte : Miletos'ta liman gerisindeki kuzey agora'sı ve stoa'ları. Altta : Atina agora'sında Attalos II stoası	540
310. Miletos "buleterion"unun dışı (üstte) ve içi (altta)	541
311. İskenderiye fener kulesinin eski durumunu canlandıran resim	542
312. Priene'de gimnasyon (solda) ve stadion (sağda)	543
313. Priene tiyatrosu	543
314. Ptolemaios I'in bir şölen dolayısıyla yaptırmış olduğu lüks çadırın antik tanımlamalara göre restitüe edilmiş şekli	544
315. Efesos yöresinde Belevi mezar anıtının eski durumunu gösteren resim ...	545
316. Lisippos'un "apoksiomenos" heykeli	546
317. Bergama Zevs sunağının eski durumu (üstte) ve kaide kabartmalarından bir parça (altta)	548
318. "Farneze boğan" heykel grubu	549
319. Laokoon heykel grubu	550
320. Makedonya'da Pella'da bulunmuş çakıлтаşı zemin mozayiki	551
321. Bergama saraylarının zemin mozayiklerinden bir parça	552
322. Kommagene kırsal Antiyohos'u (solda) tanrı Mitras'ın (sağda) önünde gösteren kabartma (Nemrut dağı)	553

BİRİNCİ BÖLÜM
EGE BÖLGESİ VE YUNANİSTAN'IN
COĞRAFYA DURUMU

Ege denizi ve Ege bölgesi, Ege deniziyle çevrilen veya sınırlanan ada-
ülkeleri larla Asya ve Avrupa kıtaları, yani Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güney-batı kıyıları içine alan bölgedir. Deniz bu bölgenin çeşitli bölümlerini birleştirmekte büyük rol oynamaktadır. Mısırlıların Ege kavimlerini "deniz kavimleri" olarak göstermeleri coğrafi bir realiteyi açığa vurmaktadır. Ve gerçekten en eski çağlardan beri Ege denizi'nin yalnız birleştirici bir rol oynamakla kalmayıp topraklarının büyük bir kısmı verimsiz ve iklimi genellikle kurak olan bu bölgede oturan insanların geçimini sağlamakta da etkili olduğu görülüyor. İşte bu nedenden iç ülkelerde oturan kavimler daima Ege kıyılarına inmek ve deniz ürünlerinden faydalanmak yollarını aramışlardır. Ege kıyılarının çok girintili çıkıntılı olması, iyi korunmuş sayısız liman ve koylara sahip bulunması, denize doğru uzanan sıra dağlar arasında verimli vâdilerin yer alması, iki kıtadan oluşan jeolojik bir çöküntünün kalıntıları olan çeşitli büyüklükte birçok adaların bulunması, böylece Ege denizi'nde kara görmeyen hemen hemen hiçbir nokta bulunmaması deniz ulaşımını, dolayısıyla Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri kolaylaştırmakta başlıca etken olmuştur.

Ege bölgesi genişliği hiçbir yerde 400 km. yi aşmayan bir dörtgen şeklindedir. Kuzeyi Trakya kıyıları, Boğaz'lar ve Truva bölgesi, güneyi Rodos, Karpatos, Girit ve Kitera adalarıyla sınırlanmış olan bu bölgenin içinde birçok ada vardır. Trakya ile Aiolya kıyıları arasında Tasos (Taşoz), Samotrake (Semendirek), İmbros (İmroz) ve Lemnos (Limni), bunların güneyinde Sporad'lar ve Anadolu'ya yakın bir yerde Lesbos (Midilli), Attika ile Karya kıyıları arasında ise Kiklad adaları yer almış bulunmaktadır. Batıda Evboia (Eğriboz), doğuda Khios (Sakız), Samos (Sisam) ve Kos (İstanköy) adaları gerek Yunanistan'ı, gerek Anadolu'yu denize doğru uzatmakta ve bu iki kıtadan arasındaki mesafeyi kısaltmaktadır. Şu halde Ege denizi kavimlerin bir kıtadan diğerine geçmeleri için doğal bir yoldu.

Ege bölgesi kıyıları, adaları ve deniziyle bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat aşağıda göreceğimiz gibi bu bölge yalnız coğrafya bakımından değil, kültür ve ekonomi bakımından da bir bütün meydana getirmiştir.

Bununla beraber bu "bütün" sözcüğünden Ege bölgesinin dış etkilere tamamiyle kapalı bir bölge olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Bütün bu bölge pek eski çağlardan beri komşu ülkelerle siyasal ve kültürel ilişkilerde bulunmuştur. Anadolu'nun batı kıyıları Ön Asya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonuna rastladığı gibi Balkan yarımadası'nın, Akdeniz'in diğer iki büyük yarımadası gibi, iç ülkelerden sıradaklarla ayrılmamış olması Yunanistan'ın iç Avrupa ülkeleriyle her zaman ilişkiler kurmasını mümkün kılmıştır. Girit ve Yunan ülkesinin batısındaki bazı adalar Ege bölgesinden gerek Mısır'a, gerek İtalya'ya doğal bir köprü meydana getirmekte, Truva'nın kendilerine önemini borçlu olduğu Boğaz'lar ise Karadeniz ülkeleriyle Ege ülkeleri arasındaki bağları sağlamakta başlıca rolü oynamaktadır.

Yunanistan

Yunanistan son derece engebeli bir ülkedir. Derin koylar ve körfezler her taraftan karaların içine girmekte ve oralarda yaşayan insanları denizcilige alıştırmaktadır. Ülkenin içi ekser hallerde kuzeyden güneye inen, yalnız orta Yunanistan'da kısmen doğuya kıvrılan ve Ege adaları üzerinden Anadolu yönünde uzanan yüksek dağlarla kaplıdır. Bu suretle bazan birbirinden 2500 m.yi bulan yüksekliklerle ayrılmış, aralarında birçok hallerde geçilmesi güç geçitler sayesinde birbirine bağlanan ince uzun vâdiler meydana gelmekte, hattâ bazan bu vâdilerin bile birtakım sıratepelerle çeşitli bölümlere ayrıldığı görülmektedir. İşte bu suretle Yunan ülkesi dağlar arasına sıkışmış türlü büyüklükte kantonlara sahip olmuştur. Yalnız bazı büyük vâdiler ve düzlükler kuzeyde Makedonya ve Tesalya'da, orta Yunanistan'da Boiotya ve Attika'da, Peloponnes'te ise Argolis, Lakonya ve Mesenya'da olduğu gibi oldukça büyük devletlerin meydana gelmesini mümkün kılmıştır. Yunanistan'ın coğrafya bakımından bu parçalanmış durumu bu ülkenin siyasal bakımdan da irili ufaklı devletlere bölünmesinde başlıca etken olmuştur.

Yunanistan'ın jeolojik karakterinin bir sonucu bu ülkenin bazı yerlerinin son derece fakir ve geniş ölçüde tarım yapılamıyacak kadar verimsiz oluşudur. Belki Eski Çağda dağlar ve tepeler bugünkü kadar çıplak değillerdi, fundahlıklar ve ormanlarla kaplıydılar. Fakat Yunan

ülkesinin asıl verimli yerleri dağlar arasına sıkışmış olan, ya da denize doğru açılan ırmak vâdileri olmuştur.

Bu durum Yunanistan'ın kültürel gelişimi üzerinde de etkiler yapmıştır. Nitekim bu ülkenin doğuya, yani Ege denizi'ne açılan vâdileri ve düzlükleri Anadolu'dan gelen feyizli etkilere uğramış ve bu yüzden pek erken birtakım yüksek kültürlerin beşiği olmuş, daha az girintili çıkıntılı olan batı Yunanistan ve Trakya kıyıları ise, kültür bakımından, doğu bölgelerine kıyasla daima geri kalmıştır.

Anadolu'nun batı kıyıları Anadolu'nun batı kıyıları, Yunanistan'dakiler kadar olmamakla beraber, yine bir hayli iyi korunmuş koy ve limanlara sahip bulunmaktadır. Bu ülkenin sıradagları birbirine paralel olarak batı kıyılarından içerlere doğru uzanmakta ve aralarında Kaikos (Bakırçay), Hermos (Gediz), Kaistros (Küçük Menderes) ve Maiandros (Büyük Menderes) gibi büyük ırmaklar tarafından sulanan ve kıyılara kadar uzanan geniş ve verimli vâdiler kapsamaktadır. Bu coğrafi durum bir taraftan çeşitli vâdilerde kurulan şehirlerin aralarında ilişki kurmalarını güçleştirmiş, buna karşılık bu şehirlerin iç bölgelerle kültürel ve ekonomik ilişkilerde bulunmalarını kolaylaştırmıştır. Fakat bu kıyıların gerisinde güçlü bir devlet kurulunca bu devlet daima vâdiler yoluyla denize ulaşmak çarelerini aramış, bundan ötürü bu vâdilerdeki şehirlerin bağımsızlığı için büyük bir tehlike olmuştur.

Ege adaları Asya ile Avrupa kıyıları arasında yer alan adaların en önemlisi Girit'tir. Ege bölgesinin güney sınırında bulunan ve yaklaşık olarak 250 km. uzunluğunda ve ortalama 50 km. genişliğinde olan bu ada, arada köprü görevini gören birtakım adalar sayesinde, bir taraftan Pcloponnes'e, diğer taraftan Anadolu'nun batı ve güney-batı ve Afrika'nın kuzey kıyılarına bağlı bulunuyordu. Girit bütün bu ülkelere bunların kültür etkileri altında kalabilecek kadar yakın, fakat bunlardan gelecek düşman akınlarını önleyebilecek kadar uzaktı. Aynı zamanda pek engebeli araziye sahip olmakla ve batı-doğu yönünde uzanan sıradaglar tarafından biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere iki büyük bölüme ayrılmış bulunmakla beraber, yoğun bir nüfus besleyebilecek ve baş başına bir uygarlık yaratabilecek kadar büyüktü. İşte Eski Çağda "mutlular adası" olarak gösterilen Girit'in Akdeniz'de aldığı bu emsalsiz yer adanın bir taraftan doğu, diğere taraf-

tan batı etkileri altında kalmasına ve hayranı olduğumuz yüksek ve orijinal bir uygarlık ortaya koymasına yol açmıştır.

Büyük bir kısmı iyi korunmuş limanlara sahip olmakla beraber küçük, sınırsız ve çorak olan Ege adaları arasında bazıları doğudan batıya giden ya da kuzeyden güneye inen deniz yollarının düğüm noktalarında bulunduklarından ötürü önem kazanmışlardır. Birinci gruba giren adalar arasında Delos, ikinci gruba girenlere arasında ise obsidyen taşı kapsayan Melos, içinde mermer ocakları bulunan Paros ve Naksos veya altın madenleriyle ün kazanmış olan Sifnos gösterilebilir.

Ege iklimi Karalarını ve adalarını kısaca gözden geçirdiğimiz tüm Ege bölgesi tipik bir Akdeniz iklimine sahiptir. Yazlar genellikle sıcak ve yağmursuzdur. Bazı ülkelere Mayısın Ekim aynına kadar hemen hemen hiç yağmur düşmemektedir. İşte bundan ötürü yazın akar suların bir kısmı kurumakta, vadilerdeki bitkiler sararmakta ve bütünü bu yerleri kalın bir toz tabakası kaplamaktadır. Fakat en sıcak günlerde dahi kuzey rüzgârları (meltemler) eksik olmamakta, havayı ıslaklaştırmakta ve serinletmekte başlıca etken olmaktadır. Bazan uçsuz bulut görünmeksizin haftalarca, hattâ aylarca sürüp giden güneşli günler insanları evlerinden dışarıya çıkmağa davet etmekte, bunların sık sık birbiriyle görüşmelerini mümkün kılmakta kolektif hayatın meydana gelmesini sağlamaktadır.

Genellikle yumuşak geçen kışlar bu durumu değiştirmektedir. Sürekli kar ve don dönemleri alçak bölgeler için bahis konusu değildir. Yalnız iç dağlar ve yaylaların kontinental bir iklimi vardır. Kıymı fırtınası bol olan Ege bölgesinde soğuk kuzey rüzgârlarını (poyraz) yağmur getiren ılık güney rüzgârları (lodos) izlemektedir. Yağmur bu mevsimde bol, hattâ sağanak halinde yağmakta, çok defa derelerin ve ırmakların taşmasına sebep olmaktadır. Fakat güneş kıymı da ışıklarını yaymakta çok cömert davranmaktadır. Meselâ Atina'da ortalama olarak yılda güneşsiz yalnız üç gün kaydedilmektedir. Sonbahar yağmurlarıyla biraz dirilir gibi olan tabiat kıymı derin bir uykuya dalmakta, ilkbaharda ise kısa bir süre için dağlar ve bayırlar nümrut gibi yeşil bir bitki örtüsüyle örtülmektedir. Fakat Ege'nin kireçli toprakları kışların cömertçe bahçettiği yağmur sularını tutamamakta, ilk yaz sıcakları tabiatı sarartmakta ve kurutmakta gecikmektedir.

Ege ikliminin bu yumuşaklığı bütünü bu ülkelerde yaşayan insanlar üzerinde sürekli etkilerde bulunmuştur. Sert iklimli kuzey ülkelerinde

yaşayan bu insanların ya da zengin güney ülkelerinin gevşetici iklimi altında enerjilerini kaybeden kavimlerin tersine olarak Egeli'ler snal, müteğebbis ve enerjik, fakat aynı zamanda ülkelerinin fakirliğini aulmuş insanlar olarak kalmışlar, yüksek bir uygarlık düzeyine erişmiş olan doğu kavimlerinin etkilerini hazmetmek, fakat bunlara kendi kültür elemanlarını katmak suretiyle başlı başına orijinal kültürler ortaya koymuşlardır. İşte Ege kavimlerinin meydana getirdikleri uygarlıkların ve tarihin incelenmesi bu kitabımızın konusu olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

EN ESKİ ÇAĞLARDAN ÜÇÜNCÜ BİNYIL SONUNA KADAR EGE DÜNYASI

GİRİT

Ege uygarlığında Bundan 60 - 70 yıl öncesine kadar Ege uygarlık tarihini yazmak mümkün değildi. Gerçi Yunan mitolojisinde Girit'in yeri Yunanlı'lardan önceki uygarlıkların yankılarını sezmemek imkânsızdı. Fakat mitos'ları eleştirmek ve bunların sakladığı tarihi özü meydana çıkarmak için imkânlar hemen hemen yok gibiydi. Ancak 20 inci yüzyıl başından beri Ege bölgesinde yapılan sistemli kazılar, komşu ülkelerdeki yüksek uygarlıkların incelenmesi ve bunların Ege'yle olan ilişkilerinin saptanması, günden güne gelişen ve inceleşen dil ve din araştırmalarıyla birlikte, Ege tarihi ve uygarlığı hakkında etraflı bilgi edinmemizi mümkün kılmıştır. Bütün bu incelemeler, aynı zamanda Ege'deki yüksek uygarlığın uzun zaman sanıldığı gibi, Yunanlı'larla başlamayıp çok daha eski çağlara çıktığını, Yunanlı'ların ise bu uygarlığın ancak mirascısı olduklarını ortaya koymuştur.

Bu yüksek uygarlığın ilk beşiği Girit adası olmuştur. Bu ada, yukarıda anlattığımız elverişli coğrafya durumundan ötürü, Yunan mitolojisinde derin yankılar bırakmış olan canlı ve hareketli bir kültür hayatı yaşamıştır. Yunan mitos'ları bu adada hüküm sürmüş olan kiral Minos'tan, bu kiralın, büyük donanması sayesinde, Ege denizi egemenliğinden, hattâ Yunanistan şehirlerini bile haraca bağlayışından, Minos'un başkenti Knossos'tan, bu şehirdeki labirintos adlı yapıdan ve orada yaşayan Minotavros ejderinden bahsetmekte ve adaletinden ötürü yargıç olarak yeraltı dünyasında saltanat süren Zevsoğlu Radamantis'i övmekteydiler. Girit'in Yunanlı'lar çağındaki önemiyle hiç te orantılı olmıyan bu mitos bolluğu ve çeşitliliği, mitos'ların nitelikleri ve bunlarda görülen gayri Yunanlı adlar bakımından, Yunanlı'larla ilgisi olmayan, daha çok Anadolu'ya yönelmiş eski bir uygarlığa işaret ediyordu.

Girit'in neolitik
kültürü

Girit'in en eski çağlardaki iç hayatı hakkında son yüzyılın başlangıcından beri adanın gerek kuzeyinde, gerek güneyinde ve gerek doğusunda yapılan kazılar ve araştırmalar önemli bilgiler vermiştir. Bu arkeoloji incelemeleri bütün Ege bölgesinde olduğu gibi Girit'te de paleolitik ya da yontma taş çağına ait eserler bulunmadığını, buna karşılık oldukça ilerlemiş bir neolitik veya cilalı taş kültürü bulunduğunu, bu kültürün gelişmiş bir köy kültürü niteliğinde olduğunu açığa vurmuştur. Daldan ve kamıştan yapılmış, üzerleri çamurla sıvanmış kulübelerden başka mağaralar da konut olarak kullanılıyordu. Taş temeller üzerinde kerpiç duvarlı, çeşitli büyüklükte mekânlardan meydana gelen dört köşeli bir ev Knossos'ta sarayın altında bulunmuştur. Ev kalıntıları arasında elde edilen değirmen taşları, bu insanların yalnız balıkçılık ve avcılıkla değil, tarımla da uğraşmış olduklarını göstermektedir. Silâhlar ve çeşitli araçların yapılmasında taş, kemik ve Melos adasından getirilen obsidyen taşı kullanılmakta, bütün bu taş eserler özenle işlenmekte ve perdahlanmaktadır. Fakat Girit'in bu neolitik kültürünü daha yakından tanımamız için keramikleri, yani kilden yapılmış çanak-çömlekleri ele almamız gerekir. O zamanın insanları kabak, deri ya da hasırdan yaptıkları kaplarla yetinmemişler, killi topraktan kaplar yapmak ve bunları fırında pişirmek suretiyle, sertleştirmek usullerini bulmuşlardır.

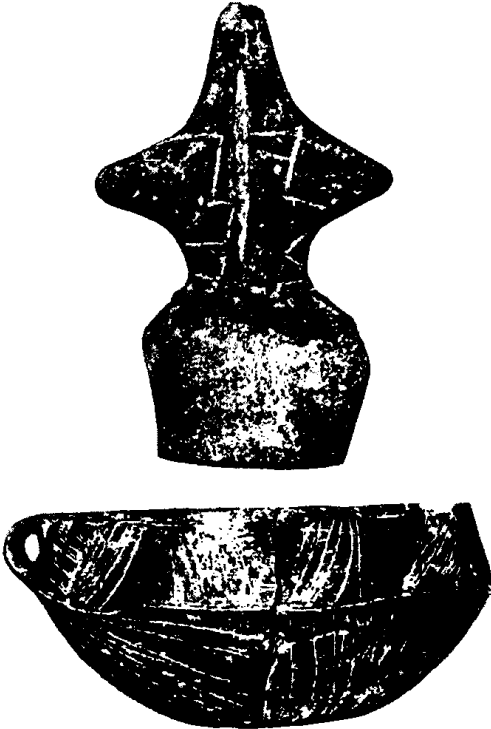
Toprak kaplar yalnız o çağ insanları için değil, geçmiş zamanları inceleyenler için de son derece önemlidir. Çünkü bu çeşit kaplar kullanışlı olduklarından ve ucuza çıktıklarından kolayca çok sayıda yapılır, fakat aynı zamanda kolayca kırılır. Bundan ötürü neolitik dönemden başlayarak insanların oturmuş oldukları yerlerde, bazı ayrılıklardan sarfınazar, çanak-çömlek kırıklarına rastlamak mümkün olmuştur. Toprak kaplar için, başka maddelerden yapılmış olanlar gibi, zamanla çürüyüp yok olma tehlikesi yoktur. Çünkü pişirilmiş kil, ateşten ya da rutubetten etkilenmeksizin, uzun zaman dayanabilir. Böylece bir yerleşme yerinde elde edilen kap kırıkları, ya da mezarlar içinde bulunan vazolar sayesinde bunların teknik, şekil ve bezeme bakımından geçirdiği gelişimi saptamak ve böylece kültür ilerlemesini adım adım izlemek, dolayısıyla tek tek insan grupları ve bunların yaşayış şekillerinin niteliklerini ve bir grubun diğer grup üzerinde yaptığı etkileri ortaya koymak mümkün olmaktadır.

Bu dönem Girit keramikleri siyah, gri ya da toprak renginde, iyi temizlenmemiş bir kilden yapılmış oldukça kaba kaplardan ibaret

bulunmakta, bu kaplardan bazılarının perdahlandığı, üzerlerinde kazılmış geometri bezeklerinin süs olarak kullanıldığı, bazan ise çizgilerin içerisinde beyaz ya da kırmızı bir kalker madde ile doldurulmak suretiyle, motiflerin daha iyi belirtildiği görülmektedir (res. 1 altta). Geç neolitik dönemde ise koyu bir zemin üzerine kırmızı boya ile yapılmış bezekler kapsayan hoyah vazolar ortaya çıkmaktadır.

Bu vazoların yanında yine kilden yapılmış büyük bir kısmı kadın şeklinde ilkel insan heykellerine de (idol) (res. 1 üstte) rast-

Res. 1 — Neolitik idol (üstte) ve kap (altta). Knossos

lanmıştır. Bu tarımsal kültür, idolleri ve keramikleriyle, Anadolu ile bağlar göstermekte (en çok Hacılar ve Çatalhöyük tarımsal kültürleri) ve esas itibariyle 4 üncü binyıla ait olduğu anlaşılan neolitik çağda Girit adasında Anadolu'ya da bunlarla yakın akraba insanların yaşamış olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan kuzey Afrika ve Balkan yarımadası kültürlerinin de zayıf etkilerini gösteren bu kültür, aynı zamanda büyük bir yükselme hamlesi yapan Orta Asya, Mezopotamya ya da Nil vâdisi kültürlerine kıyasla çok geridir ve Girit'in ilerdeki kültür gelişimini müjdeleyebilecek belirtilere henüz sahip bulunmamaktadır.

Fakat M. ö. 3000/2800 ile 2000 arasında Girit kültürü Girit'te 3 üncü bin- özel bir gelişim geçirmeğe, derece derece yükselmeğe yıl maden kültürü ve taş döneminden maden dönemine (bakır, sonraları tunç dönemleri) girmeğe başlamaktadır. Bu zamanda adanın en çok orta ve doğu kısımlarının nüfusu yoğundur. Yalnız adanın güneyindeki geniş ve verimli Mesara ovasında, birbirinin yanında köy düzeyini aşan ve çok katlı dörtgen evleri, dar ve girintili çıkıntılı sokaklarıyla şehir olmağa yüz tutan 12 den fazla yerleşme yeri bulunmuş olması bunu doğrular. Neolitik çağda da var olduğu anlaşılan deniz ulaşımının 3 üncü binyılda gelişmesi ve genişlemesi sonunda iyi korunmuş limanlara sahip yarımadalarda, hattâ susuz adalarda bile (Pseira ve Mohlos gibi) insanlar yaşamağa ve tarımın yanında gemicilik, ticaret ve çeşitli zanaatlarla uğraşmağa başlamışlardır. Yerleşme yerleri içinde temelleri taştan, üst kısımları tahta hatıllarla desteklenen kerpiçten yapılmış dörtgen evler bazan (meselâ Vasiliki'de) bir iç avlunun etrafını çeviren birçok oda ve koridordan ibaret olup en az iki kathydılar. Bunların çatıları tahtadan yapılmıştı ve düzdü.

Bu çağ insanları evlerden başka mezar yapılarına da önem vermişlerdir. Mesara ovasında ve son zamanlarda adanın orta ve doğu bölgelerinde de meydana çıkarılan mezarlar yuvarlak bir oda ve dikdörtgen bir önodadan ibaret olup üzerleri taştan ve kerpiçten bindirme tekniğinde yapılmış anıkovanı şeklinde kubbelerle örtülüydü. Bunların en büyükleri 13 m. çapındadır. Yukarı Mezopotamya'da Arpaçiy'e'deki 4 üncü binyılın ilk yarısına ait kubbeli mezarlarla dikkate değer bir benzerlik gösteren bu yuvarlak mezarların yanında evleri örnek olarak yapılmış dikdörtgen şeklinde ve düz çatılı oda mezarları da vardır (meselâ Mohlos'ta). Bazan mağaralar da mezar olarak kullanılmaktadır. Bu çeşit-

li tipteki mezarların içinde bulunan altın ve gümüş eserler, fildişi mü-
hürler, taştan ya da bakırdan yapılmış türlü araçlar ve silâhlar 3 üncü
bin yıl Girit kültürünün eriştiği aşama hakkında bir fikir vermekte, aynı
zamanda bu dönemde Girit'te kişisel servetin artmış ve halkın sınıflara
ayrılmış olduğunu belirtmektedir. Büyük bir kısmı mezarlarda bulun-
muş olan ve kadınları tanımlayan toprak ve taş idoller, boğa heykelcik-
leri, kült boynuzları ve madeni çifte baltalar bu insanların, Anadolu'da
olduğu gibi (Hacılar ve Çatalhöyük), büyük bir tabiat tanrıçasına tap-
mış, onun yanında boğayı kutsallaştırmış, belki de tanrılaştırmış olduk-
larına işaret etmektedir.

3 üncü bin yıl Girit Girit'in bu dönemdeki kültür gelişiminin ve komşu
keramikleri ülkelerle olan ilişkilerinin saptanması hususunda kera-
mikler büyük rol oynamaktadır. Neolitik geleneğini
sürdüren siyah, gri ya da toprak rengi ilkel kapların yanında
çömlekçi çarkının kullanılması sayesinde, düzenli şekiller alan vazolar
ve bunlarla birlikte yeni bezeme sistemleri ortaya çıkmakta, bu belirtiler
o zamanın düşünce ve sanat hayatında yeni birtakım hareketler başla-
mış olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bu dönemde beyaz, krem ya
da açık sarı bir zemin üzerine parlak kırmızı bir boya ile yapılmış geo-
metri süsleri kapsayan vazolar (res. 2 sol), veya boya ile örtülü dış
yüzlerinde alevli ateşte pişirilmek sonunda meydana gelmiş dalga
şeklinde bezemelere sahip "benekli keramikler" ortaya çıkmaktadır
(res. 2 sağ). Doğu Girit'te ise siyah bir zemin üzerine açık renk (ekser
hallerde beyaz) bir boya ile yapılmış geometri desenleriyle süslü kapka-
çak revaçtadır. Boyalı ve nakışlı keramikler 4 üncü bin yılda Ön Asya-

Res. 2 — Üçüncü bin yıl Girit vazolarından : boyalı bezekli vazo (solda),
benekli vazo (sağda).

Mısır'da geniş bir alana yayılmış olan ve menşe' bakımından Orta Asya'ya kadar uzanan nakışlı vazolarla beraber gitmekte, benekli vazolar ise gerek teknik, gerek biçim bakımından (en çok ağzları gaga şeklinde olanlar) 3 üncü binyıl Anadolu vazolarından bazılarını hatırlatmaktadır. Bu dönemde herhalde Girit'le Anadolu arasında sıkı kültür bağları vardı ve belki birtakım insan toplulukları Anadolu'dan Girit'e geçmişti. Fakat toprak vazoların açığa vurduğu Anadolu ilişkilerinin yanında Girit, ustaca yontulmuş ve cilalanmış taş vazolar, fayans boncuklar, skarabe böceği şeklinde mühürlerin gösterdiği gibi, Mısır'la, silindirik şekilde mühürler ya da altın süs eserlerinin işaret ettiği gibi, Mezopotamya ile ticarete bulunuyordu. Taş idoller, obsidyen ve çakmak taşından yapılmış silâhlar ve çeşitli araçlar, bunlardan bazılarının bezek olarak kullandığı spiral motifi Girit ticaretinin Ege adaları ve Yunanistan üzerinden Avrupa içlerine kadar yayılmış olduğunu göstermektedir.

3 üncü binyıl Girit devletleri Girit'te 3 üncü binyılda birbirinin yanında birtakım küçük devletler bulunmuş olması muhtemeldir. Fakat bu devletlerin teşkilâtına dair bir fikir edinmek henüz mümkün değildir. Bununla beraber şehir olmak eğilimini gösteren büyük yerleşme yerleri, bunların yöresinde yer alan anıtsal mezar yapıları bu şehirlerin başında kırallar ya da beyler bulunduğu, aynı zamanda o dönemin sosyetesinde bazı sınıflar meydana geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Fakat birçok şehir devletini içine alan büyük bir krallık bu dönem için kabul olunamaz. Üçüncü binyılda adada esas itibarıyla barış ve sükün hüküm sürmüş olacak ki, yerleşme yerlerinin çevresinde hiçbir tahkimat izine rastlanmamıştır. Doğuda o zamanda ortaya çıkan ve emperyalist bir siyaset izleyen büyük devletlerin egemenliklerini Girit'e kadar götürmedikleri ve adanın bağımsız kaldığı söylenebilir.

YUNANİSTAN, EGE ADALARI VE ANADOLU

Girit gibi Yunanistan'ın da 5 inci ve 4 üncü binyıla Yunanistan'da ilk neolitik kültürler, kadar çıkan pek eski bir kültüre sahip olduğunu bu Seaklo kültürü ülkenin çeşitli yerlerinde yapılan neolitik buluntular açığa vurmuştur. Önemli bir neolitik kültürler grubuna Tesalya'da Larisa ile Volo arasında rastlanmıştır. Aynı yerde uzun süre oturma yüzünden seviyenin yükselmesi sonunda meydana gelen suni tepeler ya da höyükler'den (yerliler bunlara "magula" demektedirler) Argisa-magula'da son zamanlarda yapılan kazılarda en alta keramik-

siz bir neolitik kata rastlanmış, çeşitli taş ve obsidyen araçlardan, kömürleşmiş tahıl kalıntıları ve keçi, koyun gibi hayvan kemiklerinden bu kültürün tarımsal bir kültür olduğu anlaşılmuştur. Başka mağula'larda yapılan araştırmalar bu keramiksiz neolitik kültürün üzerinde keramikli erken neolitik kültürlerin yer aldığını, olgun neolitik kültürün ise ilk kez Volo yöresinde "Seslo" adlı mağula'da bulunduğundan ötürü "Seslo kültürü" (ya da Tesalya A kültürü) adını taşıyan bir kültür tarafından temsil edildiğini ortaya koymuştur.

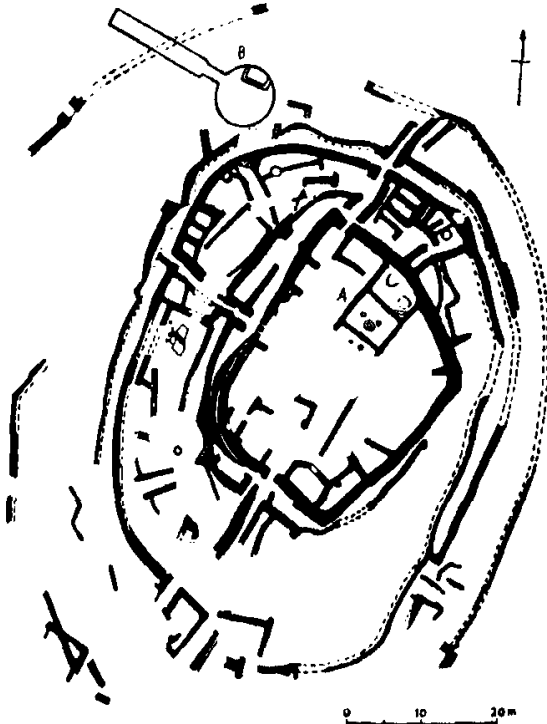
Seslo kültürü köyleri ovalarda kurulmuşlardır. Bunlardan bazıları açıktır; bazılarının etrafı ise çit ve hendeklerle çevrilidir; fakat bugünkü anlamda tahkimat henüz mevcut değildir. Taş temeller üzerinde tahta, kamış ve kerpiçten yapılmış evlerin bir kısmı yuvarlak, bir kısmı dörtgen şeklindedir. Sonuncu gruba giren evler iki tahta direkli bir giriş mekânı ve bu mekânın arkasında, içinde bir ocak kapsayan bir ya da iki odadan ibaret bulunmakta ve 2 inci binyılda gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkan "megaron" ev tipinin ilk örneklerini ortaya koymaktadır. Bazı evlerde düz çatıları destelemek üzere duvarların iç cephesinin önüne, Anadolu'da Hacılar'da olduğu gibi, tahta direkler yerleştirilmiştir. Bu evlerin içinde rastlanan eserler arasında taş ve obsidyandan işlenmiş araçlar, kaba bir surette yapılmış, büyük bir kısmı Girit'te olduğu gibi oturan ya da ayakta duran kadınlar şeklinde taş ve toprak idoller ve keramikler gösterilebilir. Seslo vazoları parlak siyah ve kırmızı renkte perdahlı kapkaçağın yanında şekillerinin düzgünlüğünden başka sarımtırak beyaz bir zemin üzerine kırmızı bir boya ile yapılmış çizgi motifleri, en çok zigzaglar, üçgenler, eşkenar dörtgenler ya da basamak motifinden meydana gelen bezemeleri bakımından dikkati çekmektedir.

Büyük bir yayılma yeteneği gösteren Seslo kültürü, yalnız tüm Tesalya'yı kaplamakla ve güney Tesalya'da Lianokladi buluntularının gösterdiği gibi, bu bölgede özel bir gelişme geçirmekle kalmamış, pek erken Peneios sınırlarını aşarak Orta Yunanistan (Boiotya, Fokis ve Attika) ve İstmos, yani Berzah bölgesi üzerinden bir taraftan Akarnanya ve İyon denizi adalarına (meselâ Levkas adasına) diğer taraftan Peloponnes içlerine kadar (Korint, Gonia, Flius, Hagiorgitika) yayılmıştır.

Tesalya'da önsüz olarak gelişmiş bir şekilde ortaya çıkan ve sonraki dönemlerde ilerleyeceği yerde gerileme belirtileri gösteren bu kültürün boyalı ve nakışlı vazolar kapsayan Tuna kültürleriyle ilişkili olduğu ve

Tuna ülkelerinden Yunanistan'a geldiği bazı bilginler tarafından ileri sürülmüştür. Fakat bunlar Orta Asya, İran, Suriye ve Kıbrıs üzerinden Kilikya'ya kadar uzanan boyalı bezekli keramikler ve en çok İfaclar keramikleriyle dikkate değer benzerlikler göstermekte ve kültür etkileriyle birlikte Tesalya'ya Anadolu'luların gelmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Dimini kültürü En tipik eserleri vermiş olan magula'ya göre Dimini kültürü (ya da Tesalya B kültürü) adını alan ve taş eserlerin yanında az sayıda altın ve bakır eserler kullanmakla beraber yine

Res. 3 — Dimini şatosunun plânı. İç kalede sıra bitişik megaron görülüyor.

geç neolitik (ya da subneolitik) bir nitelik taşıyan bu kültür birçok noktalarda Sesklo kültüründen ayrılmaktadır. Üçüncü bin yılın ilk yarısına ait olduğu anlaşılan bu yeni dönemin bir savaş ve karışıklık dönemi olduğunu etrafları surlarla çevrili büyük çatolar açığa vurmaktadır. Dimini çatosu (res. 3) iç içe geçmiş ve düz-süz taşlardan yapılmış sur çemberleriyle çevrilmiş olup orta avlunun arka tarafında 12 m. uzunluğunda, arka arkaya sıralanmış bir ön mekân ve iki dörtgen odadan ibaret bir "megaron" kapsamaktadır. Ön odanın ortasında bir ocak vardır. Çatı tahta direklerle destekleniyordu. Başka yerlerdeki aynı dönem evlerinde ise ocaklara odaların kâh köşelerinde, kâh ortalarında yer ayrılmıştı.

Res. 4 — Tesalya prehistorik kültürlerine ait toprak eserler. A : Sesklo kâsası. B : Dimini çanağı. C : Dimini üslûbunda besenmiş bir vazo. D : Dimini'de bulunmuş bir araç.

Bu kültür de, genel karakteri bakımından, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir köy kültürüdür. Ev hayvanları arasında domuz ve sığır bulunmaktadır. Idol heykeltraşlığı devam etmekte ve çematik şekil-

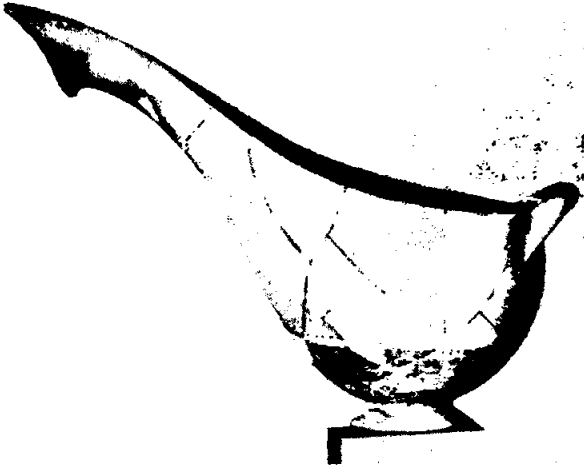
lerini korumaktadır. Dimini vazoları, Sesklo vazoları gibi, beyaz zemin üzerine kırmızı ya da siyah, donuk bir boya ile yapılmış geometri süsleriyle bezenmiş olmakla beraber gerek şekil, gerek bezeme motifleri bakımından bunlardan ayrılmaktadır. Bu vazoların üzerinde çizgi demetleri, meandr'lar, dama tahtası, en çok spiral örnekleri göze çarpmakta (res. 4), fakat bu örneklerin, Sesklo örneklerine kıyasla, çok daha özensiz yapıldığı göze çarpmaktadır. Dimini vazoları ne nakışlarının üslubu, ne de tekniği bakımından Sesklo vazolarıyla boy ölçüşmemektedir. Diğer taraftan bu kültür, Sesklo kültürüne kıyasla, çok daha az bir yayılma yeteneği göstermekte, bütün Yunanistan'ı kaplamak şöyle dursun, güney Tesalya'ya bile girememektedir. Bu dönemde Tesalya'nın kuzeyi ile güneyi arasında bir kesilme olduğu açıkça görülüyor. Bu kesilmenin ne gibi siyasal olaylar ve ne gibi kavimler hareketi sonunda meydana geldiğini, hattâ Dimini kültürünün hangi ırka mensup insanlar tarafından yaratıldığını kesin olarak saptayamıyoruz. Yalnız ne Ege'nin karakteristik bir ev tipi olan megaron'un, ne de Yunanistan'dan başka Girit ve başka Ege adalarında pek gelişmiş bir şekilde karşımıza çıkan spiral motifinin Dimini insanların kuzeyden gelmiş olduklarına yeterli bir neden olamayacağı kamsındayız. Bu insanlar, aşağıda göreceğimiz gibi, orta Yunanistan ve Peloponnes yarımadasını işgal eden ve fetihlerini kuzeye doğru genişletmek isteyen kavimlere karşı koyabilmek için şatoları yapmış olsalar gerektir. Bu dönemde güney bölgelerine özgü bazı keramik çeşitlerinin Sperheios vâdisine yavaş yavaş girmesi güneyden gelen bu istilâ teorisini destekliyebilecek niteliktedir. Bu insanların kimler olduğunu aşağıda göreceğiz.

3 üncü binyılda
Orta ve Güney
Yunanistan

Tesalya'nın 3 üncü binyılın sonuna kadar neolitik kültürü korumasına karşılık Orta ve Güney Yunanistan 3 üncü binyılın ilk yarısında taş döneminden çıkarak bakır dönemine girmekte ve yepyeni bir kültüre kavuşmaktadır. Bu dönemde güney Tesalya'dan Peloponnes'in güney ucuna ve hattâ batıda Kefallenia ve Levkas adalarına kadar uzanan geniş alanda (en çok Orta Yunanistan'da Boiotya'da Orhomenos ve Evtresis, Peloponnes'te Korint yöresinde Koraku ve Ziguriyes'te) yapılan kazıların gösterdiği gibi, Dimini kültüründen büsbütün ayrılan bir kültürle karşılaşılıyor. Bu kültür çevresi içinde bulunan yerleşme yerleri daha henüz köy niteliğinden kurtulmamış olup dörtgen şeklinde ve bazan mihraplı evlere sahip bulunmaktadır. Evlerin içinde sık sık ocak

kalıntılarına rastlanmaktadır. Orhomenos ve Levkas'ta birtakım yuvarlak yapılar da bulunmuştur. Bu döneme ait en büyük ve önemli yapı Argolis'te Tirins şatosunun altında meydana çıkarılan 28 m. çapında yuvarlak bir yapıdır. Radyal ara desteklerle birleştirilmiş iki konsantrik duvardan meydana gelen ve üst örtüsü kesin olarak bilinmeyen bu yapının bir beyin sarayı olması muhtemeldir. Bu dönemin keramikleri elle yapılmış olmakla beraber ince cidarlı düzenli biçimler ve keskin profiller göstermekte, dış yüzeyleri tamamen ya da kısmen siyahtan kahve rengi ve kırmızıya kadar değişen ve pişirildikten sonra hafif bir parlaklık edindiğinden ötürü uzun süre yanlış olarak vernik ("Ürfirnis") sayılmış olan bir boya ile örtülmekte ve basit geometrik bezeklerle süslenmektedir. Yunanistan'daki neolitik geleneği bozan bu keramiklerin karakteristik şekilleri gaga ağızlı vazoların yanında alçak yuvarlak gövdeli ve uzun ağızlı salçabklardır (res. 5). Bu son vazo

Res. 5 — Üçüncü binyıl Orta Yunanistan vazolarından : "salçalık" (Attika).

şeklinin madeni vazoları taklit ettiği açıkça görüldüğünden bu kültürün, yerleşme yerleri içinde madene rastlanılmamış olmakla beraber, bir maden kültürü olduğu kesinlikle söylenebilir.

Ege'de Anadolu Kavimleri Bu maden kültürünü Yunanistan'a getiren insanların kimler olduklarını saptayabilecek durumdayız. Yukarıda tanımladığımız vazolar gerek teknik, gerek şekil (gaga ağızlı), gerek parlak boyalı yüzey üzerine mat beyaz boya ile yapılmış süsler bakımından Truva bölgesi keramiklerine benzemekte, salçaklıklara ise adalarda, batı Anadolu'da ve hattâ Mezopotamya'da rastlanmaktadır. Şu halde keramik incelemeleri bizleri Anadolu'ya götürmekte, Yunanistan'a madeni getiren insanların Anadolu'da olduklarına işaret etmektedir. Güney ve orta Yunanistan'ı işgal ettikten sonra kuzeyde Sperheios vadisine kadar sokulmuş olan bu kavimlere karşı Dimini insanları tahkimli şatolar yapmak zorunda kalmış olsalar gerektir.

Üçüncü binyılda Anadolu'dan Yunanistan'a birtakım göçler olduğunu filolojik delillerle ispatlayabilecek durumdayız. Yunanistan'da bulunan (ss), (tt) ya da (nt) li yer adlarının Yunan diliyle açıklanamadığı, bunların Anadolu'nun batı ve güney-batı bölgelerindeki (s), (ss) ve (nd) li yer adlarına karşılık olduğu araştırmacıların gözünden kaçmamış, böylece bu gibi coğrafi adların Anadolu'da insanlar tarafından Yunanistan'a getirildiği anlaşılmalıdır. Bu yer adlarına örnek olarak Yunanistan'da Korintos (şehir), Koskintos (dağ), Samintos (yer), Parnassos (dağ), Anadolu'da Mikalessos, Halikarnassos, Aspendos, Alinda gibi adlar gösterilebilir. Anadolu ile Yunanistan arasında yer alan Ege adaları'nda da bu adların Marpessa (Paros'ta bir dağ), Knossos (Girit'te bir şehir), Prepesintos (ada) şeklinde bulunması, hattâ Parnassos adına hem Anadolu'da Kapadokya'da, hem de Yunanistan'da Fokis'te, Mikalessos'a hem Karya'da, hem de Boiotya'da rastlanması bu yer adlarının Yunanistan'a Anadolu'dan, adalar üzerinden geçen kavimler tarafından getirilmiş olduğunda şüphe bırakılmamaktadır. Günden güne ilerleyen ve gelişen filoloji araştırmaları (ss) ve (nt) li adlardan başka Larisa gibi (lar-), Pergamon gibi (amo-), Milasa gibi (asa-) ve Samos gibi (sam-) köklerini kapsayan birçok yer adlarının da aynı yollardan Ege bölgesine girmiş olduğunu ortaya koymuştur.

Fakat bu Anadolu'lu insanlar Ege'ye yalnız coğrafya adlarını getirmemişlerdir. Yunan dilindeki kültür hayatıyla ilgili birçok sözcükler yalnız bu doğu-batı teorisini desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda bu insanların yaşayış şekli ve uygarlık derecesi hakkında da bir fikir vermektedir. Bu seriye en çok kadımlarla ilgili elbise kısımları, silâhlar, av ve savaş donatımı, özel kargı çeşitleri ve sporla ilgili birtakım terimler girmektedir. Bu insanların denizcilikte ve en çok deniz

ticaretinde ilerlemiş olduklarını başta "talatta" yani "deniz" olmak üzere gemi ve gemi donatımıyla ilgili terimlerin çokluğu gösterir. Fakat araba, yol, köprü ile ilgili terimler bu insanların kara ulaşımına da önem vermiş olduklarını ispatlar. Diğer taraftan din, sosyal hayat ve devlet teşkilâtını ifade eden (bunların başında basilevs=kıral gelmektedir) sözcükler bu insanların bu alanlarda da bir hayli ilerlemiş olduklarını gösterir.

Yunanistan'da, yukarıda saydığımız coğrafya adlarını taşıyan yerlerde 3 üncü binyıla ait parlak boyalı keramiklere ve başka bir takım kültür eserlerine rastlanması bu kültürün Yunanistan'a Anadolu insanları tarafından getirilmiş olduğuna yeni bir delil teşkil eder. Bu adların Yunanistan'da yayılışını gösteren bir haritaya bakacak olursak bunların Lakonya, Argolis, Attika ve Boiotya gibi doğu bölgelerinde çok sayıda olduğunu, fakat batıya doğru seyreklediğini görürüz. Şu halde Yunan ülkesine doğudan gelen bu insanlar ilk önce bu ülkenin denize açılan geniş vâdileri ve düzlüklerine yerleşmişler, ancak sonraları batı ve kuzeye yayılmışlardır. Bu maden kültürü ile neolitik kültür arasında göze çarpan bir kesilme bulunmayışı, ilk zamanlar parlak boyalı keramiklerin yanında neolitik keramiklerin de kullanılması Anadolu kavimlerinin bir defalık büyük bir akın halinde değil, fakat belki yüzyıllarca süren küçük güçler sonunda adalar ve Yunanistan'a yavaş yavaş girmiş olduklarını gösterir. Neolitik halkla yeni gelen kavimler arasında ilk zamanlar hiç şüphesiz birçok savaşlar olmuştur. Fakat bir süre sonra coğrafyaya, kültürel, sosyal ve siyasal hayata ait sözcükler ve terimlerin yayılışının gösterdiği gibi, Anadolu kavimleri yerlilerle karışıp kaynaşmışlar, yalnız Yunanistan'da değil, bütün Ege bölgesinde bir örnek bir maden kültürünün meydana gelişinde başlıca rolü oynamışlardır.

Yunanlı'lar, Ege bölgesinde kendilerinden önce birtakım yabancı kavimlerin oturmuş olduklarını biliyorlar, fakat Pelasg, Leleg ya da Kar olarak adlandırdıkları bu kavimler hakkında açık bir fikre sahip bulunmuyorlardı. Yunan tarih geleneğine göre Leleg'ler Anadolu'da Truva bölgesinde, Ege adaları'nda, orta Yunanistan ve Peloponnes'in bazı yerlerinde oturmuşlar, Pelasg'lar ise Yunanistan'da geniş bir alana yayılmışlardır; o kadar ki, bir zamanlar tüm Yunan ülkesi "Pelasgiye" olarak gösterilmiştir. İlk zamanlar Tesalya'da oturmuş, Pencios vâdisine "Pelasg Argos'u" adını vermiş oldukları anlaşılan Pelasg'lar, sonraları bazı Yunan tarihçileri tarafından genel olarak

Yunanistan'ın Yunanlı'lardan önceki halkı olarak kabul olmuşturlardır. Fakat Yunanlı'ların, Loloğ'lar ve Pelasğ'ların yanında Kar'ları da zikretmeleri 3 üncü binyıl Ege halkıyla ilgili etnik sorunları çözmek için çok daha önemlidir. Homeros destanlarından *Ilyada*'da (II, 967) "kaba (Yunanca'dan gayri) bir dil konuşanlar" olarak gösterilen Kar'lar Yunan tarihçisi Herodotos'a (I, 171) göre Girit kralı Minos zamanında Ege adalarına egemenlikler; bunlar ancak sonraları bu yerlerden Yunanlılar tarafından çıkarılmıştır. Tucidides (I, 8,1) Peloponnes harbi-ne dair yazmış olduğu ünlü tarihte M. ö. 426 yılında Delos adasında Atinalılar tarafından açılan mezarlarda Kar sülâhları bulunmuş olmasından bir zamanlar Ege adaları'nda Kar'ların oturmuş olduğunu çıkarmakta, coğrafyacı Strabon (VIII, 374) Kar'ları Yunanistan'da Epilayros ve Hermione'nin en eski halkı olarak göstermekte, seyyah ve araştırmacı Pausanias (I, 40, 6) ise Megara kalelerinden birinin "karya" adını taşımış olduğunu kaydetmektedir. Şu halde 3 üncü binyılda bütün Ege bölgesine yayılmış olan ve aralarında hıstakım farklar göstermekle beraber esas itibarıyla Kar'lar tarafından temsil olunan kavimlerin, Lidyalılar ve Likyalılarla birlikte, Boğazköy Hitit metinlerindeki Lavyi'lerle ilgili olmaları muhtemel bulunun "batı Anadolu kavimleri" grupuna girdiklerini söyleyebiliriz. Anadolu kavimlerinin 3 üncü binyıldaki batı göçleri sanıldığından çok daha geniş olmuş, bunlar yalnız Ege bölgesini istilâ etmekle kalmayıp, bazı coğrafya adlarının yayılış alanının gösterdiği gibi, İtalya ve hattâ İspanya'ya kadar uzanmışlardır.

3 üncü binyılda
Ege adaları

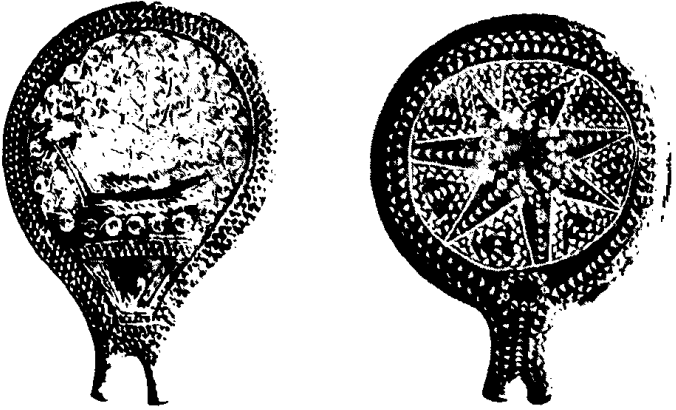
3 üncü binyıl Ege kültürü dikkate değer bir yeknesaklık göstermekle beraber aralarında bölgesel ayrılıklar bulunan bazı gruplara ayrılmaktadır. Girit ve Yunanistan'ın yanında Ege adaları, en çok Delos kutsal adasının etrafını çeviren Kiklad'lar üçüncü önemli bir grup meydana getirmektedir. Bu adalarda kazılar sonunda meydana çıkarılan kültür katları, Yunanistan ve Girit kültür katları kadar kalın olmamakla beraber, kapsadıkları eserler ve bunların Girit'le olan ilişkileri bakımından (meselâ Melos'un Girit'le olan bağıları) neolitik çağa işaret etmektedir. Nitekim Paros ile Antiparos (eski adı Oliaros) arasındaki Saliagos adasında bir neolitik yerleşme yeri kazılarak meydana çıkarılmış, bundan başka son zamanlarda gerek Paros, gerek Antiparos'ta neolitik keramiklere rastlanmıştır. Bununla beraber bu adalar için ilk önce buğur, sonraları tunç dönemi olan 3 üncü

bin yıl, Girit'te olduğu gibi, bir barış ve sükun dönemi olmayacak ki, ilk zamanlar açık olan yerleşme yerlerinin etrafı sonraları kuleler ve kapılar kapsayan kuvvetli surlarla çevrilmiş, bu suretle buralarda da tahkimli şehirler meydana gelmiştir. Örnek olarak kazılarak ortaya çıkarılmış olan Lesbos (Midilli) adasında Termi, Lemnos'ta (Limni) Poliyohni, Siros'ta Kalandriani, Sifnos'ta Hagios Andreas ve Aigina'da Kolonna tepesi gösterilebilir. Kaldırım sokaklar, meydanlar ve çeşmeler bu kasabaların birçoğunda vardır. Poliyohni'de evler çatıya kadar taştan yapılmıştı. Bazıları balık kılçığı tarzında yapılmış (meselâ Termi I ve IV de) taş temeller üzerinde tahta hatullarla pekiştirilmiş kerpiçten yapılmış evler arasında "megaron" tipinde olanlar da bulunmaktadır. Bunların üzeri kamıştan yapılmış semerdamlar ya da düz toprak damlarla örtülü idi. Dörtgen evlerin yanında yuvarlak yapılar da vardır. Bunların bazan mezar, bazan da tahıl ambarı olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Melos'ta bulunan yeşil steatit taşından yapılmış bir vazo 5 yuvarlak silonun bir avlunun etrafını çevirdiğini tanımlamaktadır.

Dörtgen, yuvarlak şekiller gösteren ya da taş sandukalardan ibaret olan mezarlardan başka keramikler, Anadolu ile Yunanistan arasındaki bağları belirttiklerinden ötürü, büyük önem taşımaktadır. Üzerleri parlak bir boyaya ile örtülü tipik Yunanistan keramiklerinden başka asıl Kiklad keramiği olarak (Pelos grubu) dış satı perdahlanmış ve parlak kırmızı ya da siyah bir boyaya ile örtülmüş, çizgi halinde geometri motifleriyle süslenmiş monokrom vazolar karşımıza çıkmaktadır. İkinci bir grup ise (Siros grubu) aynı tekniği sürdürmekle beraber gaga ağızlı vazolardan ötürü Truva II vazolarıyla yakın benzerlik göstermektedir. Spiral motifinin egemen olduğu geometri süslerinin yanında balık, insan ve gemi resimleri de vardır. Bazan oyulmuş yüzeylere kabartma olarak oturtulmuş ya da dangalanmış motiflere de rastlanmaktadır. Çeşitli şekiller gösteren bu vazolar arasında tavaya benzer yassı kaplar (alınk paletleri?), özenle bezenmiş olduklarından ötürü, zikre değer (res. 6). Kilden yapılmış çanak çömleğin yanında güzel bir işçilik gösteren mermer ya da steatit vazolar da vardır. Çeşitli adalarda bulunmuş olan altın ve gümüş vazolar ise gerek şekilleri, gerek bezemeleri bakımından toprak kaplarla beraber gitmektedir.

Fakat Kiklad'lar kültürünün en göze çarpan eserleri Girit'e bile ihraç edilmiş olan mermer idoller'dir. 6 santimetreden 1 metreye kadar

her büyüklükte yapılmış olan bu idoller sürekli bir gelişim geçirmekte, ilk zamanlar tahta yassılığında yapılan ilkel heykelciklerin sanat eseri olmak iddiasında bulunabilecek kadar gelişmiş heykeller haline

Res. 6 — Çizgi veya ıstampa ile yapılmış bezemeler kapsayan Kiklad keramiği örneklerinden : üzerinde gemi resmi (solda) ve deniz yıldızı tasviri (sağda) bulunan iki yassı kap (tava? allık paleti?). Siros.

geldiği görülmektedir. Bu idoller genellikle kadın şeklinde olup, Girit'te ya da Tesalya'da olduğu gibi, adalarda da büyük bir tabiat tanrıçasına tapılmış olduğunu açığa vurmaktadır. Fakat erkek idoller de yok değildir. Bunlardan bir tanesi koltuk üzerinde oturmakta ve harp (res. 7), bir diğeri ise flüt çalmaktadır. Taş ve toprak eserlerin yanında bakır eserler de kullanılmaktadır. Bunlar arasında bıçak, hançer, pens ve iğneler en çok zikre değer. Süs eşyası olarak türlü renkte taş boncuklar, spirallerle süslü bakır iğneler ve gümüş alınlıklar gösterilebilir. Mezarlarda silindirik kemik borular içinde mavi ya da kırmızı yüz boyalarına da rastlanmıştır.

Yukarda açıkladığımız gibi Anadolu kavimlerinin, en çok Kar'ların eseri olduğu anlaşılan bu kültürde şehir olmak eğilimini gösteren yerleşme yerleri, kuvvetli surlar, gelişmiş bir bezeme sistemi ve ilerlemiş bir idol heykeltraşlığı gibi parlak bir geleceği müjdeleyen belirtiler sonraki çağlarda gerçekleşmemiş, hattâ 3 üncü binyılın sonuna doğru ortadan kalkmıştır. M. ö. 2000 yılından başlayarak parlak bir uygarlığa

kavuşan Girit'le 1600 den sonra büyük bir kültür gelişimi geçiren Yunanistan arasında kalan Kiklad'lar o çağların büyük fikir ve sanat hareketlerinden uzak kalmış ve bu iki büyük kültür grubu arasında sadece mutavassıt bir rol oynamakla yetinmişlerdir.

Res. 7 — Harp çalan mermer Kiklad idolu (Keros).

3 üncü binyılda
Anadolu

Anadolu'da 3 üncü binyılda şehir olma eğilimini gösteren yerleşme yerlerinin yanında tahkimli şatoların da bulunduğunu Çanakkale boğazının girişine yakın bir yerde kurulmuş olan Truva ispatlamaktadır. Burada 19 uncu yüzyılda Almanlar tarafından yapılan kazılarda üst üste inşa edilmiş 9 şehir bulunmuş, Amerikalı'lar tarafından bundan yaklaşık olarak 35 yıl önce modern metodlarla yürütülen tamamlayıcı araştırmalar sonunda ise her şehirde çeşitli kültür tabakalarının varlığı ortaya konmuş, bun-

ların arasındaki bağlar ve sıra saptanmıştır. Biz burada en çok M.ö. yaklaşık olarak 3000/2800 ile 2400 arasında yer alan bakır dönemine ait Truva I ve 2400 den 2200 e kadar gelen tunç dönemine ait Truva II üzerinde duracağız.

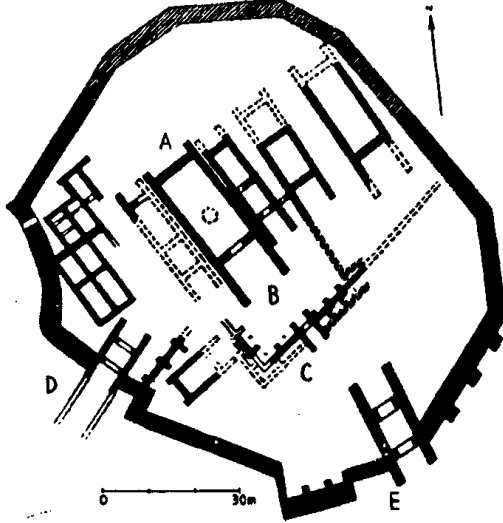
Alçak bir tepe üzerinde kurulmuş olan Truva I etrafı tarla taşlarından yapılmış bir surla çevrili küçük bir şato idi. Şatonun güney kapısı bir bastionla korunmakta idi. Surun içindeki alanda birbirine paralel birtakım duvarlar bulunmuş, bunların ince uzun dikdörtgen evler meydana getirdiği anlaşılmıştır. Hattâ bunlardan bir tanesi giriş mekânı ve geniş salonu ile tipik bir megaron'dur. Temeller balık kılıcı tarzında tertiplenmiş ve araları killi çamurla doldurulmuş tarla taşlarından yapılmıştır (Termi evleriyle karşılaştırmız). Üst kısımlar ise Ege'nin başka bölgelerinde olduğu gibi yatay hatlarla pekiştirilmiş kerpiçtendi.

Keramikler iyi temizlenmemiş bir kilden yapılmış olup iyi pişirilmemiştir. Elle yapılan vazolar ekseriya siyah ya da toprak rengi, nadiren kırmızıdır. Bunların perdahlı dış yüzeyleri düz çizgilerden meydana gelen geometri bezekleriyle kaplanmakta ve bazan bu çizgilerin içerleri beyaz kalker bir maddeyle doldurulmaktadır. Bazı hallerde beyaz boya ile yapılmış nakışlar da vardır. Vazolarla birlikte çekiç, balta ve topuzbaşı gibi çeşitli araçlar da bulunmuştur. Bunlardan bazıları bakırdandır. Obsidyen'in geniş ölçüde kullanılmış olması Melos ile ticaret ilişkilerine işaret eder. Evlerden elde edilen araçlar ve kemik kalıntılarında Truva I insanların tarım, hayvancılık ve balıkçılıkla geçindiklerini ve deniz kıyısından midye ve ıstiridye topladıklarını anlıyoruz.

Truva I in üzerinde, kısa bir aralıktan sonra yapıldığı anlaşılan Truva II üç dönemde güneye doğru genişletilmiş olan ve kapılar ve kuleler kapsayan kuvvetli bir surla çevrilidir (res. 8). Bu şatonun ortasında hükümdarın sarayı yer alıyordu. Bu saray arka arkaya sıralanmış giriş mekânı ve bir ya da daha çok odadan ibaret megaron'lardan meydana gelmektedir. Bazı odaların ortalarında bir ocak vardır. Orta kısımdaki megaron 45 m. uzunluk ve 13 m. genişlikte olup o çağın en anıtsal binası olarak kabul olunabilir. Truva I megaron'ları gibi taş temeller üzerinde kerpiçten yapılmış olan Truva II megaron'larında tahta direklerin kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Çatıların şekli hakkında kesin bir fikir edinemiyoruz. Bunlar belki düzdü; belki de semerdam şeklinde olup binanın kısa taraflarında üçgen alınlıklar meydana getiriyordu.

Truva I e kıyasla daha özensiz yapıldıkları görülen taş araçlar yerlerini yavaş yavaş madeni araçlara bırakmaktadır. Bu şehirde bulunan hançerler, ok uçları, baltalar, bıçaklar, testereler, törpüler ve çivilerin büyük bir kısmı tunçtan yapılmıştır. Truva II nin maden zengin-

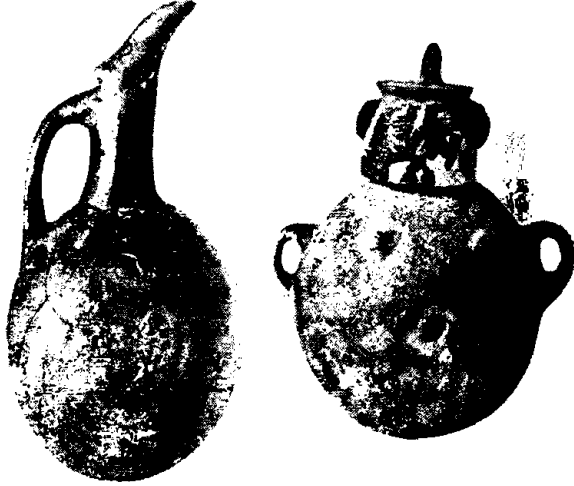

Res. 8 — Truva II nin son evresini gösteren plân. A: büyük megaron.
B : megaron'un önündeki avlu. C : avlu kapısı. D-E : sur kapıları.

liğine megaron'lar içinde ya da arasında bulunan gömüler işaret etmektedir. Bunların en ünlüsü olan "Priamos gömüsü" 3 altın, 60 küpe, 6 bilezik, 15 altın ve gümüş vazı, 8700 boncuk, yüzük ve silindirik boru kapsıyordu. Ahnlık, küpe ve iğne gibi süs eserlerinin bir kısmı saf altından, bir kısmı altın ve gümüşün doğal karışımı olan elektron'dan, bazı değerli vazolar ve silâhlar ise gümüşten yapılmıştı. Dökme ve dövme teknikleri biliniyordu. Çekme suretiyle bir parçadan kaplar da yapıyordu. Bükme, katlama, perçinleme ve lehimleme usulleriyle madeni parçalar birleştiriliyordu. Lapislazuli, fayans ve çeşitli taşlardan yapılmış boncuklar ve çeşitli süs eserleri Truva II nin çeşitli doğu

ülkeleri ve en çok Mısır ve Mezopotamya ile ticarete bulunduğunu ispatlamaktadır.

Keramik Truva I keramiğinin bir devamıdır; fakat çömlekçilik tekniği çok daha ilerlemiş durumdadır. Pişirme usulünün gelişmesi sonunda siyah vazoların yanında kırmızı vazolar da yapılmaktadır. Şekillerde bâriz ilerlemeler vardır. Ağızları kuş gagası şeklinde olan, ya da boyunları üzerinde insan suratları kapsayan vazolar en çok dikkate değer (res. 9). Bunların üzerinde bazan düz çizgilerden ibaret basit geometri süsleri de görülmektedir.

Res. 9 — Truva II-III keramikleri. Solda: ağız kuş gagası şeklinde vazo. Sağda: "surath" vazo.

Truva II nin başka eserleri arasında toprak ya da taş idoller önemli bir yer almaktadır. Ekser hallerde kadınları tanımlayan ve bir taraftan Ege, diğer taraftan Orta Anadolu ve Ön Asya idolleriyle benzerlikler gösteren bu eserler bütün bu geniş alanda bir toprak ve tabiat tanrıçasına tapıldığını bir kez daha ispatlamaktadır. İdollerden başka ağırşaklar, silindir ya da istampa mühürleri de zikre değer. Mühürlerin üzerindeki işaretleri yazı olarak kabullenmek doğru değilse de bunların sembolik bir anlam taşıdığı ve belirli eşyayı göstermek için pikto-

grafik işaret olarak kullanıldığı söylenebilir. Truva II katında mezarlara rastlanmamıştır. Yalnız bazı evlerde küpler içinde çocuk cesetleri bulunmuştur.

Truva yâresinde Hanaytepe'de, daha güneyde Bakırçay kenarında Yortan'da bulunan mezarlar bu boşluğu bir dereceye kadar doldurmaktadır. Yortan'da iskeletlerin küplerin içine konulmasına karşılık Hanaytepe'de ölümler bacakları karınlarına doğru çekik olarak (Hocker) basit çukurlar içinde yatmaktadır.

Truva II şehri şiddetli bir yangın sonunda harap olmuştur. Bu olay herhalde pek âni vukubulmuş olacak ki şato halkı değerli mallarını kurtaramadan şatoyu terketmek zorunda kalmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gömülerin çokluğu ancak bu suretle açıklanabilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki gerek Truva I, gerek Truva II kültürleri bir bütün olarak karşımıza çıkmakta ve bunları vücuda getiren insanların Anadolu olduğu şüphe bırakmamaktadır. Fakat burada bulduğumuz kültür yalnız Truva'ya inhisar etmemiş, Biga yarımadası'nda oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Truva'nun güneyinde Yortan'da merkezlenen ikinci bir kültür grubu, bunun daha güneyinde Pisidya ve güney-batı Frigya'da rastlanılan üçüncü bir grup vardır ki, bütün bu gruplar büyük batı Anadolu grubu içinde, aralarında yalnız birtakım bölgesel farklar gösteren gruplar olarak kalmaktadır. Bu kültür bir süre sonra Anadolu sınırlarını aşmış, Ege adaları üzerinden Avrupa'ya geçerek Sırbistan içlerine kadar (Vina) yayılmıştır.

Truva III şehri başka bir plâna göre kurulmuş bulunmakta, Truva IV zamanında ise bu şehir yeni bir surla çevrilmektedir. Truva V gerçek tunçtan yapılmış kapları ve gelişmiş keramikleri ile dikkati çekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ BİNYILDA EGE BÖLGESİ

GİRİT

M.ö. 2000 ile 1700
arasında
Girit kültürü

İkinci bin yılın başlangıcında, Mısır'ın 12 nci sülâleyle yeni bir yükselme çağına kavuştuğu, Ön Asya'da kavimler hareketi sonunda yeni birtakım devletlerin ortaya çıktığı ve Hurri'lerin üstün bir rol oynamağa başladığı, Ana-

dolu'da ise Hitit devletinin kurulduğu bir zamanda Girit adası da büyük bir siyasal ve kültürel gelişim geçirmeğe başlamıştır. Yine bir tunç çağı olan bu zamanda adanın en çok orta ve doğu bölgelerinde kırıllar tarafından idare olunan şehir devletleri kurulduğu kesin olarak söylenebilir. Bu kırıllar, kalıntılarına Kandiye yöresinde, Homeros destanlarında "büyük şehir" olarak gösterilen Knossos'ta, adanın kuzey kıyısında Mallia'da, güney Mesara ovasında Faystos'ta ya da doğuda Zakro'da yer alan büyük saraylarda yaşamaktadırlar. Bu saraylar yüzyıllar boyunca büyük ya da küçük tahriplere uğramış olmakla beraber, M. ö. 2000 den 1400 yılına kadar ayakta kalmışlardır. Mimarlık bakımından uzun bir gelişimin sonucu, 3 üncü bin yıl evlerinin gelişmiş ve genişlemiş bir şekli olan ve büyük bir iç avlunun etrafını çeviren yüzlerce oda ve koridordan ibaret bulunan bu saraylar kış soğuklarından korkmayan, serin deniz rüzgârlarını en ücra köşelere kadar sevkeden, sıcak yaz güneşini mümkün olduğu kadar bertaraf etmeğe çalışan ve oturma dairelerini ılık kış güneşine yönelten güney insanların ortaya koyduğu bir yapı şekli olarak kabul olunabilir. Bu sarayların ilk zamanlarına ait kalıntılar kazılar sonunda saptanmıştır. Knossos'ta batı meydanı ve iç avlu başlangıçtan beri vardı. Avlunun etrafında birbirinden üzerleri açık koridorlarla ayrılmış mekân grupları (adaçıklar) yer alıyordu. Fakat doğudaki çok katlı daireler daha henüz yapılmamıştı. Faystos'ta da, son yıllardaki kazılar sayesinde, sarayın en çok batısında görülen eski kısımlar hakkında bir fikir edinmek mümkün olmuştur.

Etraflarında tahkimat bulunmayan bu saraylar ekser hallerde kaldırımlı, fakat girintili çıkıntılı sokakları, birbirine bitişik çok katlı ev-

leri, kanalizasyon ve başka birtakım sıhhi tesislere sahip şehirlerin ortasında bulunmaktadır. Sarayların yâresinde asilerin konakları yer almakta, bu konaklardan sonra tüccar, zanaatçı, gemici ve işçilerin oturdukları mahalleler gelmektedir. Bu şehirlerde, doğu şehirlerinin tersine olarak, bulduğumuz üst üste denebilecek kadar sıkışık oturma tarzını, halkın yayılmasma elverişli ovaları ve vâdileri pek az olan, halkın büyük bir kısmı ticaret ve sanayiyle geçinen bir ülkede tabii olarak karşılamak gerekir. Bu şehirlerden başka adada tarım ya da hayvancılıkla geçinen halkın oturduğu köyler de vardır.

İda sıradağlarıyla ayrılmış olan adanın kuzeyle güney bölgelerindeki saray ve şehirlerin birbirine göre nasıl bir durumda olduklarını kesin olarak bilmiyoruz. İlk zamanlar belki bu iki bölgede iki ayrı kiralık vardı. Fakat saraylar arasında Knossos sarayının, büyüklük ve görkem bakımından, başka sarayları geride bıraktığı göz önünde bulundurulacak olursa Knossos'ta oturan kralın diğer kraları zamanla egemenliği altına aldığı, bu suretle bütün adayı içine alan birleşik bir krallık kurduğu kabul olunabilir. Sarayların etrafında, bunlar 17nci yüzyıl başlarında ikinci kez yapıldıktan sonra da sur bulunmaması Knossos kralının güçlü bir donanmaya sahip olduğuna işaret eder. Bu dönem Girit deniz gücünün yankılarını Knossos kralı Minos'un deniz egemenliğinden bahsedilen Yunan mitos'larında bulmak mümkündür. Bunlara göre Minos Ege adalarını ele geçirmek suretiyle büyük bir deniz devleti kurmuş, Yunanistan'a karşı birtakım seferler yapmış ve bazı şehirleri haraca bağlamıştır. Gerçekte ise yalnız kuvvetli Girit etkileri altında kalmış olduğu anlaşılan Melos ve Tera adalarının Girit'in siyasal hegemonyasını tanımış olduğu kabul olunabilir. Bu dönemde Girit'le Mısır arasında sıkı ticaret ilişkileri vardı. Fakat bunlardan adanın Mısır'la siyasal ilişkilerde de bulunduğunu ya da Mısır'ın nüfuzu altına girdiğini çıkarmak zannımıza göre doğru değildir. İfte düzenli bir idare ve orijinal bir yazı sistemi vardı. İlk zamanlar bir resim yazısı olan bu yazı sonraları fonetik bir şekil almış, en büyük gelişimini ise M.ö. 16 ncı ve 15 inci yüzyıllarda geçirmiştir.

Adada aynı zamanda sabit bir ölçü ve ağırlık sistemi vardı. Ticarette değer ölçüsü olarak ağırlıkları saptanmış değerli maden külçeleri kullanılıyordu. Herhalde bu dönemde maddî refah ve zenginlik pek çabuk artmış olacak ki, Girit kültürü bu kadar hızlı bir ilerleme kaydetmiştir.

M.ö. 1700 den önceki keramikler İkinci binyılın ilk dönemlerindeki sanat, dolayısıyla fikir hareketlerinin gelişimini yalnız küçük sanat eserlerinde saptamak zorunda kalıyoruz. Çünkü sarayların yıkılışı esnasında büyük sanat eserleri tahrip edilmiş, bunlardan yalnız küçük parçalar bize kadar gelmiştir. Fakat bu küçük sanat eserleri de bu yüzyıllarda Girit sanatının, göze çarpan bir kesilme göstermeksizin, 3 üncü binyıl geleneğini sürdürdüğünü ve derece derece geliştiğini açığa vurmaktadır. Keramik 3 üncü binyıl vazolarının şekil ve tekniğini almakta, fakat çömlekçi çarkının geniş ölçüde kullanılması sonunda şekillerin düzgünleştiği ve madeni vazoları taklit ettiği görülmektedir. Toprak vazoların rakibi olan taş vazolar ise bu dönemde gerileme belirtileri göstermektedir. 2 nci binyılın ilk üçyüz yılındaki vazolar 3 üncü binyıl boyalı vazolarının bir devamı olmakla beraber, ekser hallerde koyu zemin üzerine çeşitli açık renklerle yapılmış bir bezeme sisteminde önem vermekte, bazan vazoların dış yüzeylerinin kabartma çizgiler, çentikler ve noktalarla kaplandığı ve boyandığı (barbotin tekniği) görülmektedir. Bu gelişimin sonucu olarak en karakteristik par-

Res. 10 — Kamares üslubunda bezenmiş bir kúp (Faystos).

çaları İda dağı'nın güney yamacında Kamares mağarasında bulunmuş olduğundan "Kamares vazoları" adını alan, teknik ve şekil bakımından tam anlamıyla mükemmel vazolar ortaya çıkmıştır. Saray atelyelerinde geliştirilmiş olduğu anlaşılan bir teknikte yapılan vazolar bazan yumurta kabuğu inceliğinde ve ekser hallerde porselen sertliğindedir; kahverengi parlak bir boyaya ile örtülü dış yüzeyleri ise birbirleriyle hayret verici bir surette buğdaşan çeşitli renkte (en çok beyaz, kırmızı ve turuncu) geometri süsleri ve bazan üsluplaşmış bitki ve hayvan motifleriyle örtülmektedir (res. 10 - 11). Fakat yavaş yavaş bezemede

Girit sanatının öteden beri etinde ve kanında bulunan natüralist akımlar haşşöstermektedir ki, bu akım sonraki yüzyıllarda, geçici olarak, tüm Girit sanatına egemen olacaktır. Kamares vazolarının çekilleri, boyaları ve bazan kabartma olarak ta yapılmış süsleri madeni vazoları hatırlatmakta ise de bu yüzyılda gelişmiş bir durumda bulunduğu anlaşılan maden işçiliği hakkında fikir edinmek mümkün olmuyor.

Res. 11 — Kamares (ülüsünde bezenmiş bir tabak)Faystos).

İkinci binyılın ilk dönemlerinde meydana geldiğini M.Ö. 1700 yılından sonraki Girit gördüğümüz yüksek uygarlığın merkezi olan saraylar 17. asr başlarına doğru büyük bir felâkete uğramışlardır. Faystos sarayı büyük bir yangın sonunda harap olmuştur. Aynı zamanda Knossos ve belki Mallia sarayı ve adanın çeşitli yerlerindeki yerleşme yerleri tahribat izleri taşıdığına göre şu iki ihtimal ileri sürülebilir: Ada ya doğudan gelen yabancı insanlar (meselâ o zamanlar Mısır'a egemen olan Hiksos'lar) tarafından istila edilmiş, ya da bir-karar izlere depresmeler yüzünden büyük zarar görmüştür. Birinci

teori 17 nci yüzyıl sanatının organik olarak 18 inci yüzyıl sanatından doğmuş ve natüralist bir üslup taşıyan eserlerin tahrip gören saraylarda bulunmuş olması ve bunlarda herhangi bir yabancı etki görülmemesi gerçeği karşısında gücünü kaybetmektedir. Knossos'ta bulunan ve Hiksoos karalı Khian'ın adını taşıyan sikirecinden yapılmış bir vazo kapakçısına yeterli bir delil olamayacağı kanısındayız. Çünkü böyle bir kapaklı vazo Mısırlıların Girit'e gönderdikleri bir armağan da olabilir. Zamanımıza göre bir tabiat olayına ve onun sebep olduğu yangınlara bağlanması daha doğru olan bu felâketten sonra Girit pek çabuk kalkınmış, saraylar ise çok daha geniş ve anıtsal şekilde yeniden yapılmıştır.

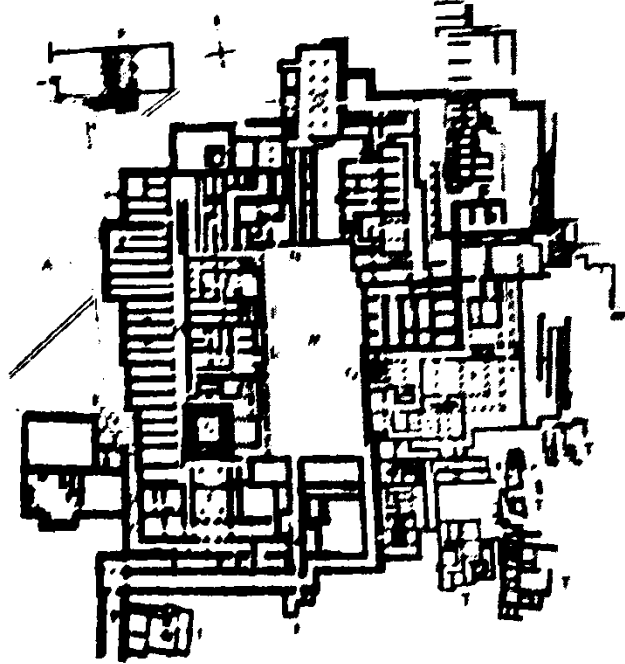
16 nci yüzyılın başlarındaki ikinci felâketin, Knossos sarayındaki izlerden açıkca görüldüğü gibi, bir deprem yüzünden meydana geldiği, fakat sarayın aynı zamanda esashi bir surette soyulduğu anlaşıyor. Peloponnes'te oturan Akhay'lar ya da Aka'ların bu fırsattan faydalanarak adaya hirtakım korsanlık seferleri yaptıkları kabul olunabilir. Aynı döneme ait Mikennai çatosunda kuyu mezarlarında bulunan bazı Girit eserlerinin bu seferler esnasında alınmış ganimet eşyası olması mahkemeldir. Aynı mezarlardaki altın bolluğu da buhabil seferlerle ilgili olabilir. Fakat Girit tarihi bakımından bütün bu olaylar adanın kültür gelişimini durdurabilecek güçte olmamıştır. Yunanistan tarihi bakımından ise bu akınlar Girit'in kültür etkilerinin geniş ölçüde Yunanistan'a girmesini mümkün kılmış olduğundan büyük önem taşımaktadır.

Fakat Girit'te de Yunanistan etkileri yok değildir. Bu dönemden başlayarak adada yeni silâhlar, atlı savaş arabaları ve tüm vücudu feten yüksek kalkanlar, yaban domuzu dişleriyle kaplı miğferler, deri dizlikler ve zırhlı gömlekler bu etkileri açığa vurmaktadır.

Adanın siyasal ve kültürel merkezi bu felâketten sonra da, Knossos sarayıdır. Bu ve başka sarayların bu dönemde de tahkim edilmiş olması Girit'in ancak güçlü bir donanmaya sahip olmasıyla açıklanabilir. Girit bu yüzyılda da siyasal nüfuzunu fazla genişletmek isteğinde bulunmamakta, sadece Melos, Tera ve Rodos gibi adalarda ve Anadolu kıyılarında meselâ Miletos'ta ve belki Karya'da bazı üsler ya da "koloniler" kurmakla yetinmektedir. Aynı zamanda içte sükun ve güvenlik içinde yaşamağa, dışta bütün komşu ülkelerle dost geçinmeğe ve ticaret yapmağa önem vermektedir. Eskiden olduğu gibi bu dönemde de Girit Mısır'la sıkı ilişkilerde bulunmaktadır. Her ne kadar 19 uncu silâle zamanına ait mezarlarda Kefti olarak gösterilen Egeli insanlar Mısır'a

zemden girilen duvarlar arasında bulunmuş mabet de bu sınırlardan alınmış. Mabetin zemini oldukça yüksektir. Zeminine göre, duvarlar değişik, birkaç sınıfta ayrılmış yapıların en yüksek sınıflarına ulaştığı olan ve diğer duvarların üzerine, duvarlarının ve çapılı sızdırmaları kendi aralarında abakları denizden yükseklikleri kısıtlarına tabii olmak üzere, bir sınıfa girerler.

Aynı sınıfta: Çizimle Kilitim ve Suriye arasında da aynı sınıfta bulunanlar vardır. Çizim bu sınıftan çapılı mabetler ve en çok bakır itilim

Res 12. Kurucu sarayının planı (tam evler). A: batı avlusu, B: batı girişi, C: sarayın koridoru, D: bahçe girişi ve bahçeli yol, E: güney girişi, F: merdiven çıkışı avlusu, G: batı koridoru, H: merdiven çıkışı avlusu, I: avludan batı koridoruna merdiven, K: küçük tuvalet odası, L: çapeli avlu, M: orta avlu, N: bahçeden avluya ulaşan rampa, O: kuzey girişi ve üç odalı avlu, P: bahçeli hane (tutar?) ve "küçük saray" girişinde uzanan yolun başlangıcı, R: çapeli avlu, S: kuzey girişi, T: sarayın yatakdaki hane evler.

ediyor, kültürel etkilerini ise Mezopotamya uygarına kadar gösteriyordu.

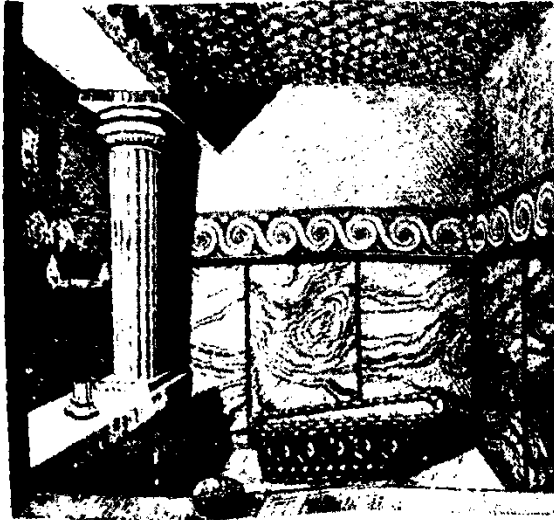
Girit'in Anadolu ile olan kültür ve ticaret ilişkileri Mısır ve Suriye ilişkilerine kıyasla daha azdı. Bunun nedeni o zamanlar meydana gelen Hitit krallığının bir kara devleti olmasında ve Ege'den ziyade güney-doğu bölgeleriyle ilgilendiğinde aranmak herhalde doğrudur.

Res. 13 — Knossos sarayında kiral dairelerindeki anıtsal merdiven.

M. ö. 17'nci-16'nci yüzyıl sarayları

M. ö. 17'nci ve en çok 16'nci yüzyıllar Girit'in her bakımından en parlak dönemidir. O zamanda vücutte getirilen çok ve çeşitli sanat eserleri bunu ispatlar. Tüm fikir ve sanat hayatının merkezi olduğu anlaşılan saraylar son şekille-

Res. 14 — Üstte: Knossos sarayında "kraliçe'nin salonu" (?). Altta: Banyo odası.

ini almakta, çeşitli dairelerin daha organik bir bütün halinde orta avlunun etrafını çevirdiği görülmektedir. Batı tarafında zemini taş döşeli bir meydan yer almakta, sarayların esas cephesi bu meydana bakmaktadır. Knossos sarayında (res. 12) yeniden inşa edilen doğu daireleri meyilli bir arazide yer aldığından orta avlu düzeyine kadar iki, onun üzerinde ise, avluyu çeviren başka daireler gibi, iki kat daha kapsamakta, yani dört katlı bir apartman şeklini almış bulunmaktadır. Bu dört katı birbirine bağlayan ve ortasında bir ışık menfezi bulunan yatık basamaklı merdiven Girit yapı sanatının bir şaheseridir (res. 13). Bu bölümdeki oturma ve banyo odaları (res. 14), akar suyu ve kanalizasyonu bulunan helâlar da dikkat çekicidir. Doğu kısmında olduğu gibi sarayın başka kısımlarında da türlü ihtiyaçları karşılayan özel oturma ve tören daireleri, tahıl, şarap ve zeytinyağı depoları ve atelyeler gibi birtakım daireler bulunmakta, bunlar koridorlar ya da iç avlularla birleştirilmektedir. Bütün bu daireler çok katlı olduğundan derin avlular şeklinde menfezler en alt katlara da ışık, hava ve serinlik girmesini sağlamaktadır. Payeler ya da aşağıdan yukarıya doğru kalınlaşan tahta sütunlarla bezenmiş büyük odalar ve salonlar önemli bir yer almakta, geniş mekânların en çok üst katlarda bulunduğu, büyük kapılar ve geniş pencerelerle halkoulara ya da taraçalara açıldığı anlaşılmaktadır. Saraya kuzeyden, batıdan ve güneyden dikdörtgen oda şeklinde giriş mekânları, bunlara bitişik payeli salonlar ve ince uzun ve bazan dik açılı dirsekler yapan koridorlar aracılığıyla girilmektedir. Güney girişi vâdiye doğru inen üzeri kapalı ve zemini basamaklı bir galeriyle ve onun ucundaki bir köprüyle bağlantılıydı. Knossos sarayı aşağı yukarı 20000 m. karelik bir alan işgal etmekte ve daireler 2-3 (res. 15) ve bazı yerlerde 4 katlı olduğuna göre yuzlerce kişiyi barındırmaktaydı.

Faystos ve Mallia'da aynı özellikler tekrarlanmış bulunmaktadır: Kaldırımın batı meydanı, bu meydana bakan ana cephe, uzun bir koridor boyunca sıralanmış ince uzun depolar, dikdörtgen ve zemini kaldırımın bir orta avlu, bu avlunun etrafını çeviren koridorlar, aydınlık menfezleri ve payeli salonlarla birleştirilmiş çeşitli daireler, üst kata ulaştıran yatık basamaklı anıtsal merdivenler, giriş mekânları ve bunlara bağlı ince uzun koridorlar. Yahuz Mallia sarayı Knossos'a kıyasla daha sade ve daha rüstik bir karakter taşımakta, bir tepe üzerinde yer alan Faystos sarayında ise önünde geniş bir merdiven kaplı sayan anıtsal bir giriş binası bulunmakta, ayrıca dışı açılan payeli ya

da sınırlı sabaclar ve bunların öntüdeki taraça ve balkonlara daha büyük önem verildiği görülmektedir.

Res. 15. Knossos sarayında bazı dışarıdaki inceden eklektik özellikler taşıyan bazı bölümlerin bir kısmı. Sağda, net kullanan yapıların bir kısmı.

Büyük sarayların yönetiminde aristokratlara ait daha küçük saraylar ve konaklar yer alıyordu. Bunlar arasında aynı yapı elemanlarını kapsayacakla benzer bir orta sınıftan yoksun olan Knossos yakınındaki "küçük saray", ya da Fayatos yönetimindeki "Hagia Triada sarayı" görülmektedir. Küçük şehir ve kasabalarındaki evler hakkında tümel kavrayış olan Gertula (doga Gert) bir fikir vermektedir. Çiriltli çikimle, kabirlerle ve basan meyilli araziden ötürü morilyen çekim alan dar sokaklar arasında birbirine bitişik en engeği iki katlı evler yer almaktadır. Bunların planları dikkatli değildir, bazı evlerde orta sınıfta ve alt sınıfta talih deparları bulunmaktadır.

Mesartlar M. ö. 2000 - 1700 yıllarına ait mimari bir mesart yapıları daha henüz bulunmamıştır. Fakat bu dönemde de 3 sınıfta bünde adı mesartları olarak yapılmış oldukları anlaşılan kubbeli mesartlar kullanılmakta, ya da aynı şekilde yenileri yapılmaktadır. Fakat 17 net yünaydılan başlayarak mimari mesartlar ortaya çıkmaktadır. Malta ile ilgili arasında Hittolakhos'ta bulunan bina

dikdörtgen bir yapı bloku halinde olup ortasında yer alan bir kült salonundan başka içlerini ancak yukarıdan girilen birtakım mezar odaları kapamaktadır.

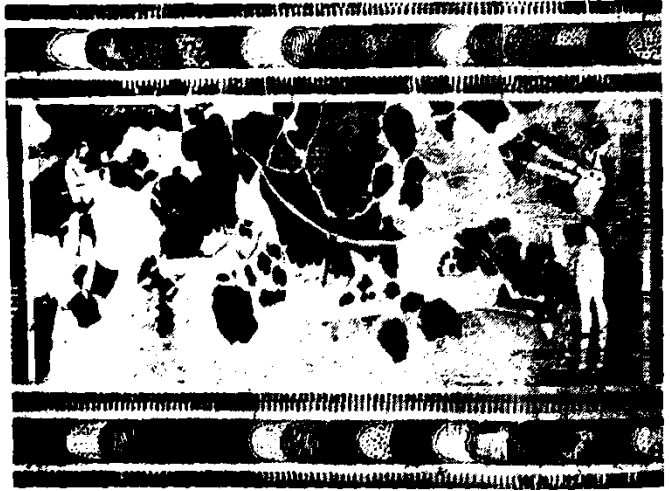
Knossos yfresindeki "tapınak - mezar" bir eksen üzerinde arka arkaya sıralanmış bir giriş mekânı, koridor ve iki kuth ve payeli bir duodanın gerisinde kayalığa oyulmuş kare mezar odasından ibaret bulunmaktadır. Odanın tahta kaplı olduğu anlaşılan tavandan bir payeyle destekleniyordu. Odanın içinde belki bir ya da birkaç tane tahta lâhîti vardı.

Kayalık içine oyulmuş oda mezarlarına çok sayıda Knossos yfresinde rastlanmıştır. Bunların arasında kübbeli mezarlar şeklinde olanlar da vardır. Tam kübbeli bir mezar ise Knossos'un kuzeyinde İsoporta'da bulunmuştur. Sarayların son dönemine ait olduğu anlaşılan bu yapı bindirme tekniğinde yapılmış konsantrik yatay taş halkalardan ibaret arz koyma şeklindeki kübbesi bakımından Yunanistan'da Mikenas kübbeli mezarlarıyla dikkate değer benzerlik göstermektedir.

Freşler

Üçüncü binyılda evlerin duvarları bazan kırılmamış olarak bir alçı tabakasıyla sıvanıyordu. *Figürlü freşlere* ise 17. yüzyıldan başlayarak en çok Knossos sarayında, Annison villasında ve Hagia Triada sarayında rastlanmıştır. Faystos'ta çok az kalıntı bulunmuş, Mallia'da ise hiçbir freş bulunmamış olması bir tesadüf olsa gerektir. Bazan antikal şekiller olan freşlere Mair'da Orta Karalılık zamanında ve yukarı Fira'da Mari sarayında (18. yüzyıl) rastlanmıştır. Fakat bütün bilinen en eski freşleri Anadolu'da Çatalhöyük'te elde edilen neolitik freşler teşkil etmekte ve bunlarda sanatlığa doğru giden bir gelişim serilmektedir (meselâ boğa tasvirlerine). Bundan itibaren Girit freşlerinin menşei bakımından Anadolu'ya bağlanması olmasa çok muhtemeldir. 17. yüzyılda başlamakla beraber 16. yüzyılda sayıları artan Girit freşlerinin bazıları minyatür gibi küçük, bazıları ise doğal büyüklüktedir. Girit sanatındaki naturalizm akımları ilk kez bunlarda görülmektedir. Meselâ Annison'ta sakatardan zambaklar ve başka çiçek demetleri fekirilmekte, Knossos'taki mutfak çiçeklerini toplama sahnesinde ise mayı figürün bir erkek oluayıp bir maymun olduğu anlaşılıyor bulunmaktadır. Bazan sıvri kaya şekilleri olan zemin hatlarıyla resim gerçekleştirilmekte, bu tasvir tarzının mühürler ve vazolarda da uygulandığı görülmektedir.

16 ncı yüzyıl freskleri arasında din törenleriyle ilgili olarak koşan ve sıçrayan gençler, kızgın bir boğanın boynuzlarından tutmak suretiyle kendilerini havaya fırlatan, bir taklak attıktan sonra yere inen erkek ve kadın atletler (res. 16), bahçelerde çiçekler ve kayabıklar arasında bir

Res. 16 — Üstte: Çalılıklar arasında kuş avlayan yaban kedisi freski (Hagia Triada). Altta: Boğa oyununu tanımlayan bir fresk (Knossos).

peri gibi dolaşan erkekler ve bu arada boyalı alçı kabartma olarak yapılmış, başında zambaklar ve uzun tüylerle süslü bir taç taşıyan "prens" (res. 17), din törenlerinde sakin ya da vecde gelip çılgınca dans eden kadınlar, etrafları alçak duvarlarla çevrili kutsal alanlarda veya çatıları kült boynuzlarıyla süslü küçük şapeller etrafında yapılan

Res. 17 — Knossos sarayı boyalı alçı kabartmalarından: zambak çiçekli taç giymiş bir "prens".

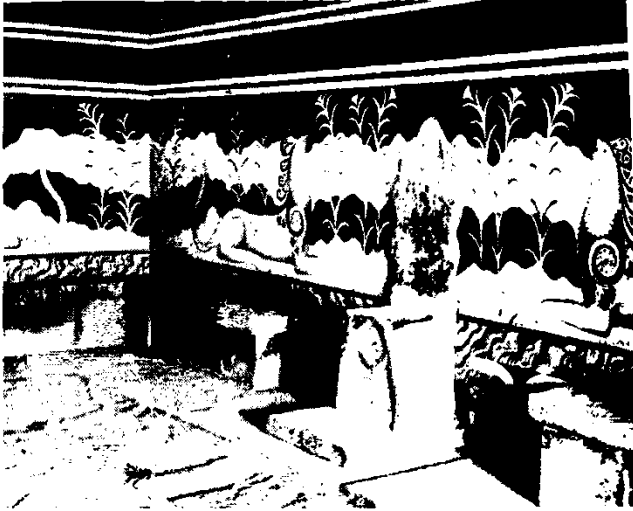
din törenleri (res. 31) ve bunlara katılan saray mensupları ve halk kit-
leleri, armağanlar taşıyan figürlerden meydana gelen geçit törenleri veya
saray pencereleri ve balkonlarından bunları seyreden kadınlar ve erkek-

ler gösterilebilir. Saçları bukleli, dudakları kırmızı, arkasında kutsal bir düğüm taşıyan ve göğsü açık bırakan bir elbise giymiş bir genç kız resmi çehresi bakımından modern genç kız resimlerine o kadar uymaktadır ki arkeologlar ona "Parisli kız" adını vermişlerdir (res. 18). Bu insan figürlü sahnelerin yanında sırf doğal manzaralar da bulunmaktadır, bunlar efsanevi güzellikte olan Girit tabiatının türlü bitki, en çok çiçek, ağaç, kuş ve hayvanlarını ya da Girit denizinin balık ve ahtapotlarını, istiridye ve mercanlarını, bazan maymun gibi ekzotik hayvanları, realist olmakla beraber, canlı ve hareketli bir surette tanımlamaktadır. Başka freskler arasında boğaya hücum eden aslan tasvirleri ya da çalıklar arasında pek alımlı renkler gösteren bir kuşu yaka-

Res. 18 — Knossos fresklerinden: genç kız tasviri ("Parisli kız").

lamak üzere ayaklarının ucuna basarak sessizce ilerleyen bir yaban kedisi resmi (res. 16) en çok zikre değer. Fresk ressamları yalnız şiddetli hareketleri değil, en hafif titreşimleri bile tanımlamasını bilmekte ve her şeyden önce tabiata karşı büyük bir sevgi duymaktadırlar. Bu yüzyılların resim sanatı efsane tasvirleriyle kıyaslanmıştır. Gerçekten efsane dünyasının yankılarını, zamansız ve mekânsızmış gibi görünen bu sanat eserlerinde sezmemek imkânsızdır. Fakat fresk üslubu zamanla pek fazla incelmış, hattâ geniş bir eteklik ve göğsü açık bırakan bir bluzdan ibaret kadınların kıyafeti gibi, koket ve yapmacıklı bir hal almış, bununla da gelişiminin son aşamasına ulaşmıştır. Bir süre sonra fresklerin

Res. 19 — Knossos sarayındaki "taht salonu". Ortada taştan yapılmış taht; onun sağında ve solunda taş peykeler. Duvarlarda ejder freskleri.

natüralist karakterlerini kaybettiğini, simetriye ve dekoratif yönlere daha büyük bir önem verdiğini, dolayısıyla üslûplaşmağa başladığını görüyoruz. Bu "üslûplaşmış" fresklerin en tanınmışları arasında Knossos'ta "taht salonu"ndaki ejderler (15 inci yüzyıl) (res. 19), ya da Hagia Triada'da bulunan bir taş lâhtin üzerindeki ölümler kültüyle ilgili sahneler (14 üncü yüzyıl) gösterilebilir.

M. S. 1700 den sonraki keramikler Girit resim sanatının gelişimini fresklerden başka vazo resimlerinde de izliyebiliyoruz. 17 nci yüzyıl başlarında çok renkli bezeklerle süslü "Kamares vazoları" yapılmakta, fakat yavaş yavaş polikrominin ortadan kalktığı göze çarpmaktadır. Knossos'ta bulunan ve bu yüzyıla sonlarına ait olduğu anlaşılan koyu zemin üzerine beyaz boya ile yapılmış zambaklar kaplayan vazolar bu hususu ispatlar. 16 nci yüzyıla ilk yarısında resimler ve nakışlar siyah ya da kahverengi parlak bir boya ile açık kil zemin üzerine yapılmış olup ilk önce bitkileri (safran çiçeği, zambak, papirüs v.s.), daha sonra hayvan ve en çok deniz yaratıklarını (ahtapot, sedef, midye, istiridye, mercan v.s.) en doğal şekilleriyle tanımlamaktadır. Girit sanatçıları en çok ahtapot tasvirlerinde başarı göstermekte, bu hayvanı vazo eksenine eğri olarak oturtmak ve ayaklarına türlü kıvrımlar vermek suretiyle vazo yüzeylerini herhangi bir çerçeveye bağlı olmaksızın serbestçe doldurmasını bilmektedirler (res. 20).

Res. 20 — Matara şeklinde bir yassı vazo üzerindeki ahtapot tasviri (Palaikastro).

Bu natüralist sanat akımı Girit'te elli yıl kadar tutanabilmıştır. M. ö. 16 ncı yüzyıl sonunda ve en çok 15 inci yüzyılda, büyük bir kısmı Knossos sarayında bulunan vazolarda şekillerin daha büyük ve daha düzenli yapıldığı ve dekorasyonun vazunun şeklini gözönünde bulundurmak suretiyle tektonik bir surette tertiplendiği görülmektedir. Bu yeni akım önceki dönemin motiflerini kullanmakta, fakat dekoratif amaçlar için gerek hayvan, gerek bitki motiflerini sistemli olarak üsluplaştırmaktadır. Bu suretle dekoratif yönü ihmal eden natüralist sanatın tersine olarak dekorasyon alanında seyirciyi etkilemesini bilen yeni bir akım başgöstermektedir (saray üslubu) (res. 21). İşte bu açıdan bakıldıkta Knossos taht salonundaki ejder tasvirlerinin (res. 19) orijinalliği değerlendirilebilir ve vazo nakışlarıyla beraber giden bu antikal freskin gerilemeğe yüz tutmuş bir üslubun temsilcisi olmadığı anlaşılabilir. Bu üslup Girit saraylarının tahrip edildiği 1400 yılına kadar yaşamıştır.

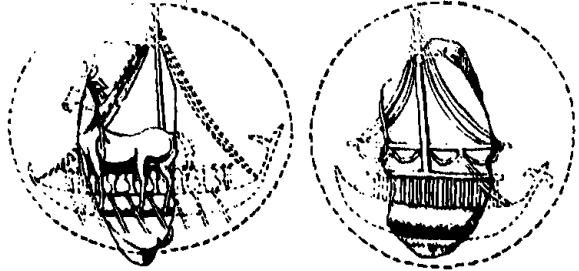

Res. 21 — "Saray üslubunda" bezenmiş iki vazo (Knossos).

Mühürler Fresklerde ve vazo bezemelerinde saptadığımız akımları ve üslup değişikliklerini Girit'te 3 üncü bin yıl ortalarından başlayarak kullanılagelen ve Girit uygarlığının sonlarına kadar devam eden mühür resimlerinde izlemek mümkündür. Bunlar esas itibarıyla damgalamak üzere kullanılan istampa mühürleri olup yassı

levha, düğme, prizma ve en çok bakla ve badem şekilleri göstermekte, bazan plâstik olarak işlenmiş kulplara da sahip bulunmakta ve taşdıkları resimler taşı oymak suretiyle, yani negatif olarak işlenmektedir. Madene olarak ilk zamanlar kemik ve fildişi, daha sonraları ise parlak ve donuk akik, sabun ve nefes taşı gibi oldukça sert ve değerli taşlar kullanılmakta, bazan altın yüzüklerin oval belyahurı üzerinde de oymağ motiflere rastlanmaktadır. Orijinal mühürler çok sayıda bizo kadar gelmemiştir. Bununla beraber bunların taşıdıkları tasvirlerin gelişimini kil üzerindeki damgalardan izlemek mümkün oluyor. İlk zamanlar spiral, çerit, dalga, meandr, haç ve yıldız gibi geometri, rozet, yaprak ve ağaç gibi bitki, daha sonraları ise balık, kuş, çeşitli hayvanlara hücum eden aslan gibi hayvan motiflerinden başka insan motifi de ele alınmaktadır.

Mühürlerin en parlak dönemi 16 ncı yüzyıldan itibaren başlamakta ve fresklerin etkisi altında tanrılarından başka insanlar çoban, atlet, boğa oynatıcı, avcı ve savaşçı olarak kült, ay ve savaş sahnelerinde bazan pek canlı ve hareketli bir surette tanımlanmaktadır (res. 26). Bunların arasında Truva atını hatırlatan büyük bir at heykelini kapsayan gemi

Res. 22 Kârekli (solda) ve yekneli (sağda) gemileri tanımlayan Girit mührü damgaları. Soldakinde büyük bir at resmi de var.

(res. 22) dikkat çekicidir. Bazan insan başları profilden gösterilmekte ve portre karakteri taşıdığından ötürü büyük önem taşımaktadır (res. 23). Bazan çeşitli hayvan uzuvlarının birleştirilmesiyle meydana gelen fantastik yaratıklar, bazan da arma şeklinde kompozisyonlar ele alınmaktadır. Son dönemlerde tasvirlerin daha düzenli yapılmaları ve mühür yüzeyini daha uygun bir surette doldurmalarına karşılık hareket ve

canlıklarını kaybettiği ve şematik bir şekil aldığı gözden kaçmamaktadır.

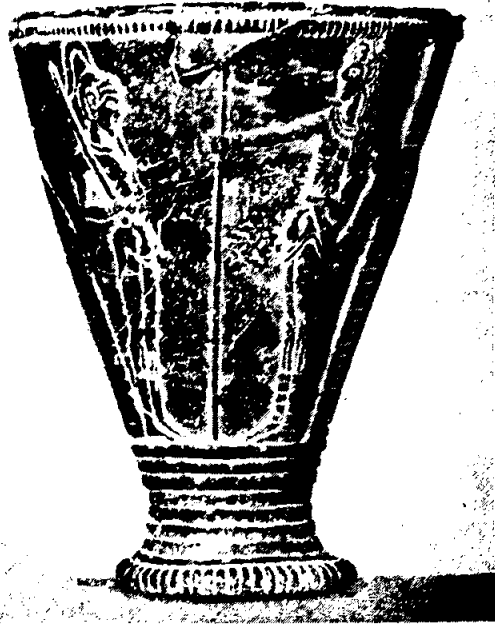
Heykeltraşlık Neolitik dönemden beri taş, kemik, fildişi ve kil gibi maddelerden yapılmış idoller şeklinde ilkel heykeller meydana getirmiş olan heykeltraşlık 2 nci binyılda figürlerin tektonik yapısına önem vermeyen, vücudu âdetâ kemiksizmiş gibi şekillendiren, en çok belin inceliğine önem veren fayans, fildişi ve tunç heykelcikler ortaya koymakta ve 16 ncı yüzyıldan başlayarak bu özellikler daha belli bir surette göze çarpmaktadır. Örnek olarak Knossos'ta bulunmuş,

Res. 23 — Girit insanı tiplerini tanımlayan mühür damgaları (Knossos).

ellerinde yılanlar, başında bir aslan figürü taşıyan ve göğsü açık bırakan suray kıyafetinde tanımlanmış bir fayans kadın figürü gösterilebilir ki "yılanlı tauriça" olarak adlandırılan bu figürün (res. 29) bir rahileyi gösteren bir adak figürü olması çok daha muhtemeldir. Dua eder durumda ellerini yukarıya kaldıran ve öne doğru eğilen tunç kadın ve erkek heykeleikleri de bu gruba girer (res. 30). Sabuntaşı ve çeşitli başka maddelerden yapılmış boğa başı şeklinde bir kap (riton) tektonik bir yapı göstermemekle beraber canlı bir hayvan ifadesini esrarlı ve efsanevi unsurlarla karıştırdığından ötürü dikkati çeker (res. 32). Fakat bu grup heykellerinin yanında koşan bir boğanın sırtına atlayan fildişi atlet ya da salınmakta sallanan fayans kadın heykelciğinde statik kurallara uymayan, dolayısıyla heykeltraşlığın bünyesine aykırı düşen motifler seçilmiş bulunmaktadır. Girit heykelciliğinin, resim sanatının tersine olarak, auntsallığa doğru hiçbir adım atmamış olması dikkat çekicidir.

Taş, en çok steatit (siyah sabuntaşı) vazolar üzerindeki kabartmalarda şarkı söyliyerek ilerleyen orakçılar ya da zeytin toplayıcılar kafesi, hoğa oyuncularını, elinde bir asâ tutan bir "prens" in önünde saygı duruşunda bulunan bir subay (res. 24) veya çeşitli hayvan tas-

Res. 24 - Bir "prens"le bir "subay"ı tanımlayan steatit vazo (Hagia Triada).

virleri yine vücut tektoniğine önem vermemekle beraber, canlı ve hareketli olarak tanımlanmışlardır. Bir yaban keçisini yavrularıyla birlikte kayalık bir zemin üzerinde gösteren fayans levhalar Girit sanatçılarının tabiatı incelemek hususunda ne kadar büyük bir başarı gösterdiklerine bir kanıttır. Aynı özellikler madeni eserlerde de vardır. Boğaların avlandıklarını ve tutulduktan sonra sakin bir hayat geçir-

diklerini kabartma olarak tanımlayan altın kadehler veya lamaları üzerinde hayvan ve kuş frizleri, av ve savaş sahneleri kapsayan bantçerlerin (res. 39) birçoğu Yunanistan'da bulunmuş olmakla beraber Girit sanat çevresine girmektedir.

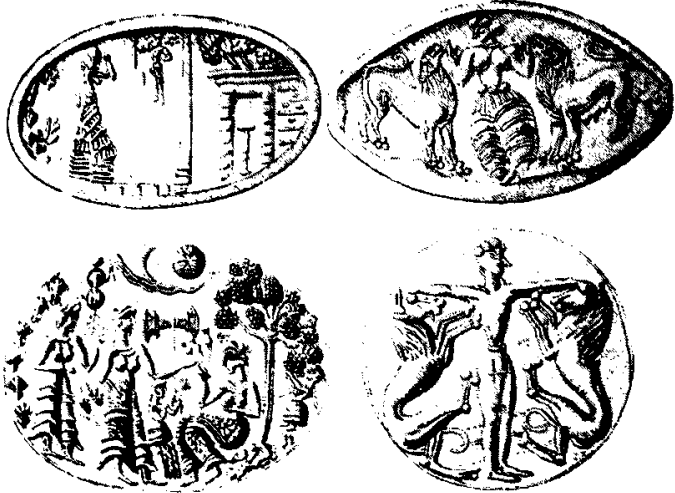
Girit halkı Girit'in etnik bünyesi hakkında bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Bu adada rastlanılan (ss) ya da (st)li coğrafya ve tanrı adları (meselâ Knossos, Tilissos, Radamantis) ya da Girit mitos'larıyla ilgili kişi adları batı Anadolu adlarıyla beraber gitmekte ve Girit uygarlığının Kar'larla yakın akraba Anadolu kavimleri tarafından meydana getirilmiş olduğunu açığa vurmaktadır. Girit mühür damgalarında ya da Mısır freskleri üzerindeki Kefti tasvirlerinde görülen etnik tipler de Anadolu'ya işaret etmektedir.

Res. 25 — A yazısıyla yazılı tablet (sağda) (Hagia Triada). B yazısıyla yazılı tablet (solda) (Knossos).

Yazı Yukarıda söylediğimiz gibi ilk zamanlar bir resim yazısı olan Girit yazısı M.ö. 16 ncı yüzyılda fonetik bir yazı (hece yazısı) haline gelmiştir (filologların A yazısı olarak adlandırdıkları yazı) (res. 25 sağ). En çok saraylarda kullanıldığı anlaşılan bu yazı

okumak daha henüz mümkün olmamakla beraber bu yazıyla ifade edilen dilin Anadolu dilleriyle akraba olduğu ve metinlerin "Girit B yazısı" ile yazılı metinler gibi, idari ve ekonomik nitelikte bulunduğu büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir. 15 inci yüzyılda adada, en çok Knossos yazmanları tarafından kullanıldığı anlaşılan ve A yazısını temel olarak almakla beraber onu bazı hususlarda değiştiren B yazı sistemini, son yıllarda yapılan sürekli araştırmalar sonunda, esas itibariyle okumak mümkün olmuştur. Bu yazı, A yazısı gibi, ucu sivri bir kalemle toprak levhalar üzerine kazılır, ya da siyah mürekkeple papirüs kâğıdı veya vazo yüzeyleri üzerine yazılırdı. Bu yazılı levhalardan (res. 25 sol)

Res. 26 — Çeşitli taşlardan yapılmış mühür resimleri. a. Bir şapelin önünde tanrı epifanisi. b. Hayvanlar egemeni tanrıça. c. Ağaçlar altında oturan ve genç kızların sundukları çiçekleri kabul eden tanrıça. d. Hayvanlar egemeni tanrı.

Knossos sarayının son yapı katlarında 3000 kadar bulunmuştur. Aynı yazı Yunanistan'da ancak 13 üncü yüzyıldan beri kullanılıyordu (res. 47). Şu halde Yunanistan'daki yazılı belgelerin Girit'tekilerden iki yüzyıl daha geç olduğu söylenebilir. B yazısıyla yazılmış levhalardan Peloponnes'te Pilos sarayında 900 ve Mikenai'da 40 parça elde edilmiş, aynı zamanda bu yazının Aka'lar tarafından geliştirilmiş ve bu yazıyla

ifade olunan dilin grekçenin arkayık bir şekli olduğu, yapılan tartışmalar ve karşıt iddialara rağmen, bir dereceye kadar meydana çıkmıştır. B yazısı 88 işaret ve ideogramdan ibaret bir hece yazıdır. Sözcükler özel işaretlerle birbirinden ayrılmakta, bir sözcüğü açıklamak için onun sonuna bir ideogram katılmaktadır. Bu sistemde rakamlar da vardır ki, bunların desimal hesap sistemine göre tertiplendiği anlaşılıyor. B yazısını kapsayan tabletler saraydaki köleler, elbiseler, kumaşlar, silâhlar, tahıl ve zeytinyağı stoklarına ait çeşitli uzunlukta envanter listeleri olup sarayın günlük hayatı hakkında bize çok noksan olmakla beraber yine de bir fikir vermektedir. Tarihi, edebi ya da dini metinlere Girit'te veya Yunanistan'da bugüne kadar rastlanmamıştır. Bununla beraber bu yazılı belgelerden çıkarılacak en önemli sonuç 15 inci yüzyılda Girit saraylarında yeni bir yazı sistemi ve grekçeye yakın bir dil kullanılmağa başlanmış olmasıdır ki bu husus idarede bir değişiklik olduğuna ve Yunanistan Aka'larının egemenliği ellerine aldıklarına işaret etse gerekir. Metinlerde silâh hazinelerinin envanterleri önemli bir yer almakta, bunlarda atlar, arabalar, kılıçlar ve zırhlı elbiselerden bahsedilmektedir. Diğer taraftan Knossos yöresinde bulunan "savaşçılar" mezarlarından o zamana kadar görülmeyen bollukta çıkan silâhlar adanın cenkçi bir kavmin egemenliği altına girmiş olduğuna işaret etmektedir. Sanatta göze çarpan bazı değişiklikler, meselâ vazo resimleri ve fresklerde kendini gösteren üslûplaşma eğilimleri de Aka istilâsıyla ilgili olmalıdır. Fakat Knossos sarayının 1400 yılına doğru tahriri bu olayın bir sonucu olmayıp bugün kesin olarak saptayamadığımız bazı nedenler, belki Giritlilerin Aka'lara karşı son bir ayaklanmasıyla ilgilidir.

Din

Filolojik incelemelerden başka Girit dininin araştırılması da bizi Anadolu'ya götürmektedir. Girit'te de, Anadolu'da olduğu gibi, uzun bir barış ve sükûn çağının ortaya attığı matriyarkal görüşlerin etkisi altında, tanrıçalar önemli bir yer almaktadırlar. Neolitik dönemden başlayarak tüm Anadolu ve Ege bölgesinde olduğu gibi Girit'te de en çok üreme uzuvları belirtilmiş ilkel kadın heykelcikleri her şeye hayat veren ve her şeyi tekrar kucağına alan büyük bir tabiat tanrıçasına tapılmış olduğunu ispatlamaktadır. İkinci binyılda bu tanrıçaya dağların ve hayvanların egemeni olarak rastlıyor ve aynı tanrıçanın tarihî dönemlerde Girit'te Rea, Anadolu'da Kibele adını taşıyan "tanrılar anası"nın karşılığı olduğunu görüyoruz. Mühürler, yirik taşlar ve başka birtakım küçük sanat eserleri üzerinde bu tanrıçanın aslanlar

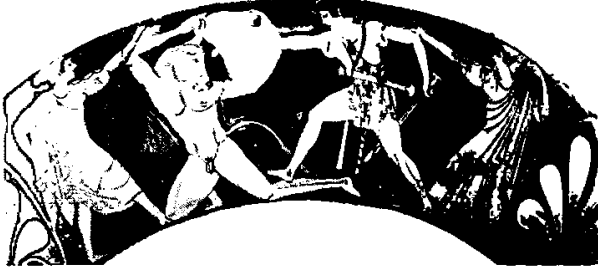
üzindeki egemenliği (res. 26 b) ve göklerden inerken kendini insanlara gösterdiği (epifani) tanımlanmıştır (res. 26 a). Bu tanrıçanın yanında evleri ve sarayları korumuş olması muhtemel olan bir tanrıça daha vardır. Sonraki dönemlerde Kültü Sparta'da en çok genç kızlar arasında yayılan ağaç tanrıçası Dendritis'i andırır bir surette ağaçlar altında oturan ve kadınlar tarafından kendisine çiçekler sunulan başka bir tanrıça (res. 26 c) da dikkat çekicidir. Dördüncü bir tanrıça kalkan dolayısıyla harp tanrıçası olup şehirleri korumaktadır. Fakat bu tanrıça Girit'ten ziyade harp ve darptan hoşlanan Yunanistan Aka'ları arasında yayılmış ve sonraları, bir zamanlar saf bir Yunan tanrıçası olarak kabul edilmiş olan Atene ya da Atena'ya örnek olmuştur. Başka birtakım tanrıçalar çeşitli silâhlarla ya da deniz ejderleri üzerinde tanımlanmaktadır. Doğudan, belki de Sami'lerden güvercinlerle ilgili bir tanrıça gelmiş, onun resim ve kült sembollerine Girit'ten başka Yunanistan'da Aka mezarlarında rastlanmıştır. Bu tanrıça sonraları, büyük bir ihtimale göre Homeros destanlarında "Kıbrıslı" olarak gösterilen Afrodite ile eşittir.

Bundan başka Ön Asya-Mısır dinlerinin Girit üzerindeki etkilerini tanrıların yanında önemli bir yer aldıkları anlaşılan insan ve hayvan uzuvlarının birleştirilmesiyle meydana getirilmiş ejderlerde veya deniz aygırı tanrısında bulmak mümkün oluyor. Fakat bütün bu ejderler başlı başına tanrı olarak ortaya çıkmamış, daima ikinci derecede bir rol oynamışlardır. Tarihi çağlarda tanrıça Rea'nın ardıçları olarak gösterilen Kuret'ler bunların bir devamı olsalar gerektir.

Girit dininde birçok tanrıçalar mı, yoksa kendini insanlara türlü şekillerde gösteren bir tek tanrıçanın mı bulunduğu sorunu bilginler arasında birtakım tartışmalara yol açmıştır. Girit'te tarihî çağlarda tabiat tanrıçalarının izlerine Rea ya da tarihçi Diodoros'un bildirdiği "meteres" yani "ana tanrıçalar" şeklinde rastlandığı gözönünde tutulacak olursa adada yalnız bir büyük tanrıça bulunduğu, yukarda saydığımız tanrıçaların ise büyük tanrıçanın değişik şekilleri olduğu, zannımıza göre, kabul olunabilir.

Büyük tanrıçanın yanında erkek tanrılar da yer almakta, fakat bunların önem bakımından sönük kaldıkları görülmektedir. Anadolu'da erkek tanrıların kutsal eşyası olarak karşımıza çıkan çifte balta'nın Girit'te başlı başına bir kült sembolü sayılmış ve bazı seyrek hallerde tanrılar tarafından değil, tanrıçalar tarafından kullanılmış olması bu hususa işaret eder. Tanrılar bazan aslanlarla birlikte (res. 26 d), bazan da mızrak ve kalkan taşıdıkları halde parslarla ilgili olarak gösterilmek-

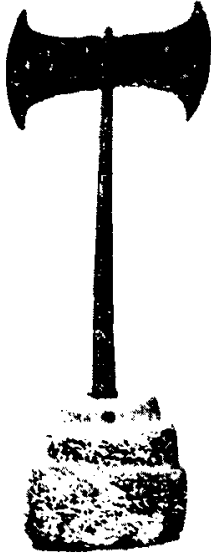
te ve böylece hayvanların egemeni olarak ortaya çıkmaktadırlar. Yunan çağı Girit mitos'larında doğumu onuruna yapılan orgiyatik törenleri anlatılan ve mezarı "Zeus'in mezarı" olarak bir dağ tepesinde gösterilen, ya da Rea'nın yanında "Zeus Megistos Kuros" olarak zikredilen bu tanrının her yıl ilkbaharda doğumu birtakım şenliklere, kışın ölümü ise birtakım yaslara yol açan genç Anadolu tanrısı Attis ile eşit olduğu kabul olunabilir ve bu adada, Anadolu'da olduğu gibi, iki tanrının birleşmesi sonunda tabiata gürlük ve bereket geldiği inancının var olduğu anlaşılır. Bu iki büyük tanrının yanında boğaya tapıldığına dair elimizde yeter belgeler yoktur. Meselâ Girit'te boğa tasvirine büyük tanrıça tasvirleri yanında rastlamak mümkün olmuyor. Bununla beraber bazı ejder tasvirleri, Yunan mitos'unda Knossos'ta "labirintos" adlı bir mekânda oturur olarak gösterilen kafası boğa, vücudu insan

Res. 27 — Minotavros'un Atinalı kahraman Tesevs tarafından öldürülmesini tanımlayan bir Yunan vazo resmi.

şeklinde bir ejder olan Minotavros (bk. res. 27), saraylarda yapılan ve birçok genç erkek ve kadın atletin ustalıklarını göstermelerine yol açan boğa oyunları, Girit'in en önemli kült sembollerinden biri olup boğa ile ilgili olduğu anlaşılan çifte baltalar (res. 28), tapınaklarla ilgili büyük boynuzlar (res. 31) ve riton'lar (res. 32) boğanın Girit kültüründe hiç te küçümsenmeyecek bir yer almış ve Giritli'lerin dini düşünceleri üzerinde etkiler yapmış olduğunu açığa vurmaktadır. Boğanın Anadolu'da Çatal Höyük'te neolitik çağ kültüründeki önemine yukarıda işaret etmiştik.

Tapınaklar ve Tanrılara, en eski çağlarda olduğu gibi, 2 nci binyılda
din törenleri da yüksek dağların tepelerinde, ya da bu dağlara yamaçlarındaki mağaralarda veya kutsal alanlarda tapılmaktadır. Bukabil açık hava tapınaklarına Palaikastro yöresinde

Res. 28 — Steatit taşından bir kaide üzerinde duran tunç çifte balta (Psihro mağarası).

Petsofa'da, veya Knossos yöresinde Yuktas dağında rastlanmıştır. Kutsal mağaralar arasında İda dağının güney yamacındaki Kamares, ya da Psihro ile Yuktas arasındaki Arkalohori mağaraları gösterilebilir. Bu dağ tapınaklarında birçok kurban kahlintıları, adak eşyası olarak vazolar, silahlar, insan ve boğa heykelcikleri, insan uzuvlarının kilden yapılmış modelleri ve çifte baltalar bulunmuştur.

Bu yüksek kült yerlerinin yanında kırlarda ve düzlüklerde de, fresklerde görüldüğü gibi, etrafları alçak duvarlarla çevrili kutsal alanlar vardı. Bunların ortasında bir sunak, bazan yüksek kapılı, çatısı kutsal boynuzlarla süslü bir şapel ve birtakım ağaçlar, en çok zeytin ağaçları bulunurdu. Bazı yerlerde menhir'leri hatırlatan dikilitaşlar da vardı.

Küçük tapınma yerleri ya da şapeller saraylarda ve büyük evlerde rastlanmıştır. Bunlar alçak, içinde bir insan serbest hareket edemeyecek kadar küçük bir veya birkaç odadan ibaret bulunmakta, çok ve çeşitli

adak eşyası kapsamakta idiler. Knossos sarayı avlusunun batısında birkaç mekândan meydana gelen böyle bir şapel (res. 15 sol) ve onun içinde ağzlarına kadar adak eşyasıyla dolu iki taş sandık bulunmuştur. Bu yapı sarayın 1600 yılından sonraki inşası esnasında bazı değişikliklere uğramış, avluya bakan geniş pencereyi yüksek bir orta bölümlle daha alçak iki yan kanattan ibaret bir cephe kazanmıştır. Freskler (res. 31) ve altın kabartmalar üzerinde de tanımlanan bukabil binaların damları düz olup kutsal karakterlerine yukarıda işaret ettiğimiz boynuzlarla süslenmişti. Fakat din törenleri, cephesinin genişliği 5 m. yi geçmeyen bu binada değil, sarayın iç avlusunun ortasında duran bir sunağın etrafında yapılıyordu. Buna benzer sunaklar Faystos ve Mallia'da da bulunmuştur. Knossos yöresindeki "küçük saray"ın bir taraftan içinde birtakım dikili taşlar duran kutsal bir salon kapsadığı, diğer taraftan kaldırımlı bir yolla Knossos sarayının yanında, iki tarafı taş basamak-

larla çevrili "tiyatro" ya bağlı bulunduğu gözönünde bulundurulacak olursa gerek "küçük saray"da, gerek tiyatrodaki bazı din törenleri ve oyunlar tertiplendiği ve Knossos fresklerinin açığa vurduğu gibi, kadınlar ve erkeklerin katıldığı dini alayların kaldırım yoldan geçtiği anlaşılır. Giritli'lerde, Yunanlıların tersine olarak, tanrı heykelleri bulunmaması başlı başına bir tapınak mimarlığının ortaya çıkmasına engel olmuştur.

Girit dininde tanrıçaların ön safta gelmelerine uygun olarak din törenlerinde kadınlar (res. 31) büyük rol oynamaktadırlar. Kadınlar,

Res. 29 — "Yılanlı tanrıça" olarak gösterilen fayans kadın heykeliği (Knossos).

erkekler gibi sağ ellerini başlarına doğru kaldırarak tanrıçayı selâmlamakta (res. 30), bazan da ellerini göğüslerinin üzerine koymaktadırlar. Törenler esnasında müzikli danslar yapılmakta ve bu danslar bazan tapınanların vecde gelmeleri sonunda canlı ve hareketli bir şekil almaktadır. Tanrılara çeşitli hayvanlar, en çok sığırlar kurban edilmekte, ayrıca çiçekler, meyvalar, içkiler ve çeşitli eşya sunulmaktadır. Bu adak eşyası arasında iyi olan insan uzuvlarının kilden yapılmış modelleri ya da tarihi dönemlerde Yunanlı'lar tarafından Atena'ya sunulan "peplos" elbisesini andıran fayans elbise örnekleri zikre değer.

Res. 30 — Dua eder durumda bir erkek (solda) ve bir kadın (sağda) heykelciği (tunçtan).

Tapınmada rol oynayan kutsal gereçler ve kült sembolleri arasında çifte baltalar (res. 28) önemli bir yer almaktadır. Bakırdan, tunçtan hattâ altundan yapılmış baltalara mağaralarda, ya da büyük evlerde

rastlanmıştır. Balta resimlerini freskler, vazolar ve mühürlerden başka sarayların duvarları ve payeleri üzerinde de buluyoruz. Yukarda söylediğimiz gibi, Anadolu'nun tersine olarak, belirli bir tanrıyla ilgili olmayan bu baltalar törenlerde sığırları kurban etmek için kullanılmaktadır. Hattâ bu çifte baltaların Karya'da olduğu gibi Girit'te de "labris" adını taşımış, bundan ötürü Yunan mitos'unda Knossos sarayında bulunduğu bildirilen "labirintos"la bu baltaların saklandığı yerin kast edilmiş olması ihtimal dışı değildir.

Başka kutsal eşya arasında çeşitli renkte kumaşlardan yapıldığı anlaşılan düğümler enteresan olup Frigya başkentlerinden Gordiyon'da Büyük İskender tarafından kesilerek çözülmüş olan düğümü hatırlatmaktadır.

Ölümler kültü Giritli'lerin öbür dünya hakkındaki görüşlerini kesin olarak bilmiyoruz. Fakat bunlar herhalde hayatın ölümle sona ermediğine inanmış olacaktı ki, ölünün başka bir dünyada yaşamasını sağlamak üzere ev şeklinde mezarlar yapmışlar ve onların içine ölünün hayatında sevdiği ve kullandığı eşyaları bırakmışlardır. Üçüncü binyılda Mesara yuvarlak mezarları ya da Mohlos oda mezarları ve bunların içinde bulunan çeşitli eserler bu hususu açıkça göstermektedir. İkinci binyılda mezarların büyük bir kısmı üzerleri yassı tuğlalarla örtülü basit çukurlardan ibaret olup "Hoeker" durumunda, yani ayakları karına doğru çekik olarak yatan bir ya da birkaç ceset kapsamaktadır. Birçok defalar tahta tabutları örnek alan taş ve toprak lâhitler de yapılmakta, bu lâhitlerin üzerlerinin geometri süslerinden başka ölümler kültüyle ilgili bir takım semboller kapsadığı görülmektedir. Zenginler ve asiller için yumuşak kayalıklar içinde oda mezarları yapılmaktadır. Anıtsal mezarlar ise bu dönemde pek azdır. Knossos yöresindeki "İsopata mezarı"ndan ya da "tapınak-mezar"dan yukarda (s. 38-39) bahsetmiştik.

Ölümler için yapılan törenlere dair Hagia Triada'da geç dönem bir kaya mezarının içinde bulunmuş olan bir taş lâhdin üzerindeki resimler bir fikir vermektedir. Bu resimler, esas nitelikleri daha henüz çözülmemiş bir sorun olarak kalmakla beraber, cenaze törenlerinde kurban edilen sığır kanının, çifte baltaların, ağaçlar ve sunakların, kadınlar ve müziğin büyük rol oynadığını açığa vurmaktadır. Bu dönemin öbür dünya hakkındaki görüşlerinin yankılarını sonraki Yunan din geleneğinde sezmek mümkündür. Meselâ Homeros destanlarında

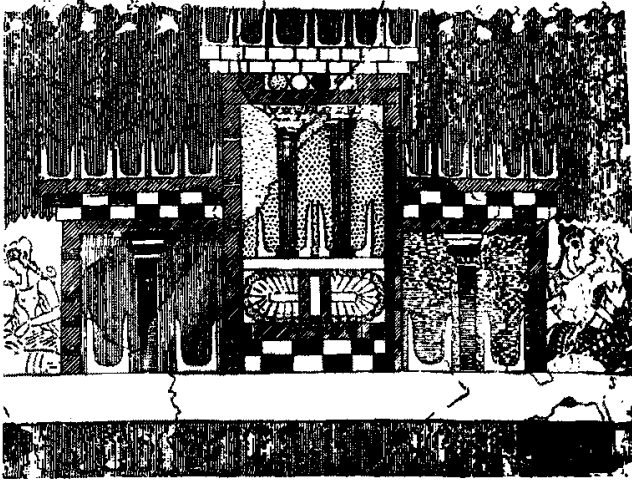
Zevsoğlu sarışın Radamantis'in (nt'li tipik Anadolu adı) adil idareci altında bulunan "Elisyon", yani mutlu ölümler dünyası anlamı Yunanlıların ölümden sonraki dünya görüşlerine uymamakta, Giritliler, ya da daha genel olarak, Ege kavimleri tarafından ortaya atılmış bulunmaktadır.

Girit uygarlığının son evreleri Ana hatlarını yukarıda belirtmeğe çalıştığımız Girit uygarlığı M. ö. 1400 yılına doğru büyük bir felâkete sona ermiştir. Bu tarihte bazı şehirler ve saraylar (meselâ Knossos sarayı) yıkılıp yıkılmış ve bunlar tekrar bina edilmemiştir. Bu olayın Aka istilâsıyla ilgili olamayacağına, belki Giritlilerin son bir ayaklanmasının sonucu olduğuna yukarıda işaret etmiştik (s. 51). Yerli halk, hiç şüphesiz büyük kayıplara uğramakla beraber, tüm olarak ortadan kalkmamış, türlü yapılar, mezarlar, mitos'lar ve din geleneklerinin gösterdiği gibi, eski uygarlık 1400 yılından sonra da yaşamını sürdürmüştür. Hattâ bazı şehirlerde eski halk M. ö. 4 üncü yüzyıla kadar, hellenleşmekle beraber, eski dilini koruyabilmiştir.

Aka istilâsından sonra Giritlilerin bir kısmı komşu ülkelere göçmek zorunda kalmıştır. Her ne kadar Likyalıların Herodotos'un (I,173) sözlerine rağmen Girit'ten Anadolu'ya göçtükleri kesinlikle saptanamıyorsa da Tevrat'ta Kaftor (yani Krète = Girit) ülkesinden gelmiş olarak gösterilen ve sonraları kendilerine göre "Filistin" adını alan ülkeye yerleşmiş olan Pelest'ler ya da Filist'lerin Girit'ten Akdeniz'in doğu kıyılarına geçmiş ve Girit uygarlığını bu kıyılara götürmüş olduğu kabul olunabilir. Akaların Girit egemenliği 300 yıl kadar sürmüştür, M. ö. 1200'e doğru Yunanistan'ı istilâ eden Dor'lar büyük topluluklar halinde bu adaya göçmekte, yerli halkı tarihî çağlarda hemen hemen tüm Yunan topluluklarında bulduğumuz "devlet kölesi" yapmakta ve toprağa bağlamakta gecikmemişlerdir. Bu tarihten sonra Girit uygarlığında tam bir kesilme göze çarpmamakla beraber, adanın Akdeniz tarihi bakımından önemi artık sona ermiştir. Gerçi sonraki çağlarda da Girit cesur ücretli askerler, usta komutanlar ve etrafa dehşet saçan korsanlar yetiştirmiş, Dor kültürü ve kurumlarını en saf bir şekilde korumuş olmakla ün kazanmıştır. Fakat aralarında bağlar bulunmayan birtakım şehirlere parçalanmış olan bu ada ne siyaset, ne de kültür bakımından 2 nci bin yıldaki önemini hiç bir zaman elde edememiş, antik dünya düzeni yıkıldıktan sonra bile yalnız Akdeniz'deki önemli stratejik yerinden ötürü, büyük Akdeniz devletleri arasında sadece kavgı konusu olarak kalmıştır.

YUNANİSTAN VE AKA'LAR

Aka'ların menşe sorunu Gerek orta Yunanistan'da, gerek Peloponnes'te yapılan tabaka kazıları yukarıda incelediğimiz 3 üncü bin yıl kültür katlarıyla 2 nci bin yıl kültür katları arasında yoğun kül kalıntıları bulunduğunu, 2 nci bin yılın başlarına doğru yeni oturma yerleri ve yeni bazı keramik çeşitlerinin ortaya çıktığını göstermiş, bu suretle bu dönemde kavimler göçüyle ilgili bir kültür değişikliği olduğu saptanmıştır. Bu göç Yunanistan'a Homeros destanlarında Akhaios'lar olarak gösterilen Akhay'lar ya da Aka'ları getirmiştir. Aka'lar Avrupalı tarihçiler tarafından genellikle orta Avrupa tunc

Res. 31 — Kadınlar ve halk kitleleriyle çevrili bir kült binasının tanımlayan fresk (Knossos).

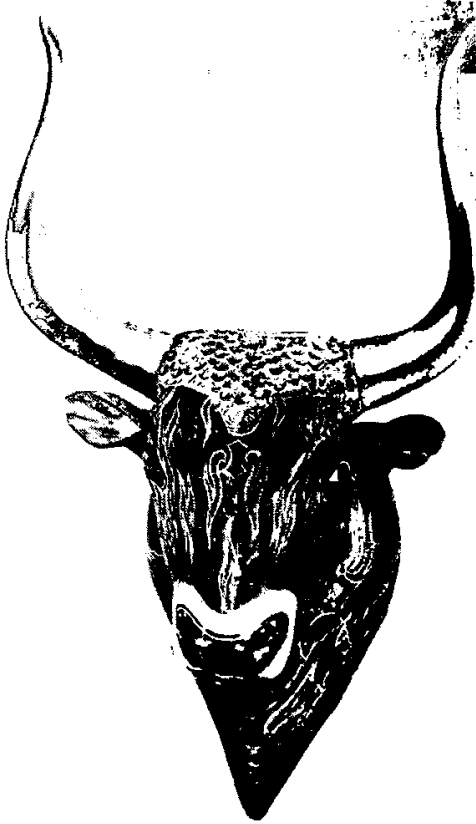
kültür çevrelerinden güneye inen İndogermen'ler olarak kabul olunmaktadır. Aka'ların esas itibarıyla orta Avrupa'dan gelmiş olduklarını muhtemel görmekte beraber bunların 3 üncü bin yıl batı Anadolu kavimleri gibi Anadolu'dan adalar üzerinden Yunanistan'a geçen kabilelerle karışmış oldukları, böylece Aka'ların arı İndogermen'ler olmayıp Anadolu ve Avrupa kavimlerinin karışıp kaynaşmasıyla meydana gelen bir ırkı temsil ettiği kanısında bulunuyoruz. Arkeoloji araştırmaları Peloponnes'teki bazı yerleşme yerlerinin tahribinin 2000 yıldan

önceye, Tesalya'da ise bunun tersine olarak 2000 den sonraya tarihlen-
diğini saptamakta, bu durum ise Aka'ların Yunanistan'a kuzeyden
değil, güneyden girmiş olduklarına işaret eder gibi görünmektedir.
Aşağıda gözden geçireceğimiz keramikler ve başka arkeolojik belgeler
dışında Mikenai kral hanedanı Atrevsöğullarının atası olarak göste-
rilen ve Peloponnes yarımadasına adını vermiş olan Pelops'un Lid-
yalı ya da Frigyalı olarak gösterilmesi, Tebai şehrinin kurucusu Kad-
mos'un Anadolu, en çok Karya ile ilgili bulunması, destanlarda Akhay'
ların yanında yer alan Dana'ların cediti Danaos'un bir Kar olması,
diğer taraftan destanlardaki Atrevs, Ahhillevs, Odisevs gibi (-evs) ekli
adların Anadolu dilleri grupuna girmesi, Aka şatolarından bir çoğunun
Tirins, Mikenai ya da Arne gibi Yunanca olmayan adlar taşıması bu
kanıtı kuvvetlendirecek niteliktedir. Bununla beraber Indogermen
unsur zamanla artmış olacak ki, Aka'ların Girit'ten aldıkları ve geli-
tirdikleri yazı sistemi (B yazısı) bunların konuştukları dilin arkayık bir
Yunanca olduğunu açığa vurmuştur. Bununla beraber son zamanlar-
da bazı dil bilgileri bu yazıtlarda grekçe elemanların zennedildiği
kadar çok olmadığı kanısındadırlar.

Aka kültürünün
ilk evreleri

Üçüncü binyıl kültür katları üzerinde, aşağı yukarı
2000 den 1200 yılına kadar sürekli bir gelişim geçiren
Aka kültürünün en eski ve en tipik keramiği olarak
"Minyas" keramiğini buluyoruz. Bu keramikler çömlekçi çarkında
yapılmış olup düzenli ve keskin profilli biçimler göstermekte, iyi temiz-
lenmiş, fırında pişirildikten sonra külrengi, siyah ve açık kahverengi
ya da kırmızı olan sert bir kilden yapılmış bulunmaktadır. Perdahlan-
mak suretiyle madeni bir parlaklık kazanan dış yüzeylerin bazı çizgi-
lerden meydana gelen geometri motifleriyle süslendiği de görülüyor.
Bu keramik öncesiz olarak gelişmiş bir durumda yalnız Yunanistan'da
değil, kültürel benliğini daima korumasını bilen Girit dışta kalmak
üzere, tüm Ege bölgesinde ortaya çıkmakta, burada özel bir gelişim
geçirmekte ve asıl Aka keramiğinin ilk örneği olduğu anlaşılan sarı
ve perdahlı bir keramik çeşidine geçmektedir. Bunun yanında mat
kahverengi bir boya ile açık zemin üzerine yapılmış geometri bezek-
leri taşıyan "boyalı keramikler" de bulunmakta, fakat bu iki keramik
çeşidini belirli kültür katlarıyla ilişkili göstermek daha henüz mümkün
olmamaktadır. Birtakım Avrupalı arkeologların bu keramikleri Make-
donya ya da Yunan keramiği olarak kabullenmelerine rağmen başta

Truva olmak üzere batı Anadolu'da (halen 30 yerde), başta Boğazköy ve Alaca Höyük olmak üzere orta Anadolu'da yapılan kazılar bu çeşit keramiklerin Anadolu'da da çok sayıda bulunduğunu ve buradan Ege'ye geçmiş olduğunu göstermekte, yukarı Suriye'de Tel Yudeyd'de ya da Mezopotamya'da Ninua'nın III üncü katında veya Orta Asya'da

Res. 32 — Steatit taşından yapılmış boğa başı şeklinde bir kap (riton). Ağzı ve burun istiridyе kabukları, kalker taşı ve nefes taşıyla enkrüste edilmiş, tahta boyunalar altınla kaplanmıştıır (Knossos).

Anav'ın yine III üncü katında bulunan keramikler ise Minyas keramiğinin menşei'ni Orta Asya'ya dayandığına işaret etmektedir. Mut bo-yalı keramiklerin ötedüberi boyalı keramik çeşitleri meydana getirmiş olan doğu ya da güney-doğu Anadolu ile ilgili olması muhtemeldir. Şu halde keramik incelemeleri 2 nei binyıl Yunanistan kültürünün menşei olarak kuzeyden ziyade doğuya göstermektedir. Bundan ötürü M. ö. 2000 yıllarında kuzeyden ve doğudan gelen insanların Yunanistan'daki kar'larla karışıp kaynaşması sonunda Akhay'lar ya da Aka'lar olarak adlandırılan kavmi meydana getirmiş olduğunu söyleyebiliriz.

2 nei binyılın başlarındaki karışıklıklar yüzünden ilk zamanlar kültür hayatında, 3 üncü binyıla kıyasla, bir gerileme olmuştur. Asine, Koraku, Ziguriyes ve Evtresis kat kazılarında plâuları dörtgene ve hattâ megaron'a yaklaşan evler bulunmuş, bunların yanında mihraplı ve bazan oval evlerin de yapıldığı saptanmıştır. Malti'de (Mesenya) etrafı oval şeklinde bir surla çevrili bir yerleşme yeri ve onun ortasında bir saraya rastlanmıştır.

Bu dönemde ölümler birçok hallerde evlerin ve yerleşme yerlerinin içinde, üzerleri yassı taşlarla örtülü basit çukurlara gömülmektedir. Çocuk cesetleri ise bazan büyük küplerin içine yerleştirilmektedir. Bazan da sanduka biçimindeki mezarların üzerleri bir yığma tepe ile örtülmektedir. Bu mezarların, zamanımızdaki hristiyan ya da müslüman mezarları gibi, cesetten başka hemen hiçbir eser kapsaması o çağın ilk kültür evrelerinin incelenmesini güçleştirmektedir. Bununla beraber 2 nei binyılın ilk yüzyıllarında Yunanistan'la Girit arasındaki ilişkilerin kesildiğini, buna karşılık Yunan ülkesiyle bazı Niklad adaları arasında birtakım bağlar kurulduğunu saptamak mümkün oluyor.

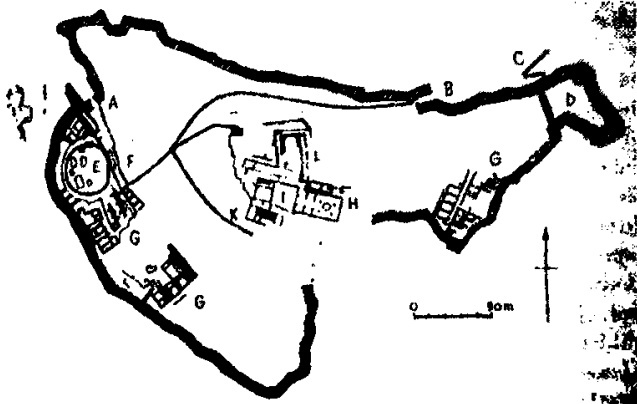
M. ö. 1600 den son- Fakat bu ilkel başlangıçlardan sonra Aka'lar kültür
raki Aka kültürü hayatının her alanında ilerlemeğe başlamışlar, en çok
1600 yılından başlayarak Girit'in kuvvetli etkisi altında
kalmışlar ve güçlü hükümdarlara ait oldukları anlaşılan büyük saraylar,
sağlam kaleler ve anıtsal mezar yapılarıyla kendini belirten yüksek ve
orijinal bir kültür meydana getirmişlerdir. Bu kültür genel olarak en
önemli merkezlerinden biri olan Mikenai şehrine göre "Mikenai kültü-
rü" olarak anılmaktadır. Fakat biz bu kültürü bir şehirle birleştirmek-
ten ise o dönemde Yunanistan'da oturan Aka'larla ilgili göstermeği
daha uygun bulduğumuzdan bundan böyle "Mikenai kültürü" yerine
"Aka kültürü" terimini kullanacağız.

Aka şehir devletleri

Aka kültür merkezlerinde yapılan kazılara ve Homeros destanlarının 2 nci binyılın yankılarını kapsayan bazı eski parçalarının gösterdiği gibi o dönemde Yunanistan'da, Girit'te olduğu gibi, kırılların veya beylerin idaresinde bir takım şehir devletleri vardı. "Vanaks" ya da "basilevs" ünvanını taşımış oldukları anlaşılan bu kırıllar ve beyler, hayatı halkın hayatına karıştığı hissini veren Girit kırıllarının tersine olarak, yüksek bir tepe üstünde, etrafı kalın surlarla çevrili bir şatoda oturmakta, halk ise bu şatonun eteğindeki kasabalarda veya yöresindeki açık köylerde yaşamakta, büyük bir ihtimale göre toprağa bağlı olup toprağın sahibi olarlar ya da asiller için bazı angarya işler yapmak ve savaşta yaya olarak orduya katılmak zorunda bulunmaktadır. Kahlıklar ortalama 5 ile 7 m. arasında değişen anıtsal surların içinde yaşayan bu kırılların müstebit hükümdarlar olduğu kabul olunabilir. Esasen bu surlar savunma nedenlerinden daha çok kırılların güç ve görkemini açığa vurmak için yapılmış olsalar gerektir; çünkü o dönemin silâhlarına karşı koyabilmek için çok daha zayıf surlar yetebilirdi.

Yunan destanları ve mitos geleneğinden hükümdarların yaşayış tarzı hakkında bir fikir edinmek mümkün oluyor. Kırıllar arasında ekseriya sıkı dostluk ve akrabalık bağları bulunmakta, böylece bazı kırıllar büyük bir hanedan şeklinde birleşmektedirler. Hattâ Yunanistan hükümdar aileleriyle Anadolu'dakiler arasında da bazı bağlar vardır. Bu kırıllar ve beyler birbirlerini ziyaret etmekte, birbirinin şerefine şölenler tertiplemekte, ya da din törenlerine katılmak ve kurbanlar kesmek üzere belirli zamanlarda buluşmaktadırlar. Bunlar aralarında doğrudan doğruya ilişkiler kurmadıkları zamanlarda birbirlerine elçiler ya da heyetler göndermekte ve çok değerli armağanlar sunmaktadırlar. Esasen 16 ncı yüzyıldan başlayarak tüm Yunanistan'da tam anlamıyla bir örnek bir kültür bulunması, meselâ bu döneme ait Boiotya'da bulunmuş bir eserle Argolis'te çıkan bir eser arasında üslup ve teknik bakımından hiçbir fark göze çarpmaması, bu kırıllıklar ve beylikler arasında pek sıkı kültür ve ticaret ilişkileri bulunmuş olmasıyla açıklanabilir. Fakat bu şatolarda birçok entrikalar da çevrilmekte ve cinayetler işlenmekte, zengin ganimetler, güzel kadınlar ya da verimli topraklar ele geçirmek için bu hükümdarların arasında kanlı mücadeleler de olmaktadır. Bazan yetenekli bir kiral komşu devletleri egemenliği altına almak suretiyle, büyük bir devlet kurmakta, gücünden faydalanarak dış, hattâ deniz aşırı ülkelere seferler yapmaktadır.

Takat bütün bu birleşme ya da birleştirme teşebbüslerine rağmen merkezleştirilmiş bir örgüte sahip büyük doğu monarşileri çapında devletler Yunanistan'da ortaya çıkmamış, bu ülkede 2 nevi binyılın ikinci yarısında kuruldukları anlaşılan en büyük devletler bile feodal bir karakter taşımaktan kurtulamamıştır.

Res. 33 - Yukarıda: Mikenesi şatosunun genel görünüşü (üindeki tepe üzerinde). Arkada Hagios Elias dağı. Altta: Mikenesi şatosunun plânı. A: aslanlı kapı. B: kuzey kapısı. C: pınara inen merdiven. D: surlu geç dönemde katılan kısım. E: kuyu mezarları terası. F: saraya ulaştıran rampalı yol. G: evler. H: sarayın "megaron"u. I: ön avlu. K: merdiven binası. L: Yunanlılar çağında yapılan Atena tapınağı.

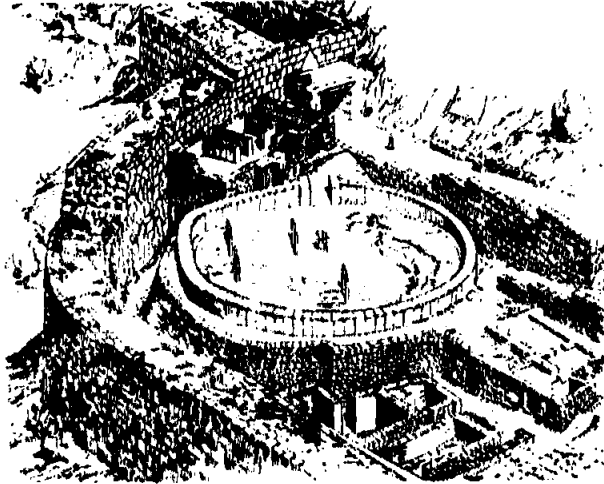
Aka'lar döneminin en önemli bölgeleri kuzey Yunanistan'da Ahillevs'in yurdu Ftiotis, orta Yunanistan'da Boiotya ve Attika, Peloponnes'te Aka kırıllarının en büyüklerinden Agamemnon'un şatosu Mikenai ve Herakles mitosu ile yakından ilgili Tirins gibi şatoları kapsayan Argolis'tir. Aka'lara ait mitos'ların büyük bir kısmının bu bölgelerde toplandığını açıkça görmek mümkündür.

Res. 34 — Mikenai şatosunun "aslanlı" kapısı.

Mikenai şatosu Aka'lar Peloponnes'i işgal ettikten sonra Argolis'in kuzey-doğu köşesinde, yüksekliği 50 m. yi bulan ve önündeki tepeler sayesinde ovadan görülmeksizin 20 km. kadar uzaktaki denize kadar uzanan bütün bölgeyi gözetliyeabilen bir tepe

üzerinde Mikennai şatosunu kurmuşlar (res. 33) ve bu tepenin etrafında bir açık şehir meydana getirmişlerdir. Mikennai şatosu kuzeyden güneye inen yolların düğüm noktasında yer almakta, arka tarafında iki yüksek dağ arasındaki boynun aracılığıyla Argolis ovasının yanında ikinci bir tahıl kaynağı olan Herbati ovasına bağlı bulunmaktadır. Bundan ötürü Argolis'in içinde Mikennai, strateji bakımından, olağanüstü bir yer alıyor ve yalnız bu durum bu şatoyu Argolis tarihinde üstün bir rol oynamaya aday kılıyordu.

Res. 35 - Mikennai şatosundaki "kuyu mezarları". Terasın etrafını çeviren taş halka ve mezarların üzerinde duran taş steller görülüyor.

Mikennai kuyu
mezarları

Sonraki yapıların altında kalan en eski şato kalıntılarından daha çok Mikennai'in görkem ve ihtişamı hakkında M. Ö. 16 ncı yüzyıla ait olup eski şato sınırlarının dışında kaldıkları anlaşılan 6 tane kuyu mezarı bir fikir vermektedir. Mikennai'de hüküm süren kral hanedanına ait olduklarında şüpheli olmayan, hükümdarlar için yapılan ölümler kültürünün merkezini teşkil eden ve 27,5 m. çapında bir taş halka ile çevrilmiş olan bu mezarlar (res. 35) kuyu şeklinde derin kazılmış, yanları kuru taş duvarlarla örülmüş, üzerleri tahta kulalar ve yassı tahtalarla örtülmüş dikdörtgen

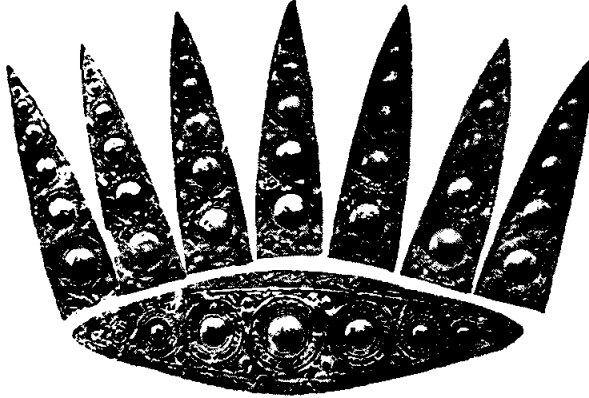
şeklinde çukurlardan ibaret olup içerlerinde yakınamış olan cesetlerden başka pek çok ve çeşitli eserler kapsıyorlardı. Bu eserler altın, gümüş, tunç fildişi, kemik gibi maddelerden yapılmış olup diademler

Res. 36 — Kuyu mezarları'nın üzerinde duran taş stellerden biri. Alt kısmında ava giriş sahnesi tanımlanmıştır.

(res. 37), yüzükler (res. 40) süs eserleri, günlük esya ve çeşitli silâhlar dan (res. 39) ibarettiler. Bunların bir kısmı, meselâ madenî vazolar, altın ve gümüş eserler, mahkûk taşlar ve mühürler Girit mahı olup yukarıda söylediğimiz gibi (s. 33) ya Mikenai krallarının bu adaya yaptıkları akımlar esnasında ele geçirilmişler, ya da Argolis'e tutsak olarak getirilen Girit sanatçıları tarafından yapılmışlardır. Bazı eserler (meselâ silâhlar) yerli bir üslûp, diğerleri ise yerli üslûbun Girit üslû-

buyle karışması sonunda meydana gelen melez bir üslup taşımaktadır. Aka'ların orijinaliği kendini keramiklerde, fildişi bir savaşı başında (res. 41) ya da mezarların üzerinde duran, av ve savaş kabartmalarıyla süslü stellerde göstermektedir (res. 36). Aka'lara ait başka eserler arasında ölümlerin yüzlerini, bunların başka bir dünyada yaşamalarını sağlamak üzere, örten altın portre maskeleri zikrolunabilir (res. 38). Bunlar düzensiz çehre hatları, düz burunlar ve ince dudaklar kapsayan fizyonimleri bakımından Girit portrelerinden ayrılmakta ve Yunanistan'da yeni bir ırkın varlığını açığa vurmaktadır.

Res. 37 — Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın ahnik.

İçerilerindeki eserlerin zenginliği bakımından İskit prenslerinin mezarlarını hatırlatan bu kuyu mezarları daha önceki dönemlerde hemen hemen boş olarak bulunan Yunanistan mezarlarından ayrılmakta, bu dönem insanların arasında ölümler başka bir dünyada yaşamakta devam ettiği, bundan ötürü hayatında sevdiği ve kullandığı ya da düşmanlardan ele geçirdiği eşyanın mezarın içine bırakılması gerektiği görüşünün revaç bulunduğunu açığa vurmaktadır. Mezarların üzerindeki toprak yığınları içinde hayvan ve insan kemiklerine rastlanması, birtakım hayvan ve kölelerin de, efendilerine öbür dünyada yoldaşlık etmek üzere, kurban edilmiş olduklarını göstermektedir.

1951 yılında 14 kadar kuyu ve sanduka mezarı kapsayan ve etrafı 28 m. çapında bir taş halka ile çevrili olan ikinci bir yuvarlak mezar

alanına ilkinden 150 m. mesafede rastlanmıştır. Üzerlerinde yine taş steller taşıyan bu mezarlar, birinciler kadar zengin olmamakla beraber, değerli eserler saklamakta ve bazıları birincilerden daha eski bir zamana ait bulunmaktadır. Bu mezarların Mikenai kral hanedanının ikinci derecede bir koluna ait olduğu sanılmaktadır.

Res. 38 — Mikenai kuyu mezarlarından birinde bulunmuş olan altın portre maskesi.

Mikenai kubbeli mezarları

Mikenai'da ikinci bir gelişim evresini 16 ncı yüzyıl sonundan 13 üncü yüzyılın içerlerine kadar geldikleri anlaşılan 9 tane kubbeli mezar temsil etmektedir. Bazan kayalık içine oyulmuş oda mezarlarından neş'et ettiği ileri sürülen, fakat daha büyük bir ihtimalle Egeli insanlar tarafından, helki doğudan (Arpaçiye) ya da Girit'ten (Mesara) gelen etkiler altında meydana getirilmiş olan bu tip mezarlar üzeri bindirme tekniğinde yapılmış, yukarıya doğru daralan yatay taş halkalardan ibaret arı kovası şeklinde bir "sahte kubbe" ile örtülü bir yuvarlak oda (*tolos*), bu odaya dışardan ulaştırılan ince uzun bir koridor (*dromos*), ilk zamanlar yuvarlak odanın altında, sonraları yan tarafında özel bir odada yer alan mezarlar kapsamaktadır. Mikenai yöresindeki kubbeli mezarların en geliş-

miş örneği "Atreus hazine binası" adını taşıyan ve yuvarlak odasının çapı 14,5 m. kubbesinin yüksekliği ise 13 m. yi bulan mezar anıtıdır (res. 42). Bu yapı pek ince bir taş işçiliğinin hayrete değer bir auntsullukla bağdaştırılmış olduğunu açığa vurmakta, bu bakımdan Girit yapılarından ayrılmaktadır. Her ne kadar bu mezarın kapısının dışındaki renkli taşlardan yapılmış yarım sütunlar ve bunların üzerinde bir halı hissini veren kabartmalar, ya da kubbenin içini süslediği anlaşılan madeni levhalar Girit sanat çevresine girmekte ise de kubbeli mezarların ilk önce Mikenai'da yapılmış ve gelişmiş, sonraları ise buradan tüm Yunanistan'a yayılmış oldukları kabul olunabilir. Kubbeli mezarlar pek eski dönemlerde açılmış ve soyulmuşlardır. Fakat bunların da, kuyu mezarları gibi ve belki bunlardan daha değerli eserler sakladığını Mikenai yöresinde Midea'da mezar hırsızlarının gözünden kaçan bir kubbeli mezarın eşyası göstermektedir.

M. ö. 16 ncı ve 15
inci yüzyıllara ait
Mikenai şatosu hak-
kında esaslı bir fikir
edinemiyoruz. Fakat bu dönemde de,
Argolis'te Tirins şatosunda 15 inci
yüzyıla kadar çıkan bazı kalıntıların
gösterdiği gibi, tahkimli şatoların var-
lığını kabul edebiliriz. M. ö. 1400 yı-
lına doğru "Atreus hazine binası"nın
sahibi kiral Mikenai şatosunu geniş-
letmiş (res. 33), bir taş halka ile

Res. 39 — Lamasının üzerinde altın ve gümüş kakma bir aslan avı sahnesi kapsayan tunç hançer (Mikenai kuyu mezarı).

çevirdiği ve yükselttiği kuyu mezarları alanını surun içine almış (res. 35) ve ünlü "aslanlı kapı"yı (res. 34) yaptırmıştır. Ortalama 6 m., bazı yerlerde ise 10 m. genişliğinde olan surlar gayet büyük, az işlenmiş ve bağlayıcı bir madde (meselâ kireç harcı) kullanılmaksızın birbirinin üzerine oturtulmuş taşlardan yapılmıştır. Sonraki kuşaklar bu surları hayranlıkla seyretmiş ve bunların insanüstü güce sahip "Kiklop"lar tarafından yapıldığını sanmıştır. Çok kalın söğme ve lento taşlarından

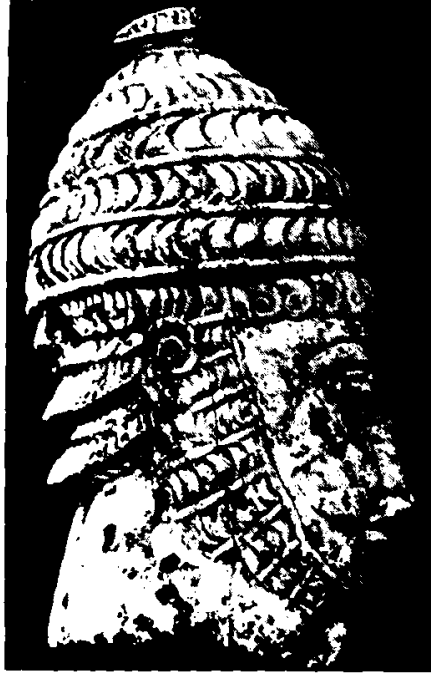

Res. 40 — Bir savaş sahnesini tanımlayan altın yüzük üzerindeki tasvir (büyütülmüş).

meydana gelen ana kapının üzerinde, üçgen bir boşluğun içine şatonun ve kiral hanedanının arması olan bir kabartma oturtulmuştur. Ortada bir sütun, bunun sağında ve solunda birbirine simetrik iki aslan yer almakta, bunlar ön ayaklarını sunak şeklinde kaidelere koymaktadırlar. Tepenin en üst kısmında avlular ve koridorlarla birleştirilmiş çeşitli mekânlardan ve büyük bir megaron'dan meydana gelen sarayın kalıntıları bulunmaktadır (res. 33). Orta avlunun doğusunda yer alan büyük megaron arka arkaya sıralanmış üç mekândan meydana gelmekte, önde cephesi iki duvar çıkıntısı (ante) arasında iki sütunla süslü bir giriş, bir önoda ve asıl büyük salondan ibaret bulunmaktadır ki, salonun ortasında yuvarlak bir ocak-sunak ve onun etrafında tahta tavanı destekleyen dört sütunun yeri görülmektedir.

Mikenai'ya kıyasla daha iyi bir durumda bulunan ve son şeklini 13 üncü yüzyılın sonlarına doğru alan Tirins şatosu Aka şatolarına dair daha açık bir fikir vermektedir. Bu şato alçak bir tepenin üzerinde yer almakta ve tepenin yamaçlarını izleyen kazemathı (res. 43) ve kuleli bir surla çevrilmiş bulunmaktadır. Kulelerle korunan kapılar bir taraftan oklarla döğülebilen, hafif bir savaş arabasının geçebileceği kadar geniş bir rampaya açılmakta, bu rampa aracıyla şatonun üst alanına

çıkılmaktadır. Yol, cephelerinde sütunlar bulunan oda şeklinde anıtsal giriş binalarından (propilon'lar) geçmek suretiyle etrafları sütunlu portiklerle çevrili büyük bir avluda sona ermektedir (res. 44). Sarayın megaron şeklinde olan asıl oda ve salonları bu büyük avlu veya başka iç avlular etrafında gruplanmaktadır. Mikenai megaron'u ile büyük benzerlik gösteren Tirins megaron'unda ocak ve sütunlardan başka yan duvara yash bir de taht yer almaktadır. Fakat bütün bu megaron'lar ve çeşitli mekânlar (bu arada zemini yekpare bir taş levhayla örtülü banyo odası), Truva veya Girit saraylarında olduğu gibi, birbiri-

Res. 41 — Domuz dişleriyle kaplı konik miğfer taşıyan fildişi savaç başı (Mikenai).

nin yanına sadece eklenmemektedir; bunlar kapılar, koridorlar ve direkli galerilerle birleştirilmekte, böylece organik bir bütün haline getirilmiş bulunmaktadır. İşte bu suretle bu sarayda askeri ihtiyaçla-

ın büyük bir hükümdara yaraşan anıtsallık ve konforla birleştirilmiş olduğunu görüyoruz. Böyle bir şatonun Aka gücünün çökme belirtileri göstermeğe başladığı bir dönemde yapılmış olması dikkat çekicidir. Aşağı yukarı aynı plânı ve tertibi gösteren iyi korunmuş üçüncü büyük bir şato yakın zamanlarda batı Peloponnes'te Pilo'sta kazılarak meydana çıkarılmıştır.

Res. 42 — Mikensî yöresinde "Atrevs" kubbeli mezar. Üstte kubbeli odanın içi. Altta koridor ve mezarın kapısı.

patulom ile
sabit

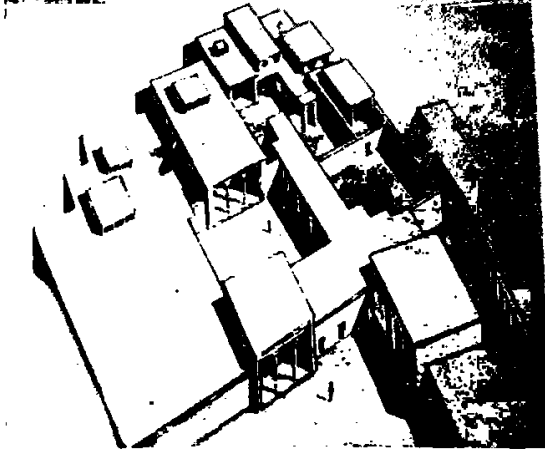
Ako sarayları plân bakımından Giri saraylarından ayrılmakla beraber tuşu tekniği ve iç bezemeleri bakımından tamamıyla Giri'nin etkisi altındadırlar. Bu saraylarda da aşağıdan yukarıya doğru kalınlaşan ve kaval şeklinde yayvan bir başlık taşıyan sütunlar kullanılmıştır (bk. res. 44). Saray-

Res. 43 Ege'nin patulom kazematları Bunların üzerindeki bindiric tekniğinde yapılmış sıvri kemerli tuşos dikkat çekicidir.

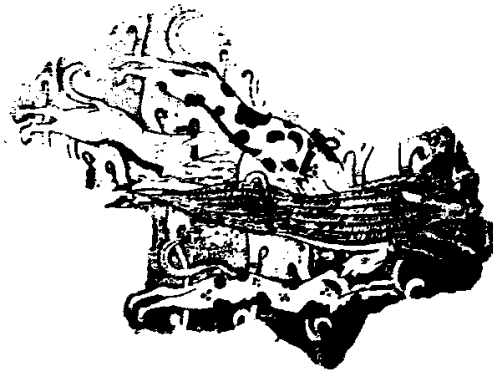
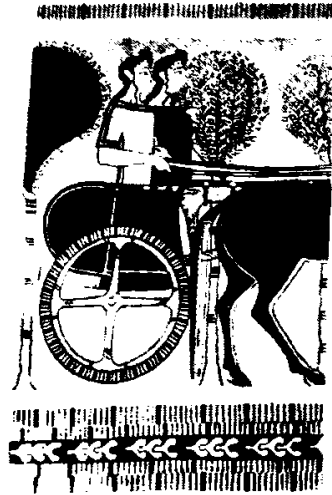
ların duvarlarının fresklerle, duvar kaidelerinin (sülpürgeliklerin) taş tekerle, armutlunun ise yunus balığı ve ahtapot resimleriyle süslü alçı tabakalarıla bezendiğini Mikenai, Tirius, Pisos ve Orhomenos

kuzuları açığa vurmuştur. Aka fresklerinde de, Girit'te olduğu gibi, boğa oyunları, geçit törenleri, kiralara armağanlar sunan kadın (res. 46) ve erkek motifleri kullanılmaktadır. Fakat bunların yanında Mikenai çatısının büyük megaron'unda bir şehrin kuşatılmasıyla ilgili savaşları tanımlayan büyük tablo, Tirins'te yine büyük megaron'un duvarın-

Res. 44 — Üstte: Tirins çatısının eski durumunu gösteren resim. Alttä: Tirins çatısının büyük avlusu. Önde giriş binası, geride büyük megaron.

da peplos'a benzer elbiseler giymiş kadınlar ve erkekleri savaş arabalarında ava giderken (res. 45) ya da doğrudan doğruya av esnasında gösteren resimler yer alıyordu. Canlı ve hareketli yapılmış olan bu savaş ve av sahneleri bu saraylarda oturan Aka'ların uzun bir barış dönemi yüzünden gevşemiş ve enerjilerini haybetmiş hissini veren Giritli'lerin tersine olarak, cenkçi insanlar olduklarını ve sonraki yiğitlik destanlarında yankılarını bulduğumuz savaşçı bir ruh taşıdıklarını açığa

Res. 45 — Tirins şatosu fresklerinden: üstte savaş arabasıyla ava çıkan kadınlar; altta yaban domuzu avı.

vurmaktadır. Bu gibi freskleri yaptıran hükümdarların saraylarında yiğitlik olaylarının manzum olarak okunmuş ve o zamanlara ait bazı vezin sistemleri ve mısra'ların İlyada'nın en eski bölümlerine geçmiş olduğu kabul olunabilir.

Kıyafet ve silâhlar Freskler Aka'ların yalnız cenkçi karakterine değil, fakat kıyafet ve silâhlarına dair de enteresan bilgiler vermektedir. Erkekler, Giritli'lerin helden aşağı kısımlarını örten peştimal yerine kısa bir külot ve bazan hayvan postlarından yapılmış uzun paltolar giymekte, kadınlar ise Yunan peplos'unu andıran ve omuzlar üzerinde büyük iğnelerle tutturulan uzun entariler (res. 45 üst) ya da Girit kadınları gibi geniş bir eteklik ve göğsü açık bırakan bir bluz taşımaktadırlar (res. 46). Cenkçi insanlar olan Aka'lar silâhlara büyük önem vermişlerdir. Bunlar tunçtan yapılmış uzun kargılar, iki tarafı keskin düz ve uzun kılıçlar, hançerler (res. 39), ok ve yay kullanmakta, bu vurucu silâhları geliştirmek suretiyle askerleri toplu birlikler (falanks) halinde savaşa sokmaktadırlar. Koruyucu silâh olarak Aka'lar üzerleri bazan domuz dişleriyle kaplı konik miğferlerden (res. 41) başka Girit'te olduğu gibi vücudu tamamıyla örten ve bir tahta çerçeve üzerine gerilmiş birkaç kat sığır derisinden ibaret yüksek kalkanlar kullanmaktadırlar (res. 39-40). Homeros destanlarının eski yerlerinde bu kalkanlar "ayaklara kadar uzanır", ya da

Res. 46 — Tirins şatosu fresklerinden. Girit kıyafetinde ve elinde fibdipi çekmece taşıyan kadın.

"yeni sığınabildiğini mi yoldan gelmiş" veya "erkeği kurtarı" şeklinde tanımlanmaktadır. İkinci binyıla sonuna doğru sol kolunda taşınan küçük yazıtlar kullanılmaya başlanmıştır (res. 48), bu durum, savaşların etkilerini kolaylaştırıcı için, zorlu ellise, nişler ve dizlikler taşınmalarına yol açmıştır. İkinci binyıl Ön Asya harflerinde biliyelik rol oynamayan altı tane arabaların Anadolu'dan Bruck alınarak yapılmış olmaları muhtemeldir. Harften başka ayda da kullanıldığı görülen bu arabalar iki tekerlekli değil altı tekerlekli, tekne ve oynaktır. Akaların Güneşle ilgili kullandıkları sonra bunlardan gemicilik öğrenmiş ve bu alanda da ilerletmiş olduklarını 13. yüzyılda Girit'i zapt etmeleri ve bir süre sonra Kabon'a kadar osanın adaları ve onların karşısındaki Anadolu kıyısına ayak basmaları gösterir.

Res. 4: Pilsa potosunda bulunan yazıtın yazıt tablet (II yazıt).

Yazı

Aka'ların, Girit'in kuvvetli etkisi altında kalmakla beraber yazıyı oradan almadıkları uzun süre zannedilmiştir.

Çünkü Yunanistan'da vazolar üzerinde görülen bazı işaretlerden (mesela Tebai'da bulunan "özengi vazoları"ndan) başka yazıya benzer belgeler bulunamamıştı. Halbuki bundan bir süre önce batı Peloponnes'te Pilon (res. 47) ve Mikenai'da elde edilen yazılı tabletler Aka'ların yazı sanatını bilir insanlar olduğunu, ve ilk önce Girit'te uyguladıkları yazı sistemini (B yazını) kendi ülkelerinde kendi ihtiyaçlarına göre geliştirdiklerini göstermiştir (bk. s. 50-51).

Din

Aka'ların en eski din görüşlerine dair bilgimiz yoktur.

Yalnız M. ö. 1600 yılından başlayarak Yunanistan'ın kültür hayatının hemen hemen her alanında olduğu gibi, din alanında da Girit'in kuvvetli etkisi altına girdiğini söyleyebiliriz. Mikenai kuyu mezarlarında bulunmuş olan Girit tarzında altın tapınak fasadları, üzerinde Girit tanrıçasının tasviri bulunan bir altın iğne, aslan ya da boğabası şeklinde kaplar (riton'lar), alınlarının ortasında birer çifte balta taşıyan boğa başları, Girit tarzında tapınma sahneleri gösteren mühür ve yüzük taşı resimleri, ruhları temsil eden altın kelebekler bu hususta hiçbir güphe bırakılmamaktadır. Yalnız mezarlarda rastlanılan ilkel kadın heykelleri eski Yunanistan din geleneklerinin bir devamı olarak kabul olunabilir. 16 ncı yüzyıldan sonraki dönemlerde bu etkiler sürekli olarak artmış, sonunda ise Yunanistan din alanında orijinalliğini büsbütün kaybetmiştir. Mikenai şatosunun kapısı üzerindeki Girit tarzında sınıklar, aşağıdan yukarıya doğru kalınlaşan sütun ve arma şeklinde aslanlar kapsayan ünlü kabartma (res. 34) bu şatoda oturan insanların Girit dinini tamamiyle benimsemiş olduğunu açıkça göstermektedir.

Saray duvarlarını kaplayan freskler üzerinde, Girit'in tersine olarak, din törenleri ve tapınma sahnelerini gösteren resimler bulunmaması, saraylarda özel tapınma yerlerine rastlanmaması, yalnız biri Delfoi'da Ateua Pronoia tapınağının altında, diğeri ise Asine akropolünde olmak üzere iki küçük şapel meydana çıkarılmış olması Aka'larda tanrılar kültürünün pek fazla gelişmemiş olduğuna işaret etse gerekir. Din törenleri belki megaron'ların ortasında bulunan ocağın ya da avlulardaki sunakların etrafında yapılıyordu.

Ölümler kültürü

Bunu karşılık ölümler kültürünün Aka'ların dini hayatında önemli bir yer aldığı anlaşılıyor. Aka'lar Giritliler gibi insan ruhunun ölümden sonra başka bir dünyada yaşadığına inanıyor.

lar, bunu sağlamak için büyük mezar anıtları yapmışlar ve bu mezarların içine ölünün işine yarayabilecek zengin ve çeşitli eserler bırakmışlardır. Kuyu mezarlarının zengin defineleri, ya da sonsuzluk için yapılmış duygusunu uyandıran kubbeli mezarlar bu düşünceyi kuvvetlendirmekte, Mikenai'daki Atrvevs ve Boiotya'daki Orhomenos kubbeli mezarlarında asıl mezar odasının yuvarlak salondan ayrılmış olması bu salonda belirli zamanlarda din törenleri yapıldığını ortaya koymaktadır. Dor göçünden sonra Yunanistan'da cenaze törenlerinde yapılan silâh oyunları ve spor yarışmalarının da Aka'lar zamanına dayanmış olması muhtemeldir.

Girit etkilerinin
sonucu

Bütün bu incelemelerimizin gösterdiği gibi Yunanistan'ın 16 ncı yüzyıldan başlayarak Girit'e din, kültür ve sanat alanlarında bu derece bağlı oluşu sakıncasız değildi. Çünkü Aka'lar, kültür gelişimleri daha henüz olgunlaşmadan yabancı, fakat yüksek ve alımlı bir kültürle karşı karşıya gelmişlerdi. Gerçi bunlar dıştan gelen kültür akımlarına kendi özelliklerini aşılayabilecek güçte idiler, fakat ustalarından büsbütün serbest olarak bu yüksek kültürü uzun süre aynı düzeyde tutabilecek yetenekte değillerdi. Bu yüzden Aka'lar Girit'ten gelen fikir ve sanat akımlarına daima tabi olmuşlar ve Girit kültürü 2 nci bin yılın son yarısında gerilemeğe başladığı zaman kendi öz kültürlerinin de göçmesini önleyememişlerdir. Nitekim geç zamana ait Aka freskleri eski fresklerin incelik, hareket ve canlılığını göstermemekte, kaba bir taşra üslubu taşınmaktadır.

M. s. 1600-1200
keramikleri

Sanatta gerileme olayını saraylara inhisar ettiği anlaşılan fresklerden başka keramiklerde de saptamak mümkündür. 1600 ile 1200 yılları arasındaki Aka keramikleri, Girit keramiklerinin etkisi altında bulunmakla beraber, teknik, astar ve boyalardaki parlaklık bakımından bu sonunculardan üstündür. Biçimler, bazı eski Yunan geleneğini sürdüren şekiller hesaba katılmazsa, Girit'inkilerin aynıdır. Geç Aka keramiğinin tipik şekli olan "özengi testileri" (Bügelkanne) ile önce Girit'te türetilmiş, 1400 yıllarına doğru ise, belki zeytinyağı ticaretiyle ilgili olarak, Aka'lar tarafından yapılmaya başlanmıştır. Aka keramiklerini bezeme motifleri Girit'inkilere çok yakındır; fakat burada natüralist üsluptan "saray üslubu"na geçiş çok daha çabuk olmuş, 1400 den az sonra ise bitki ve deniz yaratıkları motifleri dekoratif çizgilerden ibaret kalmıştır. Bu

durum Peloponnes Aka'larının 15 inci yüzyılda daha henüz Girit uygarlığının mirasçısı olarak ortaya çıkabilecek durumda bulunmadıkları bir zamanda bu adayı istilâ etmeleriyle ilgili olsa gerektir. M. ö. 1400 ile 1200 arasında kültürel ağırlık merkezi Girit'ten Argolis'e kaymakla beraber Aka'lar, sanatın çeşitli kollarında olduğu gibi, keramiklerde de yenilikler vücuda getirmeyi başaramamışlardır. Nitekim dekoratif motifler yavaş yavaş soysuzlaşmakta, anlaşılmasız birtakım şekiller almakta, son zamanlarında bile ince ruhunu kaybetmediği anlaşılan

Res. 48 — Savaşçuların cenge gidişini tanımlayan geç dönem Aka vazosu (Mikenai).

Girit keramiklerinin bilerek kullanmadığı insan ve hayvan tasvirleri arabada ya da araba etrafında insan veya boğa, keçi ve geyik motifleri şeklinde ortaya çıkmakta, fakat bazı hallerde tanınmayacak kadar dejenere olmaktadır. Bu arada özenli bir tarzda pek alışılmamış motiflerle bezenmiş vazolar da yok değildir. Bunlar arasında Mikenai'da bulunan ve 1200 yıllarına ait olduğu anlaşılan ünlü "savaşçılar vazosu" (res. 48) gösterilebilir.

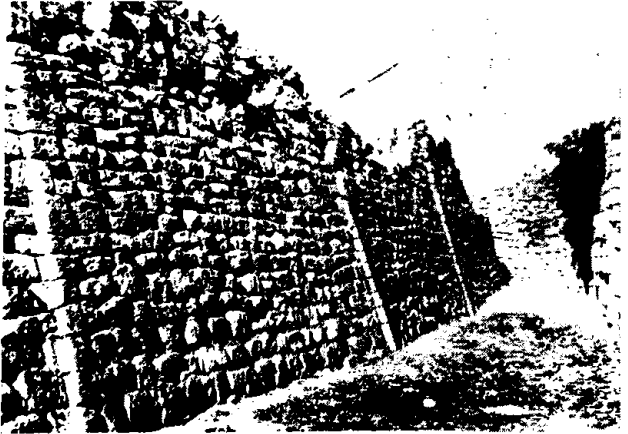
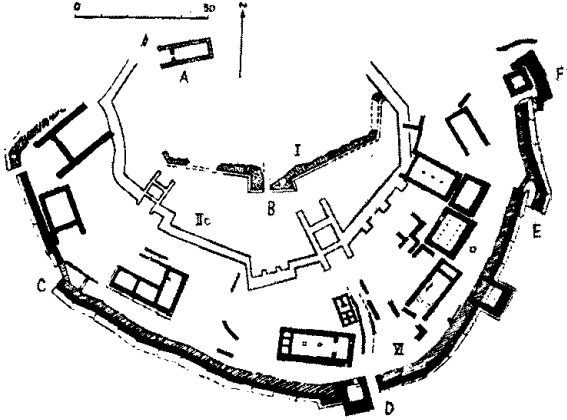
M. ö. 1400 ile 1200 yılları arasında Aka'lar Aka sanatında göze çarpan bu gerilemede siyasal faktörler rol oynamamış olsalar gerektir. Çünkü 1400 - 1200 dönemi Aka'ların, en çok Peloponnes Aka'larının siyasal bakımdan en güçlü oldukları dönemdir. O zamanlar belki tüm Peloponnes'i, hattâ Yunanistan'ın başka bölgelerini de içine alan oldukça büyük devletler kurulduğu, bu devletler arasında sıkı kültür ilişkileri bulunduğu, bütün Ege bölgesinden başka bir taraftan Makedonya ve Boğazlar'a, diğer taraftan Anadolu kıyıları, Suriye, Mısır ve Nubya'ya, batıda ise İtalya ve Sicilya'ya kadar yayılan Aka keramikleri ve sanat eserlerinin taşıdığı bir örnek üsluptan anlaşılmaktadır. Girit'i daha önceleri ellerine geçiren Aka'lar bu dönemin başlarında bilmediğimiz nedenlerden ötürü, sarayları tahrip etmişlerdir. Melos adasında Filakopi şehrindeki sarayın üzerinde bambaşka bir plân gösteren büyük bir megaron yapılınuş olması bu tahribin Aka'ların eseri olduğunda şüphe bırakmamaktadır.

Truva harbi İncelediğimiz dönemde Aka'ların komşu ülkelere yayılmasıyla ilgili sorunlar arasında Truva harbi sorunu zikre değer. Çanakkale Boğazı'nın girişinde yer alan Truva'ya karşı yapıldığı bildirilen bu sefer Homeros'a maledilen İlyada adlı büyük destanın ana konusunu meydana getirmektedir. Bu destana göre Peloponnes'in büyük bir kısmını hegemonyası altında bulunduran Mikenai kralı Agamemnon kardeşi Sparta kralı Menelaos'un karısı güzel Helena'nın İlion adını taşıyan Truva kalesinde oturan kral Priamos'un oğlu Paris tarafından kaçırılması üzerine Truva'ya karşı büyük bir sefer tertiplemiş, bu kaleyi on yıl süren bir kuşatmadan sonra zapt ve tahrip etmiş ve Priamos'u öldürmüştür (res. 51). Bu savaşta aşağı yukarı 1900 den 1250 ye kadar sürdüğü anlaşılan Truva VI'nin bahis konusu olduğu uzun zaman sanılmıştır. Truva VI şehri (res. 49) kesme taşlardan özenle yapılmış çok kapılı ve kuleli, bazı yerleri destere dişi şeklinde çukuntılı bir surla çevrilmiş olup dikdörtgen şeklinde bir ya da iki sütun sırası tarafından iki veya üç sığana ayrılan binalar kapsamaktaydı. Minyas ve başka çeşit Aka keramiklerinin gösterdiği gibi bu şehir Yunanistan'la sıkı ticaret ve dolayısıyla kültür ilişkilerinde bulunmaktaydı. Fakat bu şehrin 13 üncü yüzyıl başlarında istilâya işaret edebilecek bir yangın değil, şiddetli bir deprem sonunda harap olduğu bugün bilinmektedir. Kültürel bir yenilik getirdiği anlaşılan VII a şehri ise bir yangın sonunda tahribe uğramıştır. Bu nedenden ötürü Truva VII a bazı tarihçer ve

arkeologlar tarafından destanların Truva'sı olarak kabullenilmektedir. O zamanın ekonomi ilişkileri günden güne genişliyen Aka ticareti için bir "Boğazlar sorunu" çıkarmış ve bu ticareti ellerinde bulunduran Aka'ların bu dolaylara bir sefer yapmak ihtiyacını duymuş olmaları büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir. İlyada'da pek tabii olarak bunlardan habesedilmemekte, bu büyük seferin biricik nedeni olarak bir kadın kaçırma olayı gösterilmektedir. Truva VII a'nın üzerinde bina edilmiş olan VII b şehri ise bambaşka bir karakter taşımaktadır. Bu şehirde elle yapılmış parlak siyah renkli vazolar birdenbire ortaya çıkmakta ve bunlar orta Avrupa keramikleriyle benzerlik göstermektedir. Bundan ötürü arkeoloji verileri, destanların tersine olarak, bu şehrin Avrupa'dan, Trakya üzerinden gelen kavimler tarafından iskân edildiğine işaret etmektedir. Truva VII b de 1180 yılına doğru bir yangın sonunda harap olmuştur.

Aka'ların doğu Akdeniz'de yayıldığı ve Ahhiyava sorunu Aka kırıllarının Anadolu'nun kıyılarına da ayak basmış olduklarına dair belgeler Hitit'lerin başkenti Hattuşa'da (Boğazköy) keşfedilmiş olan devlet arşivinde bulunmuştur. Bu belgelerde adı geçen Ahhiyava ülkesi ve krallığının Yunanistan'daki Akhay'lar ülkesi ya da ona tabii bir Anadolu bölgesi ile eşit olduğu, bazı arkeologlar ve filologlar tarafından ileri sürülen aksi iddialara rağmen, doğru olabilir. Her ne kadar bu belgelerde rastlanılan Turuşa'nın Truva'ya, İliuşa'nın İlion'a, Aleksandaş'ın Aleksandros-Pâris'e ya da Attarissia'nın Atrevs'e karşılık olup olmadığı kesin olarak bilinmiyor, merkezi Yunanistan'da olmakla beraber Ege bölgesinden başka Anadolu'nun güney-batı ve güney kıyılarına içine alan büyük bir Aka krallığının varlığı saptanamıyorsa da 14 üncü ve 13 üncü yüzyıllarda geniş bir alana yayılmış olan Aka'ların Anadolu kıyılarına ayak basmış ve bazı yerleşme yerleri kurmuş olduklarını filolojik ve arkeolojik deliller ispatlamaktadır. Yalnız savaşçı değil, fakat aynı zamanda usta gemici ve tüccar olan Aka'lar Tenedos (Bosada) ve Lesbos (Midilli) adalarını işgal ettikten sonra tarihi çağlarda "Akhaion" adlı bir limanın gösterdiği gibi, bu adanın karşısındaki Anadolu kıyılarına da ayak basmışlardır. Samos (Sisam) daki "Akhay kalyakları" ya da Rodos'ta Yalisos şatosunun eski adı olan "Akhaya"nın açığa vurduğu gibi bu iki büyük ada da Aka'ların eline geçmiştir. Ayrıca Khios (Sakız), Kos (İstanköy) ve Kalimnos adalarında bulunmuş olan nekropoller ve keramikler bu adaların da Aka istilasından masun

kalmamış olduklarını göstermektedir. Bu adaların karşısına rastlayan Anadolu kıyılarına gelince Efesos'ta Selçuk kalesi yakınında Aka

Res. 49 — Truva VI şatosu. Üstte şehrin surları ve E kapısı. Aıtta şatonun plânı. C, D, E: sur kapıları. F: kuzey bastiyonu.

keramikleri kapsayan bir mezarın bulunmuş olması Efesos'un Hitit çivi yazılı metinlerinde Arzava kralığının önemli bir kuyı şehri olarak gösterilen "Apasas"la bir olduğunu muhtemel kılmaktadır. Yine aynı bölgede Kolofon'da (Değirmendere) keşfedilmiş olan Mikenai tarzında bir kubbeli mezar enteresan bir belge olarak zikredilmeğe değer. Hitit belgelerinde adı geçen "Millavandaş"la eşit olduğu anlaşılan Büyük Menderes vâdisinde Miletos şehrinde Atena tapınağı yöresinde alt katlarda etrafı kuleli kalın bir surla çevrili ve megaron şeklinde evler kapsayan önemli bir Aka yerleşme yeri bulunmuştur. Başlangıçları, Girit keramik buluntularının gösterdiği gibi, M. ö. 16 ncı yüzyıla dayanan burasının sadece Aka ihraç eşyası ve keramikleri kapsayan bir Anadolu kasabası olmayıp Yunanistan ve Girit'le sıkı kültür ilişkilerinde bulunan bir Aka kolonisi olduğunu son araştırmalar açıklamıştır. Başka önemli bir

Res. 50 — Tahkimli bir şehre karşı Aka'ların taarruzunu tanımlayan bir gümüş riton kabartması (Mikenai kuyı mezarı).

Aka yerleşme yerinin nekropolüne Bodrum yöresinde Müskebi'de rastlanmıştır. Bu nekropoldeki mezarlar düzensiz dörtingen ya da yuvarlak bir oda ve bir dromos'tan meydana gelmekte ve M. ö. 15 inci yüzyıldan 1200 e kadar gelen Aka keramikleri kapsamaktaydılar ki bu keramiklerin Rodos Aka keramikleriyle olan benzerlikleri ayrıca zikre değer.

Daha doğuda, aşağı yukarı bugünkü Antalya çevresindeki düzlükle örtüldüğü anlaşılan Pamfilya'da, tarihçi Herodotos'un (VII, 91) "Hipakhtaios" ların ülkesi olarak gösterdiği Kilikya'da (Seyhan vilâyeti) ve kuzeyinde "Aka kıyıları" bulunan Kıbrıs'ta da Aka'lar oturmuşlardır. Bu iki yerle sonraki dönemlerde konuşulan lehçenin Yunanistan'da Arkadya lehçesiyle benzerlik göstermesi bu hususa işaret etmektedir. Yalnız Pamfilya'da bu lehçe zamanla barbarlaşmış, Kıbrıs'ta ise daha arı olarak kalınmış ve bir hece yazısıyla yazılmıştır. Daha doğuda kuzey

Res. 51 — Truva'nın saptını ve kiral ailesinin kılıçtan geçirilmesini tanımlayan bir vaso resmi. Ortada sunak üzerinde Truva kralı Priamos; kucakında torunu Astiyanaks'in cesedi; Neoptolemos kiralı öldürmek üzere. Solda Atena heykeline sarılan Kasandra ve onu kolundan çekmekte olan Aias.

Suriye'de Ras Şamra (Eski Ugarit) Aka mallarını Ön Asya ülkelerine sevkedene önemli bir merkez olmuştur.

Rodos, arkeoloji belgelerinin (nekropoller ve keramikler) açığa vurduğu gibi, önemli bir Aka üssü olduğuna göre, Ahhiyava krallığının bu adadan başka Anadolu'nun güney-batı ve güney kıyılarını kapsadığı kabul olunabilir. Hitit kralının Ahhiyava kralına "kardeşim" diye hitap etmesi bu krallığın Hitit'ler için hiç te küçümsenmeyecek bir varlık olduğunu gösterir.

Akayivaşa'lar
sorunu

M. ö. 13 üncü yüzyılın ikinci yarısında gerek Ön Asya'da, gerek doğu Avrupa'da "Ege göçleri"ni hazırlayan bir kavimler kaynaşması başlamıştır. Yerlerinden oynatılmış olan bazı Ege ve Anadolu kavimleri, sonraları Sais krallığındaki İyon'lar gibi, Mısır'a geçmiş, Libyalı'larla birleşmek suretiyle kral Merneptah'ın üzerine yürümüşlerdir. Mısırlı'lar tarafından 1230 yılına doğru Delta bölgesinde yenilen "deniz kavimleri" arasında Akayivaşa'lar, Turşalar, Luka'lar, Şerdana'lar ve Şekeleş'ler vardı. Bunlardan Akayivaşa'ların güney Anadolu'da, ya da Kıbrıs ve Rodos gibi adalarda oturan Ahhiyavalı'lar, Luka'ların sonraki Likyalı'lar, Turşaların ise Anadolu'dan ayrıldıktan ve birtakım serüvenler geçirdikten sonra İtalya'ya geçmiş oldukları anlaşılan Tirsen'ler veya Etrüsk'ler oldukları düşünülebilir. Şerdana'ların, Mısır'da yenildikten sonra, Sardunya adasına geçen insanlar, Şekeleş'lerin Sicilya'ya göçen Sikul'ler olmaları muhtemeldir. Öldürülen düşmanların sayısını gösteren Mısır zafer yazıtlarından çıkarıldığına göre, Mısır'ı ciddi bir surette korkutmuş olan bu insan kitlelerinin büyük bir kısmı Aka'lar ve Libyalılardan meydana geliyordu.

Ege göçleri

Fakat Ön Asya dünyasını alt üst eden asıl büyük kavimler hareketi 12 nci yüzyılın başlarında meydana gelmiş, Ön Asya'nın batısında ve güneyinde oturan birtakım kavimler o zamana kadar 2 nci binyılın büyük devletleri tarafından inadla korunan sınırları aşarak kültür ülkelerini büyük dalgalar halinde istilâ etmişler, büyük devletlerden bazılarını tünüyle ortadan kaldırmışlardır. Bu hareket ve kaynaşmada önemli rol oynadıkları anlaşılan birçok Ege ve Anadolu kavimleri, Merneptah zamanında olduğu gibi, ücretli askerler olarak değil, fakat kadın ve çocuklarıyla birlikte büyük kabileler halinde Mısır'ın kapılarına dayanmışlardır.

Modern tarihlerde "Ege göçleri" olarak gösterilen bu kavimler hareketinin köklerini o zamanlar daha henüz tarihöncesi çağlarını yaşayan Orta Avrupa'da aramak gereklidir. İkinci bin yılda Trak'ların işgali altında bulunan Balkan yarımadası'nın güney-batı bölgelerine İlliryalıların girmesi üzerine yerlerinden oynatılan bazı Trak kabileleri, en çok Brig'ler ya da Frig'ler Boğaz'lar üzerinden Anadolu'ya geçerek bu ülkenin batısında ve kuzeyinde oturan bazı cenkçi kavimlerin bunlara katılmasıyla günden güne büyüyen bir çığ halinde Hitit devletine saldırmışlar, şehir ve kasabaları yakıp yıkarak bu devleti ortadan kaldırmışlar, aynı zamanda Anadolu'nun etnik ve sosyal bünyesinde büyük değişiklikler meydana getirmişlerdir. M. ö. 1190 yılından sonra Hitit'lere ait haberler ortadan kalkmaktadır. Fakat bu kavimler yalnız Anadolu ile yetinmemişler, bir taraftan doğu Anadolu üzerinden Transkafkasya'ya girmişler, diğer taraftan Suriye ve Filistin üzerinden Mısır sınırlarına dayanmışlardır. Bu kavimler göçü hakkında bütün bu ülkelerde 2 nci binyıl yerleşme yerlerini örten kalın kül tabakalarından başka Mısır kralı Ramses III ün yazıtları ve bunlara katılmış olan resimler canlı bir fikir vermektedir. Mısır kralı 1190 tarihli bir yazıtında şöyle demektedir : "Hatti (Hitit) ülkelerinden hiç biri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Kargamış, Arzaova ve Alaşia (Kıbrıs) tahrip edildiler. Bu insanlar Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaş'lar vardı. Bu insanlar dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri güvenle doluydu ve kendi kendilerine "plânlarımızı başarıyoruz" diyorlardı". Aileleri, eşyaları ve öküz arabalarıyla karadan, büyük gemilerle denizden korkunç bir sel halinde Mısır sınırlarına dayanan bu kavimler Ramses III tarafından yenildikten sonra geri dönmek zorunda kalmışlar, fakat bazıları, meselâ Pelest'ler ve Zakkari'ler Filistin'e yerleşmişler ve Ege uygarlığını bir süre bu ülkede sürdürmüşlerdir. Bazı bilginler Danuna'ların Homeros destanlarında bir Argolis kabilesi olarak gösterilen Danaos'lar olduklarını ileri sürmektedirler. Fakat Danuna sözcüğünde iki (n) bulunması, Ege göçlerinden daha eski olan Mısır'da Tel-ül-Amarna arşivinde ve doğu Kilikya'da Karatepe yazıtlarında bir Danuna kırımın zikredilmesi bu insanların menş'inin Argolis'ten çok Kilikya ya da kuzey Suriye'de aranması gerektiğini göstermektedir.

Res. 52 — M. ö. 12 nci yüzyılda Trak'lar, Dor'lar ve Aka'lara göçlerini gösterir harita.

Ege göçlerinden sonra Aka'ların göçlerini etkilerini Yunanistan'da da hissettirmekte gecikmemiştir (bk. harita 52). Hitit krallığının yıkılması üzerine Aka'lar, bu fırsattan faydalanarak o zamana kadar olduğundan daha büyük ölçüde Anadolu'nun batı ve güney-batı kıyılarına göçmeğe başlamışlardır. Miletos'ta bulunan geç Miken keramikleri, Bodrum yöresinde Çömlekçi, Asarlık (Karatoprak) ve Dirmil'de elde edilen submiken çanak çömleği ve mezar yapıları bu göçler ve yerleşmelerle ilgili olsalar gerektir. Doğu Avrupa'daki kavimler kaynaşması az bir süre sonra, yani aşağı yukarı 1150

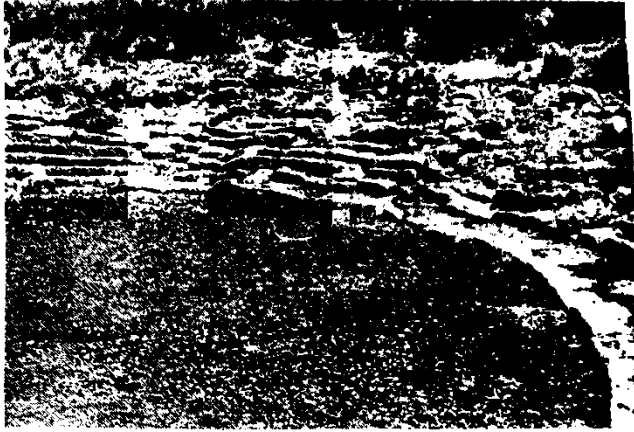
yıbnna doğru Dor'ları Yunanıstan'a sevkettikte alçak bir kültür düzeyinde bulunan bu yeni kavmin egemenliğini çekemeyen bazı Aka kafileleri kendilerince bilinen Anadolu kıyılarına göçmeğe devam etmişlerdir. Şu halde tarihçiler arasında birçok tartışmalara yol açan Aka göçlerinin Dor göçünden önce mi, yoksa sonra mı meydana geldiği sorunu şöyle çözülmüş oluyor: Her iki teori de doğrudur, yani Yunanıstan Aka'ları Dor'lardan çok önce Anadolu kıyılarına ayak basmağa, hattâ buralarda Hitit krallığının karşısında benliklerini koruyabilecek kadar güçlü koloniler kurmağa başlamışlar, Dor'ların Yunanıstan'ı istilasından sonra ise, belki o zamana kadar olduğundan daha büyük ölçüde Anadolu'ya ayak basmışlardır. Daha sınırları Edrenmüt körfezi güneyinden İzmir körfezine kadar uzanan, yani esas itibarıyla Kaikos (Bakırçay) ve Hermos (Gediz) vâdilerini ve Lesbos (Midilli) adasını içine alan bölge Aiolya (ya da Aiolis), İzmir körfezinden Mandalya körfezine kadar uzanan ve Khios (Sakız) ile Samos (Sisam) adalarını da kapsayan bölge İyonya adını almıştır. Tevrat'ta Yavâni, Asur yazıtlarında Yavâni, Pers yazılı belgelerinde Yaüna olarak gösterilen İyon adının menşei'ni bilmiyor, yalnız bu adın Aioli adı gibi, kolektif bir sözcük olarak ilk önce Anadolu kıyılarında ortaya çıktığını görüyoruz.

Gerek Aiolya, gerek İyonya ilk zamanlar tarım bölgeleri idi. Aioli ve İyon'ların (daha eski bir deyimle İavon'ların) ekser 1allerde deniz kıyılarında ve yarımadalar üzerinde ele geçirdikleri ya da yeniden kurdukları şehirler Ön Asya'dan gelen büyük kervan ve ticaret yollarının sonuna rastladığından pek çabuk gelişmiş, aynı zamanda pek eski bir geleneğe sahip Anadolu kültürlerinin feyizli etkisi altında kalarak yüksek bir uygarlığın merkezleri olmuştur.

Antik kaynaklara göre Agamemnon'un ahfadı tarafından kurulmuş olarak gösterilen Aiolya'nın başbaça şehirleri Lesbos, Pitane, Eleia, Mirina, Aigai, Kime, Temnos, Larisa ve son zamanlarda kazılarak kısmen meydana çıkarılmış ve kültür katları hakkında bir fikir edinilmiş olan Smirna (İzmir - Bayraklı) idi. Bu şehirlerin halkı siyasal alanda önemli bir rol oynamamış, yalnız şiir ve müzikte oldukça büyük bir varlık göstermiştir.

Yunan tarih geleceği İyonya'nın Yunanlı'lar tarafından iskânını "İyon kolonizasyonu" ile başlatmakta, bu hareketi Atina kralı Kodros'un oğlu Neleus'in idaresinde bir defada olağelnmiş bir akın şeklinde

göstermektedir. Atina'nun M. ö. 5 inci yüzyıldaki deniz egemenliği ile ilgili bir propaganda aracı olarak ortaya atıldığı ileri sürülerek birçok tarihçiler tarafından reddedilen bu geleneğin zannedildiği kadar yanlış olmadığını ve tarihl bir öz kapsadığını aşağıda sayacağımız İyonya şehirlerinden birçoğunda baştanrıça olarak Atena'ya tapılması ve bu şehirlerin bazılarında (meselâ Efesos, Melie, Miletos, Samos) ve en çok Bayraklı'da (İzmir) Attika mahı ya da bunların taklidi protogeometrik

Res. 53 — Panionion. İyon birliğine giren şehirlerin delegelerinin toplantı yeri. Bina birliğin yenilendiği M. ö. 4 üncü yüzyıla aittir.

ve geometrik keramiklere rastlanması ispatlamakta ve bu göçlerde Attika ve onun merkezi Atina'nın hiç te küçümseñmiyecek bir rol oynadığına işaret etmektedir. Herodotos (I. 142) İyonya'nın başlıca 12 şehri olarak güneyde Miletos, Mıyus ve Priene, orta bölgede Efesos, Kolofon, Teos ve Lebedos, kuzeyde Eritrai, Klazomenai, Fokaia, Samos ve Khios'u göstermektedir. İşte bu şehirlerde siyasal ve kültürel hayat o zamana kadar misli görülmemiş ilerlemeler kaydetmiş, şehir devleti anlamı ilk kez burada ortaya çıkmış, hattâ 8 inci yüzyıl başlarında İyon'ların istilâsına uğrayan Smirna da dahil olmak üzere, 12 İyon şehri "Panionion" adını taşıyan dinî ve siyasal nitelikte bir konfederasyon kurmuştur. Poseidon Helikonios'un himayesi altında bulunan bu birliğin toplantı yeri Mikale (Samsun) dağlarının eteğinde bugünkü

Güzel Çamlı yöresinde bulunmuştur (res. 53). Bu birlik sayesinde İyonya kültürü başka Yunan kültürleri arasında en yüksek aşamasına ulaşmış ve M. ö. 5 inci yüzyıla kadar her bakımdan Yunanistan kültürlerinden üstün olmuştur. Yunan ülkesi ise, aşağıda inceleyeceğimiz Dor istilası yüzünden, Aka devletlerinin birer birer ortadan kalktığı, kültür merkezleri ve şatoların yakılıp yıkıldığı bir savaş ve kargaşalık çağına girmiş, ancak 1000 yılına doğru sükunet bulmağa ve kendini toplamağa başlamıştır.

İşte böylece Ege göçlerinin dünya tarihinde bir dönüm noktası olduğunu görüyoruz. İkinci bin yılın son yarısında aralarında bir denge kurmuş olan Yakın Doğu'nun devletler sistemi ortadan kalkmıştır. Bu göçlerden en çok Anadolu, Ön Asya'nın en fazla batıya uzanan ülkesi olmasından ötürü, zarar görmüş ve kültürsüz birtakım Trak kavimleri, en çok Frig'ler ve bunlarla akraba Kaşki ve Muşki'ler tarafından işgal edilmiştir. Bu kavimlerin oldukça uzun bir zaman sonra aralarında birleşmek suretiyle ağırlık merkezi orta Anadolu'da bulunan bir devlet kurmaları kıyılardaki Aiol ve İyon şehirlerinin serbestçe gelişmelerini mümkün kılmuştur. Diğer taraftan Filist'lerin araya girmesiyle Suriye'den ayrılmış olan Mısır 2 nci bin yılın sonlarına doğru bir gerileme dönemine girmiş, Asurlu'lar ise Arami'ler ya da Sami hedevelerin yukarı Suriye ve Mezopotamya'yı işgal etmeleri, hattâ güney-doğu Anadolu'ya girerek Ön Asya'yı ikiye bölmeleri yüzünden uzun zaman batı yönünde ilerleyememişler ve Akdeniz'e ulaşamamışlardır. İşte bu durum birtakım küçük Akdeniz devletlerinin gelişmelerine ve Akdeniz tarihinde önemli bir rol oynamalarına rol açmıştır ki, bu devletler arasında İbrani devleti, Fenike şehir krallıkları veya Anadolu kıyılarında ve Yunanistan'daki şehir devletleri gösterilebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YUNAN TARİHİNİN ORTA ÇAĞI

DOR GÖÇLERİ VE SONUÇLARI

Dor göçüne ait
belgeler

Yukarda anlattığımız Balkan yarımadası'nda Trakya ve İllirya kavimleri arasındaki kaynaşma Yunanistan'ın kuzeyine sürülmüş olan Dor'ların güneye inip Yunan ülkesinin büyük bir bölümünü ve Ege adalarından bazılarını istilâ etmelerine yol açmıştır. Bazı modern tarihçiler tarafından "hakkında tarihi belgeler yoktur ve Homeros destanlarında zikredilmiyor" diye reddedilen Dor göçünün tarihi bir gerçek olduğunda şüphe yoktur. Sonraları en çok Peloponnes'e yerleşmiş olan Dor'lar kendilerini hiçbir zaman bu ülkenin otokton halkı saymamış ve kendilerinin kuzeyden bu ülkeye girerek birçok çarpışmalardan sonra burasını ele geçirmiş oldukları geleneğini tüm tarihleri boyunca unutmamışlardır. Bugün ise bu geleneği destekleyebilecek arkeolojik belgelere sahip bulunuyoruz. Tesalya ve hattâ Makedonya'dan başlayarak Peloponnes'in güney ucuna kadar, başta Mikenai ve Tirins olmak üzere, Akalar dönemine ait birçok şato, şehir ve kasabanın 1150 yılından sonra büyük tahribe uğramış ve met-rük kalmış, ya da bunların yıkıntıları üzerinde Dor'lara ait yeni yerleşme yerleri vücade getirilmiş olması Yunanistan üzerinden büyük ve yıkıcı bir göç dalgasının geçmiş olduğunu açığa vurmaktadır.

Heraklesoğulları
mitos'u

Heraklesoğulları'nın Yunanistan'a dönüşünden bahseden mitos'ta Dor göçüne ait bazı yankılar sezmemek imkânsızdır. Bu mitos'a göre Herakles sayısız seferlerinden birinde kuzey Tesalya'da oturan Dor kralı Aigimios'a, Lapi'lere karşı yaptığı savaşta yardımcı bulunmuş, bu yardımına karşılık kralın ülkesinin üçte birini almıştır. Fakat Herakles Olimpos tanrıları arasına alındıktan ve çocukları (res. 54) Mikenai kralı Evristevs'in takibi yüzünden hiçbir yerde barınamadıkta Aigimios Herakles'in oğlu Hillos'u evlât edinmiş ve kendisine halef nasbetmiştir. Aigimios'un asıl oğulları Pam-filos ve Dimas Hillos'la birlikte Doris bölgesinden Oita dağı eteklerine inmişler ve oradan Peloponnes'e karşı birtakım akınlar

yapmağa başlamışlardır. Fakat bu seferler hiçbir sonuç vermemiş, ancak Hillos'un torunlarının çocukları Aristomahos'un üç oğlu Peponnes'i ele geçirmişlerdir. Navpaktos limanında yapılan gemilerle denizden, yeni kurulan ordularla karadan Peloponnes'e taarruz edilmiş, Argos ve Sparta kralı Orestes'in oğlu Tisamenes'e karşı büyük bir zafer kazanılmış, Peloponnes'in eski halkı olan Aka'lar bu yarımadanın kuzeyine çekilmek zorunda kalmışlardır. Yalnız yüksek dağlarla çevrili olan Arkadya bu istilâdan kurtulmuş, Elis bölgesi Dor'lara yol göstermiş olan Aitolyalı Oksilos'a verilmiş, yarımadanın geriye kalan bölümleri ise Dor'lar arasında adçekmeyle paylaşılmıştır. Aristomahos'un oğullarından Temenos Argos'u, Kresfontes Mesenya'yı, genç yaşta ölmüş olan Aristodemos'un iki oğlu Evristenes'le Prokles Lakonya'yı almışlar ve bu son ülkede çifte kiralığın temellerini atmışlardır. Temenos'un oğulları ve torunları Argolis'te bazı şehirleri ele geçirdikten sonra oradaki Dor'ları Girit'e sürmüşlerdir. Korint Heraklesoğullarından Aletes'in payına düşmüştür. İşte bütün bu kiralıklar ve çocukları sonraki dönemlerde Yunanistan'da hüküm süren Dor kral hanedanlarına adlarını vermişlerdir.

Res. 54 — Heraklesoğullarını tanımlayan vazo resmi. Ortada Herakles'in arkadaşı İoloas; sağda Atena; solda Hermes.

Üzerinde yüzyıllarca işlenmiş olduğu anlaşılan bu mitos'ta biricik tarihî gerçek olarak Dor'ların, belki yüzyıllarca süren akınlar sonunda, aralarında kuvvetli bağlar bulunmayan Aka kiralık ve beyliklerini birer birer ortadan kaldırarak Yunanistan'ın büyük bir kısmını işgal etmiş olmaları bulunur. Diğer kısımlar jenealojik araştırmalar üzerine kurulu ve Peloponnes'teki çeşitli kiral hanedanları arasındaki akrabalığı ve ekser Dor devletlerinde bulunan Hille'ler, Pamfil'ler ve Diman'lardan ibaret üç kabilenin menşe'ini açıklamak amacıyla güden yapma bir konstrüksiyondan başka birşey değildir. Yoksa Dor'ların ancak 185 km. kare genişliğindeki Doris bölgesinden çıkmış, ya da zapt ettikleri bölgeleri adçekmeyle belirli kişilere vermiş oldukları doğru değildir. Tevrat'ta Yosua kitabında Filistin'in İbrani'ler tarafından fethi efsanesiyle dikkate değer bir benzerlik gösteren bu Yunan mitos'undan Dor göçünün ayrıntılarına dair bir fikir edinmeğe imkân yoktur. Bununla beraber tarih ve dilbilim araştırmaları sayesinde bu göçün ana hatlarını saptamak mümkün oluyor.

Yukarda söylediğimiz gibi M. ö. 13 üncü yüzyılda Balkan yarımadası'nın güney-batısını işgal eden İlliryalı'larla birlikte Epeirot'lar bugünkü Epeiros'a giriyorlar ve burada oturan Tesal'leri dışa sürüyorlar. Tesal'ler doğuya doğru giderek Aka'ların elinde bulunan Peneios vâdisini uzun savaşımlardan sonra ele geçiriyorlar ve eski halkı toprağa bağlıyorlar. Ukrayna ve belki daha kuzeyden Balkan'lara inen kavimler bu ülkenin durumunu büsbütün karıştırıyor ve bir taraftan Frig'lerin Anadolu'ya, bazı Trak kabileleriyle karışmış oldukları anlaşılan Dor'ların ise Yunanistan'a göçmelerine yol açıyorlar.

Dor göçünün sonuçları

Dor'lar genç, dinç ve ilkel bir kavmin bütün güç ve güveniyle Yunanistan'a girmişler, kendilerine göre adlandırılan yukarı Kefisos vâdisinde Doris'te bir süre oturduktan sonra kara yolundan Boiotya üzerinden İstmos bölgesine geçmişler ve oradan, Arkadya dışta kalmak üzere, bütün Peloponnes'i işgal etmişlerdir. Kendilerinden çok daha yüksek bir kültüre sahip olan Aka'ların her yerde yenildiği anlaşılıyor. Bu hususta Dor'ların kullandıkları demir silâhlar büyük rol oynamış olsalar gerektir Aka kiralık ve beyliklerinin birer birer ortadan kalkmasından sonra Yunan ülkesinin dağlarla birbirinden ayrılmış çeşitli bölgelerinde ekser halde bir şehir ve çevresindeki topraklardan ibaret bir takım şehir devletleri ortaya çıkmış ve bu durum uzun süre devam edegelmiştir.

Bu istilânın doğurduğu karışıklıklara rağmen Aka kültürü ile 1150 yılından sonra yavaş yavaş belirmeye başlayan Dor kültürü arasında birçok bölgelerde birtakım bulgular göze çarpmaktadır. Hatta Dor istilâsından masum kalan Attika'da Aka üslûbunun yavaş yavaş Dor-Yunan üslûbuna geçtiğini "submikên" ve "protogeometri" vazolarının bezemelerinde görmek mümkündür. Bununla beraber Aka kültür merkezlerinden bir çoğunun harap olduğu ve Yunanistan'ın Dor göçünden sonra bambaşka bir çehre takındığı da besbellidir.

Dor istilâsından sonra Yunanistan'ın eski halkının ne olduğu sorulabilir. Birçok Aka'ların yabancî bir kavmin egemenliğine katlanamıyarak Anadolu kıyılarına göçmüş olduklarını yukarıda söylemiştik. Yunanistan'da kalanların büyük bir kısmı toprağa bağlanmış, yani tarlaları sürmek ve ürünlerin belirli bir kısmını toprağın sahibi Dor'lara vermek zorunda bırakılmıştır. Bu dönem toprak kölelerine tipik bir örnek olarak Sparta'daki "helot"ları gösterebiliriz. Fakat Argos ve Sikyon gibi Peloponnes şehirlerinde üç Dor kabilesinin yanında eski halktan meydana gelen 4 üncü bir kabile buluyoruz ki, bu durum birtakım mücadelelerden sonra Aka'ların bazı haklarla devlet teşkilâtına katılmış olduklarını gösterir.

Dor kabileleri dalgalar halinde birbirinin arkasından Yunanistan'a girdikten sonra bu ülke zamanla bunlara yetmemeye başlamıştır. Bu nedenden birçok Dor'lar bir zamanlar Aka'ların izledikleri aynı yollardan Ege adaları'na göçmeye başlamışlar, Girit'i işgal ettikten sonra Kitera, Tera ve Melos'u ele geçirmişler, buradan doğu yönünde ilerliyerek Rodos ve Kos (İstanköy) adalarını ve bu adaların karşısında Reşadiye ve Bodrum yarımadalarını işgal etmişler, bu bölgelerde en önemli şehir olarak Halikarnassos (Bodrum) ve iki iyi korunmuş limana sahip Knidos'u (Deveburnu harabesi) kurmuşlardır. Yunan Orta Çağın sonunda başlayan büyük kolonizasyon hareketinde Dor'lar doğuya doğru ilerliyerek Likya'nın doğu kıyılarında Faselis (Tekirova), Ovalık Kilikya'da (herhalde Asur egemenliğinin yıkılışından sonra) Soloi (Mezitli) kolonilerini meydana getirmişlerdir. Bazı Dor kabilelerinin Pamfilya ve Kıbrıs'a da ulaşmış olduklarını bu ülkelerde konuşulan lehçelerdeki Dor unsurlarından çıkarmak mümkün oluyor.

Yunan Orta Çağ Yüzyıllarca sürdüğü anlaşılan bu göçler ve kargaşalıklar döneminden sonra kabaran dalgalar yavaş yavaş yatıştıktan Yunanistan'da Aka uygarlığının yıkıntıları üzerinde kurulu,

Anadolu kıyılarında ise 2 nci binyıl Aka uygarlığının devamı olan uygarlıklarla karşılaşırız.

M. ö. 1000 ile 700 yılları arasındaki dönemi bazı modern tarihçiler hiç te haksız olmayarak Avrupa Orta Çağına benzetmişler ve bu döneme Yunan Orta Çağı adını vermişlerdir. Avrupa Orta Çağının başlangıcında Germen'ler yüksek bir uygarlığa sahip olan batı Roma imparatorluğunu yıkmışlar, Yunan Orta Çağının başlarında ise Dor'lar kendilerinden hiç şüphesiz çok daha uygar olan Aka'ların siyasal varlıklarına son vermişlerdir. Avrupa Orta Çağında feodalite haşgöstermiş, savaş ve yiğitlik destanları ortaya çıkmış, Yunan Orta Çağında şehir devletlerini idare eden kiraha yanında bir aristokratlar sınıfı meydana gelmiş, eski kabile teşkilâtının yerini çok daha gelişmiş siyasal ve sosyal teşkilâta sahip şehir devletleri almış, bu şehir devletlerinde büyük rol oynayan asillerin hayatı Homeros destanlarında canlı bir surette anlatılmıştır. Avrupa Orta Çağı büyük seyahatler ve yeni kontinentaların keşfiyle sona ermiş, Yunan Orta Çağının sonuna doğru ise Yunanlı'lar uzak ülkelere göçmeğe ve oralarda koloniler kurmağa başlamışlardır.

YUNAN ORTA ÇAĞININ SOSYAL VE SİYASAL GELİŞİMİ

Yunanlı'ların birliği Yunanistan, adalar ve Anadolu kıyılarına yerleşen ve ilkel teşkilâtlı kabileler yerine şehir devletleri kurmağa başlayan çeşitli Yunan boylarına bir göz gezdirecek olursak ilk anda bunların arasında belirli bağlar bulunmadığını sanırsınız. Gerçi Yunanistan'ın coğrafya durumu Yunanlı'ların, modern bir terimle, siyasal - ulusal bir birlik kurmalarına engel olmuştur. Fakat ilk zamanlar belirli bölgelerde birbirleriyle hemen hemen ilgilenmeksizin yaşayan, sonraları ulaşım ve en çok deniz ulaşımının gelişmesi üzerine aralarında ticari ve kültürel ilişkiler kuran Yunanlı'lar aynı ırktan olduklarını pek erken anlamışlar, bu bakımdan bir birlik meydana getirmişlerdir. Bu birlik anlamının ortaya çıkışında tüm Yunanlı'ların, bazı lehçe farklarına rağmen, konuştukları tek dil, yani Yunanca önemli bir etken olmuştur. Yunanlı'lar kendilerine ırk birliğini açığa vuran "Hellen" adını vermeden önce başka ırktan olanları ve başka dil konuşanları "Barbaros" olarak göstermişler, bu suretle kendileriyle yabancılar arasında bir sınır çizmişlerdir.

Yunanlı'ları dilden başka pek eski zamanlardan kalma birtakım gelenekler, töreler, teşkilât ve kurullar birleştirmiştir. Aile patriyarkal görüşlere göre kurulmuştur; yani erkek, kaçırmak ya da satın almak

suretiyle evlendiği kadını ve bu kadından olan çocuklarını salt egemenliği altında bulundurmaktadır. Bir atadan çıkmış ve zamanla türlü kollara ayrılmış olan aileler bir "genos" yani bir "sülâle" vücade getirmektedirler. Çeşitli genos'lar kendilerini korumak ve kan dâvalarını gütmek üzere birleşmek ihtiyacını duymuşlar, bundan ötürü "fratriai" adını taşıyan "kardeş birlikleri" ve kan bakımından kabile birliğini temsil eden "file"ler kurmuşlardır. Bazı Yunan topluluklarında sayıları ekser hallerde üçü bulan file'ler, bazılarında ise genos'lar başlıca rolü oynamaktadırlar. Din bakımından da birlik teşkil eden kabile, siyasal bakımından eli silâh tutar özgür erkekler tarafından temsil olunmakta, bu erkekler belirli zamanlarda toplanmakta, kabileyi ilgilendiren sorunlara dair müzakerelerde bulunmakta ve kararlar almaktadırlar. Birbirine prensip bakımından eşit olan kabile erkekleri bir harp çıkınca komutayı bir tek kişiye vermek zorunluğunu pek erken anlamışlar, bu iş için "basilevs" adını taşıyan bir şef seçmişlerdir. Aka'lar zamanında tahkimli saraylarda oturan müstebit kiralarla hiçbir ilgisi olmayan bu kabile ya da ordu "kiral"ı belirli bir işin yapılması için görevlendirilmiş bir memurdan başka bir kimse değildir. Seferde orduyu sevk ve idare eden kiral barış zamanında sadece idare işlerine bakmakta, bazı hallerde kabile ihtiyarlarına danışmakta, eli silâh tutar erkeklerin toplantılarında görüşülmeyen sorunları çözmekte, kendisine sunulan anlaşmazlıklar ve türlü adli işlere dair hükümler vermektedir. İşte Dor'lar tarafından Yunanistan'a getirilen bu düzen bu ülkenin ilerde geçireceği sosyal ve siyasal gelişime temel olmuştur.

Biz bu gelişimi üç noktada inceleyeceğiz: 1) Halkın sınıflara ayrılışı ve aristokrasinin meydana gelişi; 2) Polis'ler veya şehir devletlerinin kuruluşu; 3) Kiralların aristokratlar tarafından devrilişi.

Halkın sınıflara ayrılması

Dor kabileleri Yunanistan'a girip yerleştikten sonra göçebelik zamanından kalma gelenekleri yavaş yavaş unutmaya başlamışlar, işgal ettikleri toprakları bütün bir kabilenin malı saymışlar, fakat tarlaları belirli bir süre için işlenmek üzere, aralarında ad çekmeyle ve mümkün olduğu kadar eşit olarak paylaşmışlardır. Yunanistan'da, daha sonraki dönemlerde, kişilerin elinde bulunan ve miras yoluyla kuşaktan kuşağa geçen toprakların "kleros", yani "adçekme" adını taşıması bunu ispatlar. Buna karşılık kiral ya da tanrılar için "kesilüp" ayrılan topraklar "temenos" olarak adlandırılmaktadır. Şu halde Yunan Orta Çağının ilk dönemlerinde Yunanis-

tan'da kişisel mülkiyet yerine kollektif mülkiyetle karşılaşıyoruz. Fakat Yunan kabilelerinin belirli bölgeleri sürekli olarak işgal etmeleri sonunda kabile malı olan kleros'lar, bazı koşullarla kişisel mülk olmağa başlamış, veraset hukuku ortaya çıkmış ve veraset sorunları sonraki kanun koyucularını sürekli olarak meşgul etmeğe başlamıştır. Kişisel mülkiyet bir taraftan bazı kişilerin eski kabile bağ ve geleneklerinden sıyrılmalarına ve kabile içinde bağımsız bir rol oynamalarına yol açmış, diğer taraftan mülkün mirasçılar arasında bölünmesi ve bu yüzden küçülmesi veya bunun tersine olarak evlenme, satın alma ve başka türlü nedenler yüzünden bir elde toplanması ve büyümesi, çeşitli tarihsal koşullar, hastalık salgınları, fena ürün yılları ve harpler bazı mülk sahiplerinin zenginleşmesine, diğerlerinin fakir düşmesine, ekonomi bakımından varlıklarını koruyamayan birtakım insanlara zenginlerin himayesine sığınmalarına yol açmıştır.

İşte bu suretle Yunanistan'da halkın iki ana sınıfa ayrıldığı, mal ve mülk sahiplerinin ve kabile tarihinde yararlık göstermiş olanların aristokrat sınıfını meydana getirdiğini görüyoruz. Aristokratlara Yunan ülkesinde en çok Argolis, Attika, Boiotya ve Evboia'da, fakat aynı zamanda İyonya'da da rastlıyoruz. Bununla beraber İyonya asilleri, Yunanistan'dakiler gibi, ekonomik ve sosyal hayat koşullarının gelişmesi sonunda ortaya çıkmış bir sınıf değillerdi. Bunlar Aka'lar zamanından kalma bir sınıf olup Aka kabilelerini Anadolu'ya götürmekte ve oradaki toprakları ele geçirmekte yararlık göstermiş olan insanlardı. Sparta ve Girit'te, göçebelik zamanından kalma yaşayış koşulları ve kurullarının büyük bir titizlikle korunması yüzünden aristokrasinin ortaya çıkmasına yer bırakmayan bir hükümet ve sosyal düzen şekli meydana gelmiş, kuzey ve batı Yunanistan'da ise ilkel kabile teşkilâtı uzun süre olduğu gibi kalmıştır.

Homeros destanları sayesinde İyonya aristokratlarına dair canlı bir fikir edinebiliyoruz. Her asil aile kendisinin atası olarak bir tanrı veya bir kahramanı kabullenmektedir. Bu ailelerden birine kural da mensuptur. Servetleri mültezimlere kiraya verdikleri ya da kölelere işlettirdikleri geniş topraklardan veya büyük hayvan sürülerinden ibaret olan aristokratlar çiftliklerinde, ya da tahkimli şatolarında veya yahut Odiseia'da Faiak'lar kıralı Alkinoos'un yanındaki 12 atıl gibi, kralın sarayında ve kiralı birlikte yaşamakta, bir harp çıktığı zaman cenk arabaları ve büyük bir kısmı atlı olan kalabalık mayyetleriyle birlikte kirala yoldaşlık etmekte, veya kendi hesaplarına birtakım savaş

lar, çekiyaık ve korsanlık akınları yapmaktadırlar. Bu derebeyler ağır zırlılı elbise, uzun sorguflu bir niğfer taşımakta, kılıç, hançer, mızrak, ok, yay ve yuvarlak kalkan gibi silâhlar kullanmakta, iki veya dört tekerlekli atlı çenk arabalarıyla savaş meydanına koşmakta, arabadan inerek hasımlarının üzerine saldırmaktadırlar (res. 55). Fakat zamanla

Res. 55 — Kahramanların savaş arabalarından inerek cenge tutuşmalarını gösteren bir geometrik vazo resmi. Atina.

savaş arabaları azalmış, kahramanlar doğrudan doğruya ata binmeğe başlamışlardır. İşte bu bakımdan bu aristokratlar Avrupa Orta Çağı şövalyelerine yaklaşmaktadırlar. Barış zamanlarında aristokratlar avla meşgul olmakta, ya da aralarında toplantılar, içki meclisleri ve spor yarışmaları tertiplemekte (res. 56), bu toplantılarda müzik ve şüire özel bir yer ayırmakta veya dinî bayramlarda kurbanlar kesmek için bir araya gelmektedirler.

Bu yüksek sınıf ailelerinin yanında işgüç, oturma yeri ve sosyal durumu bakımından türlü ayrılıklar gösteren halk toplulukları vardır. Bu sınıf insanlarından bazıları özgür olup tarlalara sahip bulunmakta, bazıları ise kiracı olarak zenginlerin topraklarını işlemekte, ya da toprak köleleri olup elde ettikleri ürünlerin belirli bir kısmını toprak sahiplerine bırakmak zorunda bulunmakta, diğerleri ise ücret karşılığında işçi olarak çalışmakta veya zanaatçı olarak şehirlerde ekmeğini kazanmaktadır. Bunların yanında sahiplerinin doğrudan doğruya malı sayılan ve hiçbir hakka sahip olmayan köleler de vardır.

Şehir devletlerinin
meydana gelişi

Yunan Orta Çağının sosyal ve siyasal alanda ortaya koyduğu en büyük yenilik "polis" adını taşıyan şehir devletlerini kurmuş olmasıdır. Tüm Yunanlıların siyasal yaşayışları için son derece önemli olan ilk şehir devletleri İyonya'da

kurulmuştur. Bunun nedenleri arasında; 1 - Anadolu'ya karışık kitleler halinde geçmiş olan Aka'ların anayurtlarındaki kabile teşkilatını yabancı bir ülkede aynen uygulamaya imkân bulamamaları; 2 - Aka'larda öteden beri şehir kavramının var oluşu; 3 - Aka'ların Anadolu kıyılarında Hitit'ler zamanından kalma şehir ve kasabalar bulmuş ve buralara yerleşmiş olmaları gösterilebilir. Fakat Aka'lar uzun süre eski Anadolu adlarını korumuş olan ve büyük bir kısmının tahkimli olduğu anlaşılan bu şehirleri sadece işgal etmekle kalmamışlar, bunları çevresindeki

Res. 56 — Kahramanların hayatından bazı sahneleri tanımlayan bir Korint vazosu. Üstte ziyafet, altta at koşusu.

toprakları da ele geçirmek suretiyle şehir belirli ve sınırlı bir bölgenin siyasal ve kültürel merkezi haline sokmakla "polis" kavramının örneğini meydana getirmişlerdir. "Polis" ya da "ptolis" sözcüğünün büyük bir ihtimalle Yunanca olmayıp bir Anadolu sözcüğü olması bu hususu desteklemektedir. Homeros destanları zamanında tüm batı Anadolu kıyılarına bu polis'ler o derece egemendir ki, şairler bundan başka bir devlet şekli tanınamamakta, şehir devletlerini Yunanlılardan başka Kimmer'ler ve başka birtakım yabancı kavimlere de maletmektedirler.

Yunanistan'da ise şehir devletlerinin başka nedenlerden meydana geldiği anlaşılıyor. Göçlerden sonraki ilk yüzyıllarda Yunanlı'lar da, her ilkel kavim gibi, şehir hayatına yabancı kalmışlar, açık köylerde, göçebelik zamanındaki kabile teşkilatını korumak suretiyle, yaşamışlardır. Gerçi Yunanistan'ın birçok yerlerinde Aka şatolarının eteğinde şehir denebilecek kadar geniş yerleşme yerleri vardı ve bunların bir kısmı Yunan Orta Çağında da, bazı değişiklik ve tahriplere uğramış olmakla beraber, kullanılıyordu. Fakat bunların Yunan polis'lerinin teşekkülü üzerinde ne dereceye kadar etkili olduğunu saptayamıyoruz. Zannımıza göre Yunan polis'leri günden güne ilerleyen ve gelişen Yunan kültürünün ortaya attığı zorunluklar sonunda meydana gelmiştir. Bunlar büyük kabile birlikleri yanında gittikçe önem kazanan belirli bölgelerin bağımsız olma kaygusundan ve devlet gücünü merkezleştirmek suretiyle arttırmak ihtiyacından doğmuş olsalar gerektir. Bunun için bir bölgede bir yer merkez yapılmış ve bu merkeze o bölgenin idaresi verilmiştir. Bölge içinde tahkimli bir şato bulunduğu zaman idare merkezinin bu şatonun eteğinde kurmak, en çok merkezin güvenliği bakımından, uygun olurdu. Bu husus birçok merkezlerde gözetilmiş olacak ki, ilk zamanlar şato anlamına gelen "polis" sözcüğü sonraları şatonun eteğindeki şehre de maledilmiştir. Başka hallerde birbirine yakın köyler bir sur içine alınmak suretiyle birleştirilmiş, böylece bir polis kurulmuştur. Bu âdet uzun süre yaşamış olacak ki, M. ö. 5 inci yüzyılda Mantinea'nın beş köyün birleştirilmesiyle meydana getirildiğini görüyoruz. Bazı şehirler ise birbirinden çok uzak köylerin halkının bir yerde iskân edilmesiyle kurulmuştur. Yine uzun süre tutunmuş olduğu anlaşılan bu şehir kurma tarzına bir örnek olarak M. ö. 371 de Tebaili komutan Epameinondas'ın buyruğu ile 48 Arkadya köyü halkının toplu olarak iskân edilmesiyle vücut bulan Megalopolis gösterilebilir. Bu şehir kurma türlerine, birbirinden farklı olmakla beraber, Yunanlı'lar "sinoikismos" yani "bir arada iskân etme" adını vermişlerdir.

İşte bu suretle meydana gelen şehirler çevrelerindeki topraklara sahip baş başına küçük devletlerdir. Dışa karşı tamamıyla özgür ve bağımsız olmak (eleveria), kendi kanunlarını kendisi yapmak ve uygulamak (avtonomia), mümkün olduğu kadar kendi kendine yetmek (avtarkia) kaygusunda bulunan şehrin çevresinde ekser hallerde bir sur bulunur, merkezinde devlet ocağı, tapınaklar, resmî daireler ve pazar meydanları (agora'lar) yer alırdı. Şehirde ya da şehre ait toprak-

larda oturanların bir kısmı siyasal haklara sahip özgür yurttaşlar (polites ya da astos'lar) bir kısmı özgür olmakla beraber siyasal haklardan yoksun insanlar (meselâ Sparta'daki perioikos'lar veya Atina'daki metoikos'lar), diğer bir kısmı ise toprağa bağlı ve her türlü haklardan yoksun köylüler (meselâ Sparta'daki helot'lar) ya da efendisinin malı sayılan kölelerden ibaretti. Siyasal haklara sahip her yurttaş, şehir dışında otursa bile, şehir işlerine karışabilirdi. Çünkü eski Yunan görüşüne göre bir polis etrafını çeviren surlar ve içindeki evler tarafından değil, şehirde ve şehir yöresinde yaşayan özgür yurttaşlar tarafından temsil olunurdu. Şu halde polis'i "şehir devleti"nden başka "toplum devleti" olarak ta adlandırabiliriz.

İşte bu suretle Eski Çağ tarihinde ilk kez yepyeni bir devlet şekliyle karşılaşırız. O zamana kadar eski doğu devletlerinin başında tanrının temsilcisi veya doğrudan doğruya tanrı sayılan, bu yüzden sonsuz bir güç ve yetkiye sahip bulunan bir hükümdar yer almakta, uyruklar kayıtsız şartsız bu hükümdara tabi bulunmakta ve onun iznini almadan devlet işlerine hiçbir suretle karışmamakta idiler. Halbuki Yunan şehir devletlerinde her özgür yurttaşın eşit haklara sahip olması ve devlet işleriyle doğrudan doğruya ilgilenebilmesi devlet sistemi bakımından büyük bir yenilik ortaya koymakta ve cumhuriyetin temellerini meydana getirmektedir. Yunan polis'lerinin ortaya çıkması sonunda idarenin belirli bir şehirde toplanması kabile teşkilâtında olduğundan daha sürekli ve daha geniş yetkili bir hükümet meydana gelmesini ve ilk zamanlar hükümetin başında bulunan kralın, daha sonraları ise aristokratların devlet işlerini daha kolay yürütmelerini mümkün kılmıştır. Büyük kabile toplantılarının güç ve uzun araklılarla yapılmasına karşılık şehirde yaşayan yurttaşların gerekli zamanlarda münadiler yoluyla toplamak çok daha kolay olmuştur. İşte bu suretle eli silâh tutar erlerin kabile toplantılarına şehir içinde toplanan halk meclisleri (ekklesia'lar) geçmiştir. Diğer taraftan hükümetlerin çeşitli şehirlerde merkezlenmesi sayesinde Yunanistan'daki siyasal, ekonomik ve kültürel hayat çok çeşitli ve canlı bir şekil almıştır. Fakat aynı zamanda Yunanistan'ın aralarında anlaşmazlıklar ve savaşlar eksik olmayan birtakım küçük devletlere parçalanmış olması bu ülkede büyük ve sürekli siyasal birlikler meydana gelmesine daima engel olmuştur.

Şehir devletleri Yunan ülkesinde ilk önce Aka'lar zamanında da güçlü devletlere sahne olan geniş vâdiler ve ovalarda vücut bulmuştur.

En önemli şehir devletleri arasında Peloponnes'te Sparta, Argos, İstmos bölgesinde Korint ve Megara, Orta Yunanistan'da Fokis'te Delfoi, Boiotya'da Tebai, Attika'da Atina ve Tesalya'da Larisa gösterilebilir. Anadolu kıyılarındaki şehir devletlerine ise yukarıda işaret etmiştik (s. 90-91).

Şehir devletlerinin toprakları ekser hallerde pek büyük değildi ve yüzölçümleri 1000 km. kareyi geçmezdi. Bazıları ise 100 km. karenin aşağısında idi. Yalnız Attika 2650 ve Sparta 8400 km. kareyle bir istisna teşkil eder.

Şehir devletleri
arasındaki ilişkiler

Kuruluş evrelerini ve niteliklerini yukarıda saptamağa çalıştığımız Yunan şehir devletleri arasındaki ilişkilerle kusaca göz gezdirecek olursak meşgul olduğumuz çağda devletler hukuku olarak gösterebileceğimiz bir hukuk sisteminin daha henüz var olmadığını görürüz. İlk zamanlar şehir devletleri arasındaki ilişkilerin pek az ve sınırlı olduğu görülüyor. Fakat M. ö. 8 inci yüzyıldan başlayarak kara ve deniz ulaşımının, dolayısıyla ticaretin artması bu ilişkilerin gelişmesine yol açmakla beraber destanların bazı yerlerinin açığa vurduğu gibi, sadece belirli kişilerin değil, fakat bazan tüm bir kabilenin eşkıyalık ve korsanlığa çıktığı, hayvan, köle ve kadın gasbetme âdetini bırakmamış olduğu görülüyor. İşte bütün bu durumların sonucu olarak iki Yunan devleti arasındaki normal durumun harp durumu olduğu görüşü ortaya çıkmış, barış durumu ise olağanüstü bir durum sayılmıştır. Bundan ötürü, aşağıda göreceğimiz gibi, barış anlaşmaları geçici bir süre, meselâ 30, 50 ya da 100 yıl için aktedilmektedir. Ancak çok sonraları imparator Avgustus'un izlediği barış siyaseti sonunda iki devlet arasındaki normal durumun barış durumu olduğuna inanılmağa başlanmıştır ki bu son anlayış bugünkü görüşlerimize temel olmuştur.

Fakat siyasal ve kültürel alanlarda merkezleşme eğilimleri gösteren Yunan şehir devletleri arasında düzenli hukuk ilişkileri bulunmama ile beraber müşterek dini görüşler bu şehirlerin bazı hallerde birleşmesini mümkün kılmıştır. Pek eski zamanlarda kutsal bir yerin, meselâ ünlü bir tapınağın etrafında, bu yeri taarruzalara karşı korumak için, "amfiktiyoni" adını taşıyan dini birlikler meydana gelmiştir. Böylece bir amfiktiyoni'ye giren şehir devletleri ya da kabileler aralarındaki anlaşmazlıkları ortadan kalkmış sayar ve kutsal yere yapılacak herhangi bir tecavüze karşı beraberce harekete geçerlerdi. Anadolu'da ilk önce

dini, sonraları ise siyasal bir nitelik kazanan bukabil kurullar arasında 12 İyon şehrinin Mikale'de "Panionion" adını taşıyan, ya da 6 Dor şehrinin Dadya yarımadası'nda Apollon tapınağı etrafında meydana getirdikleri birlikler gösterilebilir. Apollon'un doğum yeri olduğundan ötürü büyük bir ün taşıyan Delos adası ilk önce Kiklamları, sonraları tüm İyon dünyasını içine alan büyük bir amfiktiyoni'nin merkezi olmuştur. Yunanistan'da ise Onhestos tanrısı Poseidon tapınağı etrafında kurulan Boiotya amfiktiyonisi veya Termopilai geçidinde Demeter Amfiktiyonisi tapınağı etrafında meydana gelen ve Tesalya ve Orta Yunanistan şehirlerinden birçoğunu kapsayan dini birlik en çok zikre değer. Fakat bu amfiktiyonilere girmiş olan şehir devletleri ya da kabileler arasında anlaşmazlıklar ve ayrılma eğilimleri hiçbir zaman eksik olmamış, bu yüzden bu birlikler hiçbir zaman büyük siyasal bir önem kazanamamıştır.

Kıraların aristokratlar tarafından devrilmesi Şehir devletlerinin kurulmasından en çok aristokratlar faydalanmışlardır. Çünkü bunlar yavaş yavaş şatolarını ve çiftliklerini bırakarak şehirlere göçmüşler ve hükümet işlerine karışmağa başlamışlardır. Odissea'da Fiaiklar kralı Alkinoos'un yanında 12 asil vardır. Günden güne ilerleyen sosyal ve siyasal hayatın bir sonucu olarak devlet teşkilatının gelişmesi ve genişlemesi üzerine kiral bütün işlere bakamaz olmuş ve yanına yardımcı olarak birtakım memurlar almak zorunda kalmıştır. Bu memurlara bir örnek olarak Atina'da tesmotet'ler, yani hukuku koruyucular, Sparta'da eforos'lar, yani denetçiler ya da Girit'te kosmos'lar, yani düzeni sağlayıcılar gösterilebilir. İlk zamanlar kıralar tarafından atandıkları, sonraları toplumlar tarafından seçtikleri anlaşılabilir. Bu memurlardan bazılarının, meselâ Elis'te veya Lesbos'ta "basilevs" ünvanını taşıması yüksek makamlara aristokratların geçmiş olduklarını gösterir. Diğer taraftan kralın hak ve yetkilerinin birtakım danışma meclisleri tarafından daraltıldığı anlaşılıyor. Bu meclislere ilk zamanlar yalnız kiral tarafından seçilen tecrübe sahibi ihtiyarlar girerdi. Eski kurulları olduğu gibi koruması olan Sparta'da bu meclis "gerusia" yani "ihtiyarlar meclisi" adını almıştır. Fakat sonraları, Homeros destanlarından öğrendiğimize göre, meclislere orta yaşlı erkekler de alınmağa başlanmış, en sonunda yaş aşaması büsbütün ortadan kaldırılmıştır. Bu olay bu meclislere aristokratlara da girmeğe başlamış olduklarına işaret etse gerektir.

İşte bu suretle kralın gücünün sürekli olarak azalmasına karşılık memurların, danışma ve denetleme kurullarının mevkiiin günden güne kuvvetlendiği görülmüyor. Bu gelişimin sonunda krallık irsi bir makam olmaktan çıkmış, kralar belirli bir süre için seçilmeye bağlanmış ve en sonunda birçok yerlerde güç ve yetkilerini aristokratik hükümetlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Yukarıda anıhatlarını çizdiğimiz bu gelişim bazan kanlı mücadeleler, bazan da barış yolu ile olmuş, bu ikinci halde kralar bütünü ortadan kaldırılmayıp din işlerine bakmakla görevlendirilmiştir. Meselâ Atina'da "lugarhon"dan sonra gelen ikinci yüksek memur "arhon basilevs" ünvanını taşımakta ve yalnız din işleriyle meşgul olmaktadır.

Bu siyasal gelişim pek tabii olarak Yunan dünyasının çeşitli yerlerinde çeşitli dönemlere göre değişen bir gidış izlenmiştir. Siyasal hayatta daima önde giden olan İyonya'da kralar M. ö. 9 uncu - 8 inci, Yunanistan'da ise 8 inci - 7 nei yüzyıllarda ortadan kalkmıştır. Bununla beraber Girit'te 7 nei, Rodos'ta 6 nei yüzyılın ilk yarısına kadar kralar yerlerini koruyabilmişlerdir. Siyasal ve kültürel hayatta geri kalan batı Yunanistan'da ise, meselâ Aitolya ya da Elis'te kralara daha sonraki dönemlerde de rastlanmaktadır. Kralığı tüm tarihi boyunca korumuş olan biricik şehir devleti Sparta'dır. Burada ilk zamanlar, diğer şehir devletlerinde olduğu gibi, bir kral vardı. Sonraları bugün saptanması güç nedenlerden ötürü hükümetin başına ikinci bir kral daha geçirilmiş, bu suretle yan yana saltanat süren iki kral hükümsüreblik haklarının temsileisi sayılmıştır. Sparta'da, aşağıda göreceğimiz gibi, bir aristokrat sınıfı yoktu ve Sparta'nın M. ö. 8 inci yüzyıldan başlayarak izlediği fetihler politikası askerliği meslek edinmiş kraların varlığını gerekli kılıyordu. Ancak M. ö. 6 nei yüzyılda Sparta devlet teşkilâtının geçirdiği değişiklikler yüzünden kraların harp esnasındaki güç ve yetkileri azalmış, eforos'lar tüm devlet işlerini kontrolleri altına almakla kraların üstünde bir yer almağa başlamışlardır.

DOR GÖÇÜNDEN SONRA YUNANİSTAN

Kuzey
Yunanistan

Birinci binyılın başlarına doğru Yunanistan'ın siyasal durumunu saptayabilmek için o dönemde başlıbaşına birer varlık olmağa başlayan şehir devletlerini ya da kabileleri birer birer kuzeyden güneye doğru gözden geçirmemiz gerekir.

Tarihöncesi uygarlıklarının önemli bir merkezi olarak tanıdığımız Tesalya kapsadığı iki geniş ovadadan ötürü bir tarım bölgesi olarak kalmış, ancak ovaların kenarında ve dağ eteklerinde ekser hallerde Aka yerleşme yerlerinin üzerinde kurulan birkaç şehre sahip olabilmektedir. Batı ovası Histiaiotis, Tessaliois ve Ftiois adını taşıyan ve kesin sınırları bulunmayan üç bölgeye ayrılmış, bu bölgeler at yetiştirmekle ün kazanmıştır. Denizden Pelion, Ossa ve tanrıların yerleşme yeri olarak kabul olunan 3000 m. yüksekliğindeki Olimpos dağları tarafından ayrılmış olan ve Pelasgiotis adını taşıyan doğu ovası ise Larisa ve Ferai gibi şehirlere sahip olmuştur. Bir kabile kırımın idaresi altında bu bölgeleri istilâ eden Dor'lar toprakları aile grupları arasında paylaşmıştır, eski Aka halkının büyük bir kısmını dağlara ya da dağ eteklerine sürmüşler veya toprağa bağlamışlardır. "Penest" adını taşıyan ve siyasal haklardan yoksun olan bu insanlar Dor'ların topraklarını işlemek, ürünlerin büyük bir kısmını bunlara bırakmak ve savaşta hafif silâhlı olarak orduya katılmak zorunda idiler. Toprak sahibi Yunanlı'lar ise ata binmeğe ve her türlü atlı spor yapmağa önem verirdi. Bununla beraber Tesalya'da kişisel mülkiyet yerine kolektif mülkiyet bulunduğundan tam anlamıyla bir aristokrasi hiçbir zaman meydana gelememiştir. Tesalya tarihinde daima büyük çiftliklere sahip büyük aile grupları ortaya çıkar. Bunlar savaş esnasında birleşirler, kaydı hayat şartıyla bir "tagos" yani bir "prens" seçerler, ordunun sevk ve idaresini bu prensin eline bırakırlardı. Bu feodal teşkilât Tesalya'da uzun süre yaşamıştır. Aynı durumu güneyde dağlarla çevrili olan verimli Sperheios ovasında da buluyoruz.

Orta Yunanistan Tesalya'nın güneyinde son derece engebeli olan Fokis'te, Parnassos dağının çevresindeki ovalara pek erken Yunan kabileleri yerleşmiş ve, Homeros destanlarından öğrendiğimize göre, bir merkezi Kefisos vâdisinde Panopevs'te olmak üzere bir kural tarafından idare edilen bir kabile birliği meydana getirmişlerdir. Fakat büyük bir kısmı dağlarda çobanlı ya da vâdilerde tarımla geçinen köylülerden ibaret bulunan bu bölge ne siyasal, ne de kültürel alanda bir varlık göstermiş, hattâ kabile birliğini bile uzun süre koruyamamıştır. Fakat Fokisli'lerde birleşme eğilimleri büsbütün ortadan kalkmamış olacak ki bunlar büyük tehlike anlarında birleşerek ülkelerini cesurca savunmuşlardır. Fokis, Parnassaos dağı eteklerinde Delfoi'da belki tarih öncesi bir çağda kurulan, Dor göçünden sonra ise Yunan

dünyasının en önemli kehanet ocaklarından biri olan Apollon kutsal alanı ve tapınağına (res. 77) sahip olmakla da ün kazanmıştır.

Göçlerin ilk zamanlarında birleşik, fakat küçük bir kabile halinde Lokris'i işgal eden Yunanlı'lar sonraları Fokisli'lerin araya girmesiyle üç bölüme ayrılmışlar, bu yüzden gerek dil, gerek geleneklerde bölgenin eski halkı olan ve sayıca kendilerinden üstün bulunan Aka'ların etkisi altında kalmışlardır. Hattâ bunlarda 3 üncü binyıldan kalma matriyarkal görüşlerin de rol oynadığı anlaşılıyor. Lokrisli'ler bazı yerlerde aristokratik bir teşkilât meydana getirmekle beraber M. ö. 5 inci yüzyıla kadar esas itibarıyla bir köy hayatı sürmüşler, fakat tehlike anlarında, Fokisli'ler gibi, birleşik kitleler halinde harbe girmekten çekinmemişlerdir.

Lokris'in batısında yer alan Aitolya'da Yunanlı'lar ilk önce buğday, üzüm ve at yetiştirmeye elverişli kıyı ve Aheloos ırmağı ovalarını işgal ettikten sonra kuzeydeki dağlık bölgeye girmeye başlamışlardır. Bu dolayın uzun süre taşımış olduğu "fethedilen Aitolya" adı bunu açıklar. Aka kültürünün dışında kalmış olan bu dağlık bölgede Yunanlı'lar açık köylerde oturmuşlar, kendilerine din merkezi olarak Termos'taki Apollon tapınağını seçmişler, fakat Yunanistan'ın doğusunda hızla gelişen uygarlıktan pek az faydalanabilmişler, birtakım ilkel ve kaba gelenek ve âdetleri uzun süre korumuş olmakla ün kazanmışlardır.

Akarnanya'nın en çok Aheloos ırmağı tarafından sulanan ovalık yerlerini işgal eden ve bu yüzden Aitol'lerle uzun çarpışmalarda bulunan Yunanlı'lar uzun süre çoban ve dağ köylüsü hayatı yaşamalarından ötürü kültür alanında geri kalmışlar ve ancak M. ö. 7 nci yüzyılda Korintli'lerin bu bölgenin batı kıyılarında ve bunların karşısındaki Levkas, Itaka ve Kefallenia gibi adalarda koloniler kurmaları üzerine doğu Yunan kültürü ile daha yakın ilişkiler kurmuşlardır.

Akarnanya'nın kuzey-batısında bulunan Epeiros o zamanlar İlliryalıların işgali altında bulunduğundan bir Yunan ülkesi sayılamaz.

Orta Yunanistan'ın doğu bölgelerine geçecek olursak Aka kültürünün önemli bir merkezi olduğu anlaşılan Boiotya ile karşılaşırız. İçinde, başta Tebai ve Orchomenos olmak üzere bazı büyük Aka merkezleri bulunan bu bölgeyi ele geçiren Yunanlı'lar, eski kabile teşkilâtını sürdürmek suretiyle, açık köylerde yaşamağa başlamışlar (M. ö. 800 yılında bu köylerden 30 tane vardı), Koroneia yöresinde Atena İtonia tapınağını din merkez olarak kabullenmişlerdir. Fakat kabile birliği

zamanla gevşemeğe yüz tuttuğunda birçok Yunanlı'lar, korunmak kaygusu ile, Aka'lar zamanından kalma şatoların (meselâ Tebai, Orhomenos) veya tahkimli şehirlerin (meselâ Tanagra, Tespiai, Haliartos) eteklerine yerleşerek bu şehir ve şatolarda yaşamakta devam eden eski ailelerin buyruğu altına girmek zorunda kalmışlardır. Aka'ların elinde bulunan şatoları zaptetmek Yunanlı'lar için hiç te kolay olmamış, meselâ Orhomenos ancak M. ö. 7 nci yüzyılda Yunanlı'ların eline geçmiştir. Yunanlı'ların eski ve kökleşmiş bir uygarlığa sahip Aka'lara karşı yaptıkları bu uzun mücadele bunların birleşik kitleler halinde varlıklarını korumalarına, fakat aynı zamanda yeraltı tanrıları kültü ve yığılık destanlarının gösterdiği gibi, Aka kültürünün kuvvetli etkisi altında kalmalarına yol açmıştır. Boiotya denize açık bir bölge olmakla beraber esas itibariyle tarımsal bir bölge olarak kalmış, halkı ise sert ve haşın, fakat içine kapalı ve derin düşünür kişiler olarak ün kazanmıştır. Hesiodos ve Pindaros gibi şairlerin buradan çıkmış olması bu hususa işaret etse gerektir.

Lakonya
Attika

Bir eşkenar üçgen şeklinde denize doğru uzanan, iyi korunmuş limanlara sahip olmamakla beraber içinde İllisos ve Kefisos ırmak vâdileri gibi oldukça geniş düzlükler bulunan Attika aşağıda inceleyeceğimiz Lakonya gibi büyük bir devletin kurulması için elverişliydi. Kefisos ovasının ortasında, denizden 5 km. mesafede yükselen tepe, yani "Akropol" (denizden yüksekliği 100 m.) (res. 57) Aka'lar zamanında Mikenai ve Tirins tarzında tahkimli bir şato olup kralın sarayı ve eklentilerini kapsıyordu. Dor'ların Attika'ya giremedikleri gözönünde bulundurulacak olursa burada 2 nci binyılın sonlarına doğru kendisini sürekli olarak savunabilecek bir güçün bulunduğu anlaşılır. O dönemde Atina akropolünde oturan kralın Kefisos vâdisinden başka civar bölgeleri de elinde bulundurduğu, elde belgeler bulunmamakla beraber, kabul olunabilir. Fakat tüm Attika'nın, Elevisis dışta kalmak üzere, en geç M. ö. 9 uncu yüzyılda Atina kralının hegemonyası altında birleştiği söylenebilir. Atina'da, Dipilon mezarlığında bulunan geometrik vazolar (M. ö. 9 uncu - 8 inci yüzyıllar) gerek teknik, gerek bezeme bakımından yüksek bir düzeyde bulunmakta, dikkate değer bir gelişme geçirmekte ve o dönemdeki Attika kültürü hakkında bir fikir vermektedir. Bu birleşme olayının yankılarına Atina'nın mitik kralı Tesevs'in "sinoikismos"undan bahseden, yani Attika

halkın ve belki bazı aristokratlarının bir defaya mahsus olmak üzere Atina'ya yerleştirdiğini bildiren mitos'ta bulmak mümkündür. M. ö. 8 inci yüzyılın içerlerine kadar sürdüğü anlaşılan Atina kiralığına dair pek az bilgimiz vardır. İrsi olan kiralık en son Medontid'ler ailesinin elinde idi. Attika'nın çeşitli yerlerinde oturan ve aralarında pek eski zamanlardan kalma birtakım bağlar ve teşkilât (meselâ dört file ve

Res. 57 — Attika'nın merkezi Atina'nın genel görünüşü. Arka plânda Akropol.

her file içinde birtakım fratria'lar) bulunduğu anlaşılan aristokratların yavaş yavaş Atina'ya gelmeleri ve devlet işlerine karışmağa başlamaları sonunda 8 inci yüzyılın başlarına doğru kiralın mevkiî sarsılmağa başlamış, aristokratların nüfuzu ise günden güne artmıştır. İşte bu suretle kiralık irsi bir makam olmaktan çıkmış, kiralılar Medontid'ler ailesi arasından aristokratlar meclisi tarafından seçilmeye başlanmıştır. 8 inci yüzyılın sonlarına doğru ise kiralılar devrilerek yerlerini ilk zamanlar yaşadığı kadar, sonraları 10 yıl, daha sonra ise yalnız bir yıl için seçilen ve "arhon" adını taşıyan üç asil memura bırakmışlardır (M. ö. 683/2). Bu siyasal devrimin kanlı ihtilâller sonunda olmayıp siyasal ve sosyal hayatın tabii bir gelişiminin sonucu olduğu kiralın yeni hükûmete "arhon basilevs" olarak katılmasından ve din işleriyle görevlendirilmesinden anlaşılıyor. İşte bu suretle aristokratların egemenliği altına giren Atina, içinde meclislerin toplandığı, mahkemelerin kurulduğu ve özgür yurttaşların toplantılara dâvet edildiği büyük bir merkez

olmuştur. Çiftliklerini bırakarak Atina'da yerleşen aristokratlardan başka buraya akın eden tüccar, sanayici ve zanaatçiler Akropol'ün eteğindeki şehrin büyümesinde başlıca etken olmuşlardır. İlk zamanlar yalnız şatoya ifade eden "polis" şatonun eteğindeki şehre de teşmil edilmiş, her şeyden önce tanrıların yurdu sayılan şato ise "Akropolis" adını almıştır. İşte bu suretle M. ö. 7 nci yüzyıl başlarında Atina'nın gelecekteki siyasal ve kültürel gelişimini sağlayacak temellerin atılmış olduğunu görüyoruz.

Orta Yunanistan'ın önünde ince uzun bir şerit halinde uzanan ve Halkis ve Eretria gibi şehirler, tarıma elverişli topraklar, ormanlar ve madenler (en çok bakır) kapsayan Evboia adası'nın o zamanlar Atina'nın nüfuzu altında bulunup bulunmadığını saptayamıyoruz. Yalnız bildiğimiz bir şey varsa o da 7 nci yüzyıl başlarında bu adada tam anlamıyla kurulmuş olan, Tesalya asilleriyle akraba olması muhtemel bulunan ve at yetiştirmekte usta olan bir aristokrasinin varlığıdır. Kıralığa dair elimizde herhangi bir belge mevcut değildir. Burada 8 inci yüzyılda, belki aristokratlarla halk arasındaki gerginlik yüzünden meydana gelen kolonizasyon hareketi bura halkının gemicilikte ileri gitmiş olduğuna işaret eder.

Peloponnes Orta Yunanistan'dan Peloponnes'e geçecek olursak ilk önce İstmos yani berzah bölgesiyle karşılaşırız. Bu bölgenin en önemli merkezi Korint şehriydi (res. 58). Bu şehrin batısında verimli bir ovanın, hemen arkasında ise "Akrokorint" adını taşıyan 600 m. yüksekliğinde bir şatonun bulunması, kuzeyden güneye inen kara yolunun ya da doğudan batıya, yani Saron körfezinden Korint körfezine küçük bir kesilmeyle ulaşan deniz yolunun bu noktada birbirini kesmesi Korint bölgesine son derece elverişli stratejik ve ekonomik bir durum sağlamış ve burasının pek eski zamanlardan başlayarak önemli bir kültür merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Dor'lar Peloponnes'te ilk önce bu şehri ele geçirmişler, fakat eski halkı "penest" ya da "helot" yapmayarak bunlarla toprakları paylaşmışlardır. Bu bölgenin önemli şehirlerinden Sikyon'da üç Dor kabilesinin yanında eski halkın meydana getirdiği dördüncü bir kabilenin varlığı eski Aka unsurunun canlı olarak yaşamakta devam ettiğini gösterir. İşte bu sayede buradaki siyasal ve sosyal hayat başka Dor ülkelerine kıyasla çok daha çabuk ilerlemiş, irsi kırallık M. ö. 8 inci yüzyılda ortadan kalkmış, onun yerine Bakhiad'lar sülalesi geçmiştir. Korintli'ler pek erken tarımın yanında

denizciliğe ve deniz ticaretine önem vermişler, bu yüzden Akdeniz ticaretinde M.ö. 10 uncu yüzyıldan başlayarak faal bir rol oynayan Fenikelilerle ilişkiler kurarak bunların kuvvetli din ve kültür etkisi altında kalmışlardır. Bu etkilere tanıt olarak Foinikeion dağında ibadet gören Atena Foinikeia ya da Korint'in tanrıçalarından Afrodit veya Korint vazoları ve çeşitli maden eserlerinin bezeme üslubu gösterilebilir. Korintliler pek erken Saron körfezinin kuzeyinde yer alan Megara bölgesini Heraklesoğulları sülâlesinden bir kişinin idaresinde ele geçirmişlerdir. Yüksek bir tepe üzerinde kurulan şato ve onun içindeki saraya (megaron) göre şehir ve çevresindeki topraklar Megara olarak adlandırılmıştır.

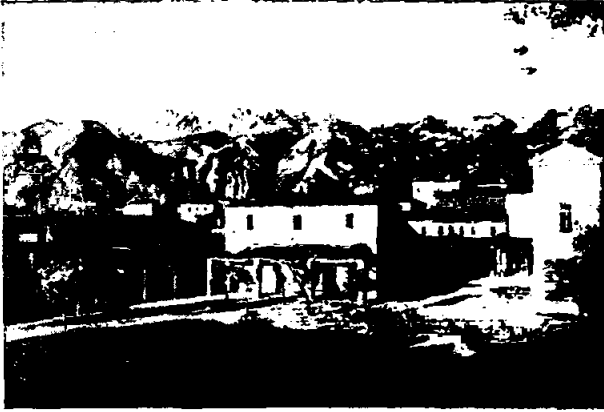
Rea. 58 — Korint'in genel görünüşü. Önde Apollon tapınağı; geride Akrokorint.

Aka uygarlığının en önemli merkezi olan Argolis'te Dor'lar büyük şatoları zaptettikten ve birtakım beylikler ya da kiralıklar kurduktan sonra bu şatoların eteğinde açık şehir ve kasabalar meydana getirmişler, Dor'lar için karakteristik olan üç kabilenin yanında yer alan dördüncü bir Aka kabilesinin gösterdiği gibi, sayı çokluğu ve kültür yüksekliği sayesinde varlığını koruyabilmiş olan eski halkla karışıp kaynaşmışlardır. Aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden uzun süre bir birlik kuramayan şehirler arasında en çok Argos ve "Aspis" adını taşıyan şatosu ün

kazanmış, fakat sonraları merkezi yerinden faydalanarak tüm Argolis'e egemen olmuştur. Şehrin yöresindeki Hera tapmağı birlik kurulmadan önce de bu bölgenin dini merkezi idi.

Lakonya ve Spartalı'lar Argolis'in güneyinde, Taygetos ve Parnon dağlarıyla çevrili olup esas itibariyle Evrotas vâdisinden ibaret bulunan Lakonya'da Sparta (res. 59) adında bir merkez kurmuş olan Dor'lar kadar başka hiçbir Yunan kabilesi Yunanistan tarihinde önemli bir rol oynamamıştır. Birtakım garip özellikler kapsayan Spartalı'ların devlet ve sosyal hayat teşkilâtı, yüzyıllarca korumuş oldukları bazı töre ve gelenekler Eski Çağdan bugüne kadar

Res. 59 — Sparta'nın genel görünüşü. Geride Taygetos dağları.

tarihçilerin dikkat nazarlarını çekmekten geri kalmamıştır. Bunların özünü Dor'ların göçebe halinde yaşadıkları çağlarda aramak gerekir. Dor'ların göçebeliği bırakıp Yunanistan'a yerleşmeleriyle ortadan kalan birçok kurullar ve töreler Sparta'da, aşağıda anlatacağımız nedenlerden ötürü, sabit bir şekil alarak Sparta tarihi boyunca devam edelmıştır. Eski Yunan tarihçileri Sparta teşkilâtının özünü bir devrimci saydıkları Likurgos'un "büyük retri" olarak gösterilen kanunlarına bağlamakta ve bu kanunların Delfoi tanrısı Apollon tarafından bu kişiye sunulmuş olduğunu söylemektedirler. Bazı modern tarihçiler ise Spar-

ta'da yaralı kanunlar bulunmadığını, Likurgos'un Zevs Likaios'la ilgili yerli bir giliç tanrısı olduğunu ve ancak sonraki tarihçeler tarafından bir kanun koyucusu olarak gösterildiğini ileri sürmekte, başkaları ise Likurgos'un bir tarihi kişi olduğu fikrinde bulunmaktadırlar. Eski Çağda üzerinde uzun süre çalışıldığı anlaşılan Likurgos efsanesini bir tarafa bırakacak olursak şunu söyleyebiliriz : Sparta'da M. ö. 6 ncı yüzyılda son şeklini almış olduğu anlaşılan sistem uzun süren bir gelişimin sonucu ve adlarını bugün saptayamadığımız birtakım devrimci-lerin eseridir.

Tipik bir Dor şehri olan Sparta'nın eski bir Aka merkezi olan Amiklai'in kuzeyinde bulunması Dor'ların bu bölgeye kuzeyden imiş olduklarını açıkça göstermektedir. Hattâ Sparta'nın Dor'lar tarafından Amiklai'ya karşı yapılan savaşta kurulan ordugâhtan meydana gelmiş olması ihtimal dışı değildir. Sayıca pek fazla olmadıkları anlaşılan Dor'ların ilk önce Lakonya'nın kuzey bölgelerini işgal ettikleri, M. ö. 800 yılına doğru eski bir Aka şatosu olan Amiklai'in zaptından sonra Amiklai halkıyla birleşmek, hattâ bunları file'lerine almak suretiyle tüm Lakonya'ya sahip oldukları büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir. Lakonya'nın Dor'ların eline geçmesinden sonra bu ülkede üç sınıf halk buluyoruz : Birinci sınıf ele geçirdikleri toprakları aralarında adçekmeyle paylaşan ve esas itibariyle Sparta şehrinde yaşadıklarından ötürü "Spartalı" adını taşıyan aşağı yukarı 25000 kişiden ibaret aileler topluluğu idi (damos). İkinci sınıf Lakonya'nın dağlık bölgelerinde birtakım köy ve kasabalarda oturan, şahsan özgür ve oturdukları yerlerin idaresinde bir dereceye kadar bağımsız, fakat siyasi ve askerî bakımdan tamamiyle Spartalı'lara tabî "perioikos"lardan meydana geliyordu. Bunlarla birlikte Spartalı'lar "Lakedaimonyalı" adı altında Lakonya'nın özgür halkını temsil ediyorlardı. Üçüncü sınıf Spartalı'ların toprağa bağlanmış ve elde ettikleri ürünlerin yüzde altmışını kendilerine vermek zorunda bırakmış oldukları "helot" adını taşıyan eski Aka köylü topluluğu idi. Helot'lar sayesinde hiçbir iş görmeden geçimlerini sağladıklarından ötürü birleşik bir kitle halinde yaşamak imkânını bulan Spartalı'lar sayıca helot'lardan azdılar. Bundan ötürü toprak kölesi haline getirdikleri bu insanların bir gün isyan edeceklerinden kuşkulanırdı. Helot'lar üzerindeki egemenliklerini sağlamak için bunların herhangi bir ayaklanma tehlikesini önleyebilecek bir surette, yani sürekli seferberlik halinde yaşamaları gerekiyordu. İşte bu yüzden Spartalı'lar pek eski zamanlara dayanan birtakım ilkel âdet ve kurul-

ları, helot'lar arasında hiçbir zaman eksik olmayan kaynaşma yüzünden, bırakmak imkânını bulamamışlar, bunları tarihleri boyunca korumak zorunda kalmışlardır.

Sparta halkını üç ana sınıfa ayıran ve esas amacının birinci sınıfa askerî bir teşkilât vermek ve bu sınıfla diğer sınıflar arasındaki bağları saptamak olduğu anlaşılan bu reformun ne zaman yapılmış olduğunu bilmiyoruz. Fakat birinci egemen sınıfın içindeki reformlar demokratik, sosyal nitelikte idiler ve bunlar, bazı tarihçilerin söyledikleri gibi, sosyalizme dayanan bir devlet sistemi kurmak üzere yapılan ilk deneme olarak kabul olunabilir. İlk zamanlar Sparta devletinin başında Agiad'lar hançandanından bir kiral vardı. Sonraları, bugün saptayamadığımız nedenler yüzünden, Evripontid'ler ailesinden ikinci bir kiral iktidar mevkiine çıkarılmış, bu suretle devletin başına, Tepeiros'ta olduğu gibi, yan yana hüküm süren ve aynı güç ve yetkiye sahip bulunan iki kiral geçirilmiştir. İlk zamanlar kırallar savaşta başkorumutan, barışta rahip ve adli âmiridiler. Daha sonraları ise bunlar, asilîk ünvanları ve haklarını korumakla beraber, sıradan devlet memuru derekesine inmişlerdir. Kıralların yanında, iki kiral da dahil olmak üzere, 30 üyeden meydana gelen ve "gerusia" adını taşıyan bir "ihtiyarlar meclisi" vardı. Altmış yaşını doldurmuş, eli silâh tutamayan, fakat tecrübe ve fikirlerinden daima faydalanabilen asil ihtiyarlardan meydana gelen bu meclis bir danışma meclisiydi. Gerek kırallar, gerek gerusia Sparta'da aile gruplarının egemen olduğu bir çağın kalıntılarıdır. Asıl hükümsüzlük hak ve yetkileri halkın bu iki makama karşı yaptığı mücadele sonunda kurulduğu anlaşılan ve "apella" adını taşıyan halk meclisinin elindeydi. Bu meclis yurttaşlık haklarına sahip atlı ya da yaya olarak savaşa katılan Sparta erlerinden ibaret bulunuyordu. Halk meclisi gerusia üyelerini ve "eforos" adını taşıyan devlet denetçilerini seçerdi. Sparta'yı meydana getiren dört açık köye M. ö. 8 inci yüzyıla doğru eski bir Aka şehri olan Amiklai beşinci köy olarak katılmıştır. Bundan sonra teşkilâtlandırılmış olduğu anlaşılan beş "oba" nun, yani beş bölgesel birliğin rahipleri olan ve yıldızların hareketini izleyen eforos'lar halkın aristokratik hükümete karşı açtığı savaşta alt sınıfların savunucusu olarak ortaya çıkmışlar, daha sonraları (M. ö. 7 nci yüzyılda) memur olarak devlet teşkilâtı içinde önemli bir yer almaya, hattâ kuraları bile denetimleri altında bulundurmağa başlamışlardır. Halk meclisi ise memur seçiminden başka savaş, barış, ittifak gibi önemli sorunlara dair kararlar alır ve kanunlar çıkartırdı. Fakat bu meclis, başka şehir

devletlerindeki halk meclislerinden farklı olarak, yalnız eforos'lar tarafından hazırlanan ve meclise sunulmadan önce gerusia'da görüşülen sorunları müzakere eder, ya da kanun tasarılarını kabul veya reddederlerdi. Fakat önemli hiçbir karar halk meclisinden geçmeden alınmazdı.

**Spartalıların
sosyal teşkilâtı**

Esas amacı ulusun savaş gücünü arttırmak olan Spartalıların sosyal teşkilâtı bunların devlet teşkilâtından çok daha dikkat çekici özellikler taşır. Tüm sosyal töre ve kurullar kişilerin kayıtsız şartsız devlete tabi olmalarını, kişisel menfaatlerini devlet uğruna feda etmelerini ve Spartalıların sınıfının her an savaşa hazır büyük bir ordu halinde bulunmasını gözetiminde bulunduruyordu. Devletin menfaati daha doğumda gözettirilir, zayıf ya da kusurlu doğan çocuklar devletin buyruğu ile ücra yerlere bırakılır ve insafli bir helot tarafından kurtarılmadığı takdirde kesin bir ölüme mahkûm edilirdi. Erkek çocuklar yedi yaşına geldikleri zaman ailelerinden alınır ve genç Spartalıların idare ettiği "sürü" adını taşıyan askerî birliklere verilir. Bu birliklerde çocuklar kendilerinden yaşça büyük arkadaşlarının nezareti altında uzun yürüyüşler ve her türlü spor yapmağa alıştırılır, bunlara aynı zamanda okuma yazma da öğretilirdi. Çocuklar kendilerinin pişirdiği gayet sade yemeği yerler, Evrotas kıyılarından topladıkları yosundan yapılmış yataklarda yatarlardı. Acıya karşı dirençlerinin artması için bunlar her yıl Sparta'da Artemis Ortiya tapınağının önündeki sunağın etrafında kırbaçla dövülürlerdi. Çocukların dayak yerken ses çıkarmamalarına dikkat edilirdi. Çocukların teşebbüs yeteneği, zekâ ve cerbezelerini arttırmak için bunlar hırsızlık yapmağa ve en çok yiyecek ve içecek çalmağa teşvik edilir, hırsızlık esnasında yakalananlar bir suç işlediklerinden ötürü değil, yakayı ele verdiklerinden ötürü dayakla cezalandırılırdı. Bu gençler büyüklerinin sözlerini dinlemeğe ve ihtiyarlara karşı saygı göstermeğe alıştıktan sonra 20 yaşına geldikleri zaman asker olarak doğrudan doğruya orduya alınırlardı. Bunlar ev ve bark sahibi olmakla beraber evlerinde oturmazlar, çok sade ve yavan olan yemeklerini beraberce yerler ve bütün zamanlarını harp talimleri ya da spor yapmakla geçirirlerdi. Gençlerle ihtiyarların sürekli olarak bir arada yaşamaları bir taraftan bize bugün hoş görünmeyen bazı alışkanlıklarla birlikte dayanışma duygularının güçlenmesine yol açmış, diğer taraftan her Spartalı'nın yurdu için herhangi bir görevi kuşkusuz yapan ve gereğinde yurdu için ölmeği en onurlu ödev sayan bir yurttaş olarak

yetişmesini sağlamıştır. Devlet her yurttaşın ve ailesinin geçimini bunlara belirli bir miktar toprak ve bu toprakları işlemek üzere birkaç helot ailesi tahsis etmek suretiyle sağlardı. Her Spartalı helot'lardan aldığı toprak ürünlerinin bir kısmını ailesine, diğer kısmını ise kulüplerin aşevlerine vermek zorunda idi. Toprak aile içinde ekser hallerde babadan oğula geçer, fakat satılamazdı. Helot'ları gereği gibi çalıştırmayanlar ve gelirinin bir kısmını devlete bırakmayanlar yurttaşlık haklarını ve topraklarını kaybederlerdi. Devletin dağıtmış olduğu topraktan başka ailenin en büyük çocuklarına miras yoluyla geçen özel topraklar ya da emlak ta vardı. Genç kızlar da güçlü olmak ve gürbüz çocuklar dünyaya getirmek için erkekler gibi idman yaparlar, her türlü zorluğa alışırlar, fakat evlendikten sonra kocalarının evine kapanarak oldukça tembel bir hayat geçirirlerdi.

Sparta'nın
siyasal tarihi

Eski Çağdan başka zamanımızda da etkiler yapmaktan geri kalmamış olan bu siyasal ve sosyal düzen sayesinde Sparta devleti mükemmel bir öğrenim ve eğitim

görmüş, sıkı bir disipline alışmış temelli bir orduya sahip olmuş (res. 60), böylece Yunanistan'ın en güçlü devleti aşamasına yükselmiştir. Bu devletin M. ö. 7 nci yüzyıla kadar gelen siyasal tarihine bir göz gezdirecek olursak onun komşularıyla olan ilişkilerinin M. ö. 8 inci yüzyıla rastladığını görürüz. Bu tarihte Spartalı'lar günden güne artan nüfuslarına yeni topraklar bulmak için komşu ülkelere saldırmağa başlamışlar, askeri alandaki üstünlükleri sayesinde birçok başarılar elde etmişlerdir. Bunlar 8 inci yüzyılın ilk yarısında Argos ve Arkadya'ya karşı harbettikten sonra Ferai dolaylarına kadar uzanan Peloponnes'in güney-doğu kıyılarını işgal etmişlerdir. Fakat Lakonya'nın batısında bulunan verimli Mesanya, arada yüksekliği 2000 m. yi aşan Taygetos dağının bulunmasına rağmen, Spartalı'ların toprak istahlarını kurcalamış, bunları 8 inci yüzyıl sonlarına doğru bu bölgenin istilâsına sürüklemiştir. Yunan tarihine "birinci Mesanya harbi" olarak geçen bu harp bu hususta en iyi kaynağımız olan 7 nci yüzyıl Sparta şairlerinden Tirtaios'un bazı şürirlerinden anlaşıldığına göre, tam 20 yıl sürmüştür. Bu uzun zaman içinde harp talihî kâh bir tarafa, kâh diğer tarafa gülmüş, fakat yirminci yılda Mesenyalı'ların son sığınacağı olan Itome kalesinin (res. 61) Sparta kralı Teopompos tarafından zaptı üzerine verimli Pamisos vâdisi Spartalı'ların eline geçmiştir. Topraklar, bir zamanlar, Lakonya'da olduğu gibi, adçekmeyle galipler arasında paylaşılmış, Akaların

yanında olukça yoğun bir Dor unsuru kapsayan Mesenya halkı helotlar gibi toprağa bağlanmış ve Tirtaios'a göre elde ettikleri ürünlerin yarısını Spartalı'lara bırakmak zorunda kalmıştır. Mesenya'nın zap-

Res. 60 — Spartalı erlerin ölü arkadaşlarını omuzları üzerinde taşıyarak savaştan dönüşünü tanımlayan bir Lakonya vazo resmi.

tından sonra Elis'le komşu olan Sparta, bu devletle dostça ilişkiler kurmuş, M. ö. 720 yılında Olimpiya'daki spor yarışmalarına resmen katılmıştır. Mesenyalı'lara ise Olimpiya galipler listelerinde M. ö. 730 yılından sonra rastlanmamaktadır. Sparta 8 inci yüzyılda pek canlı bir evrede bulunan kolonizasyon hareketine katılmış, 700 yıllarına doğru aşağı İtalya'da Taras (Taranto) kolonisini kurmuştur. Yedinci yüzyılın ilk yarısında İyonyalı bazı şairlerin Sparta'da uzun süre kaldıkları gözönünde bulundurulacak olursa bu devletin İyonya ile kültürel ilişkilerde bulunduğu anlaşılır. Sparta'da yapılan kazılar 8 inci yüzyıl sonu ve 7 nci yüzyıl başlarında Sparta'nın sanat alanında da kuvvetli bir İyon etkisi altında kalmış olduğunu açığa vurmuştur.

Peloponnes'in
başka bölgeleri

Lakonya ile Mesenya'nın kuzeyinde, Peloponnes'in tam merkezinde dağlık bir bölge olan Arkadya yer almaktadır. Attika gibi Dor göçünden pek az etkilenen bu bölgenin çobanlar ve dağ köylülerinden meydana gelen eski halkı ge-

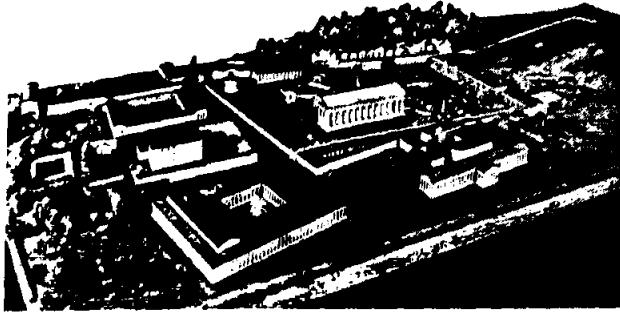
rek lehçesini, gerek eski kurul ve törelerini (meselâ Likaion'da insan kurban etme âdeti) uzun süre korumuş, fakat 5 inci yüzyıla kadar temelli bir siyasal düzen ortaya koyamamıştır.

Res. 61 — İto me dağı (geride) ve Mesene surlarının kalıntıları (ön plânda). Sağda deniz.

Dor'lar Arkadya'nın batısında bulunan Elis bölgesine girdikleri zaman yerli halkın şiddetli bir direnciyle karşılaşmışlar, bu yüzden ilk zamanlar bu bölgenin yalnız kuzey kısımlarını işgal edebilmişler, güneyde Pencios ve Alfeios ırmakları tarafından sulanan verimli vâdileri ancak sonraları çetin savaşımlardan sonra ele geçirebilmişlerdir. Meselâ Alfeios vâdisinin zaptı ancak M. ö. 588 yılına doğru Pisa'nın zapt ve tahribinden sonra mümkün olabilmektedir. Elis'in dağlık kenar bölgelerinde oturan "perioikos"lar ise istilâcılar karşısında benliklerini bir dereceye kadar koruyabilmişlerdir. Bunlar harp esnasında orduya katılmak zorunda kalmışlar, Dor'ların uzun süre açık köylerde kabile teşkilâtını korumak suretiyle yaşamalarına karşılık, 5 inci yüzyıl başlarına doğru şehirler kurmağı başarmışlardır. Elis'in dini merkezi Olimpiya idi. Alfeios ırmağı kenarında pek eski bir tapınma yeri olduğu anlaşılan bir tepenin eteğinde Dor'lar tanrıça Hera ve onun kocası Zevs için birer tapınak yapmışlar ve Zevs'in anayurdu sayılan Tesalya

Olimpos'una göre buraya "Olimpiya" adını vermişlerdir (res. 62). Aka'lar zamanında da yapıldığı anlaşılan dini nitelikte spor yarışmaları meşgul olduğumuz çağlarda Zevs onuruna tertiplenmeğe başlanmış ve "Olimpiyad'lar" adını almıştır. İlk zamanlar Pisa ile Elis bu oyunların idaresini ele geçirmek için uzun mücadelelerde bulunmuşlar, sonunda Elis Zevs'le pek eski zamanlardan beri ilgili aristokratik hükümeti sayesinde yalnız Olimpiyad'ları değil, tüm bölgeyi idaresi altına almıştır. Olimpiyad'lar M. ö. 8 inci yüzyıldan başlayarak ulusal bir bayram haline gelmiştir.

Res. 62 - Olimpiya kutsal alanının eski durumunu canlandıran maket. Ortada Zevs tapınağı; solda geride Hera tapınağı; en geride hazine binaları. Kutsal alanın dışında solda gimnasyon, misafirhane ve idare binaları.

Peloponnes'in kuzey kıyılarında, Sikyon'dan Navpaktos boğazına kadar ince uzun bir çerit halinde uzanan bölge Akhaya adını taşımaktadır. Dor'ların Peloponnes'i istila etmeleri üzerine bu kıyı bölgesine çekilmiş ve buraya kendi adlarını vermiş olan Aka'lar zamanla orta Yunanistan ve Istmos bölgesinden buraya göçen Dor'larla karışmışlar, fakat ülkelerinin küçüklüğünden stürü siyasal ve kültürel alanlarda büyük bir varlık gösterememişlerdir. Yalnız bunlar 8 inci yüzyıldan başlayarak aşağı İtalya'da sonraki çağlarda büyük bir gelişim geçirecek olan koloniler kurmuşlardır.

**Kiklad adaları
ve Girit**

Büyük bir kısmı Aka'larla meskün olan Kiklad adalarındaki olaylar hakkında pek az bilgimiz vardır. Bu adalarda tarıma elverişli pek az toprak bulunması, halkın büyük bir kısmın bağcılık ya da balıkçılıkla geçinmesine

yol açmıştır. Bundan ötürü bu adalarda siyasal ve sosyal hayatta büyük bir canlılık göstermesine imkân yoktur. Yalnız içinde mermer ocakları bulunan Paros ve Naksos veya değerli madenlere sahip bulunan Sifnos ekonomi ve ticaretle oldukça büyük bir rol oynamışlardır. Bu adaların dönünyasının en eski din merkezlerinden Delos'un etrafında kurdukları amfiktiyoni'den yukarıda (s. 105) bahsetmiştik.

Dor'ların istilâsına uğrayan diğer Ege adaları hakkında da fazla bir şey bilmiyoruz. Yalnız Girit bir istisna teşkil eder. Dor'lar büyük kabileler halinde bu adaya geçerek toprakları adçekmeyle belirli kişiler arasında değil, fakat aile grupları arasında bölünmüşler (klaros'lar), yerli halkı Sparta'da olduğu gibi toprağa bağlayarak "helot" yapmışlardır. Bu adada ayrıca Dor topluluğunun mah sayılan, hiçbir suretle bölünemeyen ve helot'lar tarafından sürülüp ekilen topraklar da vardı. Dor'ları adanın en çok orta bölgelerinde, eski halk ya da "Eteokret"leri daha ziyade adanın doğusundaki şehirlerde buluyoruz. Perioikos'lara ise Girit'te rastlanmamaktadır.

Dor'ların Girit'teki devlet teşkilâtı ve yaşayış tarzlarına dair M. ö. 5 inci yüzyıla ait olmakla beraber daha eski dönemlerin yankılarını kapsayan Gortin kanunu bir fikir verir. Yunan filozofu Aristonun bahsettiği kırallara dair bilgimiz yoktur. Gortin kanunu belirli büyük aileler ya da sülâlelerin (genos'lar) tüm gücü ellerinde bulundurduklarını açığa vurmaktadır. Nitekim file'ler içinde belirli zamanlarda değişen ve "kosmos" adını taşıyan bir kurul seçilmekte, bu kuruldan sonra eski kosmos üyelerinden ibaret bir danışma meclisi gelmekte, bu iki kurulun yanında halk meclisleri hemen hemen hiçbir rol oynamamaktadır. Kosmos harp ve barışa karar vermek, adalet işlerine bakmak, eski gelenek ve töreleri korumakla görevliydi.

Girit Dor'larının yaşayış tarzı Spartalı'larınkı ile dikkate değer benzerlikler göstermekte, hattâ bazı noktalarda daha sert ve daha ilkel bir karakter taşımaktadır. Girit'te de, Sparta'da olduğu gibi, erkek çocuklar, gençler ve orta yaşta erkekler belirli teşkilât, ödevleri ve hakları olan birleşik kitleler halinde yaşamakta, bu yüzden erkekler arasında bazan pek aşırı bir nitelik aldığı anlaşılan ilişkiler meydana gelmektedir. Fakat bu ilişkiler sonraları hükümet tarafından bir düzene sokulmuş, hattâ gençlerin eğitiminde rol oynamıştır. Böyle kitleler halinde yaşayışta aile hayatına hemen hemen hiçbir yer kalmamaktadır. Evlendikten sonra da ailesi yanında kalan kadın ço-

cuk doğurmak, bunları yetiştirmek ve bir süre sonra topluma bırakmak-
la görevli bir araçtan başka bir şey değildir.

Dor istilâsına rağmen, en çok sanat eserlerinin gösterdiği gibi, adanın kültür gelişiminde bir kesilme göze çarpmamakta, meselâ geç Aka üslubundaki keramiklerin yavaş yavaş geometrik üslûptaki motiflerle bezendiği görülmektedir. Fakat eski Girit dininin etkisi daha derin ve daha sürekli olmuştur. Meselâ Girit'in büyük tabiat tanrıçasına bu dönemde Rea şeklinde rasthyor, bu tanrıçanın yanında erkek tanrısı "Zeus Megistos Kuros" olarak buluyoruz.

Anadolu kıyıları Kos (Istanköy), Rodos ve bu adaların karşısına rastlayan Anadolu topraklarında da Dor'lar için karakteristik olan üç kabile teşkilâtı ve bu kabileler içinde aile ve aile gruplarına dayanan birtakım sosyal hayat prensipleri buluyoruz. "Gerusia"lar yani danışma meclislerine de bütün bu ülkelerde rastlanmaktadır. Dor'lar kendi yurtlarından oldukça uzakta bulunan ve doğu etkilerine açık olan bu bölgelerde birleşik kitleler halinde yaşamağa, eski kurul ve törelerine sımsıkı bağlı kalmağa çalışmakla beraber, birçok yerlerde bunu başaramamışlar, yerlilerle karışmak suretiyle benliklerini yavaş yavaş kaybetmişlerdir.

Anadolu'nun batı ve güney-batı kıyılarında İyonya ve Aiolya adını taşıyan bölgelerdeki Aka'ların yaşayışına yukarda (s. 99-100) değinmiş, ilk şehir devletlerinin burada kurulduğunu, bu devletlerin başına ilk önce kralların, sonraları aristokratların geçmiş olduğunu söylemiştik. Burada üzerinde durulacak önemli bir nokta İyon'ların yerli halkı tüm olarak toprağa bağlayamamaları, bunlardan bir kısmının siyasal haklarını tanımalarıdır. Bu suretle Aiol'lerden ziyade İyon'ların arasında bazı Anadolu kavimleri nüfuz etmiş, bunlarla birlikte Anadolu kurul, töre ve dinlerine ait birçok özellikler Yunan dünyasına girmek yolunu bulmuştur. Bunlara bir örnek olarak sonraki çağlarda Yunanlı'lar arasında büyük bir ün kazanmış olan Efesos'taki Artemis kültürünü gösterebiliriz.

İncelediğimiz dönemde gerek Aiolya, gerek İyonya'nın gerisinde büyük bir devletin bulunmayışı, orta Anadolu'da kurulan Frigya ve ondan sonra merkezi Sardes (Sart) olmak üzere teşekkül eden Lidya krallıklarının daha henüz Ege kıyılarına inmeği tasarlayan emperyalist bir siyaset izlememeleri Anadolu'daki İyon şehirlerinin huzur içinde yaşamalarını ve yukarda anahatlarını çizdiğimiz sosyal ve siyasal ge-

lişimi geçirmelerini mümkün kılmıştır. Fakat bu gelişme rağmen bu bölgedeki şehirler arasında Yunanistan'a kıyasla çok daha az bir dayanışma vücut bulmuş, burada da amfiktiyoni'ler kurulmakla beraber sürekli siyasal birlikler meydana gelememiştir. Birleşmekten ise yabancı bir devletin egemenliği altına girmeği tercihe kadar varan yalnızca siyaseti bu ülkenin gerisinde Lidya ya da Pers kralıkları gibi büyük devletler kurulunca fena sonuçlar göstermekte gecikmemiş, bu şehirlerin siyasal bağımsızlıklarının ortadan kalkmasına mal olmuştur.

YUNAN ORTA ÇAĞININ EKONOMİK VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ

Tarım ve hayvancılık

Yunan Orta Çağında tarım ve hayvancılık önemli rol oynamaktadır. Tarım en çok ovalar ve vâdilerde yapılmakta, tarlalar gübrelenmekte ve toprağın verimliliğini korumak için bir yıllık aralıklarla ekim yapılmaktadır. En çok buğday, kızılcıca buğday ve arpa ekilmektedir. Yemeklerde buğday ekmeğinin yanında tatlı şarap ta bulundurulmaktadır. Homeros destanlarında üzüm bağlarından, meyve ve sebze bahçelerinden bahs olunmaktadır. Destanların geç yerlerinden zeytinliklerin Ege'nin büyük bir kısmına yayılmış ve zeytin yağının gerek yemeklerde, gerek ışıklanmada önemli bir yer almış olduğu anlaşılmaktadır.

Hayvancılığa da önem verilmektedir. Aristokratların serveti keçi, koyun ve domuzlardan meydana gelen büyük hayvan sürülerine dayanmakta, köylülerin büyük kısmı da hayvancılıkla geçinmektedir. Meselâ Elis gibi düzlük bölgelerde boğa ve sığırlar yetiştirilmekte, bu hayvan çift sürmede ya da din törenlerinde kurbanlık olarak kullanılmaktadır. Argos, Tesalya ve Anadolu'nun mer'ası bol bazı yerlerinde at yetiştirilmekte, bu hayvan savaşta ve sporda büyük rol oynamaktadır.

Ekonomi

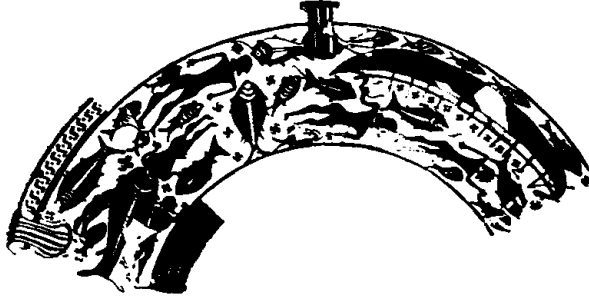
Yunan Orta Çağında ekonomi oldukça ilkel durumdadır. Ticaret hemen hemen ortadan kalkmıştır. Her ev mümkün olduğu kadar kendi kendine yetmeğe, dışardan kabil olduğu kadar az eşya almağa çalışmaktadır. Her aile yalnız kendi ihtiyacı olan besin maddelerini sağlamak için değil, kendi gereçleriyle elbise, ayakkabı, ev eşyası ve tarım araçları yapmağa çalışmaktadır. Ailede her kişi iş görmektedir. Erkekler tarlaları sürmekte, ağaç dikmekte, ekinleri biçip toplamakta, un öğütmeğe, evcil hayvanlara bakmakta, koyun

ve keşleri sağlamakta, yağ ve peynir yapmaktadırlar. Kadınlara ise evde yün dokumakta, kumaş dokumakta, elbise hazırlamakta, çamaşır yıkamakta ve yemek pişirmektelerdir. Meselâ Odiseia'da Odisevs orak biçmekte, buğday öğütmekte, ya da gemi ve karyola yapabilecek kadar marangozlukta ustahgını göstermekte, kraliçe Penelopeia sarayında hizmetleriyle birlikte kumaş dokumakta, kral kızı Nausikaa ise hizmetleriyle birlikte çamaşır yıkamaktadır. Aile kişilerinden başka evde ücretli hizmetçiler ve köleler de çalışmaktadırlar. Bu sonuncular ne ağır işleri görmekle beraber aile içinde belirli bir mevkiye sahip bulunmakta, meselâ ailede yapılan din törenlerine katılmaktadırlar.

Sosyal ve ekonomik bakımdan bir birlik vücade getiren ailelerin dışında gündün güne gelişen kültür hayatı bir iş bölümü yapılmasını gerekli kılmış, imalatın çeşitli alanlarında başgösteren ve zamanla karşık bir şekil alan teknik usuller ücret karşılığında çalışan usta işçilere ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu işçiler ya da zanaatçılar arasında bakır ve demir işçileri, çömlekçiler, dülgere ve marangozlar gösterilebilir. Bunlardan başka haberciler, rahipler, Asklepios kültüyle ilgili tabipler, rüyaları ve kuşların uçuşlarını açıklayan ve gaipten haber veren kahinler ve fakelara, ziyafetlere ve türlü şenliklere katılan şarkıcılar ve hokkabazlar da bu zanaatçı sınıfına girmekte, halkça sevimlikte ve desteklenmektedirler. Bununla beraber bunlar mal ve mülk sahibi zenginler ve aristokratlarla hiçbir alanda boy ölçüşmemekte, bunlardan daha aşağı bir düzeyde kalmaktadırlar.

Ulaşım ve ticaret Zamanla ulaşımın ilerlemesi sonunda çeşitli bölgeler arasındaki ilişkilerin arttığı ve bu yüzden ticaretin geliştiği görülüyor. Ege adaları ve batı Anadolu'nun girintili çıkıntılı kıyıları deniz ulaşımının pek erken ilerlemeler kaydetmesine yol açmıştır. İyi korunmuş bir limana ya da gemilerin karaya çekilebilmesi için kumsal kıyalara sahip bulunan yerler pek erken ticaret merkezleri haline gelmiştir. Değişik yönlerden bazan çok sert esen rüzgârlarından ötürü Ege denizinde yelkenli gemiler değil, fakat bunlardan daha büyük bir hareket ve manevra yeteneği gösteren kürekli gemiler geçerli olmuştur (rez. 63-64). Fakat ilk zamanlar Yunanlılar bu gemilerle uzaklara gitmekten çekinmişler, öteden beri bilinen büyük ticaret yolları üzerinde yer alan Girit, Rodos ve daha sonraları Kıbrıs'ı üs olarak kullanmışlardır. İşte bu nedenden ötürü bu adalardan başka Yunanistan'ın doğu kıyıları ve onların önünde yer alan Evboia adası, Peloponnes'te Argolis

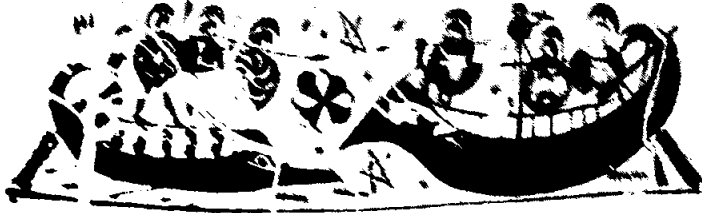
ve belki de Lakonya, Anadolu'nun batı kıyılarında en çok büyük ırmak vadilerinin sonunda yer alan şehirler önemli ticaret merkezleri olmuşlardır. Fakat destanların bazı yerlerinden anlaşıldığına göre M. ö. 9 uncu yüzyıldan başlayarak deniz ulaşımı bu şurları aşmış, Yunan gemicileri bir taraftan Marmara'dan geçip Karadeniz'e açılmaya, diğer taraftan Rodos ve Kıbrıs üzerinden Suriye ve Fenike kıyılarına uzanmaya başlamışlardır. M. ö. 8 inci yüzyılın ortasından sonra ise Yunanlılar

Res. 63 — Üstte: kürekli bir gemi resmini kapsayan geometrik Atina vazosu. Solda bir kadın (Ariadne?) bir erkek (Theseus?) tarafından kaçırılıyor. Altta: geometrik bir Atina vazosu üzerinde batan gemi tasviri; denize dökülenlere bahkılar hücum ediyor.

yalnız doğu Akdeniz bölgelerine değil, o samana kadar kendileri için efsanevi nitelikte kalmış olan batı ülkelerine korsan ya da tüccar olarak girmeye başlamışlar, bu ülkelerde Fenikeli tüccarlarla rekabete girmişlerdir. Fakat Fenikeli'ler gerek denizcilikte, gerek deniz aşırı ticaret işlerinde uzun zaman teknik üstünlüklerini koruyabilmişler ve destanlardan anlaşıldığına göre Yunan piyasalarına o çağda çok beğenilen renkli kumaşlar, madeni eşya ve türlü sanayi mallarını sürmeğe devam etmişlerdir. Zamanla Yunanlılar Fenikeli'ler ya da kendilerinin Suriye limanlarından (meselâ El-Mina) getirdikleri doğu mallarını tak-

nde başlamaktır. Yunan'ın ilk temellerini atımlar, gerek doğu mallarını zengin bunları örnek alarak yaptıkları kendi eserlerini iç bölgelerdeki satmak suretiyle çok para kazanmışlardır. M. ö. 8 inci yüzyıldan itibaren doğru Yunan kolonileri ve ticareti karşısında Fenike kolonileri ve ticareti her yerde gerilemiş, ekonomik üstünlük yavaş yavaş Yunanlılara geçmeye başlamıştır.

Res. 65. Bir kareli geminin (solda) bir velkenli gemiye (sağda) yaklaşmasını gösteren bir vazo resmi (Argos?)

Çağlar ve bunları izleyen siyasal ve sosyal düzensizlikler yüzünden gerilemiş olan ticaretin yavaş yavaş canlandığı görülüyor. Yunan Orta Çağın ilk yüzyıllarında toprak ürünlerinin değiş tokuşu üzerine kurulu bir sistem kullanılmakta, bu sistemde meselâ belirli bir miktar buğdaya karşılık belirli sayıda yumurta, ya da çanak çömlek alınmakta, 8 inci yüzyıla doğru ise değer ölçüsü kavramı ortaya çıkmakta ve ölçü olarak ilk zamanlar sığır kullanılmaktadır. Meselâ İlyada'da Glavkos'un mihli gümbüzün değeri 100 sığır, Diomedes'inki 9 sığır tahmin olunmaktadır. Savaşları kolayca taşınabilir ve malların değerini daha iyi gösterebilir bir ölçüye ihtiyaç duyulmuş, böyle bir ölçü belirli ağırlık ve şekil-de, ekseriya çubuk şeklinde) çeşitli, cins maden külçelerinde bulunmuştur. İlk zamanlar, İtalya'da obaka gibi Yunanistan'da da geniş ölçüde bakır çubuklar, hattâ bakır çaya kullanılmıştır. Meselâ Gortin kanununda cema miktarları belirli sayıda bakır kenger veya üç ayaklı kazan şeklinde gösterilmektedir. Peloponnes'te Akas'ların bir miktar demir çubuğa karşılık sığır derisi ya da şarap satım aldıklarını bildiren İlyada'nın bazı geç verilerinin açığı bulunduğu gibi demir çubuklar değer ölçüsü olarak kullanılmıştır. Fakat ticaretin genişlemesi ve gelişmesi üzerine maden külçeleri malların değerini karşılamaya yetmemiş, doğu devletlerinde, en çok Mezopotamya'da ötedenberi kullanılan gümüş ve altın külçeleri Yunanistan'da da ölçü olarak geçmeye başlamıştır. Bu olayı yine İlyada'

nın çeşitli yerlerinde saptamak mümkün oluyor. Değerli madenlerin kullanılmasıyla birlikte 7 nci yüzyıldan başlayarak Mezopotamya ağırlık sistemi de Yunan ülkelerine girmeye başlamış, bu ekonomik gelişimin son evresi aşağıda inceleyeceğimiz sikkenin icadı olmuştur.

Yun

Ulaşım ve ticaretin ilerlemesi, Yunanlıların doğular, en çok Fenike'li'lerle sıkı ticaret ilişkilerinde bulunmaları Yunan kültürünün gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim her kültür ilerlemesinde başlıca etken olan yabancı Yunanlılar 8 inci yüzyıldan başlıca doğru Fenikeli'lerden öğrenmişlerdir. Bir taraftan eski İyon yazısının "foinikeia" adını taşıdığına bildiren tarihçi Herodotos (V, 58) ve Teos'ta bulunan bir yazıt, diğer taraftan eski Yunan harflerinin şekil ve adları bu gerçeğe açığı vermektedir. Meselâ Fenikeli'lerin "alef" harfi Yunanlılarda "alfa", "bet" harfi "beta", "gimmel" harfi "gama" adını almıştır. Eski doğu devletlerinin karşık yazı sistemleri karşısında M. ö. 14 üncü yüzyıla ve belki daha eski bir zamana dayanan Fenike yazısının özelliği sadece 22 tane sadasız işaretten ibaret tam anlamıyla bir harf yazısı oluşudur. Yalnız Yunanlılar kendi söyleyişlerine uymayan bazı sadasız harfleri kendi dilleri için gerekli olan sadalı harf şekline sokmuşlar, bu suretle her sözcüğü tam olarak yazmak imkânını bulmuşlardır. Meselâ Fenike alfabesindeki alef "a", he "e", ye "i", ayın "o" yahut "u", vav ise "y" olarak kullanılmıştır. Bu sadalı harflerin Yunan alfabesinin Fenike alfabesinden alındığı yerde dahi bir kişi tarafından meydana getirilmiş ve son şeklini daha orada almış olduğu anlaşılıyor; çünkü bunları aynı şekilde tüm Yunan alfabelerinde bulmak mümkündür. Buna karşılık çeşitli Yunan alfabeleri "s" sadası için Fenike alfabesinin kâh "dhaym", kâh "sameh", kâh "sade" ve kâh "şın" işaretini kullanmışlardır. Bundan başka "th", "ph", "kh" ve "khs" gibi çift konsonlar ya da konson grupları için çeşitli yerlerde çeşitli işaretlere başvurulmuş, bu alanda yapılan son araştırmaların muhtemel kıldığı gibi Fenike alfabesinden başka Anadolu'da kullanılan yazı sistemlerinin de etkisi olmuştur. Çeşitli Yunan alfabeleri arasındaki ayrıntılar (bk. res. 65) ve bunların menşei gibi enteresan, fakat çözümlenmesi güç sorunların ayrıntılarına girişmeksizin 8 inci yüzyıldan ortalarına doğru koloni şehirlerinde anaşehir alfabelerinin kullanılmaya başlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu yerli alfabeler arasında İyon alfabesi en çok geçerli olmuş ve Atina tarafından M. ö. 403 te resmen kabul edildikten sonra daha geniş bir alana yayılmıştır. Yunan yazısı bir süre

sonra Yunan ülkelerinin sınırlarını aşmış, Anadolu'da Lidya, Karya ve Likya, İtalya'da ise lâtın yazılarının meydana gelmesinde başlıca rolü oynamıştır.

Fenike		Arkaik (Ura. Melos)		Doğu alfabeleri				Batı alfabeleri				Klasik alfabe.	
İsarel	Sadeşi	İsarel	Sadeşi	Alina (Etna)	Milet	Korint	Sadeşi	Bariya	Lakonya	Arkaosya	Sadeşi	İsaret	Sadeşi
α	·	ΑΔ	α	ΔΔ	ΔΔ	ΔΔ	α	ΑΑ	ΔΔ	ΔΔ	α	Α	α
β	ι	ΚΚ	β	ΒΒ		ΙΙ	β	ΒΒ	Β		β	Β	β
γ	ρ	ΓΓ	γ	ΛΛ	Γ	Κ	γ	ΛΓ	Λ	ΚΚ	γ	Γ	γ
δ	δ	Δ	δ	ΔΔ	Δ	ΔΔ	δ	ΔΔΔ	ΔΔ	ΔΔΔ	δ	Δ	δ
ε	ε	ΕΕ	ε	ΕΕ	ΕΕ	ΕΕ	ε	ΕΕΕ	ΕΕ	ΕΕ		Ε	ε
ϋ	υ					ΡΡ	υ	ΡΡ	Ρ	Ρ		Ρ	
ι	ι	Ϝ	ι	Ι	Ι	Ι	ι	Ι			ι	Ζ	ι, δ
θ	θ	Θ	θ, ι	Β	Θ	Θ	θ(ι)	Θ	Θ	Θ		Π	θ
ϑ	ϑ	⊕	ϑ	⊕	⊕	⊕	ϑ	⊕	⊕	⊕	ϑ	⊕	ϑ
ζ	ζ	ΖΖ	ι	Ι	Ι	ΣΕ	ι	Ι	Ι	Ι	ι	Ι	ι
κ	κ	ΚΚ	κ	Κ	Κ	Κ	κ	Κ	Κ	Κ	κ	Κ	κ
λ	λ	ΛΛ	ι	Λ	Λ	Λ	ι	Λ	Λ	Λ	ι	Λ	ι
μ	μ	ΜΜ	μ	Μ	Μ	Μ	μ	ΜΜ	Μ	Μ	μ	Μ	μ
ν	ν	ΝΝ	ν	Ν	Ν	Ν	ν	ΝΝ	Ν	Ν	ν	Ν	ν
ξ	ξ				ΞΞ	Ξ	ξ	+	Χ	+	ξ	Ξ	ξ
ο	ο	ΟΟ	ο	Ο	Ο	Ο	ο	Ο	Ο	Ο	ο	Ο	ο
π	π	ΠΠ	π	Π	Π	Π	π	ΠΠ	ΠΠ	ΠΠ	π	Π	π
ρ	ρ	Ρ	ρ			Ρ	ρ						
φ	φ	ΦΦ	φ	Φ	(Φ)	Φ	φ			Φ	φ		
χ	χ	ΧΧ	χ	Χ	Χ	Χ	χ	ΧΧ	ΧΧ	ΧΧ	χ	Χ	χ
ω	ω		ω	Ω	Ω		ω	ΩΩ	ΩΩ	ΩΩ	ω	Ω	ω
τ	τ	ΤΤ	τ	Τ	Τ	Τ	τ	ΤΤ	ΤΤ	ΤΤ	τ	Τ	τ
υ	υ	ΥΥ	υ	Υ	Υ	Υ	υ	ΥΥ	ΥΥ	ΥΥ	υ	Υ	υ
		↓	κ	⊕	⊕	⊕	κ	⊕	⊕		κ	⊕	κ
				Χ	Χ	Χ	κ	ΥΥ	ΥΥ	Υ	κ	Χ	κ
				Υ	Υ	Υ	υ			Χ	υ	Υ	υ
		⊕	ο		Ω		ο					Ω	ο

Res. — 65 Fenike ve çeşitli Yunan alfabelerini kıyaslamak olarak gösteren cetvel.

Yunanlıların Fenike-
li'lerle olan ilişkileri so-
nunda meydana geldiğini
gördüğümüz yazının ilk
zamanlar yalnız ticaret
alış verişlerinde kullanı-
ldığı anlaşılıyor. Şu halde
bu yazıyı ilk kez Yuna-
nistan'a getirenler tüccar-
lar olmuştur. Aristokrat-
lar ise uzun süre yazı
sanatına yabancı kalmış-
lardır. Fakat 8 inci yüz-
yıldan başlayarak yazının
Yunanistan'da ve en çok
Attika'da, geometrik va-
zolar ve vazo kırıkları
üzerindeki yazıtların açığa
vurduğu gibi (bk. res. 66),
devlet ve günlük hayat
işlerinde, memur listele-
rinde, aile şecerelerinde ve
en son resmî belgelerde,
halk meclisi kararlarında,
antlaşmalarda v. s. kul-
lanıldığı görülüyor. Fakat
İyonya'da bütün bu hu-
suslar için yazının daha
önce, 9 uncu yüzyılda
kullanılmış olması ihtimal
dışı değildir.

Res. 66 — Omuzunda siyah zemin üzerine çizilmiş
bir yazıt kapsayan bir Attika geometrik vazosa
(M. ö. 8 inci yüzyıl ortaları).

Destanlar

Edebî metinler için yazı daha sonraları kullanılmıştır.
Nitekim Yunan Orta Çağı edebiyatında büyük yer
alan destanlar yazı sanatından büsbütün ayrı olarak meydana gelmiş,
ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa geçmek suretiyle varlıklarını korumuş
ve ancak M. ö. 700 yılına doğru yazıyla saptanmıştır. Yunan yiğitlik
masal ve destan temellerinin Aka'lar zamanına kadar çıktığı şüphesiz-

dir. Bu mitos ve destanların Yunanistan'da merkezlendiği yerlerin Aka'lar zamanındaki büyük kültür bölgeleri olduğu görüldüğünde bulundurulacak olursa bunların Aka'lar zamanında da var olduğu ve müzikle birlikte saraylarda okunduğu kabullenebilir. Fakat Homeros adında bir şaire maledilen büyük destanlar Anadolu'nun batı kıyılarında meydana gelmiştir. Bunların bazı Aiol lehçe elemanlarıyla karışmış Iyona lehçesinde yazılmış olmaları gerek Ilyada, gerek Odissia'nın Iyonya ile Aiolya'nın birleştiği sınır bölgesinde, yani aşağı yukarı İzmir dolaylarında vücut bulduğuna işaret eder.

Yunanlı'larda "epos" olarak gösterilen bu yiğitlik destanlarının ne suretle meydana geldiği sorunu Eski Çağdan bugüne kadar tarih ve edebiyat araştırmalarını sürekli olarak meşgul etmiştir. Bu soruna dair yazılan eserleri, ileri sürülen teorileri bu kitapta birer birer gözden geçirmek imkânsızdır. Yalnız destanların elimizdeki şeklinin yüzyıllarca süren bir gelişimin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu destanlar Yunan Orta Çağının ilk zamanlarında kiral ya da aristokrat saraylarında "aoidos" adını taşıyan şarkıcılar tarafından "forminks" ya da "kitara" denilen dört telli bir çeşit rebabın eşliğiyle belirli bir makamda okunurdu. Sonraları M. ö. 8 inci yüzyıldan başlayarak şarkıcıların yerine ellerinde bir değnek tuttıkları halde bu şiirleri artık saraylarda değil, fakat siyasal devrimlere uygun olarak din törenlerinde veya halk toplantılarında belirli bir vezinde taktir eden "rapsod"lar geçmişlerdir. Bu vezin zamanla gelişerek birbirini izleyen ince ve kalın hecelerden ve nefes almak için gerekli kesilmelerden ibaret "heksametron" şeklini almıştır. Her rapsod gelenek haline gelen belirli bir çerçevenin dışına çıkmaksızın hafızası ve bilgisi oranında bu şiirlerde değişiklikler ve katkılar yapmış, bu durum 7 nci ve hattâ 6 nci yüzyıl içerlerine kadar sürmüştür.

Ilyada ve Odissia Aiolya ile Iyonya arasındaki sınır bölgesinde okunan çeşitli destanlar arasında son araştırmalara göre bazı kısımları M. ö. 9 uncu yüzyıla kadar çıkmakla beraber esas itibarıyla 8 inci yüzyılın son yarısına ait olan Ilyada ve bu destandan biraz daha geç olduğu anlaşılan Odissia önemli bir yer almaktadır. Ilyada üç ana mitos'un birleştirilmesi sonunda meydana gelmiştir. Birini mitos Truva harbine ait olup yukarıda gördüğümüz gibi (s. 82) tarihî öz olarak Peloponnes Aka'larının Truva'ya karşı yapmış oldukları başarılı bir seferi anlatmaktadır. Çeşitli veraiyoları bulunan ikinci mitos Sparta yöre-

ahde Terapne'de kendisine tapılan tanrıça Helena mitos'u olup bu tanrıçanın bir haydut tarafından kaçırlmasından ve iki erkek kardeş tarafından kurtarılmasından bahsetmektedir. Destanlardaki versiyona göre Helena'yı kaçıran Aleksandros, kurtaranlar ise Sparta'da tanrı sayılan Agamemnon ve kardeşi Menelaos'tur. Bu Sparta mitos'u, bir Mikenai kralının Truva'ya karşı yaptığı seferle birleştirilmiş, Menelaos Helena'nın kocası, Aleksandros'un yerini alan Truva kralı Priamos'un oğlu Paris Helena'nın kaçırıcısı, Mikenai kralı çekline sokulan Agamemnon ise kadının kurtarıcısı olarak gösterilmiştir. Bu iki mitos'a üçüncü bir mitos, yani Ahillevs mitos'u katılmıştır. Pelevs ile deniz tanrıçası Tetis'in oğlu olan Ahillevs Tenalya'nın genç kahramanıdır ve birtakım parlak yığıtlık olayları yarattıktan sonra genç yaşta ölmüştür. Bu mitos'u Anadolu'ya herhalde Tenalyalı göçmenler getirmişler ve onu yukarıda anlattığımız iki mitos'la birleştirmek suretiyle destanın genişlemesini sağlamışlardır.

Bu üç ana mitos'tan başka birtakım İyonya, Likya, Girit, Rodos ve hattâ son zamanlardaki araştırmaların gösterdiği gibi Hitit'ler ve Hurri'ler zamanına dayanan bazı Anadolu ve helki de Mezopotamya destan elemanları katılmıştır. İşte bu çeşitli kavim ve çağlara ait malzemenin, kapsadığı tüm ayrılıklar ve gelişmelere rağmen, elimizdeki birbriçek ve ahenkli şekle sokulmasında hiç şüphesiz dâhi bir quirin eli olmuştur. Bu quir "Ahillevs'in öfkesi"ni anlatan quiri destanın ortasına koymak ve diğer quirleri ona göre plânlamakla Hyada'ya edebi şeklini vermiştir.

Hyada gibi zaman ve mekân bakımından birbirin-

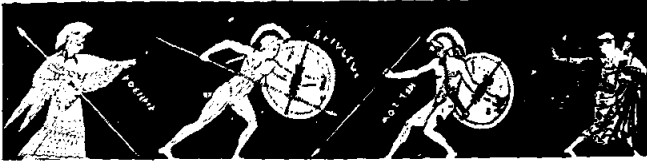
Res. 67 Homeros'un hayali portresi.

den çok farklı birtakım şiirlerden meydana gelen ve Arkadya'da merkezlendiği anlaşılan Odissevs efsanesini esas konu olarak ele alan Odisseia'da yine büyük bir şair Odissevs'in 10 yıllık serüvenini monoton bir tarzda anlatmayıp destanı serüvenin sonuna yaklaştığı bir yerden başlatmış, bundan önceki olayları bizzat Odissevs'e anlattırmak suretiyle okuyucuyu alıp sürükleyen bir öykü şekli elde etmiştir.

Res. 68 — Ahillevs'in bir Attika vazosu üzerindeki resmi. Ressam gerçekte M. ö. 5 inci yüzyılın son yarısına ait bir savaşçıyı tanımlamıştır.

İlyada ve Odisseia Homeros adını taşıyan bir şaire maledilmektedir (res. 67). Destanların ahenkli bir bütün haline getirildiği M. ö. 650 yıllarına doğru ilk kez Yunan edebiyatında adı geçen Homeros Melas nehriyle Kreteis adında bir Nimfe'nin oğlu olarak gösterilmekte ve bir kasabadan diğerine giden fakir ve kör bir şarkıcı tipini temsil etmektedir. Homeros'un tarihi bir kişi olup olmadığını saptayamıyoruz. Homeros belki bu destanları uzun süre takrir etmiş bir rapsod sülâlesinin soyadıydı; helki de çeşitli destan parçalarının bir bütün halinde toplamakta en ileri giden şairlerden birisiydi.

Res. 69 — İlyada'dan bir sahne: Ahillevs'in Hektor'la savaşıyor.

Gerek İlyada'nun, gerek Odisseia'nın bazı tarihi gerçekler kapsadığı, Aka'lar çağından başka Yunan Orta Çağı için de paha biçilmez bir hazine olduğu kuşkusuzdur. Şairler Aka'lar çağından bahsederlerken, bu çağa dair açık fikirleri olmadığından, kendi zamanlarının durum ve hayat koşullarını onlara maletmişlerdir. Bu bakımdan destanlar, en çok Odisseia Yunan Orta Çağının siyasal, sosyal ve ekonomik durumu için de başlıca kaynağımızdır.

Homeros destanlarının Yunanlı'lar üzerindeki etkisi pek büyük olmuş, bu destanların kahramanları ve çeşitli sahneleri Yunan sanatçıları için bitmez tükenmez bir hazine teşkil etmiştir (meselâ bk. res. 51, 68 - 71). Destanların kültürel etkileri, M. ö. 5 inci yüzyıldan başlayarak ders kitabı olarak okullarda okutulması üzerine, bir kat daha artmıştır. Hellenizm ve Roma çağlarında, Mısır'da bulunan papirüslerin gösterdiği gibi, halk arasında başka hiçbir eser bu iki destan kadar yayılmamıştı. Diğer taraftan pek çeşitli yer ve toplumlara ait tarihi ve mitolojik olayları bir araya toplamakla Homeros siyasal bakımdan birçok küçük devletlere parçalanmış olan Yunan dünyasının kültür bakımından bir birlik meydana getirmesine büyük yardımda bulunmuştur.

Din

Homeros destanlarının Yunan düşünce hayatı üzerindeki etkilerini en çok din alanında saptamak mümkün oluyor.

Herodotos (II, 53) Homeros ile Hesiodos'un Yunanlı'lar için bir "teogonia" yani bir "tanrılar sistemi" yaratmış, tanrılara ad ve lakablarını vermiş, bunların görev ve nüfuz alanlarını sınırlamış olduklarını yazar. Bu sâzler belirli bir gerçeği açığa vurmakla beraber, pek te doğru olmasa gerektir. Çünkü destanlarda adları geçen tanrıların bir kısmı Yunan Orta Çağı şairleri tarafından icad edilmiş olmayıp Anadolu da dahil olmak üzere Ege bölgesinde âteden beri kendilerine tapılan ve antropomorf

Res. 70 — İlyâ'dan başka bir sahne: Ahillevs arkadaşı Patroklos'un yarasını sarıyor.

şekiller almış olan tanrılardır. Bazı tanrılar ise Dor'lar tarafından Yunanistan'a getirilmişlerdir. Fakat destanlarda bu tanrılar, yarı tanrılar ve yiğitler insanların hayatına karıştıklarından, bunların mücadelelerine katıldıklarından, büyük bir hırsla şu ya da bu tarafı tuttıklarından

ötürü o zamana kadar olduğundan daha fazla insanlaşmışlar, ancak ölümsüz olmaları, "ambrosia" ve "nektar"la geçinmeleri bakımından insanlardan ayırd edilmişlerdir. Bu suretle insanlar dünyasının karşısına bir de tanrılar dünyasını oturtan şairler tanrılara kesin şekiller vermişler, bunları o çağın aristokratik sosyetesini örnek olarak teşkilatlandırmışlardır. Nasıl ki, aristokrat aileler kralın etrafında toplanmaktadır, tanrılar da baştanrı Zevs'in çevresinde yer almaktadırlar. Aynı zamanda bu çeşitli tanrıların nüfuz ve faaliyetleri belirli alanlara inhisar ettirilmiştir. Tanrıların yurdu Yunanistan'ın en yüksek dağı olan Olimpos'tur. İşte bu suretle şairler tarafından başlı başına varlıklar haline getirilen tanrılar ilk önce aristokrat çevrelerinde rol oynamaya başlamış, sonraları aşağı sınıflar tarafından da kabullenmekle tüm Yunan dünyasının tanrıları haline gelmişlerdir. Şu halde destanların Yunanlılar için bir çeşit İncil olduğu söylenebilir.

Res. 71 — Odisseia'dan bir sahne: Odissevs karısının yavukularını öldürüyor.

Olimpos tanrılar ailesinin (res. 72) başında, destanlarda "tanrıların ve insanların babası" olarak gösterilen gök tanrısı Zevs bulunmaktadır. Gök tanrıları, tabiat tanrılarının aksine olarak, genellikle toprakla fazla ilgisi olmayan, ölümü hor gören göçebe kavimlere ait olduklarından Zevs'in Dor'lar tarafından Yunanistan'a getirilmiş olduğu büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir. Bir gök tanrısı olan Zevs bulutlara, yağmura ve yıldırımlara egemendir. Zevs'in karısı olarak yine bir gök tanrıçası olan Dia ya da Dione gösterilmektedir. Fakat bu tanrıça Zevs'in yanında önemli bir yer alamamış, zamanla yerini başka tanrıçalara kaptırmıştır. Bunlar arasında Argolis'te büyük tabiat tanrıçasıyla bir olduğu anlaşılan ay tanrıçası Hera gösterilebilir. Hera aynı zamanda kadınların koruyucusu olup bunlara evlenme ve doğum yapma gibi hallerde

yardımında bulunmaktadır. Yunan mitolojisinde Zevs tarafından öfkeli bir zamanında yıldırım şeklinde yere fırlatılmış olarak gösterilen Hefaiistos'un esasını topraktan fışkıran ateş olduğu, bu bakımdan bu tanrıya en çok Likya'da (Olimpos şehri yöresindeki "yanardağ" dan ötürü) tapıldığı anlaşılıyor. Fakat Yunan tanrılar ailesinde Hefaiistos demircilik tanrısı olarak yer almıştır. Zevs'in başından çıktığı kabul olunan bir tanrıça Atene ya da Atena adını taşımaktadır. Atena yukarda gördüğümüz

Res. 72. Tanrılar toplantısını tanımlayan Parthenon tribününden iki parça. Yukarda soldan sola doğru: Zevs, Hera, İris. Aşağıda soldan sağa doğru: Poseidon, Apollon, Artemis.

gibi (s. 52) Girit - Aka dinindeki kalkan tanrıçasıdır. Atena Yunanlı'larda da bir kalkan, dolayısıyla şehirlerin ve onların içinde yer alan sanayiin koruyucusu olarak ün kazanmıştır. Atena aynı zamanda evlerin, ev işlerinin ve en çok dokumacılığın tanrıçasıdır.

Güneş tanrısına Yunanlı'lar Helios adını vermişlerdir. Her yere giren, bundan ötürü herşeyi gören ve sezen bu tanrı yemin edildiği zaman tanık olarak çağırılırdı. Fakat bu tanrı Yunan dininde gereği gibi gelişmemiş, yerini birçok yerlerde yine bir aydınlık tanrısı olan Apollon'a bırakmak zorunda kalmıştır. Esasında bir Anadolu tabiat tanrısı olduğu anlaşılan, Yunanlı'lar tarafından ise bir aydınlık tanrısı şekline sokulmuş olan Apollon insanlara büyük iyiliklerde bulunmakta, fakat öfkelenildiği zaman göklerden yeryüzüne oklarını yağdırmaktadır. Meselâ Delfoi'da, hiç şüphesiz pek eski bir yeraltı ejderi olan Piton'u öldürmüş ve onun yerini almıştır. Apollon aydınlık tanrısı olduğundan her yere girmekte, her şeyi görüp öğrenmekte, bu yüzden kâhinlik niteliğini de kazanmış bulunmaktadır. İlk insanlar güneşin doğuşunu ağıtlarla kutladıklarından Apollon müzik, müzik ise bazı hastalıkların tedavisinde rol oynadığından bir sağlık tanrısı olmuştur. Apollon'un kızkardeşi olarak Anadolu'da hayvanları buyruğu altında bulunduran ve prehistorik çağlardan beri ibadet gören Artemis gösterilmektedir. Yunanlı'larda bu tanrıça ay, dolayısıyla kadın ve doğum tanrıçası, fakat kardeşi Apollon gibi hazan yeryüzüne ok attığından ölüm tanrıçası da olmuştur. Esasında yine bir aydınlık tanrısı olan Hermes tanrıların habercisi olup ölümlerin ruhlarını yeraltı dünyasına götürmektedir. Hermes aynı zamanda seyyahların, tüccarların, fakat greeceyin sık sık dolastığından ötürü, hırsızların koruyucusu olmuştur.

Toprak tanrıları arasında mençe bakımından daha çok Trakya ve Anadolu ile ilgiler gösteren Dionizos zikre değer. Yunanlı'lar tarafından bir toprak, bitki ve hareket tanrısı olarak gösterilen Dionizos üzüm bağlarının, dolayısıyla şarabın koruyucusudur. Başka bir toprak, suyaş ve ölüm tanrısı ise Ares adını taşımaktadır. İlk zamanlar belki bir yılan şeklinde tasavvur edilmiş olan üçüncü toprak tanrısı Asklepios'tur. Sonraları Asklepios bir sağlık tanrısı olmuş, en ünlüleri Epidavros, Kos (Istanköy) ve Bergama'da bulunan bu tanrının tapınakları çevresinde ilk sağlık yurtları kurulmuş, bu yurtlarda ise tıbbın ilk temelleri atılmıştır. Büyüklük tabiat tanrıçasının başka bir şekli olan Demeter Yunanlı'lar tarafından toprak, tarım ve tarım sayesinde düzene giren

aile hayatı, fakat ölümler toprağa bırakıldığından, kızı Persefone gibi, bir ölüm tanrıçası sayılmıştır.

Gök ve toprak tanrılarının yanında su tanrılarını da zikretmek gerekir. Bunların en büyüğü denizlerin ve göllerin tanrısı sayılan Poseidon'dur. Yunan ülkesinin üç tarafı denizle çevrili olduğundan Poseidon kontinentalın dengesini sağlar, bazan ise bu dengeyi bozması sonunda depremler meydana getirirdi. Poseidon'un karısı olarak bir deniz tanrıçası olan Amfitrite gösterilmektedir. Başka deniz tanrıcaları arasında Siren'ler, Nereid'ler, akar su tanrıcaları arasında ise Nimfe'ler gösterilebilir.

Deniz köpüğünden doğmuş olarak gösterilen Afrodit'e'nin Homeros destanlarında "Kıbrıslı" olarak zikredilmesi bu tanrıçanın Yunanistan'a doğudan geldiğine işaret eder. Afrodit'e'nin Yunanlı'larda gök ve aydınlık tanrıçasından başka cinsi hayat ve üreme tanrıçası oluşu onu Sumer'lerin Nanai ya da Sami'lerin İştâr'ına yaklaştırdığı gibi Girit sanatında elinde güvercinlerle ve çıplak olarak tasvir olunan tanrıça ile de ilgili bulunduğu ihtimalini de hatıra getirmektedir.

Başlıcalarını saydığımız bu Olimpos tanrılarının yanında halk menşe'leri pek eski çağlara dayanan ve birçoğu taş, bitki ve hayvan şeklinde gösterilen birtakım yerli tanrılara da tapmıştır (fetişizm). Meselâ Delfoi'da "omfalos" adını taşıyan bir göktaş Apollon'la ilgili gösteriliyordu. Samos adasındaki Hera heykeli bir tahta kalas şeklinde idi. Ağaç kültüne işaret eden kalıntılar arasında Atina Akropolü'nde duran zeytin ağacı veya "Diyonizos Dendritis" gibi bazı tanrıların taşdıkları takma adlar gösterilebilir. Yunanlı'lar bazı hayvanları da, meselâ Tesalya'da leylekleri, Delfoi'da kurtu kutsal saymışlardır. Diğer taraftan Kizikos'ta Diyonizos'un boğa şeklinde bir heykeli duruyordu. Asklepios tapınaklarında yılanlar bulunurdu. Bundan başka "Zeus Likaios", "Apollon Delfinios" veya "Poseidon Hippios" gibi tanrı takma adları, ya da "boğa gözlü" (Hera için) ve "baykuş gözlü" (Atena için) gibi sıfatlar da kurt, yunus balığı, at, boğa ve baykuş gibi hayvan kültürlerinin Yunan ülkelerinde geniş bir alana yayılmış olduğunu açığa vurmaktadır. Gerek bu çeşitli şekillerde gösterilen fetişler, gerek başlıbaşına bir varlık olan yerli tanrılar, Olimpos tanrılarının tersine olarak, nüfuzları dar bir çevreye inhisar eden varlıklar olarak kalmışlar, o çevre içinde oturan insanlar hayatın türlü evrelerinde sadece "tanrı" (theos) olarak kabullendikleri bu güçlere başvurmaktan hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Bu yerli tanrılarını hristiyanlıktaki azizler veya islâmiyetteki

evliyâlarla kıyaslayabiliriz. En çok aşağı sınıfların dinî hayatında rol oynadıkları anlaşılan bu tanrılara dair pek az bilgimiz vardır. Ancak bazı tesadüfî buluntular sayesinde bunlar hakkında bir fikir edinebiliyoruz. Meselâ Tera adasında bulunan bir yazıtta o zamana kadar hiç bilinmeyen Devteros ve Boraios gibi tanrı adlarına rastlanmıştır.

Res. 73 — Ölü'nün yatağında teşhirini tanımlayan bir Atina (Dipilon) geometrik vazo resmi.

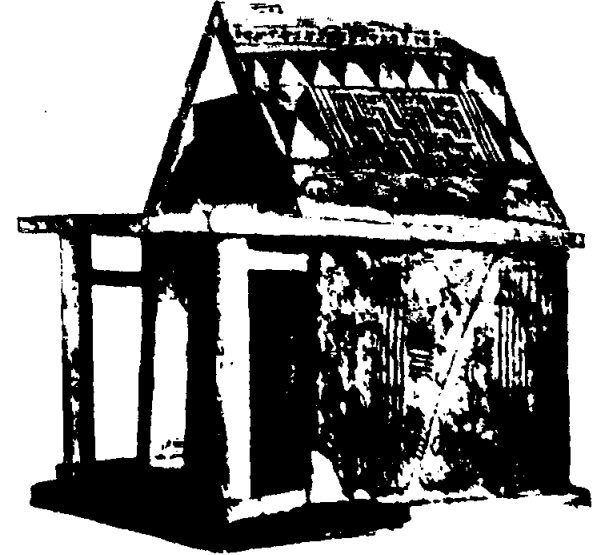
Ölüler kültü Aka'lar çağında çok gelişmiş olduğu anlaşılan ölüler kültü Yunan Orta Çağında gerilemiştir. Aka'ların ölüleri için yapmış oldukları anıtsal mezar yapıtlarından bu çağda eser yoktur. Homeros destanlarında her şeyden önce bu dünyayı göz-önünde bulunduran realist ve materyalist bir görüş vardır. Her nekadâr yaşadığımız dünyanın yanında başka bir dünya, yani ölüler dünyası yer almakta ise de Hades'in buyruğu altında bulunan bu dünya niteliksiz, soğuk, ışısız ve güçsüzdür. Ruhtar bu dünyada kendi iradelerine egemen olmaksızın gölgeler gibi dolaşmaktadırlar. İyon çevreleri için karakteristik olan iyi yaşamak ve mümkün olduğu kadar hayatın zevklerinden faydalanmak kaygusu öbür dünya görüşlerinin Aka'lar çağında

Res. 74 Üstte iki at tarafından çekilen cenaze arabası, onun sağında ve solunda ağaçların yolları sğlayıcılar. Altta mala yarıymaları. Atina Dipylon mezarlığında bulunmuş ythak ayaklı geometrik küp.

olduğu gibi gelişmesine engel olmuştur. Hatta bu görüşün etkisi altında İyonya'da cesetler yakılmaya başlanmıştır. Fakat bu âdet (im Yunan ülkelerine yayılmamış, birçok yerlerde (meselâ Attika'da) cesetler Akas'lar zamanında olduğu gibi gömülmüş veya yakılmış olmakla beraber, hâzen pek tantanalı cenaze törenleri ve bunlardan sonra yapılmaları test edilmiştir (res. 73-74), bundan başka ölümler için belirli zamanlarda

törenler yapılmış ve kurbanlar kesilmiştir. Destalarda kural ve heyelere, önceki dönemlerde olduğu gibi, büyük cenaze törenleri yapıldığı, cesedin yakılması ve mezarın inşasıyla ruhun cesetten kesin olarak ayrıldığı ve Hades'in diyarında gölge olarak dolaşmasının çağlandığı görüşünün var olduğu anlaşılıyor.

Res. 75 Geometrik üslûpta besenmiş toprak tapınak modeli. M. ö. 700 yılları (Atina).

Tapınaklar

Destan gâirlerinin ve cesen Yunanlıların her çevi insan şeklinde görme eğiliminin etkisi altında M. ö. 8 inci yüzyıldan başlayarak tanrıların insan şeklinde düşünülmeğe ve tanımlanmağa (antropomorfizm) başlanmaları bunların heykellerini içine alabilecek ve koruyabilecek tanrı evleri ya da tapınaklar yapılmasına yol açmıştır. Yunanlılarda "naos" olarak gösterilen ve tanrının heykelinden başka kutsal eşyasını koruyan bu tapınaklar Ege mu-marlığında pek eski zamanlardan beri kullanılan ve Yunan Orta Çağında da büyük rol oynamakta devam eden "megaron" şeklinde idiler

(res. 73) Soruları megaton'un etrafı bir sütun çevresiyle çevrilmek suretiyle tapınaklar çevrelerinden ayırd edilmiştir, daha görkemli bir görünüme kazanmış ve bugün görmeye alışmış olduğumuz klasik şekillerini almıştır. Burada'dan öğrendüğümüz göre (VI, 297 v.d.d.) V, 44 v.d.d.) Truva şehrinde kiilt heykeli kapsayan bir Atena ve bir de Apollon tapınağı vardı. Odisseia'da da Yunan şehirlerindeki tapınaklarla da söz geçmektedir.

Rahipler
ve Kâhinler

Bir Yunan tapınağı her şeyden önce bir tanrı evi olduğundan bugünkü kiliseler ya da camilerin tersine olarak halk bunların içine girip dua edemezdi. Din töreleri tapınağın önünde duran sunağın etrafında yapıldı (res. 70). Gerek din törelerini idare etmek, gerek tanrının heykeline ve kutsal eşyasına bakmak için "hierova" adını taşıyan rahipler ünelerine almışlardı. Fakat Yunan rahipleri doğu rahipleri gibi tanrının sevgisini kazanmış ve bunlara yaklaşmış, tanrı kültürünün tüm sırlarını bilen olağanüstü insanlar değillerdi. Bunlar sadece şehirlerdeki toplumlar tarafından seçilmiş devlet memurları idiler. Bundan ötürü memur olmak için gerekli koşulları hatta her yurttaş rahat edebilirdi.

Res. 70 Sunak önünde yapılan bir kurban töreni. Sunağın önünde başında sepet taşıyan rahibe; onun arkasında kurbanlık koyunu getiren ve ulfak çalan gençler. Solda kurban alayan kadında. Körikt ulfabaında boyanmış bir tahta levha.

İşte bu nedenden Yunanistan'da, Eski Doğu devletlerinde olduğu gibi, hükümet içinde ökmek bir hükümet meydana getiren bir rahip sınıfı hiçbir zaman mevcut bulunmuş, dolayısıyla Yunan dini hiçbir zaman dogmatik bir şekli almamıştır. Her Yunanlı kendi tanrılarını seçmekte,

dinini kendi dünyaya götürülme göre kavramakta, her şair ise din mitos'larını kendi isteğine göre değiştirmekte serbestti. İşte bu nedenden gerek Yunan dini, gerek Yunan mitolojyası onun ötre tane kalması ve ünlülerin kalplerini daima fethetmek yollarını bulmuştur. Bundan başka Yunanlı'lar fikir özgürlüğüne daima önem vermişler, kendilerinden başka türlü düşüncelere saygılı olmanın bilmişler, aynı zamanda yahuat diilere karşı da büyük bir tolerans göstermişlerdir. M. s. 2 üci yüzyıl yazarlarından Athenaios'ta (IX, 367e) bize kadar gelen "o senin düşüncen, bu da benim düşüncem olsun" şeklindeki halk deyiimi bu toleransa açık bir surette göstermektedir.

Rahiplerin yanında gâipten haber vermekten ziyade gelecek için âğıtlarla bulunmak ve tanrıların isteklerini öğrenmek niteliğine sahip "mantis" adını taşıyan kâhinler yer alıyordu. Homeros zamanında tanrı isteklerini öğrenilmek için birtakım usullere başvurulur, en çok kuşların uçuş tararı incelenirdi. Fakat destanların bazı yerlerinden aydın insanların bu kabil kâhanelere pek fazla inananmış oldukları anlaşılıyor. Ancak soruları hiç süphesiz Mezopotamya'nın etkisi altında bu alanda batıl inançlar almış yürümüş ve gâipten haber verme hüneri bir bilim sayılmaya başlanmıştır. Mesela Mezopotamya ve Anadolu'da büyük ün kazanan hayvanların bağırsak ya da karaciğerini inceleme usulü Yunanistan'da gülden güne revaç bulmaya başlamıştır.

Bunı büyük tanrılarla kâhinlik görü olduğu inancı Yunan dünyasında sürekli olarak var olmuştur. Bu inancın pek eski olduğu ve kâhinlik niteliğini taşıyan yeraltı kahraman, yarı tanrı ve tanrılara Ege'de tarihöncesi çağlarından beri tapıldığı anlaşılıyor. Homeros'ta ise bu inancın canlı bir surette mevcuttur. Epeiros'ta Dodona'da Zevs kâhnet ocağı Odiseya mitosu ile yakından ilgilidir. Bu yerde eski meşe ağaçlarının rüzgârla çıkardığı hissetti Zevs'in sesi olarak kabul edilirdi. Olimpiya'da da aynı tanrının bir kâhnet ocağı vardı. Fakat Yunanlıların en büyük kâhnet tanrısı Apollon olmuştur (bk. s. 137). Bu tanrının Delphi'daki tapınağı (res. 77) Homeros zamanında da bir kâhinlik ocağı olarak büyük bir ün sahipti. Bununla beraber Pitya adını taşıyan Delphi kâhni en çok 7 üci yüzyılda tüm Yunanlı'lar için bir otorite haline gelmiş, onu Yunan dünyasının sıırlarını açarak Anadolu içlerini kadar sayılmıştır. Herodotos'un (I, 14) bildirdiğine göre Frigya kralı Midas'ın tahtını ve Lidya kralı Gyges'in altın ve gümüş birçok eserleri Delphi'ya adak etmeleri bu hususu açıkça gösterir.

Delphi kâhininin Yunanlıların niyaset, din ve kültür tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu kâhin eski töre ve adetleri ıslah etmiş,

Fig. 1. Upper: Deltic kotel alamosiakt Apollos tequtagium koptakip
 gennakip. Allos: Deltic kotel alamosiakt dakt daktomom vaulaulitan vaulos.

hıyası bir düzene sokmuş, ülkemin eski tanrılarıyla yeni tanrıların arasındaki bir surette birleştirmiş, hattâ bazı şehirlere vücade getirmeleri gereken devlet teşkilâtını bile bildirmiştir (Sparta'daki retra gibi). Fale'ler arasında bir değişiklik yapılması istenildiğinde Delphi'ya muvafakati alınır. Şehirler kültü ve kan dâvalarıyla ilgili sorunlarda aynı amaçla hıy vurulurdu. Fakat Delphi tanrısının gücü en çok 8 inci yüzyıldan beri başlayan kolonizasyon hareketinde kendini göstermiş, tanrı gücünün topluluklarına bir kılavuz (arhegetes) seçmiş, kurulacak koloninin yerinin saptanmasında, siyasal, sosyal ve dini bakımlardan teşkilâtlandırılmasında büyük rol oynamıştır. Bu husus Delphi'da bulgın bir ruhîler topluluğu bulunduğunu, bu topluluğun o zamanlar için bir çeşit bilimler akademisi meydana getirdiğini ve Pitya aracılığıyla kendisine başvurulara ögüt ve tavsiyelerde bulunduğunu göstermektedir.

Yunanistan'dan başka Ege adalarında ve Anadolu kıyılarında da bazı tapınaklar kehanet ocakları olarak ün kazanmışlardır. Bunların en önemlileri arasında Delos ve Didima (Yoran) gösterilebilir.

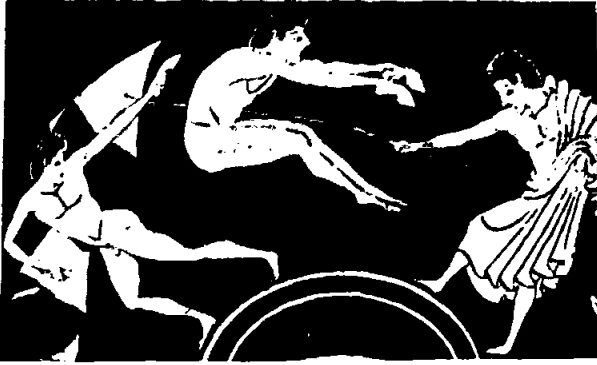
Spor yarışmaları Yunan Orta Çağında tapınaklar ve kehanet ocaklarıyla ilgili olarak büyük tanrılar şerefine spor, müzik ve şiir yarışmaları tertiplenmek âdet olmuştur. Bu âdet yeni bir şey değildir. Doğuda olduğu gibi Ege bölgesinde ve en çok Girit'te tanrılar için spor, müzik ve dans yarışmaları ştedenberi yapıldı. Bunlara bir örnek olarak Girit'teki boğa oyunları (s. 40, 53) gösterilebilir. Yunan Orta Çağının ilk yüzyıllarında, destanların bazı yerlerinden anlaşıldığı ve geometrik vazolar üzerindeki bazı resimlerde görüldüğü gibi, cenaze törenlerinde araba yarışları, boks, güreş, koşu ve en çok kargı oyunları yapıldı. M. ö. 8 inci yüzyıldan başlayarak bu kabil bayramlar ve yarışmaların büyük tanrılar onuruna tertiplendiği görülüyor. Bu bayramlarda Yunan gençliği ağatlar okur, müziğin eşliğiyle ritmik danslar yapar, doğuluların tersine çıplak olarak idman yarışmalarına girer (bk. Herodotos 1, 10), koşu, uzun atlama, güreş, boks, disk (res. 78 v. dd.) ve mızrak fırlatmada gücünü ya da iki tekerlekli arabalarla yapılan yarışlarda ustahlığını denirdi. Gençler bu yarışmalarda kişisel üstünlüklerini gösterebilmek için büyük çabalar sarfeder. sürekli ve sistenli bir çalışma sayesinde vücut ve dimağlarının olgunlaşmasına çalışırlardı. Bunlar yarışmayı kazandıktan sonra hakem kurulu tarafından başlarına bir seyitin dalı çelenği konulmasını, heykellerinin yapıl-

musına izin verilmemesini, bu suretle Yunan dünyasının ulusal kahramanları aşmasına yükselmelerini en büyük onur sayarlardı. Bu bayramların en eskisi M.Ö. 776 yılında Olimpiya'da Zevs şerefine kurulmuş olduğu anlaşılan ve her dört yılda bir tekrarlanan "Olimpiyad"lardır. Daha sonraları hukukî bayramları başka yerlerde de, meselâ Delfoi, İstmos ve Nemea'da yapmak âdet olmuştur. "Pitya oyunları" olarak gösterilen Delfoi bayramları her dört yılda bir, diğerleri ise iki yılda bir kez tertiplenirdi. Yunan dünyasının her tarafından gelen heyetler ve atletlerin birbirleriyle yakın ilişkiler kurmalarını mümkün kılan bu bayramlar siyasal bakımdan birçok küçük devletlere parçalanmış olan Yunanistan'ın ırk ve kültür bakımından bir bütün meydana getirmesinde başlıca etken olmuştur.

Res. 78 Yunan sporlarından: Üstte koşu; altta silâhlî koşu; hakemler ve galiplere verilcek üç ayaklı kuzular.

Sanat. Mimarlık Dor göçünün doğurduğu karışıklıkların etkilerini sanatta da sezmemek imkânsızdır. Her ne kadar Aka sanatıyla Yunan Orta Çağ sanatı arasında göze çarpan bir kesilme yoksa da bu çağın ilk dönemlerinde kültür hayatının her alanında görülen değişiklikler, hattâ gerilemeler kendini sanatta da belirtmektedir. Nitekim bu çağda kalın surlarla çevrili hatlardan ya da amtsal kubbeli mezar yapılarından eser yoktur. Oturma yerlerinin çevresinde tahkimat olarak yalnız hendekler ve çitler bulunmaktadır. Fakat Yunan Orta Çağ mimarlığının asıl önemi Yunan tapınağını ortaya koymuş olmasındadır. Aitolya'nın merkezi Termos'ta, son şeklini M. ö. 3 üncü yüzyılda alan Apollon tapınağında yapılan kat kazılarında tapınağın altında iki ayrı tabakada (A ve B) ön tarafta büyük bir oda, arkada mibraplı küçük bir odadan ibaret uzun duvarları hafif eğri hat şeklinde megaron'a benzer

Res. 79 — Yunan sporlarından: uzun atlama.

yapılar ortaya çıkarılmıştır. M. ö. 2 nci binyılın son yarısına ait oldukları anlaşılan bu binaların içinde bulunan eserlerden bunların Aka'lar çağına ait aristokrat evleri olduğu anlaşılmıştır. M. ö. 9 uncu - 8 inci yüzyıllarda üst yapıya (B) etrafı taş kaideler üzerinde duran tahta sütunlardan meydana gelen oval bir galeriyle çevrilmiş, burada bulunan adak eşyasından binanın bir beyin özel evi olmaktan çıkıp bir tanrı evi, yani bir tapınak haline geldiğini çıkarmak mümkün olmuştur (res. 83 sol). Kerpiç ve tahtadan yapılmış duvarlarının hafif eğri, çatısının ahşap ve damının kalın bir kerpiç tabakasıyla örtülü olduğu anla-

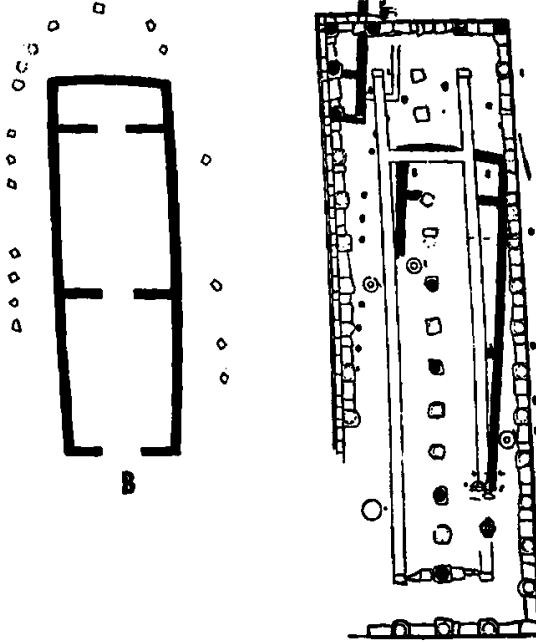
Res. 82 - Kurs futbolu atlet (diakobol).
Aktuallı heykeltıraş Miron'un eseri.

poların (tolos'lar) tahıl ambarları olarak kullandığı kabul olunabilir (res. 85 sol). Bunlar Homeros'un Odisevs'in evi münasebetiyle bahsettiği avlularda yer alan yuvacık yapıları hatırlatmaktadır.

Bu çağ şehirleri hakkında Bayraklı bize bir fikir vermektedir. Şehir daha 9 uncu yüzyılda ortalama 4,5 m. kalınlığında kısmen taş temeller üzerinde kerpîç tuğlalarla yapılmış ve bastiyonlarla kuvvetlendirilmiş bir surla çevrilmüştü ki (res. 86 üst) bu sur 8 inci yüzyılda arkaya doğru genişletilmiş ve aşağı yukarı 9,5 m. lik bir kalınlığa sahip olmuştur. Şehrin plânı hakkında açık bir bilgimiz yoktur. Ancak 7 inci yüzyıl sonlarında gevşek düzensiz bir plâna karşılıkıyor (res. 86 alt) ve bu plânın daha eski zamanlara dayandığını anlıyoruz. Şöyle ki, Rodos'ta Vrulia

ulaşmıştır. Mithrapı evlere ise en çok Yunanistan'da rastlanıyor. Dört köpeli evler hakkında kazılarda meydana çıkarılan kabritlerden ziyade bazı Yunan tapınaklarında (meselâ Argos, Perahora, Atina) bulunmuş olan toprak ev modelleri bir fikir vermekte, bu evlerin iki direkle surlanmış bir giriş ve üzeri dik meyilli semordamla örtülmüş bir odadan ibaret olduğunu ve duvarların hafif eğri olarak yapıldığını açığa vurmaktadır (res. 75). Tek odalı evlerin yanında enlemesine yan yana sıralanmış ve bir koridor ya da bir avluyla birleştirilmiş müteaddid odalarla ibaret evler de vardır. Bu çağ evleri hakkında en çegitli ve karakteristik örnekleri vermiş olan Smirna - Bayraklı'da bazı evlerin yanında bulunmuş olan arı kovanı şeklindeki yuvacık yapıları

çehri M. ö. 7 nci yüzyılın ilk çeyreğinde birbirine paralel iki ev sırasıyla oldukça düzenli bir plâna sahip bulunmakta ve bu çeşit plânlara 8 inci yüzyılda ortaya çıkmış olmasını muhtemel kılmaktadır.

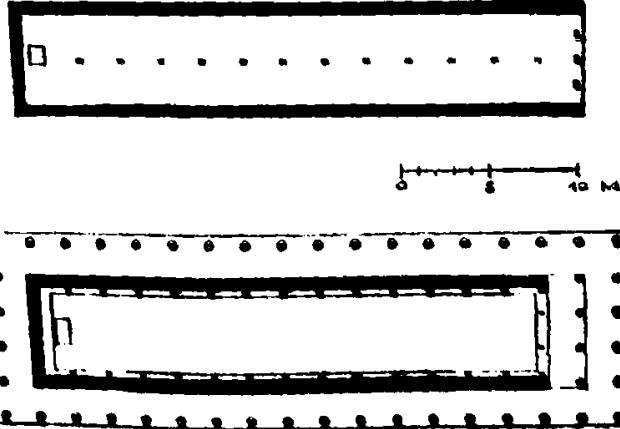

Res. 83 — Termos. Solda B yapısı (tapınak?) (M. ö. 10 uncu yüzyıl). Sağda B yapısının üzerinde yapılmış olan Apollon tapınağı (M. ö. 7 nci yüzyıl).

Keramikler Bu çağdaki geometrik üslûbun gelişimini en açık olarak keramiklerde izlemek mümkün oluyor. Son zamanlarında bezemelerinde eski tabiiyet ve canlılıklarını kaybetmeğe ve geometrileşmeğe yûatutmuş olan Aka keramikleri yavaş yavaş tam anlamıyla geometrik bezemelerle süslenmeğe başlamıştır. Aka geleceğine bağlı "submikra" vazolarından sonra "protogeometrik" ya da ilk geometrik vazolar (M. ö. 1100 - 900) yeni bir üslûbun belirmeğe

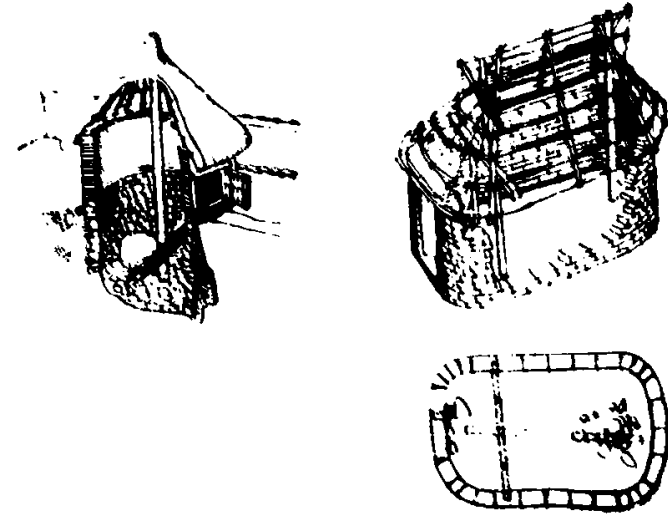
başladığına tanıklık etmektedirler (res. 87 sol). Olgun bir teknikte yapılmış olan bu vazoların açık renkte dış yüzeyi siyah parlak bir boya ile yatay şeritler veya frizlere ayrılmağa, bu şeritlerin içerisi sayıları fazla olmayan düz hatlar, iç içe geçen daireler veya dalgalı hatlarla doldurulmaktadır. Şematik bir şekilde sokulmuş küçük at tasvirlerine ise çok seyrek rastlanmaktadır. Bu üslubun en tipik niteliği bezeme ile vazo biçimi arasında tam bir uygunluk elde etmiş olmasıdır.

Yeknesaklığı ile göze çarpan Aka keramiklerinin tersine olarak bir takım bölgesel farklar gösteren bu çeşit vazolar Dor istilâından masum kalan Atina'da hızlı ve sürekli bir gelişim geçirmiş ve "geometrik vazolar" dediğimiz vazoları meydana getirmiştir ki (M. ö. 900-700) bunların en karakteristik örnekleri Atina'da "Dipilon" mezarlığında bulunduğundan ötürü "Dipilon vazoları" adını taşımaktadır (esas itibarıyla 8 inci yüzyıl). Bu vazoların yüzeyleri yine yatay frizlere ayrılmakta, bunlar dikey çizgilerle kare ya da dikdörtgen alanlar veya metop'lara bölünmekte, bu metopların içerisi sırf geometri motiflerini yanında (meselâ zigzag hatlar, dama tahtası motifi, gantahı haç, meandr'lar ve saire) (res. 87 sağ) yine geometri temasına uydurulmuş hayvan (Yunanistan'daki vahşi ve evcil hayvanlar) ve insan motifleriyle doldurulmakta, köşeli ve kaskatı gösterilen insanları gruplamak suretiyle e-naze tören-

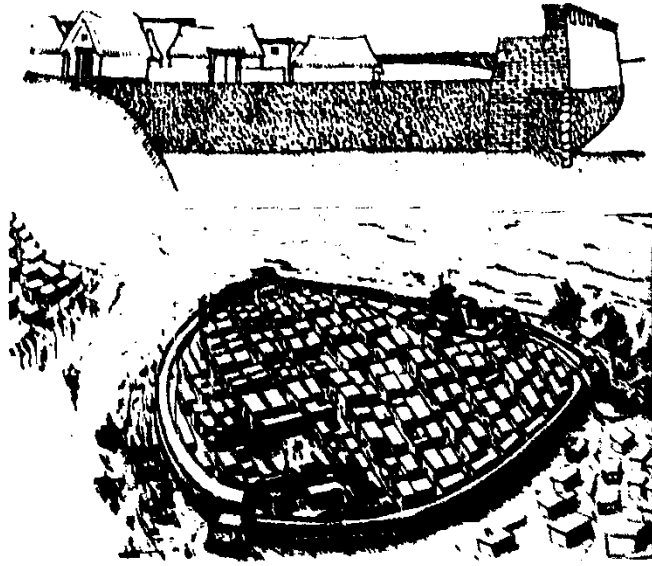
Res. 84 - Sicilya'nın en eski tapınaklarından: üstte Hera I tapınağı; altta Hera II tapınağı.

leri, türlü spor yarışmaları, deniz ve kara savaşları gibi günlük hayatın alınyazını büyük kompozisyonlar meydana getirilmektedir (res. 63, 72, 73). Bütün bu tasvirlerde frizler, metoplar ve bunları dolduran motiflerin gayet temiz ve dakik işlenmiş ve belirli oranlara göre vazo biçimini gözönünde bulundurmamak suretiyle tertiplenmiş olduğu göze çarpmaktadır. O çağ tapınaklarında bulunduğu gibi ahenkli şekilleri ve oranları meydana getiren ruhu bu vazo kompozisyonlarında serzümek mümkündür. Atina vazoları komşu bölgelere, hattâ denizafanı ülkelere ihraç edilmiş ve oralarındaki vazo sanayiini etkilemiştir. Anadolu'nun batı kıyılarında, en çok Hayraklı kazılarının açığa vurduğu gibi, Atina çanak çömleği geniş ölçüde kullanılmakta ya da yerli vazoları etkilemekte, daha sonraları ise bölgesel özellikler belirmeğe başlamaktadır.

Res. 85 - Hayraklı (Eski İassir) de bulunan M. ö. 8 yüzyılın en eski olan plin ve üst kısmının eski durumu (sağda). Aynı şekilde bir duvarın eski durumunun çabuklaşmış hali (solde).

Madenî eserler ve heykeller Geometrik üslûp yalnız keramiklerle değil, sanatın başka kollarında da kendini göstermektedir. Nitekim çerit, levha, iğne başları ve kazan gibi bakır ve tunç eserler üzerinde çingri ya da kabartma olarak yapılmış tasvirler veya tunçtan ve kilden yapılmış, ekserisi ilkel bir karakter taşıyan hayvan (en çok at ve sığır) ve insan heykelleri bu hususu açığa vurmaktadır. Bunların yapıldıkları en önemli merkezler olarak Atina ve Olimpiya gösterilebilir. Sanat eseri iddiasında bulunmayan bu eserler arasında Atina'da bir mezarlık bulunmuş olan fildişi kadın heykelleri yüksek kaliteleri bakımından özel bir yer almaktadır (res. 88 sol). Vücutta

Res. 86 Üstte Bayraklı'nın en eski suru. Altta: M. Ö. 7'nci yüzyıl sonundaki Bayraklı çehri.

yapışık olarak açığına sarkan kolları, birbirine bitişik bacakları ve silindirik başlıklarıyla (polos) dikkatı çeken bu plâstik eserler doğu etkilerini açığa vurmaya beraber şekillendirilmeleri, vücut yapıları ve oraları bakımından Yunan eserleri olarak kabul olunabilir. Atina'da bulunan, başıyla konuk bir kılıklı, bir elinde mızrak, diğer elinde kal-

kan tuttuğu anlaşılan bir savaşçı heykelinde bacaklar birbirinden, kollar vücuttan ayrılmış, vücut ve uzuvlar daha organik bir bütün haline getirilmiş bulunmaktadır (res. 88 sağ). Bu küçük heykel geometrik dönemin sonlarına tarihlenmektedir. Aynı çağda en çok tapnaklarda duran daha büyük ölçüde yapılmış tanrı heykelleri de vardı. Fakat bunların büyük bir kısmı tahtadan yapılmış olduğundan bize kadar gelmemiştir.

Fakat M. ö. 8 inci yüzyıla doğru deniz ulaşımı ve ticaretinin ilerlemesi sonunda gerek Fenikeliler, gerek Yunanlı tüccarlar tarafından Mısır'dan ya da Suriye limanları (meselâ El-Mina) aracılığı ile Ön Asya'dan (Asur ve geç Hitit kültür bölgelerinden) Yunan ülkelerine ithal edilen sanat eserleri ve çeşitli mallar Yunan sanatı üzerinde etkiler yapmakta gecikmemiş ve geometri üslubunun kuruluk ve sertliğinin giderilmesinde başlıca etken olmuştur. Nitekim yavaş yavaş Yunan vazoları üzerinde evcil hayvanların yanında vahşi hayvanlar (res. 89) (en çok arslan, panter, sfinks, grifon ve çeşitli ejderler) ve doğu bitki motifleri (lotos ve palmetler) kullanılmaya başlanmış, bunlar sadece siyah silüet şeklinde değil, fakat iç ayrıntılarıyla birlikte resmedilmiş, düz ve köşeli hatların yerini yuvarlak ve eğri hatlardan meydana gelen be-nekler almıştır. İşte bu suretle gerek Anadolu kıyılarında, gerek Yunanistan'da "geometrik" üslubun yerine "şarkkâri" ya da "orientalîzan" üslûp geçmiştir ki, bu üslûp en gelişmiş şekli M. ö. 700 yıllarına doğru almıştır.

YUNAN ORTA ÇAĞININ SONU : KOLONİLER KURULMASI

Kolonizasyonun nedenleri Dor'lar Yunanistan'ı istilâ ettikten ve adalar üzerinden Anadolu kıyılarına ulaştıktan sonra çok daha uzakta bulunan ülkelere uzanmaya ve bu ülkelere dair bilgi toplamağa başlamışlardır. İlyada ve Odiseia'da Mısır, Libya, Habeşistan ve Akdeniz'in kuzey kıyılarından bahis geçmektedir. Hiç şüphesiz Aka'lar döneminde ve belki daha eski zamanlarda bilinen yolları kullanmak suretiyle yapılan bu geziler çağını M. ö. 750 ile 550 yılları arasında uzak ülkelere koloniler kurma çağı izlemiştir.

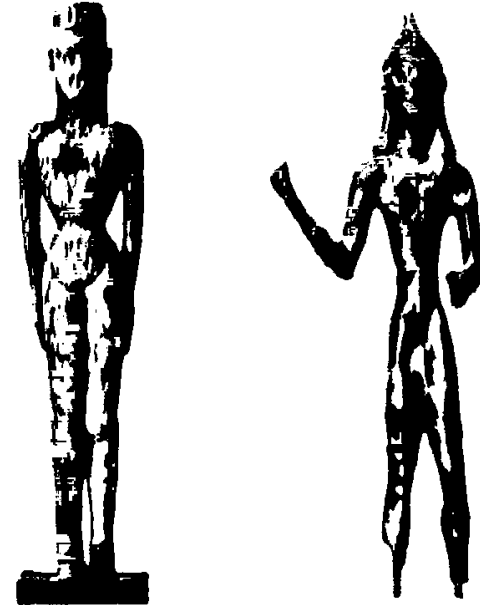
Yunan kolonizasyon hareketinin nedenleri çok ve çeşitlidir. Bu nedenlerin başında esasen küçük bir ülke olan Yunanistan'ın büyük bir kısmının dağlık ve tarıma elverişli pek az toprağa sahip olması gelir. Orta Çağın ilk dönemlerinde tarımın yanında ticaretle de uğraşan Ana-

dolu Yunanlıların toprak olarak yalnız İtalya yarımadası değil, bütün Yunanlıların bu toprakların büyük kısmı yetmişyüçte beşbeşte de Mesopotamya (Egeya 170) ülkeleri bula çocuk yapmalarını tavsiye etmesive ve kasıtlı doğan çocukları böce yemeye bırakma iddetinin Yunan dünyasında yayılmasına rağmen bütün gülden güne aşan kabilelerin toprak ihtiyacı ve Sparta'nın Mesopotamya'da yaptıkları gibi komşu ülkeleri istila etmek, ya da deontopuz ülkelerinde yeni topraklar elde etmekle güdülebilmeli Yunanistan'da gençleşmek büyük kabileler için mümkün olmadığından bunlar belki bir kilitli aşamaya vely taktın sonra bütün taslamın deontu yoluyla diy ülkelerle aykırılmak surun da kalıplarıdır. Fakat deontopuz göçler. Akadlar zamanında "Yun göçleri" adı ya da Doç'ların adları ve Anadolu'nun güney batı kıyılarını istilalarının gösterdiği gibi, yeni bir şey değildir. Fakat B tuot yarıyıldın ortalarına doğru ilk önce Yunanistan'da başlayan kolonizasyon hareketinin öncülü Yunanlıların gerek Akdeniz, gerek Karadeniz'in bnoan su böce köşelerine kadar sokulmuş ve tarifiyle olmayan ilkel kavimler arasında yerleşerek Yunan kültürünü geniy bir alana yaymış olma durumudur.

Res 81. Pente geometrik İli Attika vazonu (sol), sekiz geometrik İli Attika vazonu (sağ)

4. Fakat kolonizasyonun nedenleri sadece Yunanistan'ın dışlarında bulunmak değil, ayrıca içte de. İlk zamanlar için hiç kuşkuyla şüpheli olan tarımın nedenleri yanında daha sonraki dönemlerde ticaret ve ekonomik nedenler de büyük rol oynamışlardır. Yunanistan'ın doğu kıyılarında ticaret ve sanayi ilerledikten sonra Yunanlılar kendilerine

Res 82. İstaplı kadın heykeli (İli Attika tipinin öncüsü) (sol), İstaplı erkek heykeli (İstaplı tipinin öncüsü)

göçelli olan komşu ülkeleri istila etmek, yeni zamanın sanayi mallarına yeni pazarlar bulmak böce ilerletmiş ve böylece koloniler meydana getir meği tavsiye bulmuşlardır. Bu çok eski bir düşünce hareketidir. Ancak bir sul aşamaya başlaması üzerine kolonizasyon hareketinde önemli rol oynamışlardır. Anadolu kıyılarında Yunan göçleri ve geniy hareketlerini temsilleyen Anadolu ve Doç'ların köşelerinde

ticaret ve kültür ilişkilerinde bulduklarından Yunanistan şehirlerinden çok daha sonra, ancak gerilerinde kurulan Lidya krallığını bu ticarete engel olmağa başlaması üzerine, ekonomi hayatlarına yeni bir hamle vermek üzere koloni kurmak ihtiyacını duymuşlardır.

Yunan filozofu Eflâton (Plâton) Yunanlıların uzak ülkelere göçme nedenlerini Yunan ülkesinin darlığında, orada sık sık patlak veren parti kavgalarında ve ayaklanmalarda buluyor. İktidardan düşen bir partinin üyelerinin, serüven peşinden koşan birtakım insanlarla birlikte, kendilerine daha elverişli hayat koşulları sağlamak üzere uzak ülkelere gitmiş olmalarını tabii olarak karşılamak gerekir.

Meşgul olduğumuz çağda Yunanistan'dan başka Girit te dahil olmak üzere Ege adaları, batı ve güney-batı Anadolu kıyıları Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olduğundan, kolonileri daha uzak ülkelerde kurmak zorunluğu ortaya çıkmıştır. Yunanistan'da pek az toprağa sahip bulunan, buna karşılık gemicilikte ilerlemiş olan şehir devletleri ilk önce

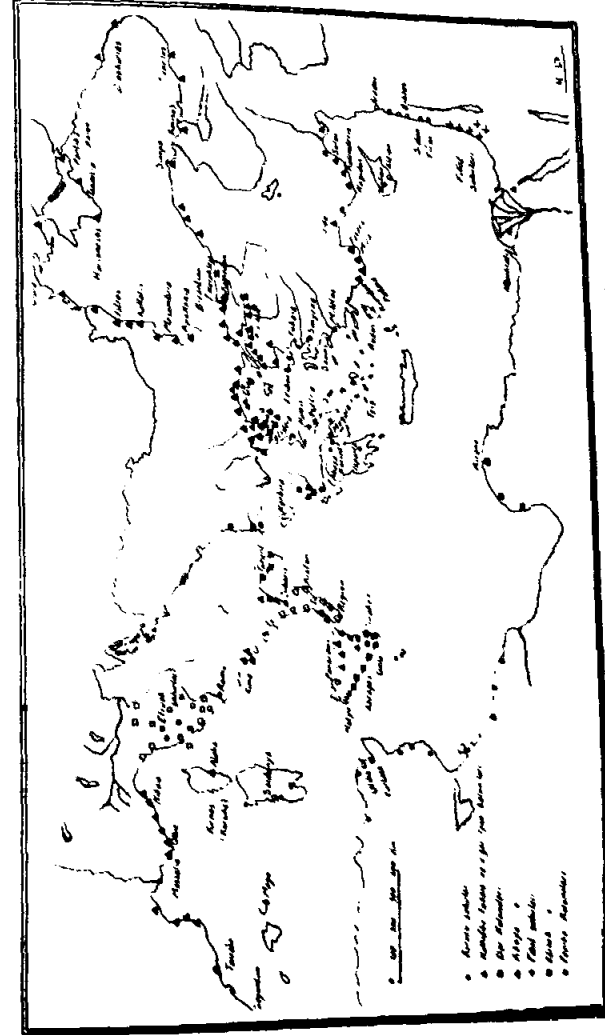

Res. 89 — Geç geometrik Attika vazosu.

vazo resimleri bir fikir vermektedir (res. 91 - 93).

Kolonilerin kuruluş tarzı ve karakteri sistematik hareket etmişlerdir. Göçmen kabilelerinin başında bunlara önderlik eden ve genellikle aristokrat sınıftan seçilen ve "oikist" adını taşıyan bir önder bulunurdu. Bu önder ekser hallerde Delfoi kâhmine danıştıktan sonra şehrin yerini tayin

koloni kurmağa başlamışlardır. Bu şehirler arasında Evboia adasında eski Aka kasabalarından Halkis ve Eretria, İstmos bölgesinde Dor şehirlerinden Megara ve doğu-batı ulaşımının kilit noktasında yer alan Korint gösterilebilir. Bunlardan sonra kuzey Peloponnes'te Ahaya, Orta Yunanistan'da Lokris ve Kiklad adaları gelmektedir. Önemli koloniler kurmuş olan İyonya şehirleri arasında Miletos ile Fokaia gösterilebilir. Bu dönemde kullanılan gemiler hakkında bazı kabartmalar ve

Res. 90 Yunanlıların koloniasyon hareketi sonunda Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına yayıldığını gösteren harita.

eder, şehri kurup teşkilâtlandırır, öldükten sonra şehrin ruhani meydanına gömülür ve şehir halkı tarafından bir kahraman (heros) ya da yarı tanrı sayılır. Ekersiya bir yarımada üzerinde ve elverişli bir veya iki limana sahip olan şehir bir surla çevrilir, çevresindeki topraklar birbirine eşit parsellere ayrılır ve göçmenler arasında paylaşıldı. "Polis" niteliğini taşıyan koloni şehirleri (apoikin'lar) anaşehir karşısında özgür ve bağımsızdılar, yani koloni şehrindeki yurttaşlar anaşehir yurttaş topluluğundan sayılmazlardı. Yalnız koloni ile anaşehir arasında diad bağlar bulunur, her iki yerde de aynı tanedara tapılırdı. Ana yurttan getirilen ateşin yandığı sunağın etrafında kutsal bayramlar kutlanır ve aynı takvim uygulanırdı. Şehir hukuku ve fil'e'ler düzeni de her iki yerde birbirinin benzeri olurdu. Korint'in Potidea koloni şehrine her yıl "epidauriurgos" ilvanını taşıyan denetçiler göndermek bir istisna teşkil eder. Apoikin'lar daha sonraları kurulmuş olan "klerubia"lardan da farklıdır, çünkü bu sonuncular halkı anaşehir yurttaş sayırdı. Başlı başına birer "polis" meydana getiren koloni şehirlerinde yanında "emporion" adını taşıyan ve çok vakit kıyılarda bulunan pazar yerleri de vardı. Yunanlı'lar esas olarak kıyılarda yerleşmeği tercih etmişler, yalnız arastır meselâ Halkidike yarımadası'nda ya da İtalya ve Sicilya'da olduğu gibi, iç bölgelere sokulmuşlardır.

İki yüzyıl kadar süren bu faaliyet sonunda gerek Akdeniz, gerek Karadeniz'in etrafı kolonilerle çevrilmiş ve Yunanlı'lar buralara, Eflaton'un dediği gibi, bir hayuzun etrafında oturan kurbuğular gibi yerleşmişlerdir. M. ö. 6. yüzyıl ortalarından sonra koloni kurmak pek utünekün olmamıştır. Çünkü doğuda Pers devleti yeni genişlemelere engel olmuş, batıda ise Etrüsk'lerle birleşen Kartacalı'lar Yunanlı'lara karşı cephe almışlar ve onların bu bölgelere girmelerini önlemişlerdir.

Yunan kolonilerini Aka'ların M.ö. 1400 den sonra kurdukları kolonilerle karşılaştırarak olursak Aka'ların gerek Kiklad'lar ve Girit'i, gerek Anadolu'nun ve Kıbrıs'ın bazı kıyı bölgelerini işgal etmiş ve bunları kendi devletlerine katmış olduklarını, halbuki Yunanlı'ların fetih emelleri beslemek için yalnız tarımsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için koloniler kurduklarını görürüz. Yunan kolonileri, nitelikleri bakımından, Fenike kolonilerinden de ayrılmaktadır. Fenike kolonileri anaşehir Tiro'sun doğrudan doğruya egemenliği altında bulunan, ticaret ve ekonomik ihtiyaçlar gerektirdiği ölçüde bulundurulmuş bir çeşit pazar yerleriydi. Halbuki Yunanlı'lar uzak ülkelerde kurmuş oldukları şehirleri ikinci bir yurt (patria) saymışlar, bu yüzden bu şehirleri kolay

kolay elden çıkarmamışlardır. İşte bu nedenden ötürü Yunan kolonileri karşısında Fenike kolonileri her yerde gerilemeğe başlamış, hattâ birçoğu büsbütün ortadan kalkmıştır.

Yerlilerle Yunan-
lılar arasındaki
ilişkiler

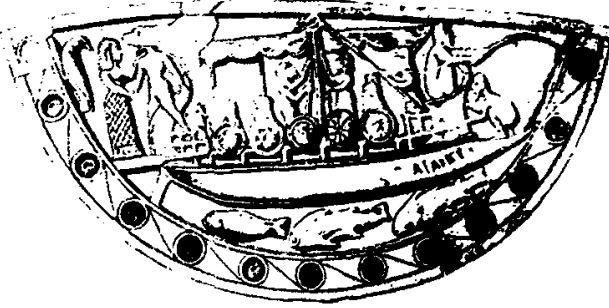
Kolonilerde Yunanlı'larla yerli halk arasındaki ilişkiler bu halkın uygarlık düzeyine göre değişmiştir. Kendi benliğini kavrayan, askeri teşkilâtı olan, denizcilikte ileri gitmiş bulunan kavimlerin oturdukları ülkelerde koloni kurmak güç olmuş, Yunanlı'ları birtakım kanlı savaşlar yapmak zorunluğunda bırakmıştır. Fakat kıyı bölgelerine önem vermeyen, yabancıların buralara yerleşmelerini yalnız bir alış veriş hareketi sayan bazı kavimler Yunanlı'lara karşı cephe almak şöyle dursun, bunlarla dost geçinmek yollarını aramışlardır (meselâ İspanya'da olduğu gibi). Yunanlı'ların büyük ve güçlü topluluklar halinde istilâ ettikleri ülkelerde ise olaylar Avrupalı'ların Amerika kolonilerindeki olaylar şeklinde gelişmiştir; yani topraklar göçmenler arasında paylaşılmış, yerli halk toprağa bağlanarak toprak sahipleri hesabına çalışmak zorunda bırakılmıştır. Bu durumu gerek Sicilya, gerek İtalya'nın çeşitli bölgelerinde saptamak mümkün oluyor. Başka bölgelerde ise, meselâ Leontinoi ya da Lokroi'da, Yunanlı'lar yerlilere önceden vermiş oldukları sözü tutmamış, bunları ani tuarruzlarla yoketmek yollarını aramışlardır. Düzenli teşkilâta sahip büyük devletlerin elinde bulunan kıyılarda ise koloni kurmak Yunanlı'lar için imkânsız olmuştur. Nitekim bunlar Asuri'ların elinde bulunan Kilikya, Suriye ve Filistin kıyılarında tutunamamışlardır.

Yunanlı'lar dostça ya da düşmanca yerleştikleri bu uzak bölgelerde herseyden önce ırklarını saf olarak korumak kaygusuna düşmüşler, bunun için bazı tedbirler almak ihtiyacını duymuşlardır. Meselâ Mısır'da Navkratis kolonisinde Yunanlı'ların yerli kadınlarla evlenmeleri yasak edilmişti. Koloni hayatı, Yunanlı'lara yabancıların tersine olarak, ne gibi müşterek niteliklere, edebiyat, din ve geleneklerde kendini gösteren ne gibi bir kültüre sahip olduklarını öğretmiş, bu suretle bunların ulusal duygularının gelişmesine yol açmıştır. Bunun sonunda Yunanlı'lar kolonilerde, Hyada'nın geç parçalarıydı veya ? neî yüzyıl lirik edebiyatında ilk kez zikrolunan "Panhellen" ve bu sözcükten gelen "Hellen" adını taşımağa başlamışlar, kendilerince anlaşılmayan bir dil konuşan yabancıları "Barbaros" adını takmışlardır. Fakat sonraki çağlarda Yunanlı'larla yerliler arasındaki ilişkiler artmış, Hellen'lerle Barbarlar arasındaki ayrılık azalmış ve ırk karışıklığı meydana gelmekte gecikmemiştir.

Sicilya ve Sicilya kolonileri Sicilya ve Aşağı İtalya'ya ayak basan kolonistler, bir zamanlar sanıldığı gibi, buraları ilk keşfedenler değillerdi. Çünkü son zamanlarda yapılan kazılar M. ö. 2 nci ve hat-tâ 3 üncü binyıldan başlayarak Ege bölgesiyle bu ülkeler arasında sıkı ticaret ilişkileri bulunduğunu açığa vurmuştur. Nitekim İtalya ve Sicilya'nın çeşitli yerlerinde Aka eserlerine rastlanmıştır. M. ö. 1000 yıllarına doğru yukarıda anlattığımız (s. 87 v.dd.) Ege göçleri sonunda yerlerinden oynatılan bir Anadolu kavmi olduğu anlaşılan Etrüsk'ler Toskana bölgesine ayak basmışlar, buradan kuzeye ve güneye doğru ilerlemeğe başlamışlardır. M. ö. 8 inci yüzyıl ortalarına doğru kurulmuş olan Yunan koloni şehirleri ise çevresinde geniş toprakları bulunan tarımsal nitelikte kolonilerdi. Bu koloniler elverişli coğrafî mevkilerinden ötürü kısa zaman içinde gelişmiş, ekonomik bir güç olduktan başka siyasal bir varlık olmakta da gecikmemişlerdir. İşte bu gelişimin sonunda bütün bu ülkeler M. ö. 6 ıncı yüzyıl ortalarına doğru "Büyük Yunanistan" (Megale Hellas) adını almıştır.

Yerli kavimlere karşı yapılan çetin savaşlardan sonra Ahhayalı'lar ve orta Yunanistan kolonistleri tarafından güney İtalya'da kurulan kolonilerin en önemlileri arasında Metapont, Sibaris, Kroton ve Kavlonia gösterilebilir. Bu şehirler bir süre sonra batı İtalya kıyılarında Terina ve Poseidonia gibi şehirleri kurmuşlardır. Spartalıların kurmuş oldukları Taras (Taranto), sahip olduğu iyi korunmuş limanından ötürü, pek erken bir ticaret ve sanayi merkezi olmuş, hunun tersine olarak Lokroi'ların Kalabria'nın doğu kıyısında meydana getirdikleri Lokroi gereği gibi gelişememiş ve Ahhaya kolonilerinin gölgesinde kalmıştır. Halkisli'ler, belki Ahhayalı'lardan daha önce Sicilya'ya çıkmışlar, adanın doğusundaki verimli vâdiler ve ovalarda Naksos, Katania ve Ortigya'yı, kuzeyinde sonraları Messana adını alan Zankle, Milai ve Himera'yı kurduktan sonra İtalya topraklarına ayak basarak Mesina boğazı'nda ve Zankle'nin karşısında Region'u vücuda getirmişlerdir. Sicilya kolonizasyonundan daha önce Tirhen denizine ulaştıkları anlaşılan Halkisli'ler M. ö. 750 ye doğru Kampanya bölgesinde Kime (latince Cumae) şehrini kurmuşlardır. Önünde gemilerin karaya çekilmesi için elverişli bir kumsala sahip bulunan ve yüksek bir kayalık üzerinde inşa edilmiş olduğundan savunulması kolay olan bu şehir kısa bir süre sonra büyük bir ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir. Kime aracılığıyla Yunan malları ve sanat eserleri, Halkis şehrinde kullanılan Yunan alfabesi, Yunan tanrıları ve mitos'ları İtalya'ya, en çok Lâtin ve Etrüsk

çevrelerine girmiş, bütün bu kavimlerin kültür gelişiminde büyük etken olmuştur. Bu şehrin kurulmasında Evboia'nın karşı kıyılarında oturan Gra'lar da rol oynamış olacaklar ki, bu kavmin adı İtalya'da biraz değiştirilmek suretiyle "Graikus" (Graecus) şeklini almış, sonraları Lâtin'ler tarafından tüm Hellen kavmini gösteren kolektif bir sözcük olarak kullanılmıştır. Kimeli'ler Etrüsk'lerin karşı koymaları yüzünden kuzey yönünde ilerleyememiş, buna karşılık Salerno'ya kadar uzanan güney kıyılarını Yunan şehirleriyle kaplamışlardır. Bunların başlıcaları arasında Dikaiarheia ve sonraları anaşehri gölgede bırakacak olan Neapolis (Napoli) gösterilebilir.

Res. 91 — Bir yelkenli savaş gemisinin seferden dönüşü ve kaptanın karısı tarafından karşılanışını gösteren (solda) fildişi levha. Sparta Artemis Ortiya tapınağı.

Ahhayalı'lar ve Halkisli'lerden sonra denizcilikte en ileri giden Korintli'ler ilk önce Korkira (Korfu) adasını işgal etmişler, oradan Sicilya'ya ayak basmışlar ve Ortigya adasını Halkisli'lerden almak, bu adanın karşısındaki toprakları ele geçirmek suretiyle Sirakuzai adını taşıyan bir koloni kurmuşlardır. Bu şehir elverişli coğrafi mevkii ve sahip olduğu iki liman yüzünden diğer Sicilya kolonilerini gölgede bırakacak kadar parlak bir gelişim geçirmiş, gerek çevresinde, gerek adanın iç bölgelerinde Akrai, Kasmennai ve Kamarina gibi şehirler kurmuş Sicilya ve Aşağı İtalya tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Sicilya'da Korintli'lerden başka Megaralı'lar doğuda Megara Hiblaia ve güneyde Selinus, Rodoslu'lar ise yine güneyde Gela ve Akragas şehirlerini kurmuşlardır.

Büyük bir kısmı yerli kavimlerle (en çok Sikel'ler ve Sikan'lar) yapılan çetin savaşlardan sonra kurulmuş olan bu koloniler sayesinde

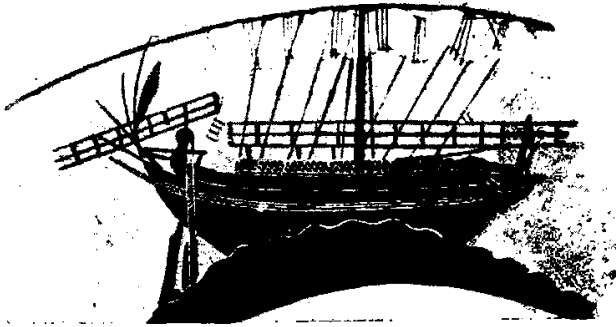
Sicilya'nın kuzey, doğu ve güney kıyıları Yunanlı'ların eline geçmiş oluyordu. Motye, Panormos (Palermo) ve Solus gibi üsler kapsayan adanın batı kesiminde 9 uncu yüzyıldan beri batı Akdeniz'i egemenlikleri altında bulandıran Fenikeliler oturuyorlardı. Yunanlı'lar adanın batısını da ele geçirmek isteyince Etrüsk'lerden yardım gören Fenikelilere karşı çetin bir savaş açmak zorunda kalmışlar, bunları zaman zaman adanın batı ucuna sürmekle beraber adadan hüsbütün çıkaramamışlardır.

Res. 92 — Odisevs ve Siren'leri gösteren bir vazo resmi. Hem yelken, hem de kürekle hareket eden bir gemiyi tanımlamaktadır.

Fransa ve İspanya kolonileri İtalya'nın Adriyatik denizi boyunca uzanan doğu kıyıları Dalmaçya'dan gelmiş oldukları anlaşılan İlliryalı kavimlerin elinde idi. Usta gemici ve cesur korsan olan bu insanlar yüzünden Yunanlı'lar bu denize girememişlerdir. Fakat Galya'da (Fransa) durum başka idi. Bu ülke daha henüz Kelt'lerin istilâsına uğramamıştı. Buranın kuzey bölgelerinde oturan Ligur'lar ve İber'ler Yunanlı'lara ciddi bir mukavemet gösterebilecek güçte değildiler. Nitekim Fokaialı'lar 600 yıllarına doğru bu dolaylara gelerek Rodanos (Rôn) ırmağı ağzında Massalia (Marsilya) kolonisini kurmuş-

lardır. Akdeniz'le Rön vâdisi arasında aracılıhta bulunan bu ticaret limanı hızlı bir gelişim geçirmiş, büyük zenginlik ve refaha kavuşarak güney Fransa kıyılarındaki kolonizasyonun başlıca merkezi olmuştur. Burada kurulan kolonilerin en önemlisi olarak Nikaia (Nis) gösterilebilir. Fokaialı'lar Fransa'dan İspanya'ya geçerek Mainake'ye (Malaga) kadar uzanan doğu kıyılarında birtakım pazar yerleri meydana getirmişler, hattâ "Herkules sütunları"ndan yani Cebelüttarik boğazından geçerek Atlantiğe çıkmış ve gümüş madenleriyle ün kazanmış olan Tartessos dolaylarına kadar sokularak yerli kavimlerle dostça ilişkilerde bulunmuşlardır. Fakat Fokaialı'ların, kapsadığı ormanlardan ötürü, önemli olan Kirnos (Korika) adasında tutunma teşebbüsleri Etrüsk'lerle birleşmiş olan Kartacalı'ların karşı koymaları yüzünden başarısızlıkla sona ermiş, M. ö. 540 yıllarında Alalia deniz muharebesinde yenilen Yunanlı'lar bu adayı tümüyle boşaltmak zorunda kalmışlardır.

Res. 93 — Bir Yunan yük gemisinin bir vazo üzerindeki tasviri.

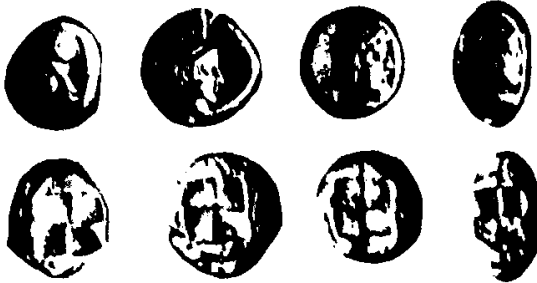
Ege denizi, Boğazlar ve Marmara kolonileri Yunanlı'lar yalnız batı değil, kuzey yönünde de ilerlemişler, Ege denizi, Çanakkale boğazı (Hellepontos), Marmara (Propontis) ve İstanbul boğazı'nın (Bosporos) her iki kıyısını koloni şehirleriyle kaplamışlardır. Bu kuzey ülkelerinde Halkisli'lerin en çok yerleştikleri ülke sonraları kendilerine göre adlandırılmış olan Halkidike yarımadasıdır. Fakat Halkisli'ler buradada yalnız kalmamışlar, komşuları Eretrialı'lar ve Korintli'ler tarafından izlenmişlerdir. Makedonya kralı Filip II zamanında bu yarımada 32 Yunan şehri vardı. Bunların en önemlilerinden biri Peloponnes harbinde büyük rol oynayacak olan Korint'in kolonisi Potidia idi.

Trakya kıytlarına çıkmış, Maroneia ve Abdera gibi şehirleri kurmuş, ya da ormanlarıyla ünlü Tason (Taso) ve diğer bazı adaları kolonize etmiş olan İyon'lar Trak'ların şiddetli direnişiyile karşılaşmışlardır. Fakat yüzyıllarca sürdüğü anlaşılan bu savaflara rağmen Yunanlı'larla Trak'lar arasında kültür ilişkileri hiçbir zaman oksik olmamış, bu ilişkiler sayesinde bir taraftan Yunan uygarlığı Trakya'ya girmiş, diğer taraftan Trak'lar en çok din alanında Yunanlı'lar üzerinde etkilerde bulunmuşlardır. Yunanlı'larla Dionizos kültürünün oynadığı büyük rolü hakahat ilişkilere maletmek gerekir. İyon'lardan sonra Aiol'ler de faaliyeteye geçerek hem Truva bölgesinin (Troas) batı kıytlarında, hem Çanakkale boğazı'nın Rumeli kıyısında Maditos (Maydos) ve Seatos (Akbaş limanı), hem de Hebros'un (Meriç) ağzında Ainos (Enen) şehirlerini kurmuşlardır. İlegaralı'lar İstanbul boğazı'na kadar ilerliyerek M. B. 680 yılına doğru Kallhedon (Kadıköy) ve bu şehirden 17 yıl sonra Marmara ile Haliç arasındaki burun üzerinde Bizantiyon'u (İstanbul) kurmuşlardır (res. 94). Haliç'in ağzında sahip olduğu iyi bir liman, sayıs-

Res. 94 Bizantiyon (no. 1-4) ve Kallhedon'un (no. 5-8) an eakli alkkeleri.

bulması kolay bir akropol (Topkapı sarayı tepesi) ve halik (en çok palanüt) avı için elverişli mevkîlerden ötürü bu şehir pek zahuk gelişmiş, İsmet yöresinde Anatakos'un kuram Kallhedon'a karşılık Selimbria (Silivri) şehrini meydana getirmiştir. Kallhedon'a kıyasla çok daha elverişli bir yerde bulunan Bizantiyon'un neden bu şehirden önce kurulmuş olduğu eski tarihçilerin hayretini uyandırmıştır. Herodotos (IV, 144) Pers generali Megabakos'un Kallhedon halkını, Bizantiyon yerine bu şehri seçtiklerinden ötürü, körlükle suçlandığını yazmakta, coğrafyacı Strabon (VII, 320) ve Romalı tarihçi Takitus'ta (Annales XII, 63) bulunan daha geç bir tarih geleneği ise Delfoi Apollon'unun şehirlerini burada kurması gerektiğini soran Megaralı'lara "köteler ülkesi"nin karşısındaki yeri seçmelerini söylemiş olduğunu bildirmektedir. 1937 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Topkapı sarayının ikinci avlusunda yaptırılan kazılarda M. Ö. 7inci yüzyıla ait protokorint vazo kırıklarına rastlanmıştır. Bunlar sayesinde Bizantiyon'un M. Ö. 7. yüzyıla ilk yarısında kurulmuş olduğunu bildiren tarih geleneğinin doğruluğu meydana çıkmıştır. Megaralı'lar buradan Karadeniz'e çıkarak "Herakleia Pontika" (Ereğli) kolonizini meydana getirmişlerdir.

Res. 95 Klaihos'un elektron sikkelerinden birkaç örnek.

Karadeniz
kolonileri

Miletolu'lar, yukarıda söylediğim gibi, Yunanistan şehirlerinden daha geç olarak, ancak M. Ö. 670 yılına doğru kolonizasyon hareketine katılmışlar, fakat Ege bölgesini meşgul hükümlerinden daha uzaklara, Marmara ve Karadeniz (Pontos Euxaeina) kıyılarına uzanmak zorunda kalmışlardır. Plineus "Naturalis Historia"sında (V, 112) Miletolu'ların bu delaylarda 90 kadar şehir kurmuş olduklarını bildirmekte ise de bu şehirlerden bir

kısının "emporion" düzeyini aşamamış olduklarında da şüphe yoktur. Miletoslu'lar ilk önce Çanakkale boğazı'nda Sestos'un karşısında Abidos'u (Aydos) meydana getirdikten sonra Kapıdağ yarımadasını kara ile birleştiren dar berzahta iki limana sahip bulunan Kizikos'u (res. 95) ve Gemlik körfezi'nde Kios (Gemlik) kolonilerini kurmuşlardır. Yine aynı körfezde bulunan Mirleia'nın (Mudanya) daha önceleri Çanakkale boğazı'nda Lampsakos (Lâpseki) kolonisini vücade getirmiş olan Kolo-fonlu'ların eseri olduğu anlaşılıyor. Miletoslu'lar Marmara'dan Karadeniz'e çıkarak kıyılarda ticaret ve balıkçılık merkezleri olmağa elverişli birçok bölgelere yerleşmişlerdir. Anadolu'nun kuzey kıyılarında sonraları büyük önem kazanmış olan şehirler arasında Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Kerasos (Giresun) ve Trapezus (Trabzon) gösterilebilir (res. 96).

Res. 96 — Sinope (no. 1-3) ve Trapezus (no. 4) sikkeleri.

Aynı zamanda Karadeniz'in batı, kuzey ve doğu kıyılarında ve ekser hallerde büyük ırmakların ağzlarında birtakım balıkçılık istasyonları, Kırım yarımadası'nda (Tavros Hersonesosu'nda), Kimmerya boğazı'nda ve Kafkasya kıyılarında ise bazı ticaret limanları vücut bulmuştur. Karadeniz'in batısında en önemli şehirler Apollonia, Mesembria, Tomoi (Köstence), İstros, Dinyestr ağzında Tiras, Bug ağzında Olbia idi. Kırım yarımadası'nda Teodosia, Kimmerya boğazı'nda Pantikapaion (Kerç), Fanagoreia, Azak denizi'nde Don ağzında Tanais başlıca İyon koloni merkezleri idi. Karadeniz'in doğu kıyılarında ise Dioskurias önem kazanmıştı.

Yukarda saydığımız bütün bu ülkeler koloni kurmağa son derece elverişli idiler. Çünkü Marmara kıyılarında oturan Trak'lar, Mis'ler

ve Frig'lerden yalnız sonuncuları siyaset ve kültür alanında bir varlık gösterebilmişlerdi. Karadeniz'in batısında oturan Traklar, onlarla akraba başka bazı kavimler, kuzey ve doğuda oturan Kimmer'ler ve onların halefleri İskit'ler ve Sarmat'lar, kıyılara fazla önem vermediklerinden ve gemicilikte pek geri kalmış olduklarından, İyon'lara ciddi surette karşı koyamamışlardır. İyon göçmenlerini çeken bütün bu kıyılarının hinterlandı çok ve çeşitli doğal zenginliklere sahip bulunuyordu. Marmara'nın üzüm bağları ve zeytinlikleri, Boğaz'ların balık zenginliği, doğu ve güney Karadeniz kıyılarının yoğun ormanları, güney Rusya ve en çok Kırım'ın buğday tarlaları, Rusya içerlerinden getirilen köleler, hayvan postları, yapağı, kereste, Ural taşları ve madenleri Yunanlıların fırtınaları ile ün kazanmış olan Karadeniz'in bu ücre yerlerine bu derece rağbet göstermelerinde başlıca etken olmuştur. Nitekim kısa bir süre sonra bu kolonilerin büyük bir zenginliğe kavuştuğunu, en çok Kırım kolonilerinin Yunanistan'a geniş ölçüde tahıl sevketmeğe başladığını saptıyoruz. Fakat anavatandan pek uzak yerlerde, bazan savaşçı kavimlerin ortasında oturan ve bunlarla sürekli uğraşmak zorunda kalan Yunanlı'lar bu ülkelerde, İtalya veya Sicilya'da olduğu gibi, siyaset ve kültür alanlarında büyük bir varlık gösterememişlerdir.

Doğu Akdeniz,
Mısır ve Kirene
kolonileri

Aiol'ler ve İyon'lar kuzeyden başka kendi ülkelerine daha yakın olan doğu Akdeniz'e de girmek istemişler, bugünkü Antalya vilâyetinin düzlük bölgesine tekabül ettiği antaşılan Pamfilya'da bazı koloniler vücut getirmişlerdi ki, bunların en önemlisi bir liman şehri olan ve Kime tarafından kurulduğu ileri sürülen (Strabon XIV, 667) Side (Eski Antalya) idi. Side'nin batısında bulunan Aspendos (Belkıs) ise Argos'un bir kolonisi olarak geçmekte, aynı husus Perge (Aksu) için de ileri sürülmektedir. Fakat Yunanlı'lar, dağlık Kilikya'da kurdukları bazı koloniler dışta kalmak üzere, Asurluların elinde bulunan ovalık Kilikya ve Suriye kıyılarında tutunmak imkânlarını bulamamışlardır. Ancak Asur egemenliğinin yıkılışından sonra (M. ö. 612) Kilikya'da bazı koloniler vücut bulmuştur ki, bunlar arasında Nagidos (Bozyazı) ve Kelenderis (Gilindere) gösterilebilir. Kuzey Suriye'de ise Al-Mina mevkiinde (Süveydiye) başlangıçları M. ö. 8 inci yüzyıla dayanan bir Yunan ticaret üssü kazılarak meydana çıkarılmıştır.

İyon'lar Mısır'da, Nil kollarından en batıda bulunanı üzerinde Mısır kralı Psammetik'in müsaadesiyle Navkratis adında bir şehir

kurmuşlardır (7 inci yüzyıl ortaları). Sonraları Mısır kralı Amasis zamanında genişletilmiş, idare sistemi geliştirilmiş ve tam bir "polis" karakteri takınmış olan asıl şehir Herodotos'un bildirdiği gibi (II, 178 v.d.) Nil üzerinde olmayıp biraz geride idi. Bu şehrin kalıntılarına bugünkü Nebira'da rastlanmıştır. Kıyıda Miletos, Sisam ve Aigina gibi büyük ticaret şehirlerinin ayrı, ayrı, diğer Yunanlı'ların ise "Hellenion" adını taşıyan müşterek birer emporion'u vardı. Geçici olarak

Res. 97 -- Kirene kralı Arkesilas (solda) siffion'un tartılmasını ve gemiye yükletilmesini denetliyor.

Mısır'da kaldıklarından ötürü Navkratis yurttaşı sayılmayan Yunanlı'lar tarafından iskân edilen bu emporion'lar adları geçen şehirlerin baştaamları Apollon, Hera ve Zevs'in himayesinde idiler. Hellenion'da ise "Hellen'lerin tanrıları"na tapınıyordu. Yunanlı'ların Navkratis'e bu derece rağbet etmeleri bu şehrin Afrika ile Akdeniz ticaretinde çok önemli bir yer almasından ileri geliyordu. Nitekim burası o zamanın en büyük ticaret ve transit merkezlerinden biri olmuş ve İskenderiye'nin kuruluşuna kadar önemini korumuştur.

Tera adasında oturan Dor'lar Mısır'ın batısında, bugünkü Bingazi dolaylarında Kirene kolonisini vücade getirmişlerdir. O çağda Tera'da kıralları hüküm sürdüğünden Kirene kolonisi de Battiad'lar sülalesi tarafından idare edilen bir kırallık olmuştur. Afrika'nın içlerinden gelen büyük kervan yollarının sonuna rastlayan ve denizden iki mil mesafede bulunan Kirene hem büyük bir transit merkezi, hem de çevresinde her türlü hububat ve hayvan yetiştirmeye elverişli toprakları ve mer'alarından ötürü önemli bir tarım şehri olmuş, en çok M. ö. 6 ncı yüzyılda Akdeniz ekonomisinde önemli bir rol oynamıştır. Bu şehrin zenginliklerinden birini "silfion" adını taşıyan, sapları sebze, suyu ise ilâç olarak antik dünyada büyük ün kazanmış olan bir bitkinin ihracı meydana getiriyordu. Bu ihracat kıralın tekelinde idi (res. 97). Bu kolonide Yunanlı'lar Sami olan Libyah'larla pek erken sıkı ilişkiler kurmuşlar, aynı zamanda Siva vâhasındaki tanrı Ammon'un kehanet ocağını da tanımışlardır ki, bu ocak daha sonraları Yunan dünyasında büyük bir ün kazanacak ve Makedonya kıralı Büyük İskender'in hayatında da belirli bir rol oynayacaktı.

YUNAN TARİHİNİN ARKAYIK ÇAĞI

(M. Ö. 7. - 6. yüzyıllar)

SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİKLİKLER

Sınıflar mücadelesinin başlangıçları Yukarıda Yunan Orta Çağının siyasal gelişimini gösden sonraları Yunanistan'da ortadan kalktığını, bunların yerine aristokratik hükümetlerin geçtiğini görmüştük. Fakat tam anlamıyla bir "polis" teşkilâtı olmayan yerlerde, meselâ Sparta, Epeiros ve Makedonya'da kiralık yaşamakta devam etmiştir. Aristokratlar sınırlı bir klâs teşkil ettiklerinden ve herşeyden önce kendi çıkarlarını gözetiminde bulundurdıklarından kendilerini halka sevdirmemişlerdir. Esasen bu çağda sahip oldukları büyük çiftliklerde hububat yetirince ondan çok daha kârlı olan şarap ve zeytinyağı üretimine başlamış olan aristokratlar ve zenginleşen bazı ailelerle geçimlerini güçlikle sağlayan, hattâ varlıklarını korumakta zorluk çeken köylü sınıfı arasında büyük bir çarpışma meydana gelmişti. Zenginlerin baskısı altında ezilen, topraklarını yok pahasına elden çıkararak dağlık ve bataklık bölgelere sürülen, ya da ağır borçlar yüzünden kişisel özgürlüğünü kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya gelen bu çağ köylülerinin acıklı durumunu Holotyah şair Hesiodos güzel mısralarla tanımlanmaktadır.

Köleliğin ortaya çıkması Halk topluluklarıyla aristokratlar arasındaki gerginlik, kolonizasyon hareketi sonunda geniş bir alana yayılan Yunan ticareti, hacmi büyüyen Yunan sanayinin doğurduğu ekonomik durum yüzünden, bir kat daha artmıştı. İşte bu suretle o zamana kadar yalnız belirli bir topluluğun ihtiyacını karşılamak için çalışan küçük atölyelerin yerine oldukça büyük sanayi kurumları geçmiş, bu kurumlarda o zamana kadar olduğundan daha gelişmiş bir teşkilât ve çalışma gereçlerine ihtiyaç hasal olmuştur. Günden güne artan üretime Yunanlı işçiler yetemediğinden dıştan işçi bulmak kaygusu köleliğin (esaretin) ortaya çıkmasına yol açmıştı. Gerçi Yunan Orta Çağında da evlerinde çalışan ve büyük bir kısmı harp tutuşup

olan her türlü haklardan yoksun, köleler yok değildi. Fakat sanayide kullanılmak üzere Trakya ve güney Rusya gibi yabancı ülkelerden para ile herhangi bir mal gibi satın alınan kölelere ancak bu çağda rastlıyoruz. Belirli bir gündelik karşılığında çalışan işçilerin yerine boğaz tokluğu ve istenilen her alanda ve her şekilde çalışabilecek iş elemanları sağlama görevinde bulunduran kölelik ilk önce sanayii ilerlemiş olan İyonya'da meydana gelmiş, sonraları Yunanistan'da İstmos bölgesine yayılmıştır. İlk kez geniş ölçüde esirler kullanmakla ün kazanan yer Khios Sakis adası olmuştur. Sonraları birçok kölelerin Miletos, Halkis, Argos ve Korint gibi şehirlerde çalıştığını görüyoruz. Kölelerin sayısından güne artmakla beraber Yunan ülkelerinde özgür işçiler ve zanaatçılar hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. Esasen kölelik tarımsal bir nitelik taşıyan iş ya da batı bölgelerine uzun süre girememiştir.

Res. 96 — En eski Lidya-İyonya sikkeleri. 1. İyonya veya Lidya (M. ö. 700 yılları). 2. İyonya veya Lidya. 3. Paros. 4. Sisam (?). 5. Lidya. 6. Lidya. 7. Miletos. 8. İyonya. 9. Egeas (üzerinde yazı bulunan en eski sikkelerden biri). 10. Fokias.

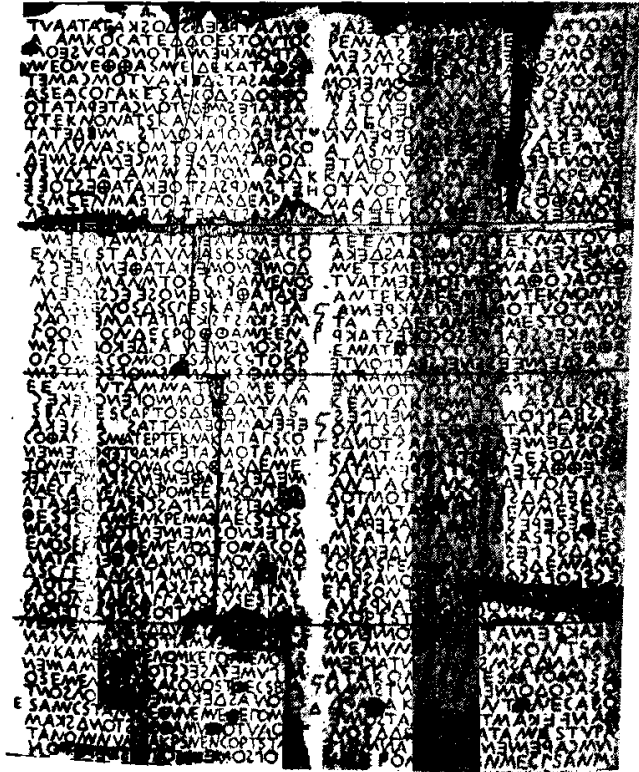
Sikkelerin icadı Bu çağdaki ekonomik hayat koşullarının değişmesinde sikkelerin icadı büyük rol oynamıştır. Yunan Orta Çağının sonlarına doğru değer ölçüsü anlamının geliştiğini, bakır ve demirin yanında altın ve gümüş gibi değerli madenlerin de kullanılmasına ve Mezopotamya ağırlık sisteminin Yunanistan'da da uygulanmaya başladığını görmüştük (s. 126). Bu gelişimin son aşamasını ağırlıkların ve paranın doğruluğu hükümet tarafından üzeri damgalanmak suretiyle

tasdik edilen, kolayca taşınabilir bir şekilde olan ve bir devletin sınırları içinde geçen ödeme aracı, yani sikke teşkil eder. İlk sikkelerin M. Ö. 7 nci yüzyılın son yarısında Lidyalılar tarafından icat edildiğini Herodotos (I, 94) bildirmekte, bu haberin doğruluğu Lidya'nın başkenti Sardes'te bulunmuş olan elektrondan, yani beyaz altından yapılmış bakla şeklindeki en eski sikkeler tarafından ispatlanmaktadır (res. 98). Sikke Lidya'dan İyonya; Ege bölgesi ve Yunanistan'a geçmiş, burada ilk önce 7 nci yüzyılın son çeyreğinde ticaret şehri Aigina ve ondan hemen sonra Atina ve Korint tarafından benimsenmiş, doğu ülkelerine ise çok daha sonraları, ancak Pers kralı Darius I zamanında girmiştir. Yunanlılar sikkeye pek çabuk alışmışlar ve sikkeler için kullandıkları madenlerin birbirine olan oranlarının saptanmasına önem vermişlerdir. Meselâ gümüşün elektrona olan oranı 1 : 10, altına olan oranı ise 1 : 13 1/3 olarak kabul edilmiş, ağırlık bakımından 6 bakır çubuğun "bir avuç dolusu" anlamına gelen bir "drahmi" ile eşit olduğu kabullenilmiş, bir drahmi çeşitli yerlere göre Babilonya min'inin 1/100 i, 1/90 i, 1/80 i, 1/70 i ya da 1/60 ı olarak saptanmış, 60 min bir "talent" ile eşit sayılmıştır. Burada çeşitli şehir devletlerindeki sikke sistemlerini teker teker gözden geçirecek değiliz. Yalnız Yunan ülkelerinde en çok geçerli olan iki sistemden Aigina sisteminin Peloponnes kıyılarında ve Attika'da, Halkis sisteminin ise İyon şehirleri, bunların kolonileri ve Korint'te kullanılmış olduğunu kaydetmekle yetineceğiz. Bu iki sistem arasındaki ayrılık min'e verilen çeşitli ağırlıklardan ileri geliyordu. Aigina sisteminde bir min 436,7 gram. Halkis sisteminde ise 630 gram olarak kabul edilmişti. Fakat bu iki sistem herhangi bir şehir devletinin sikke basma haklarında ve sikke şekillerinde bir değişiklik meydana getirmemiş, yalnız şehirlerarası para değiştirme işlerini bir dereceye kadar kolaylaştırmıştır.

Para ekonomisinin başlaması ve kölelik 7 nci yüzyıl ticaret ve sanayi hayatının başlıca belirtileri olarak kabul olunabilir. Bu yüzden gelişen ekonomik hayat aristokratlarla köylüler arasında tüccar, sanayici ve bunların yardımcıları gemici, işçi ve küçük zanaatçılardan ibaret bir orta sınıfın meydana gelmesine yol açmıştır. İşte bu orta sınıf, Yunan Orta Çağ hükümet temellerinin ve dolayısıyla aristokrasinin kökünden sarsılması ve aristokratların ekonomi hayatına karışmaları üzerine, köylülerle birleşerek aristokratlardan bazı haklar isteyecek ve Roma'da olduğu gibi bir sınıflar mücadelesi açacaktı.

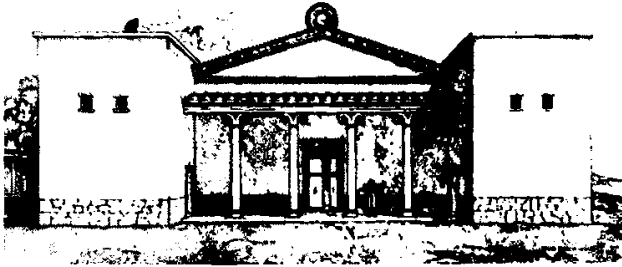
Bu mücadelede "demos" adını alan halk tabakaları, Roma'da pleblerin yaptığı gibi, hukukun korunmaları için, ortaya konulması ve uygulanması o zamana kadar aristokratların elinde bulunan teamül hukukunun bir düstur şeklinde yazı ile saptanmasını istemeğe başlamışlardır. Bu istek birçok Yunan şehirlerinde birtakım isyanlardan sonra yerine getirilmiş, kanunların saptanması işiyle İyonya'da "aisimnetes", başka yerlerde "nomotetes" adını taşıyan diktatör yetkisine sahip birtakım kişiler, daha sonraları ise birtakım komisyonlar görevlendirilmiştir. Bu çağda ortaya çıkan kanun koyucularının en ünlüleri arasında Lokroi'da Zalevkos, Katana'da Kharondas, Lesbos'ta Pittakos, Atina'da

Res. 99 — Gortin kanun yazıtı.

Drakon ve Solon gösterilebilir. Başka şehir devletlerinde de aynı zamanda bunların ekonomik ve siyasal ihtiyaçlarını karşılayan birtakım kanunlar çıkarılmış, pek eski zamanlardan beri hukuka önem veren Girit'te bu gelişimin son aşamasını M. ö. 480 - 460 yıllarında yazılmış olan 12 levhalık Gortin kanunu (res. 99) veya aynı yerde bulunan daha eski bir kanuna ait yazılı belge parçaları teşkil etmiştir.

Kanunların yazı ile saptanması yeni bir şey değildi. Eski doğu kavimleri, en çok Sumer'ler pek erken kanunlar çıkarmışlar. Babil kralı Hammurabi ise bunları toplatmış ve zamanının ihtiyaçlarına göre değiştirmekle aşağı yukarı 300 maddelik ünlü kodeksini meydana getirmiş, bu kodeksi yüksekliği 2 metreyi bulan piramidal bir stel üzerine yazdırmıştı. Yunanlı'lar da M. ö. 7nci yüzyıldan bu yana eski doğu usulüne uyarak kanunlar için aşağıdan yukarıya doğru daralan taş steller ya da zamanımıza kadar gelmemiş olan tahta levhalar kullanmışlardır.

Res. 100 — Pers tarzında yapılmış bir tiran sarayı. Larisa (Buruncuk).

En eski Yunan kanunları çeşitli yerlerde ve çeşitli koşullar altında yazılmış olmakla beraber bazı ortak nitelikler taşımaktadır: Bunlar insanların kendi aralarında veya toplum ve tanrılarla olan ilişkilerini düzenlemeğe, ahlâkı iyileştirmeğe, işlenen suçlarda ceza miktarının saptanmasına çalışmakta, bunun için de Hammurabi kodeksinde ya da İbrani kanunlarında bulunan “göze göz, dişe diş” prensibini uygulamaktadırlar. Meselâ Zalevkos kanunlarında kanundışı çiftleşmede bulunan kocanın gözleri çıkarılmakta, bir kişiyi yaralayan veya sakatlayan

aynı işleme tâbi tutulmaktadır. Hırsızlık, eşkıyalık ve korsanlığa karşı bu kanunlar şiddetli hükümler kapsamaktadır. Fakat bu cezaların uygulanabilmesi için zarar gören kişinin şikâyetinde bulunması ve dâva açması şarttır. Öldürme olaylarına hükümet bazı hallerde karışmakla beraber suç işlendikten sonra dâva açmak, öldüreni izlemek, hattâ öldüreni denemek öldürülenin ailesine düşmektedir. Yalnız tanrılara ve devlete karşı işlenen suçlarda devlet memurları veya herhangi bir yurttaş dâvacı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu kanunlar ekonomi hayatının ilerlemesi ve gelişmesi üzerine ortaya çıkan kurumlar ve köleler hukuku ile de meşgul olmakta, ödünç para alanlar ve taahhüde girişenlere dair bazan birbirinden ayrılan hükümler saptamaktadır. Bu çağdaki kanun koyucuları medenî hukukla ilgili mülkiyet, veraset ve evlât edinme sorunlarında, çağın yeniliklere ihtiyaç göstermesine rağmen, oldukça tutucu kalmışlardır. Bu kanunlarda yurttaşların ahlâkına da önem verilmekte, israfın önüne geçmek üzere tantanalı cenaze törenleri ya da zengin işret meclisleri sınırlandırılmakta, hattâ bazı yerlerde büsbütün yasaklanmaktadır. Aile kadınlarının namuslu olarak yaşamalarına büyük önem verilmekte, yurttaşların kazançları kontrol edilmekte, dul ve yetimlerin mal ve mülklerinin idaresi de bazı koşullara tabi tutulmaktadır. İşte kısaca anlatılmıyış bütün bu nitelikler kanun koyucularının gerek resmî, gerek sosyal hayatta sağlam temellere dayanan bir düzen kurmak ve aristokrasinin imtiyazlı mevkiini ortadan kaldırmak kaygusunda bulduklarını gösterir.

TIRANLAR

Fakat halk kanunların saptanmasıyla yetinmemiş, devlet işlerine faal olarak katılmak ve en yüksek resmî makamlara çıkmak için mücadelesini sürdürmüştür. Bu mücadeleler sonunda hükümete katılma hususunda asillik yerine servet ve geliri gözönünde bulunduran birtakım anayasalar yürürlüğe konmuştur. Bu çeşit anayasaları Anadolu kıyılarında, Evboia adası'nda Halkis ve Eretria şehirlerinde ve Solon'dan başlayarak Atina'da buluyoruz. Başka şehir devletlerinde ise daha şiddetli ve sürekli olarak yapılan sınıf mücadeleleri aristokrat hükümetlerin yetkilerinin daraltılmasına, hattâ demokratik bir düzen kurulmasına kadar gitmiştir. Fakat siyaset ve kültür bakımından ilerlemiş durumda bulunan İyonya ve İstmos şehirlerinde aristokratik hükümetle demokratik rejim arasında yer alan yeni bir hükümet şekli ortaya çıkmıştır ki, buna "tiranlık" adı verilmektedir.

Tiranlığın niteliği Lidya dilinden alınmış ya da etruskçede "efendi" anlamına gelen "turan"dan gelme bir sözcük olduğu sanılan ve ilk kez 7 nci yüzyıl lirik şairlerinden Arhilohos tarafından kullanıldığı anlaşılan "tirannos" sözcüğü ile Yunanlılar bazan halk tabakasına, bazan da yüksek sınıflara mensup, fakat alt tabakaların güven ve sevgisini kazanmış, bu tabakalara dayanarak bir hükümet darbesi sonunda iktidar mevküne çıkmış ve tek başına saltanat sürmeğe başlamış kişileri kastetmişlerdir. Tiranlarla krallar arasındaki fark birincilerin yasa ya da kanunlara uygun olmayan bir şekilde hükümetlerin başına geçmiş olmalarıdır. Tiranlar genellikle çok yetenekli kişiler olmakla, parti kavgalarını ortadan kaldırarak yurtları içinde sükün, güvenlik, düzeni sağlamak ve ahlaki iyileştirmekle, askeri ve ekonomik gelişime önem vermekle, oturdukları şehirleri anıtsal binalarla süslemekle, dine ve güzel sanatlara karşı özel bir ilgi göstermekle beraber halk tarafından daima bir gasıp sayılmışlardır. Bu görüş en çok iktidarı ellerinden kaçırmış olan aristokrat çevrelerinde ortaya çıkmış ve bu çevreleri tutan tarihçiler tarafından yayımlanmıştır. Bu görüşün etkisi altında tiranları öldürmek bir yurt ödevi sayılmağa başlanmıştır, bu işi başarılanlar en büyük kahramanlar aşamasına çıkarılmıştır. Esasen bir süre sonra durum değişmiş, yeni hükümet şeklinin iyi tarafları görülmemeğe, yalnız kusurları göze batmağa başlamış, halk arasında vücut bulan bıkınlık ve hoşnutsuzluk tiranlara karşı birçok suikastlar yapılmasına yol açmıştır. İşte bu nedenden en sağlam temellere dayanan tiranlıklar bile uzun süre tutunamamış, iki ya da en fazla üç kuşak sonra devrilmiştir.

İyonya tiranları Yunan tarihinin en eski tarihi kişileri olan tiranlara dair pek fazla bilgimiz yoktur. Bunların ilk önce İyonya'da ortaya çıkmasında oradaki sınıf mücadelelerinden ziyade İyonya'nın gerisinde kurulan ve izlediği emperyalist siyasetin bir sonucu olarak sınırlarını Akdeniz kıyılarına kadar genişletmek isteyen Lidya krallığının tehlikesi karşısında hükümetin ve ordunun idaresini yetenekli bir kişinin eline vermek kaygusunun rol oynadığı anlaşılıyor. Nitekim sonraki kuşaklar için tiranlık sanatının bütün inceliklerini bilen ve muhaliflerini ortadan kaldırmakta usta bir insan olarak gösterilen, gerçekte ise gayet yetenekli bir kişi olduğu anlaşılan Miletoslu Trasibulos 7 nci yüzyıl sularına doğru yalnız anaşehrini Lidyalılara karşı başarıyla savunmakla kalmamış, fakat bu şehri büyük refaha kavuş-

turmuş ve Miletoslu'ların Karadeniz kıyılarında koloniler kurmalarında büyük rol oynamıştır.

Lesbos'taki sınıf mücadeleleri ve birçok gruplara ayrılmış olan aristokratlar arasındaki gerginlik 6 ncı yüzyılın başlarına doğru Pittakos adında bir kişinin 10 yıl için iktidarı ele almasına yol açmıştır. Bazan kiral, bazan "aisimnet", bazan da tiran olarak gösterilen Pittakos Lesbos'ta birtakım kanunlar çıkararak yurdunun barış, güvenlik ve sükûn içinde kalmasını sağlamış, 10 yıl sonra da bu makamdan kendi isteğiyle çekilmiştir.

Büyük İyonya tiranlarının sonuncusu Samoslu Polikrates olmuştur. M. ö. 6 ncı yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki Yunan şehirlerinde Pers baskısı altında bulunduğu bir zamanda Samos'ta iktidarı ele geçirmiş olan Polikrates müstebit ve zalim, fakat son derece enerjik ve girişken bir insandı. İçte karşılaştığı bütün engelleri ustaca ortadan kaldırdıktan sonra 100 gemi kapsadığı tahmin olunan donanmasıyla. Pers'lerin başka yerlerde meşgul olmalarından faydalanarak, adalardan birçoğunu, hattâ tüm Ege denizi'ni egemenliği altına almıştır. Polikrates dost veya düşman sularında ticaret, hattâ koranlık yapmakla Samos'u o çağın en büyük ticaret merkezlerinden biri haline getirmiş, adada büyük bir bayındırlık faaliyeti göstermiş ve sarayında tantanalı bir hayat sürmüştür. Tiran saltanatının başında Kirene ve Mısır'la dostça ilişkilerde bulunmuş, fakat Pers'ler Mısır üzerine yürüyünce Mısır'la yaptığı ittifaktan ayrılarak donanmasının bir kısmını Pers'lerin buyruğuna vermiş, Sparta'nın müttefikleriyle birlikte adaya karşı yaptıkları seferi önlemiş, fakat sonunda Pers kiral Kambiz'in uzun süre Mısır'da kalmasından faydalanarak Anadolu'daki mevkiini kuvvetlendirmek isteyen ve dolayısıyla Samos tiranını bir engel sayan Sardes satrapı Oroites'in tuzağına düşerek öldürülmüş (M. ö. 522 ye doğru), onun yerine kardeşi Siloson geçirilmiştir. Fakat Polikrates'le Samos'un altın çağı sona ermiş, Pers kralığının Darcios I tarafından yeniden kurulması ve teşkilâtlandırılması üzerine Anadolu şehirleriyle birlikte Samos ta Pers egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Pers'ler gerek Anadolu'da, gerek adalarda kendilerine sadık kişilerin Yunan şehirlerinin başına tiran olarak geçmelerini daima teşvik etmişlerdir.

Bir Anadolu tiranının oturduğu yer hakkında Menemen yöresinde Larisa (Buruncuk) şatosu bize canlı bir fikir verebilecek niteliktedir. Kalın surlarla çevrili bir tepenin ortasında yüksek kaideli bir tapınak

ve onun yanında megaron şeklinde tiranın sarayı yer almakta idi. Pers istilasından sonra bu megaron'un yanında cephesi kule şeklinde iki çıkıntı arasında sütunlu bir portikten meydana gelen ve bu bakımdan Pers saraylarını küçük çapta taklit eden ikinci bir saray (res. 100) yapılmıştır.

Yunanistan
tiranları

Yunanistan'da Korint şehrinde Bakhiad'lar ailesinin elinde bulunan oligarşik hükümet M. ö. 658/57 yılında Kipselos adında bir kişi tarafından devrilmiştir. "Basi-

levs" ünvanını takınan Kipselos tüm anlamıyla bir tiran olduktan sonra aristokratların baskısı altında ezilen alt sınıflar lehine bazı tedbirler almış, fakir köylülere toprak dağıtmak suretiyle içteki yerini sağlamladuktan sonra uzun görüşlü bir siyaset uygulamış, Korint ile İtalya arasında önemli bir üs olan Korkira (Korfu) adası üzerindeki egemenliğini pekiştirmek için büyük emek harcamış, Akarnanya ve İllirya kıyılarında yeni koloniler kurmuş ve bunları doğrudan doğruya Korint'e bağlamıştır.

Fakat asıl altın çağını Korint M. ö. 625 yıllarına doğru Kipselos'un yerine tiran olarak geçen oğlu Periandros zamanında yaşamıştır. Bu tiran da babası gibi alt tabakaları korumuş, köylülerin şehirlere akın etmelerini ve büyük çiftliklerin fazla genişlemesini önlemek üzere köle alım satımını yasaklamış, büyük servetlerin bir elde birikmemesi için tedbirler almış, aynı zamanda toplumun yararıyla ilgili birçok işler görmüş, Korint kanalını açmak teşebbüsünde bulunmuş, Korint'te büyük inşaatta bulunmakla halkın iş bulmasını sağlamıştır. O dönemde Korint büyük bir ticaret, aynı zamanda önemli bir sanayi merkezi olmuş, Korint gemileri sanayi mallarını ve o zamanlar büyük rağbet gören vazoları Akdeniz'in hemen her tarafına ulaştırmıştır (res. 143). Güçlü bir harp filosunun ticaret gemilerini koruduğu, bu suretle Akdeniz sularında güvenliği sağladığı anlaşılıyor. Periandros gemi inşası için gerekli keresteyi sağlamak üzere Halkidike yarımadası'nda Potideia kolonisini kurmuş, dış siyasetinde İyonya şehirleri, Lidya ve Mısır kralhıklarıyla dost geçinmeğe önem vermiştir. Çanakkale boğazı'ndaki Sigeion şehri için Atina ile Lesbos arasında çıkan anlaşmazlıkta Periandros'un hakem olarak seçilmesi Yunan dünyasında tirans karşı gösterilen saygıyı açığa vurmağa yeter. Fakat bu tiran M. ö. 588 ylında doğru öldükten az sonra Korint'te tiranlık devrilmiş, onun yerine zengin tüccarlar ve sanayicilerin idare ettiği demokratik bir rejim geçmiştir.

Sikyon şehrinde öteden beri bulunan 3 Dor kabilesine katılan ve eski Aka halkından meydana geldiği anlaşılan 4 üncü bir kabileye (bk. s. 111) dayanarak bazan Andreas, bazan da Ortogoras olarak gösterilen bir kişi tiran olarak iktidar mevkiine çıkmış, tiranın halefleri ise aynı şehirde yûr yıl kadar hüküm sürmeği başarmışlardır. Bunların en ünlüleri arasında 6 ncı yüzyıl başlarına doğru tiran olduğu anlaşılan Kleistenes gösterilebilir. Bu tiran köylülerin tanrısı Dionizos'a önem vermekle alt tabakaları koruduğunu açığa vurmuş, köylülerin şehre akın etmelerini önlemek üzere birtakım tedbirler almıştır. Zamanında Sikyon'un bir kültür ve sanat merkezi olduğu anlaşılıyor. Kleistenes en çok dış siyasette başarı göstermiş, Argoslu'lara karşı şehrini büyük bir ustahkla savunmuş hattâ Orta Yunanistan işlerine karışmakla nüfur alanını bir hayli genişletmiştir. 565 yılına doğru öldüğü anlaşılan Kleistenes'ten sonra Sikyon'un durumu hakkında pek az bilgiye sahip olmakla beraber bu şehrin tiranlık zamanındaki siyasal önemini hiçbir zaman tekrar elde edemediğini görüyoruz.

Istmos bölgesinin 3 üncü Dor şehri olan Megara'da M. ö. 7 nci yüzyılda büyük bir kısmı toprağa bağlı köylülerle geniş çiftlikler ve büyük hayvan sürülerine sahip bulunan aristokratlar arasındaki gerginlik son haddine varmıştı. 640 yılına doğru Teagenes adında bir kişi fakir köylüleri elde etmek ve bir hükümet darbesiyle zenginleri devirmek suretiyle kısa bir süre için tiran olmuştur. Teagenes büyük bayındırlık faaliyetinde bulunmak, meselâ mükemmel bir su yolu yaptırmakla beraber, yeni ve sürekli bir düzen ortaya koyamamış olacak ki, ölümden az sonra yankılarını Teognis'in şiirlerinde bulduğumuz sınıf mücadeleleri tekrar başlamış, bu mücadeleler ancak aristokratların bazı fedakârlıklarda bulunmaları sayesinde yavaş yavaş yatışmıştır.

Sicilya tiranları Sicilya şehirlerinde M. ö. 7 nci ve 6 ncı yüzyıllarda Yunanistan'a ihraç ettikleri tahıl yüzünden zenginleşmiş ve zamanla oligarşik bir hükümet kurmuş olan büyük toprak sahipleriyle orta sınıf ve köylüler arasında gerginlik ve mücadele başgöstermekte geçikmemiştir. Gerek bu mücadeleler, gerek Yunanlıların yerli kavimlere ya da adanın batısında oturan Kartacalı'lara karşı yaptıkları savaşlar askerî diktatör niteliğinde birtakım kişilerin "tam yetkili komutan" olarak ortaya çıkmalarına yol açmıştır. Bu öncülerden sonra gelen batı Yunan tiranlarının en eskisi olarak Leontinoi'lu Panaitios (7 nci yüzyıl sonu), en zalimi olarak ta Akragaslı Falaris (6 ncı

yüzyıl başları) gösterilebilir. Başka Sicilya şehirlerinde ise tiranlık ancak 6 ncı yüzyılda, Kartaca'nın büyük bir devlet haline gelmesi ve nüfuzunu Sicilya'ya doğru genişletmeğe başlaması üzerine kurulabilmiştir.

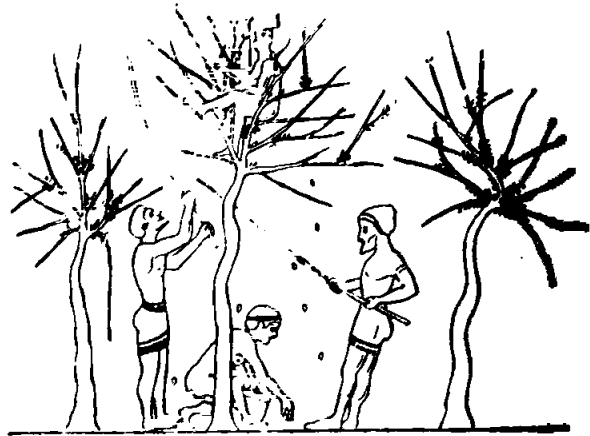
ARKAYIK ÇAĞDA YUNANİSTAN

Atina'nın devlet teşkilâtı, sosyal ve ekonomik gelişimi Yunan Orta Çağının sonlarına doğru aristokratların elinde bulunan hükümetin başına "arhon" adını taşıyan 3 yüksek memurun geçmiş olduğunu yukarıda söylemiştik (s. 110). Bunlardan birincisi sadece "arhon" ünvanını taşımakta ve en yüksek mülk otoriteyi temsil etmekte, "basilevs" ünvanını taşıyan ikinci arhon eski kuraldan başka bir kimse olmayıp yeni hükümette dini işlere bakmakta, "polemarhos" ünvanını taşıyan 3 üncü arhon ise askerlik işleriyle meşgul olmakta ve bu arada yurttaşların askerlik görevlerini kontrol ve devletin silâhlı kuvvetlerine kumanda etmektedir. Bu üç büyük arhon'dan sonra "tesmotet" adını taşıyan altı arhon gelmiştir, bunlar hukukun koruyucusu ve yargıç olarak ortaya çıkmaktadırlar. Elimizde bulunan geç dönem listelerine göre M. ö. 683-82 yılında işe başladıkları anlaşulan ve yalnız bir yıl için seçilen bu 9 arhon yeni aristokratik hükümetin özünü meydana getirmekte ve icra gücünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Arhon'ların yanında Atina'da Ares tepesinde toplandığından ötürü "areopag" adını alan bir aristokratlar meclisi de vardı. Bu meclis tecrübeli ve asil kişilerden ve belki de eski devlet memurlarından meydana geliyor, siyasi, dini ve hukuki sorunlarda hükümet için bir çeşit danışma kurulu görevini görüyordu. Fakat asil hükümsürenlik hakları, Sparta'da olduğu gibi, "ekklesia" adını taşıyan halk meclisinin elinde idi. Siyasal haklara sahip yurttaşlardan kurulan bu meclis devlet memurlarını seçer, kanunlar çıkartır, harp, barış ve ittifak gibi önemli konulara dair kararlar alır.

Hükümet şeklinin yavaş yavaş değişmesiyle birlikte Attika halkının sosyal ve ekonomik bakımlardan üç gruba ayrıldığı görülüyor. Birinci grup büyük çiftlik sahiplerini, ikinci grup Atina'da oturan tüccarlar ve sanayicileri, üçüncü grup ise küçük topraklara sahip köylüleri kapsıyordu. Yunanistan'ın başka yerlerinde olduğu gibi burada da büyük çiftlik sahipleri yavaş yavaş tarımdan daha çok kâr getiren bağcılık

ve zeytinciliğe (res. 101/102) geçmişler, tüccarlar ve zanaatçılar sınıfı genişlemiş ve zenginleşmiş, Atina'nın nüfusu bir hayli artmıştı. Bu yeni kapitalist sosyetenin yanında küçük tarla sahiplerinin durumu gündü güne fenalaşmağa başlamıştı. Bunlar çift hayvanları elde etmek veya yeni üzüm bağları ve zeytinlikler kurabilmek için çiftlik sahiplerinden yüksek faizle ödünç para almışlar, fakat büyük bir kısmı borçlarını ödeyemediklerinden pek şiddetli hükümler kapsayan o zamanın borçlar kanununa göre özgürlüklerini kaybederek alacaklı tarafından dış ülkelere köle olarak satılmışlar, ya da toprağa bağlanarak elde ettikleri ürünlerin altında birini çiftlik sahiplerine bırakmak zorunda kalmışlardı.

Res. 101 — Zeytin toplanmasını tanımlayan bir vazo resmi.

Bu durum M.ö. 600 yılına doğru son haddine varmış, köylü topraklarının hemen hemen tümünü elden çıkarmış, bu suretle tüm Attika birkaç zenginün eline geçmişti. Sparta'da olduğu gibi burada da köylülerin ayaklanması veya cesur ve girişken bir kişinin bu kaynaşan tabakanın başına geçip bir tiranlık kurması her an beklenebilirdi. Nitekim 636 ya da 632 yılında Megara tiranı Teagene'sin damadı Kilon servetine ve 640 yılı olimpiyad'larındaki başarısı yüzünden Atina'da kazanmış olduğu üne dayanarak, aynı zamanda kayınbahasının askeri gücü ve bundan daha çok köylünün hoşnutsuzluğuna güvenerek, Atina Akro-

pol'ünü zaptetmiş ve bir tiran olmak istemişti. Fakat başta Atina'nın en eski ve asil ailelerinden Alkmaionid'lerden arbon Megakles olmak üzere tüm yüksek memurlar ve bazı köylüler aristokrasiye sadık kalmışlar, Akropol'ü kuşatmışlar, Kilon'un kaçmasını önleyememekle beraber teslim olan taraftarlarını, önce vermiş oldukları söze rağmen, öldürmüşlerdi. Bu suretle tiranlığın önüne geçilmiş, fakat kendini kanala lekelenmiş olan Megakles ve ailesi Atina'nın dışına sürülmüşlerdi. Kilon'un bu teşebbüsü Attika'da durumun ne kadar nazik olduğunu aristokratlara göstermişti. Bunlar Spartalı'lar gibi ya bir tethiş siyaseti izleyerek köylüyü tam anlamıyla haskı altında tutabilir, ya da köylü ile uzlaşarak bazı siyasal ve sosyal reformlar yapılmasına izin verebilirlerdi. Atinalı aristokratlar akıllı davranarak bu ikinci yolu seçmişlerdir.

Res. 102 — Üzüm toplanmasını ve küfelere doldurulmasını tanımlayan bir vazo resmi.

Drakon kanunları

Tarihi bir kişi olduğu anlaşılan Drakon M. ö. 624 yıllarına doğru ünlü kanunlarını çıkartmıştır. Drakon, M. ö. 5 inci yüzyıl sonlarına ait bir tarih geleneğinin bildirdiği gibi, bir anayasa değil, sadece bir ceza kanunu meydana getirmiş, kan gütmeye dâvalarını önlemek üzere öldürülenle öç almak isteyen öldürülenin ailesi arasına arabulucu olarak areopag meclisinin temsil ettiği devlet otoritesini

atarmış, kasdi katletme ile istemiyerek veya haklı olarak öldürme olaylarını birbirinden ayırt etmiş, bu suretle kan glutme davalarını bütünüyle ortadan kaldırmamakla beraber bunları bir hayli azaltmıştır. Bundan başka Drakon kanununa koyduğu cezaların yiddetiyle de ün kazanmıştır. Fakat esas itibariyle aristokratların haklarını koruduğu anlaşılın bu kanunun yeterliliği az bir süre sonra anlaşılmış, zemin ve zamana daha uygun kanunlar yapılması büyük bir ihtiyaç halini almıştır. Çünkü 6ncı yüzyıl başlarında para ekonomisinin (res. 103) etkileri Attika'da da kendini göstermekte gecikmemiş, köylü sınıfının yanında önemli bir yer alan orta sınıf siyasal ve ekonomik bazı haklar elde etmek için aristokratlara karşı yapılan mücadeleye katılmağa başlamıştı. Bu gergin duruma son vermek için Attika aristokratları büyük çabık sahipleriyle birleştiler, Salamis adası'na karşı yapılan seferde başarı göstermiş olan Solon adında bir kişiyi arhon seçtiler ve ona üst tabakalarla alt tabakalar arasında bir "barıştrıcı" (diaktes) rolü oynaması ve Atina'nın siyasal, sosyal ve ekonomik hayatında esaslı bir reform meydana getirebilmesi için olağanüstü yetkiler verdiler (M. Ö. 594/93)

Res. 103 Arkaik çağ Yunanistan aikkeleri. Soldan sağa doğru :
1. Aigina, 2. Korint, 3-6. Atina.

Solon'un reformları Bir taraftan Atina'nın eski kiral ailelerinden Medontid'ler soyundan olduğundan Stürü aristokrat, diğer taraftan birçok ülkeler görmüş bir gergin ve ekonomi işlerinde bilgi sahibi bir tüccar olması dolayısıyla alt tabakalara yakın olan, aynı zamanda Lyon kültürünü hazmetmiş bir bilgin, bir düşünür, şiiirleriyle yaptığı işler lehinde propagandada bulunabilecek yetenekte bir yazar

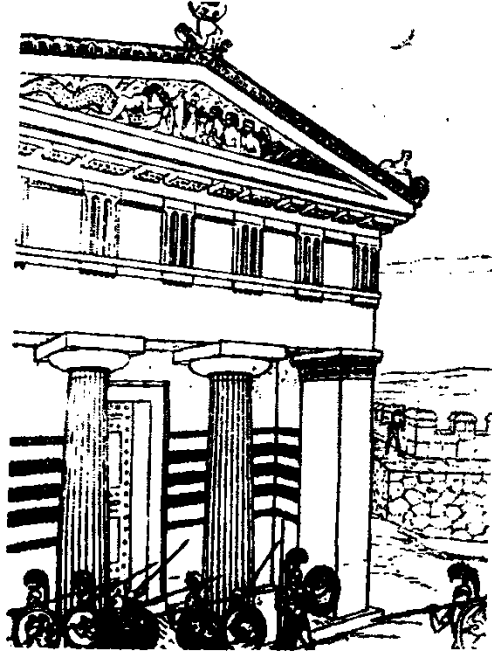
olan Solon asillerle halk tabakaları arasında arabuluculuk yapmak ve köklü bir reform vücade getirebilmek için bütün koşullara sahipti. Solon eline verilen geniş yetkilerden faydalanarak bir tiran olabilirdi. Fakat o tiranlığı hiçbir zaman kabullenmemiş, kendini daima belirli bir görevin yapılması için kanuni şekilde iktidar mevkine getirilmiş bir yurttaş saymış, kişisel ihtiraslardan uzak olarak daima toplumun iyilik ve refahını gözönünde bulundurmıştır.

Solon'un ilk işi borç altında ezilen köylünün durumunu iyileştirmek için alacaklıyla borçlu arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunun şiddetini hafifletmek olmuştur. Solon borca karşılık insanların rehin gösterilmesi usulünü ortadan kaldırmış, köylüye tüm borçlarını bağışlamış, ipotek edilmiş olan toprakları sahiplerine geri vermiş, borç yüzünden köle olarak dışa satılmış olanlardan büyük bir kısmını devlet hesabına satın alarak onların özgür insanlar olarak yurtlarına geri dönmelerini sağlamış, bundan başka o zamana kadar yapılmış olan borçların tümünü hükümsüz saymıştır ki, eski geleneklere bağlı insanlara müktesep haklara büyük bir tecavüz sayılan bu tedbir yunanca "bir yükü silkip atmak" anlamına gelen "seisasteia" adını taşımaktadır. Solon büyük bir ihtimale göre toprak köleliğini de lağvetmiş, topraksız köylülere toprak sağlamak üzere büyük çiftlikler için azami bir had saptamış, bu haddi aşan topraklara el koymuştur. Büyük çiftlik sahiplerinin aleyhinde gibi görünen bu tedbir aslında onların lehindedi. Çünkü tüm Attika topraklarının köylü arasında paylaşılmasını isteyen aşırı istekler karşısında bunlar mülklerine, küçülmüş olmakla beraber, yine sahip oluyorlardı. Solon'dan sonra toprak ürünlerinin altında birini toprak sahiplerine bırakan köylülere rastlanmamaktadır. Bütün bu reformlar o dönem Atina'sının yalnız geleneklerini değil, sosyal hayatını da kökünden sarsabilecek nitelikte idi. Bu reformlardan büyük bir kısmının kan dökülmeksizin uygulanmış olması o dönemdeki durumun ne kadar kritik ve aristokrasinin ne kadar güçsüz olduğunu göstermeğe yeter. Bununla beraber köylü tam özgürlüğüne kavuşuncaya kadar daha uzun süre savaşmak zorunda kalmış, büyük ihtimalle köylünün koruyucusu olarak ortaya çıkan tiran Peisistratos zamanında bu isteğini elde edebilmiştir.

Bundan başka Solon'un Attika'nın ekonomik kalkınmasını sağlamak için bazı önemli tedbirler aldığı, meselâ buğday ihracını yasakladığı, o zamana kadar Attika'da kullanılan Aigina para ve ölçü sisteminin yerine Euboia sistemini kabullenmek suretiyle Atina'nın ekonomisi

alanındaki rakibi Aigina'ya karşı bağımsız bir durum almasına yol açtığı anlaşılıyor.

Solon aynı zamanda yeni bir sosyal düzen ortaya koyarak tüm yurttaşları asıllıklarına göre değil, mal, mülk ve gelirlerine göre dört sınıfa ayırarak bunların bu sınıflardan birine mensup olduklarına göre, siyasal haklarını ve askerlik ödevlerini saptamıştır. Birinci sınıfa çiftliklerinde her yıl 500 medimnos (kile) buğday veya aynı miktar zeytin ya da şarap üretenler, ikinci sınıfa 300, üçüncü sınıfa 150 (sonraları 200) medimnos, dördüncü sınıfa ise bu miktardan daha az üretimde bulunanlar giriyordu. Toprağı veya emlakı olmayanlar, meselâ tüccarlar kazançlarına göre bu dört sınıftan birine alınıyor ve sınıfın tayininde bir drahmi bir kile ile eşit sayılıyordu. O çağ askerleri donatım ve silâhlarını kendileri sağladıklarından yalnız ilk üç sınıfa askerlik ödevi yük-

Res. 104 — Solon zamanı binalarından: Atina Akropol'ündeki Athena tapınağının (Hekatompedon) doğu cephesinin eski durumu.

letiliyordu. "Pentekosioimedimnoi" (500 kile insanları) adını taşıyan birinci, "hippeis" (atlı) adını taşıyan ikinci sınıf mensupları bir harp çıktıkta atlı olarak ve maiyyetlerinde hoplit'ler, yani ağır silâhlî piyadeler bulundurmamak suretiyle, orduya katılıyorlardı. "Zevgit" (ağır silâhlî piyade) adını taşıyan üçüncü sınıf erkekler atsız olarak harbe giriyorlardı. Belirli bir geliri olmayan "tet"ler, yani dördüncü sınıftan olanlar ise askerlikten büsbütün muaf்தılar. Bunlar yalnız bazı olağanüstü durumlarda hafif silâhlî olarak ulaşım işlerinde ya da kürekçi olarak gemilerde kullanılıyordu.

Res. 105 — Atena tapınağının doğu ahnlığına ait poros taşından yapılmış boyalı bir ejder başı (mavi sakal).

Askerlik görevi gibi vergiler de bu dört sınıfa göre saptanıyordu. Vasıtasız vergiler o zamanlar mevcut değildi; çünkü bu çeşit bir vergi, bugünkü görüşlerimizin tersine olarak, özgür yurttaşlara lâyık görülmezdi. Devletin paraya ihtiyacı olduğu zamanlar ilk üç sınıf yurttaşlarının servetleri üzerinden olağanüstü bir vergi alınırdı. Dördüncü sınıf ise

her türlü vergiden muafı. Solon zamanında zenginlerin "liturgia" adını taşıyan toplumun yararlarıyla ilgili işlerin, meselâ tiyatro temsil-leri veya korolar düzenlenmesi ya da harp gemileri donatımı gibi hususların masraflarını üzerlerine alıp almadıkları kesin olarak bilinmemektedir. Bu çok ilimlı vergi sistemi tüm devlet memurlarının bir ücret karşılığında çalışmaları ve görevlerini sırf bir yurt borcu olarak yapmalarıyla açıklanabilir.

Res. 106—Rombos adında bir hayvan sürüsü sahibinin Atena'ya adanmış olduğu beykel (Atina Akropol'ü).

Her yurttaşın hükümet işlerine katılma hususunda bu dört sınıf teşkilâtı esastı. Yalnız ilk üç sınıftan olanlar devlet memuru olabiliyorlardı. Arhon ya da hazine bakanı (tamias) seçilebilmek için birinci sınıftan olmak şarttı. Tet'ler yalnız halk meclislerine (ekklesia) ve bu dönemde yeni kuruldukları anlaşılın yeminli hâkimlerden müteşekkül mahkemelere (dikastetion) girmek hakkına sahiptiler. Yine aynı zamanda kurulmuş olduğu anlaşılın ve "heliaia" adını taşıyan jürili halk mahkemesine 30 yaşını dolduran her yurttaş, hangi sınıftan olursa olsun, jüri üyesi seçilebiliyordu. Bir çeşit yargıtay rolünü oynadığı anlaşılın bu mahkemenin verdiği kararlar kesindi. Bu suretle hükümetin en önemli üç fonksiyonu, yani memur seçimi, kanun çıkarma ve adalet alanında söz söyleme hakkı tüm Attika yurttaşlarına, sınıf farkı gözetilmeksizin, verilmiş oluyordu.

du. Halk meclisinin ve eski hak ve yetkilerini bu çağda da korumakta olan (yalnız arhon'ları seçme yetkisi dışta kalmak üzere) areopag meclisinin yanında Solon bir de "dört yüzler meclisi" kurmuştu. Attika'

daki dört kabilenin çıkardığı yüzer üyeden meydana gelen ve hak-
kında çok az bilgimiz olan bu meclisin üst ve alt sınıflar arasında
rol oynayan bir makam olduğu ve halk meclisinde görüşülecek işleri
hazırlamakla görevli bulunduğu kabul olunabilir.

Solon anayasa niteliğinde olan bu düzenden başka aile ve ceza
hukuku ile ilgili birtakım kanunlar da çıkartmış, bu arada Drakon ka-
nunlarını (cinayetlere ilgili kısımlar dışta kalmak üzere) ortadan kaldır-
mış, yurttaşların haysiyet, onur ve malını korumak için kendisine ya
da malına karşı yapılan herhangi bir tecavüzde bir üçüncü kişinin şikâ-
yette bulunabilmesini mümkün kılmıştır.

Solon'un zeytinyağından başka diğer bütün toprak ürünlerinin
ihracını yasaklaması Atina'nın o çağdaki ekonomik ihtiyaçlarına uygun
bir tedbir olarak kabul olunabilir.

Solon'un bütün bu reformlarında ahlak sorunlarına da önem vermiş,
israf ve lüks hayatın önüne geçmek üzere bazı tedbirler almış olduğu
bildirilmekte ise de bu kanunların gerçekten Solon tarafından mı yapılmış,
yoksa sonraları Solon'a mı maledilmiş oldukları kesin olarak bilin-
memektedir.

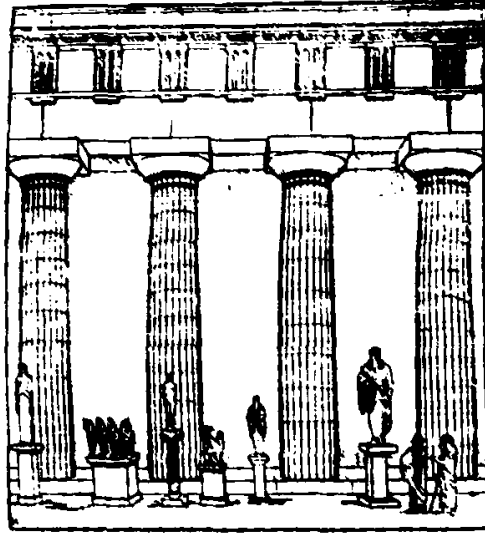
İlk zamanlar "tesmos", sonraları "nomos" adını taşıyan Solon
kanunlarının tam metni döner tahta levhalar, bunların özetleri ise
konik taş steller üzerine yazılmıştı.

Solon'un bu siyasal, sosyal ve ekonomik reformları o çağın ihti-
yaçlarını tümüyle karşılıyor, hattâ bu ihtiyaçların üstüne bile çıkıyordu.
Bunlar Atina'nın gelecekte izlemesi gereken iç siyasetin ana hatlarını
tâyin edebilecek nitelikte idiler. Nitekim bu reformlardan sonra Ati-
na'nın süratle kalkındığını ve komşu şehir devletleri arasında önemli
bir yer aldığını görüyoruz. Bu dönemde meydana getirilen devlet teşki-
lâtı ve kurulları Atina'da yüzyıllarca yaşamış, Pers harplerinden sonra
Atina'nın başkanlığında kurulan "Attika-Delos deniz birliği"ne gi-
ren şehirler arasında yayılmış, Mısır'da bulunan papirüslerin göster-
diği gibi, Hellenizm çağı İskenderiye şehrinin teşkilâtı ve kanunlarına
örnek olmuştur. Hattâ Roma'daki "oniki levha kanunu"nda bile bu
reformların etkilerini sezmek imkânsızdır. Bundan başka bu kanun-
ların bazı kısımları Justinianus kanunlarına girmek suretiyle Orta Çağ
kanunlarını etkilemiş, hattâ modern Avrupa hukukunda da belirli
bir rol oynamıştır.

Reformlardan
sonraki olaylar

Genel bir af ilânıyla sona eren bu reformlar, demokrasi-
nin zaferini haizlamakla beraber, sınıf mücadelelerine
son vermemiştir. Altıncı yüzyıl ortalarına doğru Attika'da
bulduğumuz üç parti mensupları arasında bu değişikliklerden memnun
olmayanlar pek çoktu. İç bölgelerde geniş topraklara sahip olan aristok-
ratlar (pediakos'lar) ellerinden alınan güç ve verdikleri ödünç paralara
yanıyor, Solon'un bir tiran olacağını ümit eden ve kuzey-doğu dağlık
bölgesinde yaşayan fakir köylüler (diakrios'lar) yeter derecede top-
rağa sahip olmayaşlarından yakınıyor, sanayi ve ticaretle uğraşan kıyı

Res. 107 — Atina Akropol'ünde Peisistratos'un Athena tapınağı ve etrafındaki heykeller.

halkı ise (parolios'lar) elde ettikleri siyasal yetkileri küçümsüyorlardı. Nitekim bu reformlardan sonra Atina'da bazı karışıklıklar çıktı, hattâ bir süre için arhon seçimi yapılmadığı, Damasias adında bir kişi-
nin kendisini iki yıl arka arkaya arhon seçtirmek suretiyle tiranlık
kurmak teşebbüsünde bulunduğu anlaşılıyor (M. Ö. 582/80). Fakat bu
iç mücadelelere rağmen Atina sağlam bir dış siyaset izleyebilecek kadar

kuvvetli idi. Nitekim Atina belki Aigina'ya karşı başanyile harp etmiş, Megara ile yaptığı savaşta Salamis adasını kurtarmıştı başarmıştı. Atina'nın komşularıyla yapmış olduğu ilk büyük harp olan bu Megara seferinin ayrıntılarını bilmiyor, yalnız bu arferde İravronlu eahi ve aail bir aileden olan Peisistratos'un "arhon polemarchos" olarak kendini gösterdiğini, Salamis üzerindeki Atina hegemonyasını sağlamıştıktan başka Megara'nın limanı Nisaea'ya aldığını, fakat bu görevden ayrıldıktan sonra savaşın Atina aleyhine döndüğünü saptayabiliyoruz.

Peisistratos'un Peisistratos Yunan tarihinin hiç kuşkusuz en büyük tiranlığı ve islediği kişilerinden biridir. Solon'u bir arabulucu ve kanun iş alyaset koyucu olarak tanımıştı. Peisistratos ise faal ve girişken bir partici, uzun görüşlü, kurnas bir diplomat ve yetenekli bir komutan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu adam M. ö. 561/60 yılında Attika'nın iç bölgelerinde oturan köylülere dayanarak kendisine verilmiş olan muhafız kıtasının yardımıyla Atina Akropol'ünü ele geçirdi ve böylece bir tiran oldu. Her ne kadar Solon'un böyle beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan tirana karşı cephe aldığı ve halkı koymuş olduğu kanunlara sadık kalmaya davet ettiği anlaşılıyorsa da bu devlet adamının kısa bir süre sonra ölmesi Peisistratos'un rakipsiz olarak hüküm sürmesini mümkün kılmıştır. Bununla beraber ilk zamanlar tiranın mevkii herhalde pek sağlam olmayacak ki Atina aristokratlarının tüccarlar ve sanayicilerle birlikte meydana getirdikleri bir koalisyon karşısında Peisistratos belki iki, fakat çok daha muhtemel olarak bir kez Atina'dan uzaklaşmak zorunda kalmıştır (M. ö. 550/55). Trakya'daki çiftliğine çekilen Peisistratos Pangaion altın madenlerini ele geçirdi, bu parayla üretili askerlerden bir ordu kurdu. Eretria, Tebai ve Naksos aristokratlarının ya da tiranlarının yardımını sağladıktan sonra içinde birçok Tesalyalı süvari bulunan ordusunu Eretria üzerinden Attika'ya geçirerek hasımlarını Atina yöresinde Pallene'de kolayca yendi, parti kavgalarından bıkmuş ve Megara harbinde uğranılan yenilgilerden yıse düğmüş olan Atinalı'lar tarafından sevinçle karşılandı ve ölünceye kadar (520/27) Atina'da bir tiran olarak hüküm sürdü.

Peisistratos'un tiranlığı Atina'nın hem en parlak çağlarından biridir, hem de Attika tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tiran Solon'un teşkilâtına el sürmedi, yalnız yüksek memuriyetlere kendi adamlarını geçirdi. Fakat tiranın büyük çiftliklere el koymak, bunların toprakla-

ını köylüye dağıtmak, aynı zamanda bazı asilleri ortadan kaldırmak suretiyle aristokratların nüfuz ve gücünü bir hayli kırdığı anlaşılıyor. Bundan başka arhon'ların ve areopag meclisinin eski nüfuzlarını kaybetmeğe başladığı da görülüyor. İşte bütün bu nedenler yüzünden tiranlık devrildikten sonra Atina'da iktidar mevkiine gelen yeni hükümet zayıflamış ve yıpranmış bir aristokrasi üzerinde değil, fakat genç ve dinç bir demokrasi üzerinde kurulacaktı.

Köylüler sayesinde yükselmiş olan Peisistratos'un köylüyü ve tet'leri koruması gayet tabii idi. Nitekim tiran bunlara aristokratlardan müsadere ettiği topraklardan başka ödünç para, tohum ve çift öküzü dağıtmak suretiyle Attika tarımını geliştirdi. Kendisi sık sık denetleme gezilerine çıkar ve köylüler arasında çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik yapardı. Fakat ayrıca köy yargıçları teşkilatını kurmakla köylü hukukunu yeni esaslara bağlamıştır. Tiran aynı zamanda birçok yeni yollar yaptırmış, köylü tarırlarını resmen korumakla köylünün mânen ve maddeten kalkınmasına çalışmıştır. İşte bütün bu tedbirlerden ötürü Peisistratos'un tiranlık dönemi sonraki kuşaklar tarafından köylünün altın çağı sayılmıştır.

Tiranlık hükümetinin izlediği uzun görüşlü dış siyaset sonunda Atina ticaretinin hacmi ve alanı bir hayli genişlemiş, Atina o çağın en büyük sanayi merkezlerinden biri olmuştur. Atina malları, sanat eserleri (meselâ vazolar ve sikkelerinin yayılış alanı bu ticaretin Mısır'dan kuzey Karadeniz kıyılarına kadar uzanmış olduğunu göstermektedir.

Ticaret ve sanayiın gelişmesi üzerine Atina mali bakımdan büyük bir refaha kavuştu ve hummalı bir hayırdırhık faaliyetine sahne oldu. Tiran sarayının bulunduğu Akropol'de eski Atena tapınağının kısmen değiştirilmesi ve genişletilmesi suretiyle büyük kısmı mermerden büyük bir tapınak, onun yakınında Artemis Bravronia'ya adak edilmiş başka bir tapınak, bir propylon (giriş binası), aşağı şehirde ise bir takım resmî binalar ve tapınaklar (bu arada Zevs Olimpiyos ve sonraki Diyonizos tiyatrosunun yanında Diyonizos tapınakları) ve bir pazar meydanı (agora) yapıldı; büyük bir suyu ve onun sonundaki 9 musluklu bir çeşme (Enneakrunos) sayesinde şehir bol suya kavuştu. Atina yöresinde Elevisis'te yeraltı tanrılarının misterleriyle ilgili bir "telesterion" (bk. s. 219) vücade getirdi. Aynı zamanda şiiir yarışmaları tertiplenmek suretiyle yabancı şairlerin Atina'ya gelmeleri sağlandı. Her dört yılda bir tekrarlanan "Panatenaia" bayramı da bu dönemde yapılmaya başlandı.

Tiran aile ve kabile üzerine kurulu eski sosyal düzeni olduğu gibi bıraktı, fakat halkı, askerlik ve vergi ödevlerini saptamak üzere, "navkraria" adını taşıyan bölgelere ayırdı. Atina'daki fikir, edebiyat ve sanat hayatının merkezi olduğu anlaşılın sarayın masraflarını Peisistratos Trakya'daki çiftliklerinin ve o zamanlar elinde bulundurduğu anlaşılın Lavrion madenlerinin geliriyle karşılıyordu. Günden güne kabaran devlet masrafları ve bilhassa ücretli askerlerden (en çok Trak'lar ve belki de İskit'ler) meydana gelen ordu için eski gelir kaynakları yetmediğinden yeni vergi olarak toprak ve emlak üzerinden gelirin % 10 u veya % 5 i oranında alınan vasitasız bir vergi konmuştu.

Res. 108 — Peplos giymiş bir genç kız heykeli. (Atina Akropol'ü)."

541/1

540-550
Akropol
Kore
30-30

Res. 109 — İyon kıyafetinde bir kadın heykeli. Atinalı heykeltıraş Antenor'un eseri (Atina Akropol'ü).

→ 541/1

540-550
Akropol
Kore No. 1689
Eski ve yeni
özellikler
70cm
55cm
55cm

Peisistratos'un
diğer siyasi

Peisistratos'un inisiyatifi onun görüldüğü dış siyasetin Atina'nın gelecekteki gelişimini üzerinde büyük etkiyi oldu. Tiran yeni fetihlerde bulunmaktan kaçındı; yalnız Attika'nın sınırlarını güvensiz altına almakla yetindi. Peisistratos'un başlıca amacı Atina'nın ticaret çıkarlarına uygun olarak kâh koloniler kurmak, kâh siyasal dostluklar ve ittifaklar aksettirmek suretiyle Balkan yarımadası'nın kuzey-doğu bölgelerinde, Makedonya ve Trakya kıyılarında, Boğazlar ve Ege denizi'nde biter elde etmek ve bu biterlere dayanarak bütün bu ülkeleri nüfuz altına almaktır. Nitekim Peisistratos Halkolike'de, herhalde Makedonya kralının iştirakiyle, Rakeios adında bir koloni kurmuş, böylece Makedonya ile siyasal ve ekonomik ilişkilerde bulunmuştur. Trakya'daki çıkışlarını ise olarak kullanmak suretiyle Pangai-on'daki altın madenlerini ele geçirmiştir. Atina'nın Karadeniz ülkeleriyle yaptığı ticaretin ve en çok güney Rusya'dan yapılan buğday ithalinin güvensizlik ve kontrolü için son derece önemli olan Çanakale boğazı'nın Anadolu kıyısında, 6. yüzyıl başlarında Atinalı oikist Erinos tarafından kurulmuş fakat sonraları Lesboslu'lar tarafından zapt edilmiş olan Sigion şehri'ni tekrar legal etmiştir. Fakat boğazın Rumeli kıyılarında da biter edilmeden tam olarak kontrol edilemeyeceğini anlayarak Peisistratos Trakya Heronnesos'u (Gelibolu yarımadası) Atinalı Filaid'ler ailesinden Kipselos'un oğlu Miltiades'in ilk önce bir koloni, sonraları ise Atina'ya tâbi bir prenslik kurmasına yardım etti.

Atina'nın deniz aşırı ülkelerde pek çok çıkarları olmakla beraber Peisistratos Aigina ya da Korint donanmalarıyla boy ölçüşebilecek güçte bir donanma meydana getiremedi. Bununla beraber Lyon dünyasının dış merkez olan Delos adasıyla dostça ilişkilerde bulundu. Ege denizi'nde merkez bir yer alan Naksos adası'na karşı bir sefer yaparak bu adanın başına önecele kendisine yardımcı bulunmuş olan Ligdamia'ı tiran olarak geçirmek suretiyle Kiklad'ları nüfuz altına almaya çalıştı. Aynı zamanda büyük bir donanmaya sahip bulunan Sisam tiranı Polikrates'le dost geçinmeğe önem verdi. Peisistratos Yunanistan'da da güçlü dostlar ve müttefikler bulunması gerektiği, Sürgünden geri dönmeye için kendisine yardımcı bulunmuş olan Tebai şehriyle daima iyi geçindi. Fakat Atina'nın günden güne artan gücüne karşısında bu dostluğun onun istiyeyeceği apaçıktı. Oğullarından birinin taçlı Teosalos adı tiranı Teosalos'larla da dost ve müttefik olduğunu (gari) eder. Tiran'ın Argos'la olan dostluğu ise çok daha büyüktü; tiran yakıtıyla orak aristokratlardan birinin kızıyla evlenmiş ve kar-

ıyla akraba olan asiller kendisine 1000 asker vermek suretiyle Atina'ya geri dönmeye kolaylaştırmışlardı. Tiranlara genellikle düşman olan Spartalı'lar bile tiranla bir ittifak yapmışlardı. Korint'le Atina arasındaki ilişkilerin normal olduğu, buna karşılık Atina ile Aigina arasındaki günden güne açılışı anlaşılıyor. Diğer taraftan tiran tüm gayretlerine rağmen Delfoi rahiplerinin dostluğunu kazanamamıştır.

Res. 110 Evtidikos tarafından Atina'ya adak edilmiş genç kız heykelinin başı (Atina Akropolü).

Şu halde Peisistratos'un bir taraftan aristokratları tiranlık mevkine çıkarmak (Naksos ya da Heronnesos'ta olduğu gibi), tiranlığa taraftar olmayan şehirler (meselâ Argos ve Tebai), ya da monarşiye kayan devletlerle (Teoselya) dostça ilişkilerde bulunmak suretiyle harp yapmaksızın Atina'nın dış nüfuzunu genişletmeğe çalıştığı görülmektedir. M. ö. 7. yüzyılda Atina birçok hususlarda başka şehir devletlerinden geri kalmıştı. Solon'un reformları sayesinde Atina ara-

daki mesafeyi kapatmış, Peisistratos'un dirayetli iç ve dış siyaseti sayesinde ise komşu devletlerden birçoğunu geride bırakmıştır. Atina M. ö. 5 inci yüzyıldaki güç ve görkemini esas itibarıyla bu tirana borçludur.

Peisistratos'un
oğulları ve
tiranlığın sonu

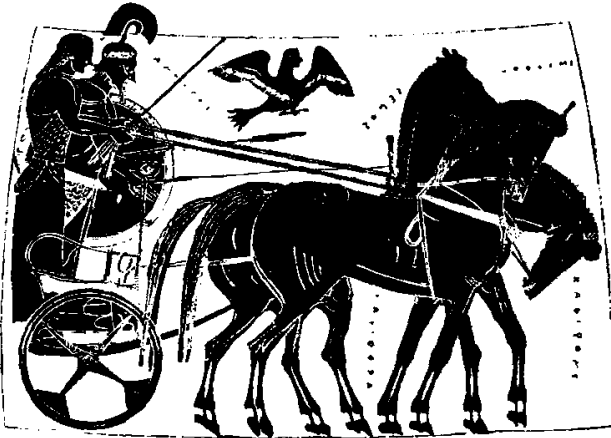
Peisistratos öldükten sonra oğulları sahip oldukları büyük servet, askeri güç ve taraftarları sayesinde iktidar mevkine çıktılar. Bu suretle bir Yunan şehir devleti içinde hiçbir kanunî yeri olmayan Peisistratos'un kişisel diktatörlüğü irsi bir monarşi şeklini almış oldu. Aynı zamanda ve yanyana hükümeti idare ettikleri anlaşılın Hipparhos ile Hippias'tan birincisinin bir süre sonra ön plâna geçtiği anlaşılıyor (bk. res. 111). Yeni tiranlar eski siyaseti sürdürmekle beraber birçok zorluklarla karşılaşmışlar. Çünkü

Res. 111 — Süvari heykeli (Peisistratos oğullarından biri?) (Atina Akropolü).

o dönemde Pers'ler tüm Anadolu'yu istilâ etmişler, Aiolya ve İyonya şehirlerinin bağımsızlıklarına son vermişlerdi. Sisam tiranı Polikrates Pers'lerin tuzağına düştükten sonra İyon dünyasının en güçlü kişisi ortadan kalkmıştı. Aynı zamanda Naksos tiranı Ligdamis te belki Spartalılar tarafından devrilmişti. Atina Çanakkale boğazının kilidi olan Sigeion'u Pers'lere bırakmak, Hersonnesos prensi Miltiades ise Pers egemenliğini tanımak zorunda kalmıştı. İşte bu suretle Atina günden güne tecrit ediliyor ve bu dış olaylar karşısında tiranların mevkii günden güne daha fazla sarsılıyordu. M. ö. 514 yılında Hipparhos'un

Harmodios ve Aristogeiton adında iki asil Atinalı (res. 116) tarafından gûya kişisel nedenler yüzünden öldürülmesi üzerine Hippias iktidarı ele aldı. Kendi hayatı için her an endişede bulunan ve hiçbir kimseye güvenmeyen Hippias ailesinin ötedenberi izlediği halka dönük siyaseti bırakarak bazı keyfî hareketler ve idamlarda bulunmak, halkın silâhlarını toplatmak, Pire'nin Munihia limanına hâkim bir tepesini tahkim etmek ve buraya kapanmak suretiyle tam anlamıyla müstebit bir tiran oldu. Diğer taraftan izlediği karışık dış siyasette Spartalı'larla ilişkiler kurmakla beraber ilerde kendisine bir sığınak sağlamak kaygusuyla Pers'lerle mektuplaşması ve bunların teveccühünü kazanmağa yeltenmesi Hippias'ın halkın gözünden büsbütün düşmesine yol açtı.

Res. 112 — Tiranlar zamanında Atina'da savaş arabasında cenge giden savaşçıları tanımlayan bir vazo resmi.

Bunun üzerine tiranlar tarafından dışa sürülmüş olan Atina aristokratları Alkmaionid'ler ailesinden Megakles'in oğlu Kleistenes'in başkanlığı altında birleşerek Attika'ya girmek ve tiranı devirmek yollarını aramağa başladılar. Fakat uğradıkları bir ilk başarısızlık üzerine bu işi yalnız başına yapamayacaklarını anlayarak Delfoi kâhini yoluyla Spartalı'ları elde ettiler ve bunların Attika üzerine yürümelerini

sağladılar. Gerçi Spartalı'lar, ordusunda birçok Tesalyalı süvari bulunan Hippias tarafından yenildiler (M. ö. 511). Fakat bu olaydan bir yıl sonra başta Alkmaionid'ler olmak üzere aristokratlar, diğer taraftan kral Kleomenes'in komutasında Spartalı'lar Attika topraklarına girdiler, buradaki demokratların yardımıyla Hippias'ı yenerek Munihia şatosunu kuşattılar. Tiran hayatına dokunulmamak ve hemen Attika topraklarını terketmek şartıyla teslim oldu (M. ö. 510). Pers'ler tarafından kendisine başılanan Sigeion'a çekilerek bir gün tekrar Atina'ya dönmek ümidiyle Pers'lerle görüşmelerde bulunmağa başladı.

Rea. 113 — Tiranlar zamanında Atina'da zengin savaççı kıyafetlerini gösteren bir vazo resmi. Ressam (Eksekias) Abillevs ile Aias'ın dama oyunadıklarını tanımlamıştır.

İşte bu suretle aristokratlarla demokratların birleşmesi, fakat aynı zamanda yabancı bir devletin (Sparta'nın) işe karışması sayesinde Atina tiranlıktan kurtulmuş ve yeni bir demokratik idareye kavuşmuştu. Tiran ailesi lanetlenmiş, Hipparhos'un katilleri için Atina agora'sunda iki tunç heykel dikilmiş ve bu kişiler kahramanlar aşamasına çıkarılmıştı. Fakat tiranlıktan sonra kurulacak olan özgür idareye nasıl bir şekil verilmesi gerektiği Atina'da günün sorunu olmuştu. Alk-

maionid'lerden Kleistenes demokratları tutuyor ve anayasada bunlar lehine bazı değişiklikler yapmak istiyordu. Başlarında İsağoras adında bir kişi bulunan aristokratlar ise Sparta tarafına kayıyor ve reformlara şiddetle karşı koyuyorlardı. Hattâ bunlar Spartalı'ları yardımlarına çağır-mışlar ve kısa bir süre için iktidara bile gelmişlerdi. Fakat yabancı bir devletin Atina'nın iç işlerine karşıması halkın Kleistenes'e daha fazla bağlanmasına yol açmıştı. Nitekim az bir süre sonra halkın ayaklandığını, Spartalı'ları Atina'dan çıkararak İsağoras'ı devirdiğini ve Kleistenes'i hükümetin başına geçirdiğini görüyoruz. İşte bu suretle Kleistenes içte hiçbir di-reniş görmeksizin ve dıştan rahatsız edil-meksizin reformlarını gerçekleştirebil-miştir.

**Kleistenes'in
reformları**

M. ö. 508/07 yılında mey-dana getirilmiş olduğu an-laşılan Kleistenes'in re-

formları Solon veya Peisitatos'un kiler gibi mevcut düzende bazı değişiklikler yap-maktan ibaret değildi. En küçük noktasına kadar düşünülmüş bir plâna göre yürü-tülmüş olan bu reformlar aristokratik teş-kilâtın nüfuzunu kökünden kaldırmak, tam anlamıyla düzenli bir hükümet şekli kur-mak ve tüm yurttaşların hükümete katıl-masını sağlamak amacıyla güdüyordu. Bu-nun için Kleistenes tüm Atina halkını 10 yeni "file"ye böldü. Kabile gruplamaları olan eski file'lerle hiçbir ilgisi olmayan bu file'ler daha çok coğrafi nitelikte örgütler olup belirli bölgelerde oturan halk toplu-luklarını içerlerine alıyordu. Aynı zamanda bütün Attika idarî bakımdan "şehir" (astî) (yani Atina), "kıyı" (paralia) ve "iç bölge" (mesogeios) olmak üzere üç ana bölgeye, her ana bölge ise "trittis" yani "üçte bir"

Res. — 114 Atina'da tiranlar zamanına ait bir savaşçının (Aristion) mezar taşı.

adını taşıyan 10 bölüme ayrıldı. Bu suretle elde edilen 30 tritira üzer-
teci, bir çehirden, diğer kıydan ve üçüncüsü iç bölgeden olmak üzere
ad çekmeye birleştirildi ve yukarıda saptadığımız anlamda 10 filo elde
edildi. Şu halde her filo iç sosyal sınıf mensuplarından, yani birbirinden
uzak yerlerde oturan, öncelikle "çehir"de tüccarlar ve sanayiçiler, "kıyı"
da gömi işçileri ve balıkçılar, "iç bölge"de ise küçük toprak sahibi
köylülerden ibaret, aralarında sosyal ve siyasal bakımlardan bir takım
farklılıklar bulunan insanlardan meydana geliyordu.

Bu filo'lar içinde Attika'daki çehirler, kasabalar ve hattâ köylerde
"demos" adını taşıyan birtakım idari birlikler meydana getirildi; hattâ
Atina çehri bile birtakım demos'lara bölündü. İlk zamanlar tüm Atti-
ka'da yalnız 100 demos vardı. Sonraları bunların sayısı 174'e yüksel-
miştir. Her demos (mahalli anlamında) belirli sınırları, kasası ve kölleri
bulunan bağı bağına bir komün teşkil ediyor, idari işlere bakmak,
siyasal hakları ve en çok seçimi hakkına sahip yurttaşların listesini du-
zenlemekle görevlendirilmiş bir "demarhos" yani bir "demos başkanı"
veya bir muhtarın idaresi altında bulunuyordu. Bir demos'un sınırları
içinde oturan insanlar o demos'a ait sayılmış ve bundan böyle
bunlar soyadı olarak babanın ya da sülâlenin değil, fakat mensup ol-
dukları demos'un adını taşımağa başlamışlardır. Çünkü Attika yurttaşlık
hakları demos'lar içindeki yurttaşlık haklarına dayanıyor, demos'lar
ise Atina devlet teşkilâtının temelini meydana getiriyordu. Demos'lar
içinde yaşayan yurttaşlar (demotes'ler) prensip bakımından birbirleriyle
eşittir. Bununla beraber Solon'un dördüncü sınıf teşkilâtı bu dönemde de
varlığını korumakta devam ediyordu. Fakat böyle bir teşkilâtta artık
aristokrasiin imtiyazlı bir yer almasına imkan yoktu. Bununla beraber
Perikles'e kadar Atina'yı eski köllere ve formasyona sahip aristokratik
güçlerden seçilen güçlü kişiler idare etmişlerdir.

Bu oldukça karışık teşkilâtın anaamni Yunan filozofu Aristo (Ati-
nalıların devleti, 20 s.d.) halk köllelerini birbirleriyle karıştırmakta bu-
luyor. Bu yeni dönemde birbirinden siyasal, sosyal ve ekonomik durum
bakımından farklı olan herhangi bir bölgenin diğerinden üstün olması
ya da üstünlük partikülarist bir siyasal idareleri veya gülden güçle
gelen Atina çehri de Attika'nın diğer bölgeleli arasındaki ilişkilerin
aşılması gibi tehlikelerin önüne geçilmiş olmuyordu.

Demos idarelerine yalnız mahalli işlere bakmak yetkisi verilmişti.
Önemli işler Atina'da bulunan merkezi hükümet tarafından yürütül-
mekteydi. Kleistenes'in merkezi teşkilâtında yaptığı en büyük yenilik, halk

kemlinin seçtiği vekiller arasıyla temsil eden bir meclis kurmuş olma-
zlar. Demos'ların atifuslarına göre gösterdikleri belirli bir sayıya aday
arasından seçilmiş 500 üyeden meydana gelen ve "bule" adını taşıyan
bu meclis iera gücünü elinde bulundurmuş 9 arhon hükümetinin yanında
sadece bir danışma meclisi değil, fakat mallı işlerle veya harp ve dış
politika sorunlarıyla uğraşan, aynı zamanda halk meclisince görüşüle-
cek maddeleri hazırlayan faal bir hükümet organı idi. Bu meclis elliyer
kılıklı 10 "pritanela" ya da "enotimen"e ayrılmıştı. Bunder sırayla bir
birinin arkasından 36 şar gün işleri yürütürlerdi. "Epistates" adını
taşıyan pritanela başkanları hergün değişirdi. Enotimenin bir kısmı
güneş güdülele çalııır, öyeler Atina agora'sının güney tarafında yer alan
ve "tolos" adını taşıyan yuvarlak bir limada (bk. res. 212) işlere
bakarlardı, orada yemeklerini yer, hattâ geceyi geçirirlerdi.

Res. 115 Piranlar zamanının alt bir mezarlığı; genç bir
savurgunu harp meydanında uluulmuş tanınlanmaktadır

"Beşyüzler meclisi"nin yasama yetkisi yoktu. Kanunlar eskiden olduğu gibi "ekklesia" yani "halk meclisi" tarafından müzakere ve kabul olunurdu. Halk bu dönemde de hükümsürenlik haklarını elinde bulunduruyor, harp, barış ve ittifak gibi önemli sorunlara dair kararlar alıyor, devlet memurlarını seçiyor ve bunları denetliyordu. Bu zamanda halk meclislerinin büyük bir önem kazanmış olduğunu Atina'da "Pniks" tepesinde bu toplantılara ayrılmış ve set duvarıyla desteklenmiş olan meydanın büyüklüğü gösterir (res. 178). Kleistenes'in pek eski bir kurul olan areopag meclisini ve Solon'un gelir üzerine kurulu dört sınıf teşkilâtını olduğu gibi bırakmış olması bu kişinin, bazan ileri sürüldüğü gibi, aşırı bir devrimci olmadığını ispatlasa gerektir. Üyeleri "beşyüzler meclisi" üyeleri arasından seçilen ve "helieia" adını taşıyan jürili halk mahkemesi bu dönemde de vardı. Arhon'lar, "bule" ile yakından ilgili oldukları anlaşılan ve mali işlere bakan "kolokret"ler ve 10 file'ye göre yeni kurulan 10 piyade alayına (taksis) kumanda eden "strategos"lar ilk iki sınıftan, yani varlıklı kişiler arasından seçilirdi. Yukarıda söylediğim gibi (s. 190) memurların hiçbir ücret almaksızın çalıştıkları gözönünde bulundurulacak olursa demokratik prensiplere aykırı gibi görünen bu usulün anlamı ortaya çıkar. Ordu ise bir millî milis halini almıştı. Her file bir piyade alayı ve bir süvari tümeni çıkarıyor ve bunları kendisinin seçtiği bir strategos'un buyruğuna veriyordu. Strategos'lar sırayla tüm orduya kumanda ediyorlardı. M. ö. 5 inci yüzyıla kadar bunlar "arhon polemarchos"un buyruğunda idiler.

Kleistenes tiranlığın bir kez daha geri gelmemesi için "ostrakismos", yani bir "çanak çömlek mahkemesi" kurdu. Her yıl altıncı pritanieia zamanında tiranlık emelleri besleyen şüpheli bir kişinin Atina yurttaşları arasında bulunup bulunmadığı araştırılır, bu araştırma olumlu bir sonuç verdikte 8 inci pritanieia'da halk agora'da toplanarak o kişinin 10 yıl için dışa sürülmesine karar verirdi. Fakat bunun için en az 6000 oy verilmiş olması şarttı. Halk kuşkulandığı kimselerin adlarını çanak çömlek parçaları (ostrakon) (res.179) üzerine yazmak suretiyle oyunu kullandığından bu usule "ostrakismos" adı verilmiştir. En çok Peisistratos'un oğulları ve bunların taraftarlarına karşı konulmuş olduğu anlaşılan bu oylama usulü Kleistenes zamanında hiç uygulanmamış, sonraları ise ilk kez M. ö. 487 yılında kullanılmıştır.

Kleistenes'in reformları ile Atina'nın sağlam teşkilatlı bir devlet olabilmesi için geçirdiği gelişim esas itibarıyla sona ermiş, Atina'da oturan yabancılar (metoikos'lar) dışta kalmak üzere, her yurttaş doğ-

rudan doğruya hükümete katılma imkânlarını elde etmişti. Attika'nın gerçek egemeni halk olduğundan bu yeni hükümet şeklinde "demokrasi" denilmiştir.

Altıncı yüzyıl sonundaki siyasal olaylar

Kleistenes'in reformları henüz uygulanmağa başlanmamıştı ki, Atina büyük bir tehlike atlattı (M. ö. 506). Spartalı'lar bundan önceki yenilgilerinin öcünü almak üzere Tebaili'lar ve Halkisli'lerle birleşerek Atina üzerine yürüdüler. Bu nazik anda Kleistenes Pers'lerden yardım istemek zorunda kaldı. Fakat Pers'lerin ileri sürdükleri ağır koşullar Atinalı'lar tarafından red-

Res. 116 — Tiran katilleri grupu. Öndeki sakallı kişi Aristogeiton, arkadaki genç Harmodios. M. ö. 477 yılında heykeltıraş Kritios ve Nesiotes tarafından yapılmış tunç heykel grubunun Romen kopyası.

dedildi. Bu olay o dönemde Pers kralığının Yunanlı'lar üzerindeki nüfuzunu, aynı zamanda Yunanistan işlerine karışmak istediğini gösterdiğinden ötürü önemlidir. İlk önce Spartalı'lar Attika topraklarına girerek Elevisis'i işgal ettiler. Tebaili'lar Kitairon dağına aşarak önceleri kendilerine ait olan toprakları tekrar ele geçirdiler. Halkishi'ler ise Evripos kıyı bölgesini yakıp yıkmaya başladılar. Fakat Spartalı'lar hükümetlerinin izlediği çekingen siyaset ve iki kiral arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden Atina'yı ele geçiremeden geri dönmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Atinalı'lar bir taraftan Tebaili'ları sınırın ötesine attılar, Halkishi'leri bozguna uğratarak Halkis yöresindeki geniş toprakları işgal ettiler ve buralara 4000 kadar göçmen yerleştirdiler. Aynı zamanda Sardes satrapı Artafernes'in Atinalı'lara eski tiran Hippias'ı kabul etmelerini buyurması, bu buyruğun son zamanlarda elde ettiği başarılarla güvenen genç Atina demokrasisi tarafından reddedilmesine rağmen, Yunan dünyasının doğu ufuklarında fırtına bulutlarının yükselmeğe başladığına işaret ediyordu.

Sparta ve komşularıyla ilişkileri

İncelediğimiz dönemde Peloponnes'te en güçlü devlet Sparta idi. Bu devlet 7nci yüzyıl ortalarına doğru yeniden ayaklanan Mesenyalı'larla uğraşmak zorunda kaldı. Bu suretle patlak veren "İkinci Mesenya harbi"nin ayrıntılarını, bu harbe komutan olarak katılan Spartalı Tirtaios'un şürlerinden öğreniyoruz. Bu harp Pisa, Arkadya ve Argos'un Mesenyalı'lar tarafını tutmaları üzerine bir Peloponnes harbi şeklini aldı. İlk zamanlar Mesenyalı'ların bazı başarılar elde ettikleri, Mesenya topraklarının elden çıkması üzerine Sparta'da birtakım karışıklıklar olduğu ve bu olaylar sonunda Sparta topraklarının eski tasarruf hakları gözönünde bulundurulmaksızın Spartalı yurttaşlar arasında yeniden eş olarak paylaşıldığı ve bundan ötürü tüm Spartalı'ların birbiriyle eşit sayıldığı anlaşılıyor. M. ö. 6nci yüzyıldan başlayarak Spartalı'ların "eşitler" adını taşımaları bu olaylarla ilgili olsa gerektir. Uzun sürdüğü anlaşılan birtakım savaşlardan sonra Spartalı'lar, bir rivayete göre Arkadyalı'ların hainliği yüzünden, Mesenya'lılara büyük bir darbe vurdular ve bunların son sığınağı olan Eira kalesini zaptettikten sonra tüm Mesenya'yı tekrar ele geçirdiler. Mesenyalı'lar ikinci kez helot oldular ve topraklarının tekrar Spartalı'lar arasında paylaşılmasına boyun eğdiler.

Bu harp esnasında Sparta Kinuria kıyı bölgesi için Argos'la harbetti. O zamanlar Argos'ta kral Faidon'un hüküm sürdüğü anlaşılıyor.

İcraatı sonraki kuşakların geleneğinde yaşamış olan ve Yunanistan'ın en eski tarihli kişilerinden biri olan Feidon'un Peloponnes'te düzenli bir ölçü ve ağırlık sistemi ortaya koyduğu, Olimpiyad'ların idaresini Elisli'lerin elinden aldığı, yeni tarih araştırmalarının bu hususta daha ihtiyatlı davranılmasını tavsiye etmelerine rağmen, büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir. Çok yetenekli bir kişi olduğu anlaşılan bu kural Argos'u Peloponnes'in en güçlü devleti haline getirdi ve Aigina adası'nı işgal etti. Fakat Feidon'un halefleri Argos'u bu yüksek mevkide uzun süre tutamadılar. Nitekim 6 ncı yüzyıl başlarına doğru tam anlamıyla bir asker devleti haline gelen Sparta üstünlüğü tekrar ele aldı. Kinuria bölgesinden başka Kitera adası'nı da zaptetti.

Sparta'daki sosyal
ve askeri
değişiklikler

Sparta'nın komşularıyla yaptığı bu sürekli savaşların Sparta ordusunda bazı değişikliklere yol açtığını görüyoruz. Süvariler hemen hemen tümüyle ortada kalmıştır. Ordunun özünü "hoplit"ler, yani ağır silâhli

piyadeler teşkil etmektedir. Fakat "falanks"tan, yani düzenli muharebe birliklerinden ikinci Mesenya harbinde hiçbir belirti yoktur. Çünkü Tirtaios askerlere ileri atılmalarını ve mümkün olduğu kadar ön safalarda savaşmalarını tavsiye etmektedir. Halbuki toplu bir birlik olan falanks'ta herkesin belli bir yeri olduğundan ileri ya da geri gitmesine imkân yoktur. Hoplit'lerden başka Tirtaios' "gimnet"lerden, yani hafif silâhli piyadelerden de söz etmekte ise de bunların cenkte büyük bir rol oynamadıkları anlaşılıyor.

M. ö. 6 ncı yüzyıl ortalarında Sparta ordusunun geçirdiği gelişim sona ermiş, bu ordu her türlü taktik hareketi güvenle yapabilecek bir duruma gelmiştir. Ağır silâhli askerleri toplu birlikler halinde, düzenli bir muharebe safı meydana getirerek savaşa sokan "falanks" bu dönem harp düzeninin özünü teşkil etmektedir. Yurttaşlara sıkı bir askeri eğitim vermek Sparta devletinin en büyük kaygusu olmuş ve bunun için her Spartalı'nın kayıtsız şartsız kabullenmesi gereken tüzük ve buyrukların tümü "kosmos" yani "düzen" olarak gösterilmiştir. Sparta geniş bir ordugâh halini almıştır : Yurttaşlar her an harbe hazır bir durumda yaşamakta, buyrukları yerine getirmeyenler ya da savaşta korkaklık gösterenler yurttaşlık haklarını kaybetmektedirler. Bu gelişimin akımı üzerinde birtakım siyasal mücadelelerin de etkisi olmuştur. Spartalı'ları siyasal ve sosyal bakımdan birbiriyle eşit sayan usulün orduda da uygulandığını falanks düzeni göstermektedir. Bu suretle

ve bu Sparta'da bir aristokrasinin ortaya çıkması kosku olarak bellenmiş oluyordu. Roma'da olduğu gibi Sparta'da da disiplin ve kosmos'a boyun eğmenin bir sonucu olarak halk meclislerinden daha çok memurlar, gerusya ve eforos'lar önem kazanmışlardır. Kıralların Sparta'da bulunmadıkları zamanlarda diğer işleriyle de uğraşan eforos'lar yavaş yavaş devlet memuru sıfatını takınımağa başlamışlar, ikinci Mesenya harbinden sonra ise tam devlet memuru olarak ortaya çıkmışlar (600 ö. doğru), Spartalı'ları birbirleriyle eğitip yapmakla sonu eren demokratik hareketlerle hiç şüphesiz büyük rol oynamışlardır.

M. ö. 7. neı yüzyılda ilk yarısında Sparta'ya dış etkilere açık bir ülke olarak girmişti. Halbuki ikinci Mesenya harbinden sonra bunun büsbütün tersi bir duruma kargılagıyoruz. Çünkü bu dönemde Spartalı'lar kendilerinden sayıca çok üstün olan Lakonya ve Mesenya helotlarının tekrar isyan edeceklerinden korkulanaına, bu yüzden bu talihin insanları güldetli bir baskı altında bulundurmağa başlamışlardır. Spartalı'ların bu sürekli isyan kâbusundan kurtulmaları için bir çareleri vardı : O da Atina'da olduğu gibi helotları bağımsızlığa erdirtmekti. Fakat bunu yapmak Sparta'nın sosyal düzenini kökünden sarsmak demekti. Spartalı'lar ise bu yolun büsbütün tersine olarak askeri güç, geniş hafiye ve polis teşkilâtına dayanarak bir baskı politikası idaremişler, demokrasiye doğru hımla giden başka gelir devletlerinden kendi ülkelerine devrim kıvılcıklarının sıçramaması için ülkelerini dışı karşı tınuıyla kapamışlardır. Tüm Spartalı'lara, Roma senatörlerine yapıldığı gibi, ticaret yasaklanmıştı. O dönemin ekonomisinde büyük rol oynayan sikkeler bu ülkeye sokulmamış, ülke içinde yapılan küçük alışverişler için demir çubuklar ödeme aracı olarak kullanılmıştır. 6. neı yüzyılda Sparta'da yaşanan yabancı güçler ve düşmanlıklara artık rastlanmamaktadır. Daha önceleri sanat alanında, en çok kurgun, fildişi ve kemik işçiliğinde oldukça büyük bir varlık göstermiş olan Sparta artık bir kültür ve sanat merkezi olmaktan çıkmıştır.

Peloponneso
birliği

Spartalı'lar her şeyden önce asker insanlar olduklarından ve ordularına büyük önem verdiklerinden bunların 6. neı yüzyılda elde ettikleri başarıların nedeni ve taşıdıkları "yenilmezler" sıfatı kendiliğinden anlaşılır. Paros dağı'nın doğusunda Kimria ve Tiranis bölgelerinden başka Kitera adasının da saptından sonra Spartalı'lar Tegealı'larla harhettiler, fakat galip gelmekle beraber bu bölgeyi kendi devletlerine katmayarak Tegea ile bir ittifak aktettiler.

şehirin gereğinde kendilerine askerî yardımında bulunmasını sağladılar.

İşte bu suretle istila siyasetinden ittifak siyasetine geçen Sparta 6 ncı yüzyılın son yarısında, Argos ve Abhaya dışta kalamak üzere, tüm Peloponnes şehir devletlerini içine alan askerî nitelikte bir "Peloponnes birliği" kurdu. Yunan tarihinde ilk büyük kuruluş olan bu birliğe giren ve aralarında değil, fakat yalnız Sparta ile anlaşmalar yapan şehir devletleri bağımsızlıklarını koruyor, fakat savaşta ordularını Sparta'nın buyruğuna vermeği taahhüt ediyorlardı. Sparta tarafından gerektiği zamanlar toplantıya çağırılan birlik meclisinde her şehir devleti, küçük ya da büyük olsun, bir oya sahip bulunuyordu. Kararlar çoğunlukla alınıyordu. İşte bu suretle Sparta Yunanistan'da başlıca askerî rolü oynamaya aday büyük bir güç haline gelmiş ve belki de istemiyerek kendini uluslararası politikaun içinde bulmuştur.

Sparta'nın büyük devlet olarak ünlü doğuya da yayılmış olacak ki, Lidya kralı Kroisos ve Mısır kralı Amasia bu devlete sevin arınanlar arasında birbirleriyle âdeta yarışmışlardır. Bu ilişkiler sonunda Lidya kralı batıya doğru ilerleyen Pers kralı Kiro'sun yarattığı tehlike karşısında Spartalı'larla bir ittifak akdetmişti. Fakat olaylar başka türlü gelişti ve Lidya devleti Pers'ler tarafından yıkıldıkta (M. ö. 547/46) varlıkları tehlikeye düşen ve bunları Pers'ler tarafından zaptedilen Anadolu'daki Yunan şehirleri Sparta'dan yardım istemeler ise de Sparta Pers'ler nezdinde baki sonuçlara teşebbüslerde bulunmakla yetinmiştir. Sparta'nın, müttefikleri Korint ve Aigina ile Sisam tiranı Polikrates'e karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer (M. ö. 524) yapmasının nedeni tiranlığı ortadan kaldırmak değil, fakat Sisam'ın deniz gücünü ve deniz ticaretini yıkmaktır. Bununla beraber Sparta tiranlara karşı, halk tabakalarına dayandıklarından ötürü, cephe almış ve bunları bertaraf etmek yollarını aramıştır. Nitekim kral Kleomenes'in Alkamaonid'lerle birleşmek suretiyle Hippias'ı Atina'dan uzaklaştırması olduğunu yukarıda görmüştük (s. 200).

Denizgiri seferlerden pek hoşlanmayan Spartalı'lar İyonya ihtilâlinde pasif bir durum takınacak, fakat Pers harplerinde Yunanistan'ın öngörüldüğünü kurtarılmasında baş rolü oynayacaklardı.

7 NCI VE 6 NCI YÜZYILLAR UYGARLIĞI

Arkayık çağ uy- M. ö. 7 ncı ve 6 ncı yüzyıllar Yunan uygarlık tarihinde garlığıun niteliği yaratıcı dönemler olarak kabul olunabilir. Bu iki yüzyıl içinde sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta görülen ilerleme kendini kültür hayatının çeşitli alanlarında da göstermekte,

tikir, edebiyat ve sanat kanunları sabit şekiller almaktadır. Bu dönem kültürü Yunan Orta Çağı kültürünün dar çerçevesi dışına çıkmakta. Homeros dünyasının ortaya attığı temellere dayanarak suretiyle süreklilik olarak gelişmektedir. Oldukça geçrek bir teşkilâta sahip oldukları anlaşılan Yunan Orta Çağı aristokrat devletlerinin yerine demokratik nitelikte, iyi teşkilâtlandırılmış devletlerin geçmesi üzerine kültür aristokratik çevrelerin bir intiyarı olmaktan çıkmakta, halk arasında da yayılmaya başlamaktadır. Bu dönem aynı zamanda halk kitleleri arasından bazı kişilerin heleneğe başladıkları bir dönemdir. Yalnız siyasal alanda değil, kültür hayatının türlü alanlarında da, meselâ felsefe, edebiyat ve sanatta eski geleneklerin dar sınırlarını kıran, bu sınırlar dışında kendilerine yeni gelişim yolları arayan birtakım kişiler ortaya çıkmıştır. Yunanistan Orta Çağda sahip olduğu yeknasak kültürünü tersine olarak birbirinden birçok noktalarda ayrılan ve başka başka gelişim evreleri geçiren çeşitli bölgesel kültürler ortaya koymakla beraber İyonya bu iki yüzyıl içinde de, Orta Çağda olduğu gibi, üstünlüğü elinde bulundurmıştır.

Edebiyat, lirik
şairler

Bu yüzyıllar için karakteristik olan endividüalizm kendini en belirli olarak edebiyatta göstermektedir. Bu çağda eski edebiyat türleri, en çok Homeros destanları uzerinde çalışılmış, bundan son ve kesin şekilleri verilmiştir. Aynı Yunanistan'da ağızdan ağıza dolaşan birtakım eski mitos'lar Homeros tarafından işlenmiş, bunlardan "kiklos destanları" adını taşıyan şiirler meydana gelmiş, rapsod'lar tarafından yalnız aristokrat saraylarında değil, fakat dini halk bayramlarında okundukları anlaşılan bu destanlara, bayramın sahibi tanrının adını yüceltmek üzere, bir "giriş" (prooimion) katmak âdet olmuştur ki "Homeros âğıtları" adını taşıyan bu girişlerden bazı parçalar zamanımıza kadar gelmiştir.

Fakat bu dönemde herşeyden önce kişisel duygularını açığa vuran birtakım lirik şairler ortaya çıkıyor. Lirikmin ilk temellerini atan şairlerin başında Hesiodes gelmektedir (M. ö. 700 yılları). Kimliği anlatıldığı olayın gerisinde gıali kalan ve yukarıda söylediğim gibi (s. 133) tarihli bir kişi olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen Homeros'un tersine olarak Bowotyalı Hesiodes geçrek bir kişi olup Avrupa'nın halen bilinen en eski şairlerindenidir. Bu şair destan şeklinde yazmış olduğu "işler ve günler" (Erga kai Hemera) adlı eserinde kendisinin ve kardeşinin bağundan geçen olayları anlatmakta, aristokratik görüşlerin tersine olarak

çalışmanın faydalarını sayıp dökmemekte ve ancak çalışmanın insanı mutlu kılabilceği tezini savunmaktadır. "Teogonia" adlı ikinci büyük eserinde ise şair derin bir düşündür olarak karşımıza çıkmakta ve Muza'lardan aldığı ilhamla Yunan tanrılarının menşei'ni saptamağa çalışmaktadır. Bu eserin bazı yerlerinde şair Olimpos tanrıları ile ülkesinin yerli tanrıları arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmak, bunları belirli bir sistem haline getirmek için uğraşmakta, adaleti temsil eden Dike'yi Zevs'in bir yoldaşı yapmakta ve ilk kez olarak tanrı kavramına ahlâk kavramını katmak teşebbüsünde bulunmaktadır. Fakat bu eserlerden birincisinin esas itibarıyla doğunun ata sözlerine, ikincisinin ise doğu mitoslarına (en çok Hurri'lerin Kumarbi mitos'una) dayandığı bugün saptanmış bulunmaktadır.

Yunanistan'da bu didaktik (öğretici) şiirler tarzında daha birçok mitos'lar işlenmiştir ki, bunlara "genealojik mitos"lar adı verilmektedir.

M. ö. 7 ne yüzyıldan başlayarak lirazmin gelişmesinde Frigya-Lidya'dan Yunan ülkesine giren müziğin büyük etkisi olmuştur. O çağda şiirler Homeros zamanında da bilinen "lira" ya da rebaptan başka ilk önce lyonya'ya, daha sonra tüm Yunan dünyasına giren flütün eşliğiyle okunmağa başlanmıştır (res. 117). Yedinci yüzyılın ilk yarısında

Res. 117 — Bir müzik sahnesini tanımlayan vazo resmi. Sol tarafta kadın, ortada çift flüt, sağda kadın harp ve kitar (rebas) çalıyor.

yetişmiş olan lirik şairlere dair fazla bilgimiz yoktur. Aynı yüzyılın ortalarına doğru Paroslu Arhilohos birçok ülkeler dolaşmış bir toprak kölesi, parti kavgalarına karışmış bir politikacı çeşitli savaşlara katılmış bir asker, birçok aşk serüvenleri geçirmiş ve hepsinde hayal kırıklığına uğramış bir âşık olarak karşımıza çıkmakta, yalnız parçalar halinde bize kadar gelen ve olgun bir şekil gösteren şiirlerinde, insan hayatıyla meşgul olan ve sırası geldikçe kendi yaşantısına ait

Res. 118 — Alkaios'u Sappho'nun önünde ihtiram durumunda tanımlayan bir vazo resmi.

bazı olay ve düşünceleri açığa vuran Hesiodos'un tersine olarak insanların kaderi üzerinde durmakta, kişiliğinin özelliklerini ve başından geçen olayları etraflıca anlatmakta, aynı zamanda hayata karşı duyduğu sevgi ya da kini açığa vurmaktadır. Şiirlerinin muhteiyatında olduğu gibi şeklinde de Arhilohos yenilik yapmış, yüksek bir sanat aşamasına ulaşmış olan destan üslubunun yerine halka hitap eden daha sade bir üslup kullanmıştır. Destanların vezni olan "heksametron" ile bu veznin kısaltılmış bir şekli olan "pentametron" vezninde yazılmış "elegia"lar ve birbirini izleyen uzun ve kısa hecelerden meydana gelen "iambos"lar Arhilohos'un kalemin-

de olgun bir şekil almıştır. Arhilohos'un sonraki edebiyat türleri üzerindeki etkisi pek büyük olmuş, şiirleri rapsod'lar tarafından sık sık okunmağa başlanmıştır. Sonraki kuşaklar Arhilohos'u lirik şiirlerin yaratıcısı saymışlar ve ona Homeros'un yanında önemli bir yer vermişlerdir.

Arhilohos'tan sonra lirik edebiyat alanında ortaya çıkan, fakat hiçbirisi bu şairin aşamasına ulaşamayan şairler arasında kadınlara karşı iambos tarzında yazdığı hicivlerle ün kazanan Amorgoslu Semonides ve tiranlar aleyhinde kaba ve realist bir üslûpta hiciviyeler kaleme alan Hipponaks gösterilebilir. Bizi günlük hayat düzeyine indiren bu realist konulara şairlerin kullandığı halk dili ve iambos vezni çok güzel uymaktadır. Gururlu bir aristokrat, fakat aynı zamanda tüccar, asker ve politikacı olan, bu yüzden yurdundan ayrılmak zorunda kalan Lesboslu (Midilli) Alkaios (6 ncı yüzyıl) (res. 118) kaleme aldığı kısa şiirlerinde tiranlara karşı duyduğu kını, fakat aynı zamanda hayatın zevklerine olan düşkünlüğünü güzel mısralarla belirtmiştir. Lesbos'un ve belki tüm Yunan dünyasının en büyük kadın şairi olan Sapfo (res. 118) idare ettiği genç kızlar okulunda kızlara karşı duyduğu aşırı sevgiyi, bunların gelecekteki kocalarına karşı beslediği kını ve kıskançlığı, bu kızları gelin ettiği esnadaki izlenimlerini ateşli mısralarla tanımlamada büyük bir başarı göstermiştir. Yunan filozofu Eflâton bu kadını Muza'ların onuncusu olarak nitelemiştir. Altıncı yüzyıl sonlarına doğru Teoslu Anakreon (res. 119) tiran saraylarında İyonya'ya özgü hafif ve oynak konulara yeni bir şekil vermek suretiyle en çok aşkı ve şarabı övmüştür. Fakat bu şairle lirizmin derinlik ve ciddiliğini kaybettiği söylenebilir.

Bu iki yüzyıl birtakım ulusal ve siyasal şairler de yetiştirmiştir. Bunların arasında yurt için ölmenin en büyük onur olduğunu ileri

Res. 119 — Anakreon'un heykeli.
Orijinalinin Fidias tarafından
yapılmış olduğu sanılıyor.

sürerek gençleri Kimmer'lere karşı savaşa çağıran Efesoslu Kallinos, bestelediği asker marşlarıyla Spartalıları Mesenyalı'lara karşı harbe teşvik ve harpten sonra Sparta'da patlak veren karışıklıkların önüne geçmek için yurttaşlarını dayanışa davet eden ve gerek savaşta, gerek barışta herşeyden önce yurt çıkarlarını gözönünde bulunduzan Spartalı komutan Tirtaios (bk. s. 206), Megara'da halkla aristokratlar arasındaki mücadeleyi tanımlayan Teognis, ya da halk üzerinde etkilerde bulunmağa ve yaptığı reformları hasımlarının hücumlarına karşı savunmağa çalışan Atinalı Solon (bk. s. 186) gösterilebilir. Bu ulusal şiir türünün lirik şiirlerden ayrı olarak meydana gelmiş ve gelişmiş olduğu büyük bir ihtimalle ileri sürülebilir.

Gözden geçirdiğimiz bu çeşitli şiir türlerinin yanında başlı başına bir varlık olarak ortaya çıkan şarkıları da zikretmek gerekir. Şarkılar bu zamanda ilerlemeler kaydeden müzikle birlikte gelişmiş, rebap ya da flütün eşliğiyle bir kişi tarafından söylenen şarkıların yanında kadın ve erkek koroları tarafından ekser hallerde din törenlerinde okunan ağıtlar meydana gelmiş ve bunlar meşgul olduğumuz yüzyıllarda son şekillerini almıştır. Sparta'nın kültür tarihinde şarkı ve müzik ustası olarak derin izler bırakmış olan sanatçılar arasında Lesboslu Terpan-dros ve Lidyalı olduğu anlaşılan Alkman gösterilebilir. Genç kız koroları için Dor lehçesinde yazılmış ve bazı parçaları bize kadar gelmiş olan koro şarkıları Alkman'ın alçak gönüllü, cana yakın, yapmacıksız duyguları, neşeli ve spiritüel mizacı hakkında bir fikir vermektedir. Altıncı yüzyılda ise Sicilya koro şarkılarının ustası olarak Himerah Stesihoros'u buluyoruz. Bu şair bütün şarkıları gerek şekil, gerek öz bakımından yüksek bir aşamaya ulaştırmış, destanlardaki mitolojik konuları yeniden ele almış, bunları zamanın görüşlerine göre değiştirmiş ve genişletmiş, fakat bunlardan daha önemli olarak bu mitos'larda o zamana kadar gizli kalan ahlâk sorunlarını ortaya atmış ve bunları çözmeye çalışmıştır. Fakat Stesihoros'un şarkılarından ancak küçük parçalar bize kadar geldiğinde şairin bu alanda ne dereceye kadar ileri gittiğini saptamak mümkün olamamaktadır. Batıda ikinci büyük koro şairi olarak Regionlu Ilikos'u buluyor, fakat derin bir aşkla dolu olduğu anlaşılan şiirleri hakkında pek az bilgiye sahip bulunuyoruz.

Tragedya'nın
başlangıçları

Koro topluluklarının okudukları şarkılar ve yaptıkları danslar ötedenberi din duygularının bir gösterisi ol-gelmışti. Türlü tanrı kültlerine göre değişen bu lirik ağıtlar ve danslar Diyonizos kültüründe özel bir şekil almış ve Attika'da

dikkate değer bir gelişme geçirmek suretiyle tragedya'nın temellerinin atılmasına yol açmıştır. Yunanistan'ın birçok yerlerinde olduğu gibi Attika'da da ilkbaharda Diyonizos onuruna yapılan törenlerde köylüler, tanrının maiyyetini temsil etmek üzere, tarla ve orman cinleri plan Satir ya da tanrının kutsal hayvanı olan teke kıyafetine girer, ağtarlar okur ve gürültülü alaylar tertiplerlerdi. Bukabil tarenler Diyonizos kültünden başka kültürlerde de bulunan ve "dromera" adını taşıyan ("dram" sözcüğü bundan gelmektedir) tanrıyle ilgili kutsal bir olayın halka sunulmasını sağlayan temsillerden başka birşey değillerdi. Fakat ilk zamanlar bu Satir ya da teke korolarının okudukları şarkılar ve oynadıkları danslar kaba ve ilkel nitelikte idiler. M. ö. 534 yılında tiran Peisistratos tarafından Atina'da resmen teşkilâtlandırılan Diyonizos şenliklerinde teke maskeleri taşıyan kişilerin okudukları şarkıları manzum olarak "iambos" vezninde cevaplandırılan ve tören ânındaki duygularını açığa vuran bir "hipokrites", yani "cevap verici" bir aktör ortaya çıkmış, bu suretle koro ile aktör arasında bir konuşma yapılması mümkün olmuştur. Bu hipokrites de, koro üyeleri gibi, teke kıyafetindeydi. Fakat gerektiği zamanlar elbiselerini değiştirir, hattâ bazan araba içinde kalabalık maiyyetiyle birlikte ortaya çıkabilirdi. Tarih geleneği bu konuşmayı, dolayısıyla belli bir olayın temsilini mümkün kılan bu oyun türünün icadını İkaryalı Tespis'e maletmektedir. Yunancada teke "tragos" ve söylenen manzum şarkı "aoide" adını taşıdığından bu temsil türü "tragoidia" adını almıştır. Tragoidia ya da bugünkü deyişle tragedya Atina'da büyük revaç bulmuş, zamanla Diyonizos törenlerinin en önemli bir kısmı haline gelmiştir. Fakat bu tarihten sonra tragedya'nın Attika'da geçirdiği gelişimi izleyemiyor, ancak M. ö. 5. yüzyılda bu edebiyat türünün Aishilos'la klâsik şeklini aldığını görüyoruz.

Din

Bu iki yüzyıl içinde edebiyatta olduğu gibi dinde de büyük bir canlılık ve hareket göze çarpmakta, Homeros destanlarının halk arasında yayılması üzerine, daha önceleri devlet tanrıları aşamasına yükselmiş olan Olimpos tanrıları halk tarafından da benimsenmeğe başlanmaktadır. Olimpos tanrıları arasında en çok Zevs belirli bir varlık haline gelerek bir örnek bir şekil almağa başlayan "tanrı" kavramının temsilcisi olarak ortaya çıkmış, Apollon ise kâhin olarak tüm Yunan dünyasında ün kazanmıştır. Bu dönemde Olimpos tanrıları destan ya da lirik edebiyatta tanımlandığından başka türlü

suğu ve diğerlerine hırsızlıkları ve bunları ötürün suçsuz olarak delâletlikleri ile suçlanırlardı. Fakat onları öldürdükten sonra gücü kullandığı bu doğrudur. Oltun suyasına atıl bu sükut görümler insanların tutulu olma-
 uğuz bağlam. Halk arasında pek çok insanlardan biri var olduğu
 anlaşılan olukları pek ilgilidir. Bu şekilde başka bir dünyada onun
 kendi aradığına inanır Yunanistan'da da gülden çıkarırlar ve
 var. Fakat Yunan'ya pek fazla mülk verilmeyor. Buna İnanarak
 Yunanistan'da ilahları için yapılan tantanalı oyunlar, dinleri, örnekte
 uşa edilebilir. bunların üstünde duran ve ilahları adını ve cesurunu
 taşıyan nesnelere gösterilebilir. Mısır'da İspanya'da insanlar gösteride
 olan yemekteki dola bir masanın üstünde ve ekser hallerde bir kılıcın
 üstünde yata dururunda gösterilebilir, yahut suya da dinlerin adları
 -olukları üstüne yazılmaktadır.

Oltundaki suya insanların başka bir dünyada yaşadıkları inancı
 bu ke- kavret bildiklerin sonra Olympus tanrıları halk kitlelerine
 gönderebilir. Kandırmamaya bağlanıyor. Halk kendisine daha güçlü
 bu dula hastı aramakta. İlgililerin ilahları gösteriyor geti düşünmekte,
 insanların bu şekilde yapayan ve her geçen Yunanistan ve Demeter gibi
 tanrıları hayranmaktadır. Örnekteki kılıcın ve alt tabakaların
 kavrayan sundan ve dinleri üstünde bu şekilde (mitoloji) hırsızlık olan
 bu tanrıları kendilerine hayran kiplere başka bir dünyada mülk bu
 hayal maddeliyordular.

Yüksek yaş
 mitoloji

Yüksek Demeter kültüri arasında en çok rağbet gören
 Eleusis'teki Demeter kültüri, yabancılar dışına kalmak
 usuz, emelik ya da suat farkı göstermekle beraber,

hatta kabilece bile bir dünyada yeni bir doğup, diğer dünyada ise mülk
 bu hayal eyleyemeye. Fakat bu hayata erişmek için kişilerin bu güç
 dula fakir oldukları, din ve ahlak bakımından temsilleri vardı.
 Buun öğretiler için bu dula insanları buldu kulları gösteren
 bahandıkları suretiyle suya tutul, dinin gerektirdiği bütün olayları
 katıldı. İnanırların ve karlılıktan bu suya sonra tekler habur De-
 meter'in (121) dünyaya her ve sermet sembolik surette tanrıların
 suya tanrıların katıldığı gibi suya bu insanlardan geçtikten sonra
 dinlerini dünya kulları temsilleri ve "toprak ana"nın suya
 lara edilebilir kabul edildi ve bunlara başka bir dünyanın kapıları açıl-
 mayıncı. Bu dula gösterenler ise başka bir dünyada Hades'in
 gelmesi gibi vahat ve kuzun gösterenleri delâletine mahkûmdular.

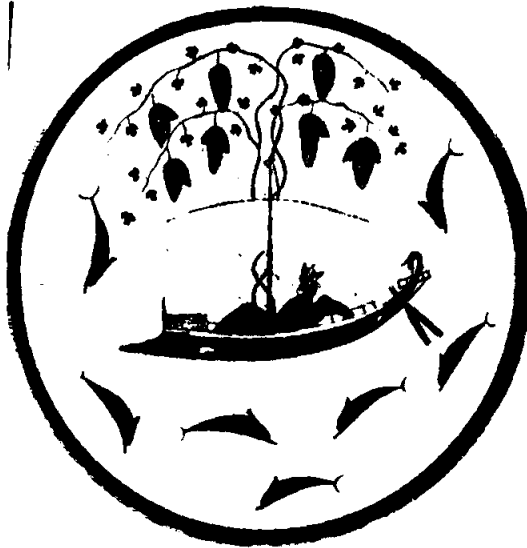
Üç kumanki mimarların ösümli Peloponnes ve oğulları tarafından Egeya'da yaptırılan olan "telesterion" aşıkça göstermektedir. Bu yapı sadece taarı evi sayılan tapınakların terasine olarak kare plânde bir toplandı salonu idi. Her tarafında halkın tören esnasında oturmasını sağlayan basamaklar vardı. Ahşap tavanını ise İyon düğünde oldukları anlaşılan sütunlar destekliyordu. Salonun bir köşesinde etrafı duvarla çevrili en kutsal kilit yeri (sanctuarum) yer alıyordu. Cephesindeki portik ise Dor düzeninde idi.

Yunanistan'dan başka adalar ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde rol

Res. 121 Egeya'da bulunan Sokle Tapınakı'nın bir kısmı.
Egeya'da.

oyunadığı anlaşılır Dionizos (res. 122/23) dini insanları cihana nüfuz eden ve hayat veren bu tanrıya yaklaştırmak amacını güdüyordu. Yunanlı'lara göre bu tanrı çok acı çekmişti. Daha gençliğinde toprak-taki vahşi kuvvetleri temsil eden Titan'lar tarafından parçalanmış, fakat bir süre sonra genç ve güzel olarak tekrar dirilmişti. Aralarında kadınların da bulunduğu Dionizos müritleri gerceyle yüksek yerlerde ellerinde meşaleler olduğu halde flüt, davul ve çalparalarla gürültülü törenler yaparlardı, bol bol şarap içerler, dans ederler, kendi kaplarından dışarıya taşarak kutsal hayvanları parçalarlardı, bunların kanını şarapla karıştırıp içerler veya etlerini çiğ olarak yutarlardı, böylece tanrısal özünü vücutlarına soktuklarına (entusiasmos) inanırlardı.

Res. 122 — Dionizos'a direğinden asma dalları fıskıran bir gemide tanımlayan bir tabağın iç kısmı.

Menşelerini Trakya'nın efsanevi çarkıcısı Orfevs'e kadar götüren birtakım din devrimcileri Dionizos dinini ilkel ve kaba şekillerinden kurtarıp daha sade ve daha temiz bir şekle sokmakta büyük rol oynadı.

mışlardır. Halk arasında geziçi peygamberler ve bunların yardımcıları, ya da kurdukları dinî mistik birliklerin vahiy şeklinde yayınladıkları birtakım şiirler, ağıtlar ve kâhinlik dergileri aracılığıyla yayılan Orfevs (res. 124) dinî insan ruhunun tanrıların bir parçası olduğundan ötürü ölümsüz olduğunu, fakat bir mezar gibi içine tıkalmış olduğu insan

Res. 123 — Dionizos'u panterler tarafından çekilen bir arabada, etrafında Satir'ler ve Menad'lar olduğu halde gösteren kabartma (Pergo tiyatrosu).

vücudunda bin türlü işkence ve azap çektiğini, ölümlle de ruhun vücuttan kurtulamadığını bildiriyordu. Çünkü ruh, vücut öldükten sonra, yeraltına inmekte, orada mutluluk ya da pişmanlık duyguları içinde bir süre kaldıktan sonra tekrar yeryüzüne çıkmakta, buradaki tutumuna göre başka bir insanın veya bir hayvanın vücuduna girmekte, bu suretle dünya yüzüyle yeraltı arasında sürekli olarak yer değiştirmek zorunda kalmaktadır. Şu halde Hint dinlerinde olduğu gibi sonsuz bir dolaşım, işlenen suçla varlık arasında sürekli bir kenetlenme meydana gelmektedir. Fakat ruh için bu çekilmez durumdan kurtulmak imkânları vardır ve işte bu nokta Orfevs dininin en çekici tarafıdır. Bunun için bu dinde takdis edilmek, din törelerine katılmak, bu dinin buy-

raklıları tamamen yerine getirmek gereklidir. Bu dine giren herşeyden önce temelde yağayabilmek için çile çıkarmak, oruç tutmak ve toprakla temislenmek zorundadır. En büyük suç kendini öldürmektir. Fakat hayvanların ruhu da tanrılığın bir parçası sayıldığından hayvan öldürmek ve hayvan eti yemek yasaktır. Hatta bu dini kabullenenler yün elbise bile giymezlerdi. İşte bütün bu buyrakları yerine getirmek suretiyle temle ve erdemli olarak yağayabilmek ruhları vücuttan kesin olarak kurtulmakta ve Kronos diyarında mutlu ve neçeli bir hayat sürmektedir. Bu dini kabullenmeyen günahkârların ruhları ise yer altında enyat türlü işkence içinde kıvrılmakta ve kendilerini bir vücuttan başka bir vücutta geçmekten hiçbir zaman kurtaramamaktadırlar.

Res. 124 Orfist Trak'lar arasında öğütler okurken taunibayan vazo resmi.

Hitt diuinde olduğu gibi Orfist diuinde de samimle ana fikirler unutulmağa başlamış, Orfist rahipleri para karşılığında hastalara bakmak, geleceği önceden haber vermek ve uğursuzlukları ortadan kaldırmak gibi işlerle uğraşmağa başlamışlardır. Diğer taraftan bu din yavaş yavaş Eleusis mistikleriyle karışmış, Dionizim-Jahon'un Demeter-Persefone ile tutuşması sonunda meyclana gelen işleme Eleusis diuinin temel olmuştur.

Anadolu (en çok Frigya), Trakya ve Yunanistan diuilerinin bir karışımı olduğu anlaşılan Orfist diuü M. B. 7'nci yüzyıldan başlayarak

Yunan kontinuanumun bilyük bir kısmına yayılmış, en çok 6 ne yüzyılda Atina'da tutunmuş, orada tiran Peisistratos tarafından resmen korunmakla beraber ne Atina'da, ne de Yunanistan'ın herhangi bir yerinde resmî din olabilmüştür. Bununla beraber Orfevs dini sonraları Ksenofanes, Perekides, Pindaros ve Aishilos gibi şair ve düşünürler üzerinde etkilerle bulunmuş, Yunanistan'ın dışında en çok Aşağı İtalya kolonilerinde rağbet görmüş, matematik ve astronominin kurucusu Pisagor ve dolayısıyla filosof Eflâton'un dini görüşlerinde belirli bir rol oynamıştır. Fakat halk arasında bu din çok daha uzun süre yaşamış ve etkilerini Hristiyanlık zamanına kadar göstermiştir.

Felsefe

Yarıyla saptanmış dogmatik kurallar kapsayan Orfevs dini Yunanlıların düşünce özgürlüğünü kısıtlayabilecek nitelikteydi. Eger bu din bir devlet dini haline gelmişse bu M. Ö. 6 ne yüzyılın ilk yarısında İyonya'da başgösteren felsefe hareketleri sayesinde olmuştur. Felsefe de o çağdaki dünya görüşünün insanları tatmin etmemesi yüzünden doğmuş, 6 ne yüzyılda yeni yeni ülkelerin keşfi ve umumî incelenmesi yeni birtakım sorunlar ortaya koymuş, insanları bu sorunlar üzerine eğilmeye sevk etmişti. Bu yüzyılda İyonya'nın aydın çevrelerinde kâpırdanmağa başlayan düşünce hareketleri dinin ve taassubun zincirlerini kırmış, dünyada olup biten şeyleri tabiatîstül güçlerle değil, tabiata egemen kanunlarla açıklama eğilimleri başgöstermeye başlamıştı. Kışiklikleri halk arasında yaymak istedikleri dogmaların gerisinde gitli kalan Orfevs peygamberinin tersine olarak bu dönemde başlı başına şahsiyetler ortaya çıkmakta, kendi düşüncesine ve teorîyelerine dayanarak eski geleceklere karşı cephe almaktadırlar. İşte bu suretle bu dönemde bilim bir bütün, bilginin tümü şekline karşısına çıkmakta, bu bilimi taşıyanlara "İyonya tabiat filosofları" adı verilmektedir. Tabiatla belirli ve değişmez kanunlar bulunduğunu sennmiş olan bu filosoflar dünyanın menş'ini (arhe) kavramak ve dünyayı meydana getiren ana elementleri, bu sorunun ne kadar güç olduğunu farkına varmaksızın, saptamak için uğraşmışlar. Fakat bu alanda endüksiyon yoluyla hareket etmeyip birtakım düşünce spekülasyonları yaptıklarından ötürü pek tabii olarak birbirinden çok farklı ve yanlış sonuçlara varmışlardır.

İyonya felsefesinin en önemli merkezi Miletos şehriydi. Lidyalılarla Med'ler arasında yapılan Kuzurmak muharebesi sonrasında 28 Mayıs 585 tarihli güneş tutulmasını önceden hesaplayabilmek

kadar astronomi ve matematikte bilgi sahibi olduğunu gösteren Tales herşeyin başlangıcında bulunan ve herşeyi meydana getiren ana elementin su olduğunu iddia etmiş ve büyük bir ihtimale göre dünyayı Okyanos'un ortasında yüzen düz bir kurs şeklinde tasavvur cylemiştir. Tales'in hemşerisi Anaksimandros bu alanda Tales'ten daha ileri giderek ana nesnenin belirli bir madde olmayıp "sınırsızlık, sonsuzluk" olduğunu ileri sürmüştür. Bu bilğine göre bitip tükenmek bilmeyen bu sonsuzluk tüm hayatın başlangıcıdır, ölümsüzdür, herşeyi kavrar ve herşey ondan çıkar; fakat meydana gelen herşey bir gün yok olmağa mahkûmdur. Anaksimandros dünyayı bir silindir şeklinde Okyanos'un ortasında bir ada olarak kabul etmiş, Yunanistan'ın bu dünyada merkezi bir yer aldığı iddiasında bulunmuş, tasavvur ettiği dünyayı yalnız teorik bir tarzda açıklamakla yetinmeyip ilk kez olarak bir harita (geografya) şeklinde saptamıştır. Yine Miletoslu olan Anaksimenes kendi teorilerini Tales'inkilerle uzlaştırmaya çalışmış, havanın hayat için sudan çok daha önemli olduğunu gözönünde bulundurarak herşeyin havanın sıkışması ya da gevşemesinden meydana geldiği, canlı yaratıkları ayakta tutan ruhun teneffüs edilen havadan başka birşey olmadığı tezini savunmuştur.

İyonya tabiat filozoflarının vardıkları bu çeşitli ve birbirleriyle çelişen sonuçlara rağmen bilime yaptıkları en büyük hizmet bu sorunları ilk kez ortaya atmaları ve bilimi pratik amaçlar için kullanılan bir araç değil, fakat sırf gerçeğe ulaşmak için teorik nitelikte bir araştırma olarak kabullenmeleridir ki, bilim hakkındaki bu görüş bugünkü görüşlerimizimize tamamiyle uygundur.

Aşağı İtalya'da Eleia şehrinde bir felsefe ekolü kurmuş olan Kolofoflu Ksenofanes İyonya felsefesinin batıda yayılmasına yardım etmekle beraber birçok noktalarda İyonyalı filozofları geride bırakmıştır. Ksenofanes dünyayı meydana getiren ana maddeler olarak hava ile suyu kabullenmiş, yıldızların gece tutuşan ve sabaha karşı sönen buhar kitleleri olduğunu ve düz bir hat üzerinde hareket ettiklerini iddia etmiştir. Bu bilginin dünyanın bir bütün olduğunu ve insanlara ne biçim, ne de duygu bakımından hiç benzemeyen, herşeyi gören ve işiten, hareket etmeyen, değişmeyen, sonsuz olan ve insan zekâsının kavramasına imkân bulunmayan bir tanrı tarafından idare edildiğini kabullenmekle bir taraftan monoteizme doğru bir adım atmış, diğer taraftan bu tanrının acılla bir ve eşit olduğunu ileri sürmekle "panteist" olduğunu da açığa vurmuştur.

Bilim alanında
ilerlemeler

Gerçi bu dönemde karşılaştığımız felsefe ve bilim akımlarının tümü yepyeni şeyler değillerdi. Bilim alanında eski doğu kavimleri, en çok Mısırlılar ve Mezopotamyalılar ilk adımları atmamakla kalmamış, bazan en ince noktalara kadar giden ampirik gözlemler sonunda çeşitli alanlarda birçok bilgi toplamakla beraber bilgiyi herşeyden önce pratik amaçlar için kullanmışlardır. Fakat bu ayrı ayrı ve dağınık bilgileri bir genel bilim haline sokmak, birtakım teorik sorunlar ortaya atmak, bunları çözmek suretiyle genel kurallar saptamak gibi hususlar doğu kavimlerince bilinmemiştir. Doğuda felsefe dini ve efsanevi elemanlardan biçir zaman kurtulmadığı gibi astronomi bilhassa Mezopotamya'da astrolojiye tabi olmuş, astroloji ise tauraların, yıldızların hareketi sayesinde, insanların kaderini tayin ettiklerini bildirmekle dini esaslardan ayırlamamıştır. Astronomi ancak Mezopotamyalılar tarafından saptanan birçok kurallardan faydalanan Yunanlılar tarafından gerçek bir bilim şekline sokulmuştur. Miletoslu filozof Tales'in güneş tutulmasını önceden hesaplayabilecek kadar bu alanda bilgi sahibi olduğuna yukarıda işaret etmiştik (s. 223).

Zamanımıza kadar gelen Mısırlıların matematik kitapları birçok geometri ve aritmetik problemlerini ele almakta ve bunlardan birtakım pratik sonuçlar çıkarmasını bilmektedir. Meselâ geometriden Nil taşmalarından sonra tarlaların sınırlarını bulabilmek üzere arazi kadastrosunun saptanması için faydalandığı anlaşılıyor. Diğer taraftan Mısır binâlarındaki düzen ve dakiklik gözönünde bulundurulacak olursa bunların yapı tekniğinde de pek ileri gitmiş oldukları meydana çıkar. Esasında Sisamlı olmakla beraber Aşağı İtalya'da Kroton şehrinde İyonya felsefesini Orfevs mistisizmi ile birleştirmek suretiyle bir ekol, daha doğrusu bir çeşit tarikat kuran Pisagor (Pitagoras), dağınık bilgileri birleştirmek, bunlardan genel formüller çıkarmakla matematiği bir bilim şekline sokmuş, geometride bazı kurallar saptamakla bu bilimi ikellikten kurtarmıştır. Geometride "Pisagor davası" olarak gösterilen ünlü dâvayı hep biliriz. Fakat Pisagor geometriden çok aritmetikle uğraşmış, en çok tek, çift ve kare rakamların ve daha genel olarak rakamların ana karakterini saptamağa çalışmış, herşeye şekil veren prensipin rakam olduğunu ileri sürmekle dünyanın ösünün hava ya da su gibi maddî bir nesne olmayıp tam anlamıyla soyut bir prensip olduğunu ortaya atmış, fakat bu prensip üzerinde etkide bulunan sınırsız ve şekilsiz ikinci bir prensip kabullenmekle "düalist" bir görüşe sahip olduğunu

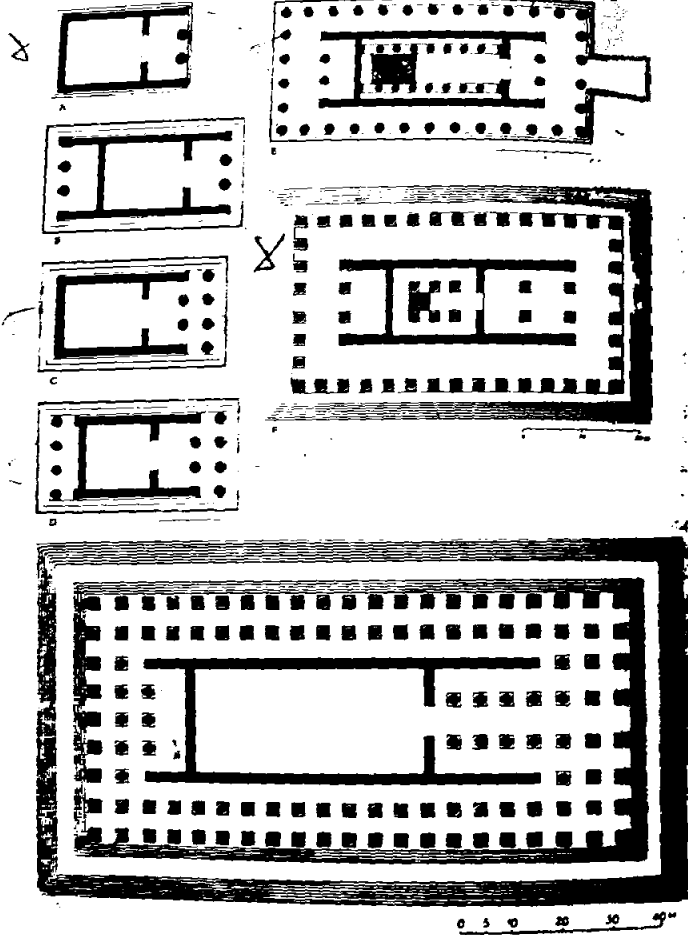

da neye yarıyordu. Keaton'da büyük bir kampanı, fakat orada çok tecrübe sahibi olarak kurulan bu ekiple sonuçları Eteagoroula en çok yararlılık ve nitelikte uğrayıncılar, bunlar arasında bazı hayvan kurumu bu, fakat vakımlarla çok uğrayıncılarda olduğu gibi mistisizme sığınmak tan kendilerini kurtaracaklarıdır. Bunlar astronomiye karşı da büyük ilgi göstererek diğerleri yararlılık olduğu ve bir yitimi oturma da olduğu, tekamül üzerinde sonuçluk bulunduğunu, tekamül bu sonuçluk diğerlerinden farklı, zaman ve hayvanı için çokluğün temellerini sayımlarıdır.

Tip Tıpta çok doğu kayıtları vardır bunların bir kısmı olduğu gibi hayvanı derslemeler kaydedilmeleri. En çok Mısır'da bunlar ya da içinde yaptıkları gözlemler ve deneyler sonunda gerçek hastalıkları tıbbında, gerçek tedavilerinde bazı sonuçlar bulunmuşlar, aynı zamanda ilaçların basılmamasında büyük maddelerle çalışmışlardır. Bu ilkele diğerleri aynı zamanda diğer Mısır'da insan vücudunun aynı maddeler hakkında pek erken bir fikir veriyor olsa gerek ki. Fakat Mısır'da, papirus buluntularının gösterdiği gibi, sonuçta önemli bir yararlılıkların anlaşılması tabiplere zaman zaman faydalanmakla beraber, genel olarak hastalıkları tanımlama ve diğer sayımları, bu yüzden bunların ortadan kaldırılması için, tabiplerin güçlerini yordamları sağlanacak üzere, büyük ve diğer faydalanmaları için zaman zaman geri kalınmışlardır. Tıbbın büyükteki alanında bilimsel temelleri ise ancak M. Ö. 6. yüzyıldan itibaren köyün Hippokratos tarafından atılmıştır.

Yardımcılık Yardımcılıkta doğu kayıtları hiç güçlüğü bazı kural olarak kaydedilmeleri. Bu konuda en çok İtalyanlar tarafından yazılmış, olayları yıllara göre tertiplenerek "yılık" şeklinde ortaya atılmış, olayları gereği uygun, fakat olmayan şekilde çok yapılabilecek şekilde ve belirli gereklere göre anlatılmaya önem vermektedir. Bu sonuçlarda ise yardımcılık bir iki yüzyıl içinde yapılmış bir yazıya geçmiştir. Kalıtımsızın sonunda Yunanlılar için atıkların geliştirilmesi üzerine yeni ilkele ve yeni kayıtları getirip tanımına her ne kadar bazı ilkeleler ancak ilkelelerde olduğu gibi ve onların içindeki diğer bilgi ve tabiatları bir birleriyle birlikte genel meydanlarda ya da tapınak yerlerinde, bunlar zamanlar vermek suretiyle, açıklanmaya başlanılmışlardır. Ancak ilkelelerde tarih, doğal ve etimolojik bilgi veren bir konulara Yunanlılar "logos" derlerdi. Bu "logos"lar zamanında ve bunlarda gelişmelerde her birinde ilkelelerde kaydedilmeleri. M. Ö. 6. yüzyıldan itibaren Mısır'da

Res. 125 — Tapınak planları. A: ante'li tapınak (naos en parastasis veya templum in antis). B: çift ante'li tapınak. C: prostilos. D: amfiprostilos (Atina'daki Hissos tapınağı). E: peripteros (Nimfiya Zevs tapınağı). F: pseudodipteros (Magnesia Artemis tapınağı). G: dipteros (Efeos Artemis tapınağı).

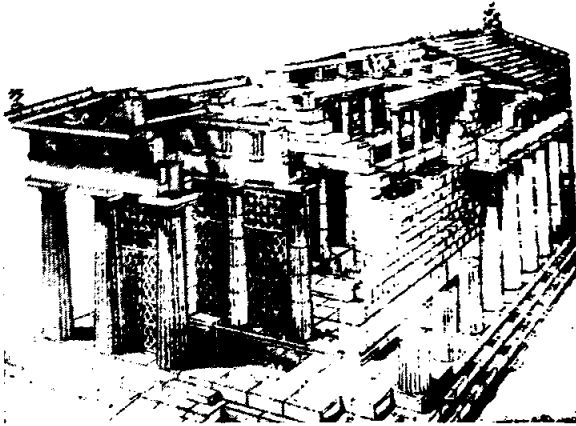
şişkinlik (entasis) gösteren düşey yivli bir gövde, yası ve yayvan bir çanak (ehinos) ve onun üzerinde duran düz bir plâkadan (platas ya da abakus) meydana gelen bir başlık kapsamaktadır. Başlıkların üzerinde yer alan, bir sütun ekseninden diğerine uzanan ve üst kısmında ince bir şerit gösteren taş hatıllar (epistilion, arıtrav), cephelerinde iki düşey yanık bulunan destekler (triglif), bunların arasında kare veya dikdörtgen şeklinde düz ya da kabartma resimlerle süslü levhalardan (metop'lar) ibaret bir friz taşımaktadır. Frizden sonra tapınağa uzan taraflarında semerdanın sonuna rastlayan pervazlar (grioon) gelmekte, bunların alt kısımlarında çivi başlarını andırır damlalar (gutta'lar) bulunan levhacıklarla (mutulus'lar) süslü olduğu görülmekte, tapınağa cephelerini teşkil eden kısa taraflarında ise üçgen alınlıklar (actes) bulunmakta, bunların içerisi birçok hallerde plâstik eserlerle doldurulmaktadır (res. 126). Üzeri kalın bir kerpiç tabakası ve kiremitlerle örtülü ahşap damın kenarında su olukları yer almakta, bunların yukarıya doğru kalkık kenarları (sima) çok renkli nakışlarla (sonraları kabartma süslerle) süslenmekte, alınlıkların orta ve yan uçlarında geometri, bitki ya da insan şeklinde plâstik süsler (akroter'ler) bulunmaktadır.

Tapınağın özünü teşkil eden dikdörtgen çella bir giriş (proaas), bazan ise bir de arka giriş (opistodomos) sahip bulunmaktadır. Büyük tapınak çella'larının bazan iki kath iki sütun dizisi yer almakta, bu diziler tavanı desteklemektedir (res. 127). Çella'nın (bazı ayrıntılardan sarfınazar) hiçbir penceresi yoktur; bundan ötürü ancak kapı açıldığı zaman içine hafif bir ışık düşmektedir. Bu husus Yunan mimarlarınınca tapınaklarda iç mekân probleminin birinci derecede önemli bir rol oynamadığını gösterir. Buna karşılık çella'nın etrafını çeviren, ona güzellik ve görkem veren sütun çemberi bir tapınağın herşeyden önce dışardan görülmek üzere yapılmış plâstik bir eser olduğuna işaret eder; öyle bir eser ki yukarıda adlarını saydığımız mimarlık unsurları belirli oranlar altında birbirleriyle kenetlenmiş, yani taşıyan ve taşınan unsurlar arasında tam bir uygunluk elde edilmiştir.

İyon düzenindeki tapınaklar (res. 128), Dor tapınakları gibi basamaklı bir kaide (krepis) üzerinde yükselmekte, Dor sütunlarını kıyasla daha ince ve daha yüksek olan ve eski doğu (en çok Mısır, Hitit ve Asur) mimarlığında kullanılan bitki sütunlarından çıkmış olduğu anlaşılan sütunlar profilden bakıldıkta konveks ya da konkav şekiller gösteren ve yatay zırhlarla bezenmiş üst üste oturulmuş yastıklardan (trochilos ve torus); meydana gelen bir kaide, bazan Dor sütun gövdelerinde

olduğu gibi birbirini kezen, bazan ise aralarında ince şeritler bulunan yivlerle süslü bir gövde, çukur bir şeritle birleştirilmiş iki kıvrım ve bunların arasında yer alan yumurta şeklinde yaprak çeridi kapsayan bir başlıktan (res. 134) ibaret bulunmakta, arşitrav birbirinin üstünden geçen iki ya da üç basamak (fascia) göstermekte, friz bazan kabartmalı bir şerit halini almakta, bazan ise (en çok Anadolu'da arkayik ve klsik dönemlerde) hiç kullanılmamakta, frizin üzerinde etanan pervaz ve alınlıklar esas itibariyle Dor düzenindeki şekilleri tekrarlamaktadır. Yalnız pervazın altında yan yana dizili kübler ya da dışardan meydana gelen bir "dış kesimi" göze çarpmaktadır.

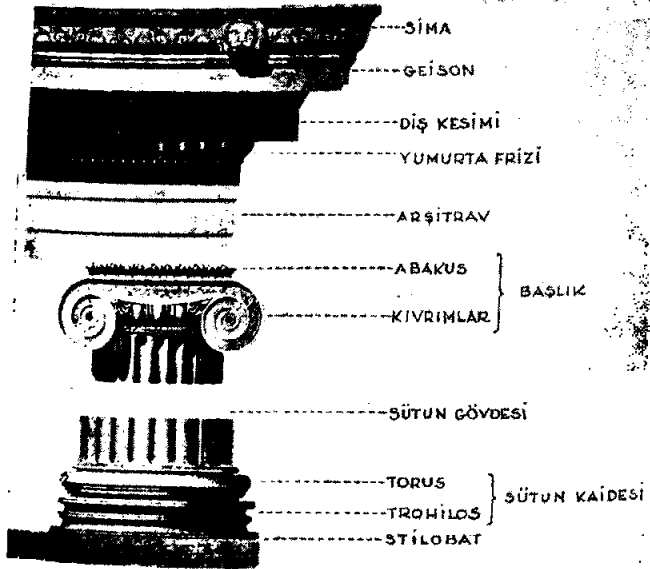
Res. 127 — Bir Dor tapınağının inşa tarzını, iç ve dış kısımlarını gösteren resim (Aigina'daki Afaya tapınağı).

İyon başlıklarının yanında Anadolu'da sadece yaprak dizilerinden meydana gelen yuvarlak başlıklar (res. 133 alt), ya da yaprak dizili bir kaide üzerinde dikine duran iki iri kıvrım ve bunların arasını dolduran gösterişli bir palmet'ten ibaret başlıklar da kullanılmıştır ki bu sonunculara en çok Aiolya bölgesinde (meselâ Larisa ve Neandria'da) rastlandığından "Aiol başlıkları" (res. 133 üst) adı verilmektedir.

Gerek Dor, gerek İyon tapınaklarında çeşitli kısımların boya ile

belirtilmesine, birbiriyle olan bağlantılarının açığa vurulmasına önem verilmektedir. Meselâ triglifler ve mutulus'lar gibi düşey unsurlar siyah ya da maviye, başlık altı bilezikler, arşitrav zırları ve geison gibi yatay unsurlar kırmızıya boyanmaktadır. Boyanın friz, sima, akroter, metoptan başka ahnıkları heykeltraşık süslerinde de kullanıldığı anlaşılıyor. İşte bu suretle mükemmel bir taş tekniğinde yapılmış, üst kısımları uygun renklerle boyanmış olan Dor tapınağı ağırık ve kuvveti ifade eden bir amt olarak yükselmekte, yine belirli oranlara bağılı olmakla beraber, Dor tapınaklarının tersine olarak, çeşitli kısımları silmelerle daha fazla birbirinden ayırd edilmiş olan İyon tapınağı ise hafif ve narin şekilleriyle her şeyde zarafetten hoşlanan İyon mizacını açığa vurmaktadır.

Yunanistan'da, en çok Peloponnes'te (belki Korint'te) meydana geldiği anlaşılan Dor düzeninin önemli bir temsilcisi olarak Olimpiya'

Res. 128 — Bir İyon tapınağının (Priene'deki Atena tapınağı) cephe unsurlarını ve bunların adlarını gösteren resim.

daki Hera tapınağını buluyoruz. M. ö. 7 nci yüzyılda "megaron" şeklinde yapılmış olan bu bina cephesinde ante'ler arasında iki sütun kapsayan bir pronaos ve onun arkasında 100 ayak uzunluğunda (hekatompedon) bir çella'dan meydana geliyordu. Çella'nın uzun taraf duvarlarında paye şeklinde çıkıntılar ve onların arasında ince tahta sütunlar duruyordu. M. ö. 600 e doğru bu binanın temelleri üzerinde yapılmış olan ikinci Hera tapınağı (res. 129) aynı plânda idi, fakat birincisinden fazla olarak etrafında kısa taraflarda 6 şar, uzun taraflarda 16 şar tahta sütundan ibaret bir galeriye sahip bulunuyordu. Bu tahta sütunlar sonraki dönemlerde zamanlarına uygun çeşitli şekiller gösteren taş sütunlarla değiştirilmiştir. M. s. 2 nci yüzyılda Yunanistan'ı dolaşmış olan seyyah Pausanias (V, 16, 1) bu tapınağın opisthodomos'unda son bir tahta

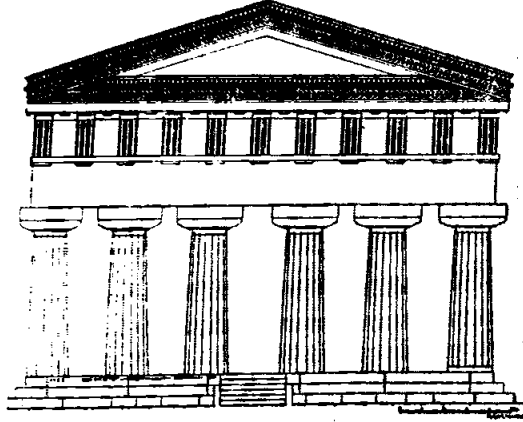

Res. 129 — Olimpiya'daki Hera tapınağı. Çella duvarlarının düz olarak kesilmiş olması bunların üzerinde kerpiç duvarlar oturduğunu göstermektedir. Çeşitli çap ve şekilde sütunlar ve başlıklar dikkat çekicidir.

sütun görmüş olduğunu kaydetmiştir. Tapınağın çatısı ahşap olup kalın bir kerpiç tabakası ve onun üzerinde toprak kiremitlerle örtülü idi. Ahşaplıkların zirvelerinde kurs şeklinde toprak akroterler duruyordu. Diğer önemli Yunanistan tapınakları arasında Argos'taki Hera, Korint'teki Apollon (res. 58), Delfoi'daki Apollon (res. 77) ve Atina'da Solon zamanında bir çifte "templum in antis" plânında poros taşundan yapılan, son-

raları Peisistratos zamanında genişletilerek ve yükseltilerek bir peripteros şekline sokulan Atena tapınakları (res. 104, 107) gösterilebilir.

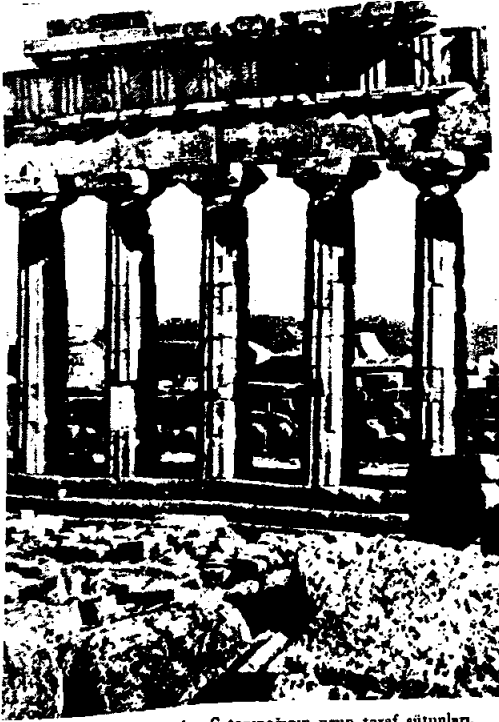

Res. 130 — Sirakuzai'daki Apollon tapınağının fasadı. Sütunların kalnlık ve basıklığı, saçaklığın ağırlığı ve alınlık çerçevelerini kaplayan toprak levhalar ile dikkati çekmektedir.

Aşağı İtalya ve Sicilya'da, büyük bir kısmı yeraltı tanrılarına adanmış olan Dor tapınakları bazı hususlarda Yunanistan'dakilerden ayrılmakta, meselâ çella'nın gerisinde kült heykeli için karanlık bir oda (aditon), cephede ise çok basamaklı merdivenler, çift sütun dizileri, geniş önportik ve pronaos'lar ve anıtsal kapılar kapsamaktadır. Aynı zamanda bu tapınaklarda iç mekânlara önem verilmekte, batı kolonilerinde matematik ve geometri'nin ilerlemesi sonunda geniş çella'ların üzerleri ahşap makas çatılarla örtülmektedir. Fakat zamanla çok zenginleşmiş olan bu şehirlerde mimarlar bazan ölçüyü kaçırmakta ve anayurtta görülmeyen büyüklük ve görkemde yapılar ortaya koymaktadırlar. Korint geleneğini sürdüren Sirakuzai batıda halen bilinen en eski Dor tapınaklarını kapsamakta (res. 130), Selinus ve Akragas bu tapınakları örnek almakla beraber bir süre sonra anıtsallık eğilimleri gösteren bir yapı üslubu ortaya koymaktadırlar (res. 131). Düzenli bir şehir plânına sahip olduğu anlaşılan Selinus'taki Apollon ve Akragas'

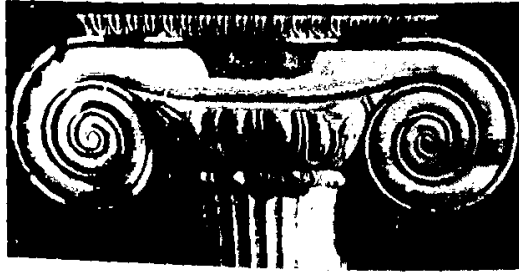
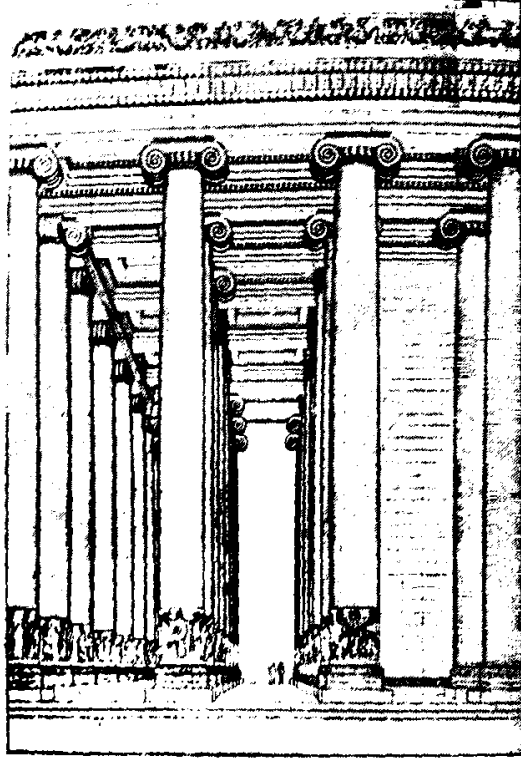
taki Zevs tapınakları Yunan dünyasının en büyük tapınaklarıdır. Aşağı İtalya'da Poscidonia (Paestum) ve Metapont tapınakları İyon etkileri göstermekle ve hattâ bazan iç kısımlarında İyon sütunları (meselâ Poscidonia'daki Atena tapınağı) (res. 132) kullanılmakla beraber Dor yapı şekillerini korumuş, yalnız bunlara orijinallik ve güç katmasını başarmıştır.

Batı kolonileri ile anayurt arasında yer alan Korint'in kolonisi Korkira (Korfu) adası'ndaki Artemis tapınağı psevdodipteros'a yaklaşılan plânı ve sütun şekilleriyle Yunanistan Dor mimarlığının batıya aktarılmasında önemli bir rol oynamış olsa gerektir.

Res. 131 — Selinus'ta C tapınağının uzun taraf sütunları.

Res. 134 - Üstte: Efesos'taki arkayik Artemis tapınağının ana (batı) cephesi. Alttı: aynı tapınağı ait bir başlık.

tadır (55×115 m.) (res. 126 G ve 134). İri kıvrımlı başlıklar taşıyan yivli sütunların yüksekliği 19 m. yi buluyordu. Bu tapınağın ana cephesi olan batı cephesinde Lidya kralı Kroisos tarafından armağan edilmiş, gövdelerinin alt kısımları kabartmalarla süslü sütunlar vardı (columna caelata'lar). Bu sütunlardan bazıları ise kabartmalı dikdörtgen postament'ler üzerinde duruyordu. İçinde eski sunakların üzerinde tanrıça heykelinin yer aldığı çella'nın açık olduğu, bu suretle bu çella'nın etrafı duvarla çevrili bir açık hava tapınağı karakterini koruduğu anlaşılıyor. Didima'da da büyük bir ihtimalle çella'nın üstü açıktı ve orada da cephede kabartmalı sütunlar kullanılmıştı. Sisam'da ise çella'nın kapalı olduğu, bundan ötürü ahşap tavanı desteklemek üzere iki sütun dizisi kapsadığı anlaşılıyor.

İyon mimarlığı pek çabuk İyonya'nın sınırlarını aşmış. Anadolu'nun güney kıyılarına (en çok Likya'ya) girmiş ve, Pers saray mimarlığının açığa vurduğu gibi, İran'a kadar nüfuz etmiştir.

Gerek Dor, gerek İyon düzenlerini uluslararası bir üne sahip bulunan Delfoi'da yan yana buluyoruz. Burada çeşitli şehir devletleri tarafından küçük "templum in antis"ler şeklinde yapmış olan hazine binalarından (tesavros'lar) Atina'nın hazine binası Dor düzeninin, alınlık ve frizindeki zengin plastik süslerden başka cephesinde sütun yerine kadın heykelleri (karyatid'ler) kullanan Sifnos hazine binası (res. 135) ise İyon düzeninin temsilcileri olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarda gözden geçirdiğimiz tapınaklar ve hazine binalarının büyük bir kısmı kalker taşından yapılmıştı. Mermer arkayık mimarlığında az miktarda kullanılmıştır. Baştan aşağıya kadar mermerden yapılmış binalara ancak 5 inci yüzyıldan sonra rastlanmaktadır (meselâ Atina Akropol'ündeki Partenon). M. ö. 548 yılında bir yangında harap olan Delfoi Apollon tapınağı cephesinin Atinalı Alkmaionid'ler tarafından mermerden yaptırılması o zamanın sanat dünyası için büyük bir olay sayılmıştı.

Heykeltıraşlık İncelediğimiz tapınakların alınlık, metop ve frizlerinin kabartmalarla süslenmesinin, içerlerinde tahta, taş veya tunç heykeller dikilmesinin âdet haline gelmesi Yunan heykelticiliğini yeni görevler karşısında bırakmış, dolayısıyla bu sanat kolunun büyük ilerlemeler kaydetmesine yol açmıştır. 7 nci yüzyıl Yunan heykeltıraşlığı Mısır'ın etkisi altında frontal, yani dimdik ayakta duran ve "kuros" olarak gösterilen çıplak erkek heykel tipini ortaya koymuştur. Bunun

yanında ayakta duran kadın (kore) ve oturan erkek heykelleri de vardır. Bu heykellerde insan vücudu ve adalelerinin nasıl doğal şekiller aldığı, hareketin nasıl canlılık kazandığını, elbiselerde kumaş kıvrımlarının ne şekilde meydana geldiğini, endividüel hatların nasıl belirmeğe başladığını, veya sanatçının ne suretle tek heykelden heykel gruplarına geçtiğini adını adını izlemek mümkündür. Zamanla bun

Res. 135 - Delfoi'da Sifnos bazinesi binaasının cephesi.

heykeltraşlık ekolleri ortaya çıkmaktadır. Nüfuz alanlarının sınırları pek belli olmayan bu ekollerin başlıcaları arasında Girit-Peloponnes ve İyonya ekollerini gösterebiliriz. Dor'lar genellikle iri yapılı, güçlü ve adaleli, İyon'lar ise daha narin ve daha yumuşak vücutlardan hoşlanmakta ve malzeme olarak 7'nci yüzyıldan başlayarak ilk önce Naxos ve bir süre sonra ondan daha beyaz olan Paros mermerini kullanmaktadırlar. Kuros tipinin meydana gelişinde büyük rol oynadığı anlaşılan Ege adalarında ise yine mermer başlıca malzeme olarak ele alınmaktadır.

Girit - Peloponnes ekolünün karakteristik eserleri arasında "Auxerre" heykelini (res. 136), ya da Delos'ta Nikandra adında bir kadın tarafından Artemis'e adak edilen heykeli (res. 137) gösterebiliriz. Her iki kadın vücuda yapışık, belden kemerle sıklmış bir entari giymekte, yan yana duran ayakları eşit olarak vücut ağırlığını taşımakta, kollar vücuda yapışık olarak aşağıya sarmakta ya da dirsekten bükülmüş olarak göğsü korumakta, basık alınlı çehre üçgen bir şekil göstermekte, alını sınırlandıran saç kitleleri stilize edilmiş örgüler şeklinde omuzlara doğru sarmaktadır. Delfoi'da bulunmuş olmakla beraber Argoslu Polimedes adında bir sanatçı tarafından yapılmış olan Kleobis ve Biton'un heykelleri (bunların efsanesi için bk. Herodotos I, 31) aynı özellikleri taşımakta beraber geniş omuzları, nefes alıyormuş gibi şişkin göğüsleri, kabarık fakat sınırlı işlenmiş göğüs ve yalın çizgilerle belirtilmiş karın adaleleriyle dikkati çekmektedir (res. 138).

İyon ekolüne ait tipik eserler arasında Efesos'ta büyük tapınağın altındaki sunak kaidelerinden birinin içinde bulunmuş olan fildişi heykelticiler gösterilebilir (res. 139). Bunlar sütun yuvarlaklığındaki şekilleri ve kıyafetleri bakımından doğu, en çok geç Hitit heykeltıraşlığının etkilerini göstermekle beraber, üslup bakımından hiç kuşkusuz Yunan eserleridir. Bunlardan keşiş taranda giyinmiş bir hadım rahip heykeli gerek hafifçe gülümseyen çehre ifadesi, gerek işleniş tarzı bakımından bir serinin şaheserlerinden biridir (res. 139 sağ). Anıtsal heykeller arasında üç parçadan ibaret bir elbise taşıyan, yuvarlak olmakla beraber yukarıdan aşağıya doğru daralan ve Sisamlı Heramyas adında bir kadın tarafından Hera'ya ithaf edilmiş olan heykel anıtsaldır (res. 141

Res. 136 — "Auxerre heykeli" olarak gösterilen Girit-Peloponnes ekolüne ait kadın heykeli.

Res. 137 — Deloslu
Nikandra'nın Artemis'e
adak ettiği heykel.

sol). Didima'dan Panormos limanına giden kutsal yol üzerinde koltuklarda oturan ve büyük bir kısmı M. ö. 6 nci yüzyıla ait olan erkek ve kadın heykelleri (Branhid'ler) (res. 140) geç İliit sanatının etkisi altında bulunmakla beraber yücutlarının elbise altında belirmesi ya da oturdukları koltuktan ayırt edilmesi gibi enteresan gelişim evreleri göstermektedir. İyon sanatı Samos (Sisam) ve Khios (Sakız) adalarında önemli merkezler bulduktan ve giyimli kadın (Kore) tipini geliştirdikten sonra (res. 141 sağ) bu tip heykeller M. ö. 6 nci yüzyıl ortalarına doğru Atina'ya girmekte gecikmemiştir. Bu alanda Anadolu'yu Pers istilası yüzünden terkederek Atina'ya göçen ve tiran Peisistratos tarafından kabul ve teşvik olunan İonyalı heykeltıraşların büyük rolü olmuştur. Daha önceleri (6 nci yüzyılın ilk yarısı) poros'tan yapılmış ve üzerleri boyanmış, dikkate değer bir ifade gücünü haiz, büyük bir kısmı arsitektonik nitelikte heykel ve heykel grupları (ekserisi alınlık heykelleri) (res. 104-105), ya da mermerden işlenmiş buzağı taşıyan Rombos (res. 106) ve süvari (res. 111) heykellerinin yerine bir süre sonra (6 nci yüzyılın son yarısı) peplos (res. 108) veya uzun etek ve çarpık pelerinden ibaret bir elbise giymiş kadın heykelleri geçmiştir ki, bunlar adak heykelleri olarak Atena tapınağının etrafında payeler ya da sütunlar üzerinde yer alıyordu (res. 107). Fakat bu İyon etkilerine karşı Atinalı sanatçıların tepkileri kendini göstermekte gecikmemiş, tiran sarayının modasını açığa vuran

bu yapmacıklık heykellerin karşısına daha hacimli ve daha sade heykeller çıkmış (res. 109), aynı yüzyılın sonlarına doğru ise bunların çeşrelerindeki anlamsız ve suni gülümseme azalmış, hattâ bir süre sonra hüsbütün ortadan kalkmıştır. Bu dönem heykelleri (res. 110) uzaklarda beliren Pers tehlikesini seriyormuş gibi ciddi, hattâ melankolik bir tavır takınmış bulunmaktadır.

M. ö. 7 nci yüzyıldan başlayarak taş işçiliğinin yanında maden işçiliği de ilerlemiştir. 600 yıla doğru Sisamlı Teodoros ve Roikos adında iki sanatçı, hiç kuşkusuz Mısırlıların bu alanda edinmiş oldukları tecrübelerden faydalanarak, içi boş tunç heykel dökme tekniğini uygulamaya başlamışlardır. Bu teknik pek çabuk İyonya'dan Yunanistan'a geçmiş ve en çok Argos'ta gelişmiştir. Argos ekolüne ait tunç heykeller arasında zamanımıza kadar gelmeyen, fakat hakkında genel bir fikir edinilmesi mümkün olan Amiklay'daki Apollon'un kolosal heykeli gösterilebilir. Bu heykel için Magnesialı Batikles amsal bir taht yapmıştı.

Binaların ve heykellerin seyirci üzerindeki etkisini tamamlamak için Yunan sanatçıları boyaya da başvurmuşlardır. En eski tapınakların damından başka saçaklık kısımları da ahşap olduğundan bunların, havanın etkilerinden korunmaları için, boyandığı anlaşılıyor. Termos'taki Apollon ya da Olimpiya'daki Hera tapınaklarında bazı tahta kısımların toprak levhalarla kaplandığı, bu levhaların rengârenk geometri motifleriyle süsleniliği görülüyor. Bu usul sonraları 6 nci yüzyıl taş tapınaklarında da (meselâ Selinus C tapınağında) (res. 131) teknik ya da koruyucu bir rol oynamamakla beraber, sırf dekoratif olarak uygulanmıştır. Taş tapınaklardaki boyalara yukarıda işaret etmiştik (s. 231/32). Fakat yalnız tapınaklardaki plâstik süsler değil, heykeller ve kabartmalar da boyanır, bunların çıplak kısımları cilalanır, elbiseler, gözler ve saçlar boya ile tebarüz ettirilerek suretiyle çehrelere belirli bir ifade ve heykellere canlılık verilmeğe çalışılırdı. Boyalı heykeller hakkında Atina Akropolisinde bulunan poros ya da mermer erkek ve kadın heykelleri bir fikir vermektir.

Res. 138 — Kleobis ya da Biton'un Delfo'da bulunan heykeli. Heykeltıraş Argoslu Polikletas'ın eseri.

Resim ve nakış Arkayik resim ve nakış sanatı, en çok doğu'nun etkisi altında İyonya'da büyük kompozisyonlar meydana getirecek kadar gelişmiştir. Asur sanatında bulduğumuz büyük duvar freskleri ve kabartmalarını örnek alan Sisamlı Mandrokles adında bir ressam-mühendis Pers kralı Darcios'un İskit seferinde (yaklaşık olarak 513) ordusuyla İstanbul boğazı'ndan geçişini bir tablo halinde tanımlanmış ve bu eseri Sisam'daki Hera tapınağına adak etmişti (Herodotos IV. 88). Fakat bu kadar büyük tablolar bize kadar gelmemiş olduğundan o dönemin resmi hakkında ancak tahta ve toprak adak levhaları (res.

Res. 139 — Efsos'ta bulunmuş fildişi heykelticikler. Sağda: iplik büken kadın (rahibe?). Solda: hadım rahip.

76, 143), mezar stelleri ve tapınak metopları gibi taş ya da kilden düz sathılar üzerine yapılmış resimler sayesinde bir fikir edinebiliyoruz. Bu toprak adak levhaları çok sayıda Korint'te, daha az sayıda Attika'da bulunmuştur. Aynı seriye İyonya'da Klazomenai (Urla yöresi) mezarlıklarında bulunan toprak lâhitleri de katabiliriz (res. 142). Bunlar toprak sandukalar şeklinde olup üst kenarları ve kapaklarının üzerinde geometri motiflerinden başka insan figürleri, hattâ bazan savaş, yarış ve av sahneleri gibi büyük kompozisyonlarla bezenmişlerdir. M. ö. 7 nci yüzyıl sonları ve 6 ncı yüzyılda siyah figür tekniği (çizgi hatları olmaksızın), sonraki dönemlerde ise kırmızı figür tekniği kullanılmıştır.

Yunanlıların günlük ihtiyaçları için yapmış oldukları vazolar da resim ve nakış sanatı için önemli belgelerdir. Yukarıda 8 inci yüzyılda başlamış olduğunu söylediğimiz (s. 151/52) "şarkkâri üslup" 7 nci yüzyılda da devam etmekle beraber bu dönemde daha gelişmiş ve daha tabiileşmiş olan geometrik ya da figürlü motiflerin yanında insan resimleri önemli yer almakta, ressamlar yalnız tek insan figürünü değil, oldukça büyük kompozisyonlar, hattâ çeşitli frizlerde birbiriyle ilgili kompozisyonlar meydana getirmesini bilmekte ve en çok mitolojik konulara başvurumaktadırlar.

Bu iki yüzyılda vazoların şekli, resimlerin üslup ve konusu bakımından birbirinden ayrılan çeşitli keramik gruplarını birer birer saymağa imkân yoktur. Yalnız bunlar arasında doğu Yunan ve Korint ekollerinin önemli bir yer aldığı söylenebilir. Doğu Yunan ekolü renklerin berraklığı, çeşitliliği ve sahnelerin canlılığı ile göze çarpmakta,

Res. 140 — "Branbid"lerden Teihusa tiran Hares'in heykeli.

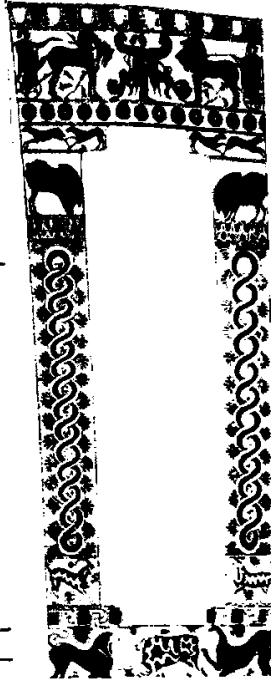
Res. 141. Solda: Sosamb Heranyev'in Hera'ya adak ettiği heykel.
Sagda: Sosam'da Hera'ya adak edilmiş bir aile grubuna ait
"Filippe"nin heykeli

ressamlar abetkli bir surette tertiplenmesini bildikleri "hayvan frizleri"nde (res. 145 say) başarılı olmakta, birçok hallerde büyük tablolardan abideleri motiflerde mümkün olduğu kadar çok şey anlatmak istemekteydiler. Korint'te daha sonraki eserlerden ayırt edilmeleri için "protokorint vazoları" olarak gösterilen, başlangıçları 8 inci yüzyıla dayanmakla beraber esas itibarıyla 7 inci yüzyıla ait olan vazolar deşi'den getirilen kumag ve hahları örnek olarak açık bir semin üze-

rine parlak siyah, kırmızı veya beyaz boya ile özenle yapılmış birtakım geometrik bezemeler ya da mitolojik sahneler göstermekte, herbiri baş başına bir sanat eseri olmak iddiasında bulunan bu vazoların Akdeniz piyasalarında büyük rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Bu grup vazolarının bir şaheseri olarak büyük tır ustalık ve incelikle işlenmiş savaş ve av sahneleri kapsayan "Chigi" vazosu (res. 144) gösterülebilir.

Korint'te bir süre sonra bu vazoların yerine yine aynı renk ve aynı teknikte, "şarkkâri" bir üslup göstermekle beraber şekil bakımından daha büyük ve daha kaba, dekorasyon bakımından daha özensiz vazolar geçmekte, Korint vazo sanayiinin gelişmesi sonunda bu vazoların seri halinde yapıldığı ve eski sanat değerlerini kaybettiği görülmektedir (res. 145 sol). M. ö. 6 ncı yüzyıl içerlerine kadar gelen bu vazoların yanında yine aynı şehirde figürleri açık bir zemin üzerinde siyah silüet şeklinde gösteren, fakat siyah boyadan başka beyaz ve kırmızı renkler de kullanan bir "siyah figürlü üslup" meydana gelmiş, bu üslup "Amfitearaos vazosu"nda olduğu gibi büyük kompozisyonlar ortaya koymasını başarmıştır. Bu üsluptaki vazolar 6 ncı yüzyılın ilk yarısında kısa bir süre için büyük bir gelişim gösterdikten sonra Atina vazolarının rekabeti karşısında yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

6 ncı yüzyıl vazo atelyeleri arasında Sparta önemli bir yer alır. Siyah figür tekniğinde bezenmiş olan yayvan kâse ve tabaklar arasında Kirene kralı Arkesilaos'un huzurunda silfion bitkisinin tartıp gemilere yüklenmesini tanımlayan tabak (res. 97) zikre değer. Diğer

Res. 142 — Topraktan yapılmış bir Klazomenai lâhti. Üst frizde iki savaş arabası arasında hayvanlar çemenei tanrıça. Altındaki metop'larda löpek, domuz ve keçiler. En alt frizde iki aslan arasında boğa.

dikkate değer bir tabak üzerinde genç Spartan savaşçılarına ölen arkadaşlarını omuzlarının üzerinde savaş meydanından uzaklaştırdıkları tanımlanmıştır (res. 60).

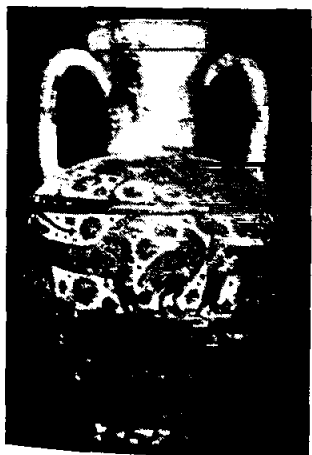

Res. 143 — Korint'te bulunmuş toprak adak levhaları üzerinde vazo sanatı ile ilgili resimler. 1. Kilin madenden çıkarılması. 2. Bir vazonun çarkta yapılması. 3. Çömlekçi fırını. 4. Fırın içinde pişirilen kaplar.

İtalya'da Khisi mezarlarından birinde bulunmuş olan "Fransız vazosu" (M.ö. 570 - 560) o dönem Atina vazolarının bir şaheseri olup üzerinde çeşitli frizler halinde Pelevs, Tetis ve oğulları Ahilleus'un önemli bir yer aldığı zengin mitolojik resimler kapsamakta, sayıları 250 yi bulan figürler, üsluplarının incelik ve dakiklığıyla dikkati çekmektedir (res. 146). Bu vazo aynı zamanda o dönemde başlayan "siyah figürlü" Atina vazolarının bir öncüsü olması bakımından da önemlidir. Vazonun üzerinde çömlekçi Ergotimos'la ressam Klitias'ın imzaları vardır. O zamanlar büyük revaç bularak bir taraftan Karadeniz, diğer taraftan Akdeniz piyasalarına egemen olan bu vazolarda geometri bezemeleri azalmakta, buna karşılık geniş bir yer kaplayan insan figürleri vasonun kırmızı dış satılı üzerine, fırında pişirildikten sonra, parlak siyah bir renk alan bir boya ile silüet olarak işlenmekte, bu figürlerin ayrıntıları kazınmış çingilerle belirtilmektedir. M. ö. 530 - 520 yılları

Res. 144 — Bir "protokorint" vasatasına (Chigi vasonu) ana frizi. İki savaşçı safının karşılaşması; solda bir flütçü.

Res. 145 — Solda: Doğu üslûbunda besenmiş bir "Korint" vasonu. Sağda: geyikler friziyle süslü bir doğu Yunan vasonu.

rına doğru siyah figürlü vazoların yerine "kırmızı figürlü vazolar" (res. 147) geçmektedir. Bunlar siyah bir zemin üzerinde kırmızı renkte figürler kapsamakta, bu figürlerin iç ayrıntıları fırça ile yapılmış siyah çizgilerle belirtilmektedir. Endividüalizmin arttığı bu dönemde birtakım sanatçı şahsiyetleri ortaya çıkmakta, bunlar vüde

Res. 146 - Siyah figür tekniğinde bezenmiş bir Attika vazosu (François vazosu). Frizlerde Peleus ile Tetis'in düğününde tanrılar prosesyonu. Ahilleus ile ilgili sahne ve hayvan dizileri tanımlanmıştır.

getirmiş oldukları eserleri sanat eserleri saydıklarından (gerek heykelerde, gerek vazolarda) onların altına imzalarını koymaktadırlar. Halbuki doğu uygarlıklarında sanatçılar kendilerinin tanrının ya da hükümdarın buyruğunu yerine getirdiklerine inandıklarından ortaya koydukları eserin altına imzalarını atmaktan çekinmekte, kimliklerini âdeta yok etmektedirler.

Res. 147 — Solda: Bir Attika amfora'nın siyah figür tekniğinde bezenmiş bir tarafı; Herakles'i Olimpos'ta ziyafette göstermektedir. Sağda: Aynı vazonun kırmızı figür tekniğinde bezenmiş diğer tarafı. Andokides romanının eseri.

İşte bu suretle 7 nci ve 6 nci yüzyıllar Yunanlıların doğu uygarlıklarından faydalanmak, fakat bu uygarlıklardan aldıkları elemanları kendi mizaçlarına göre değiştirmek ve geliştirmek suretiyle yüksek bir uygarlık kurduklarını, böylece 5 inci yüzyıl uygarlığının temellerini attıklarını görüyoruz. Fakat arkayik dönem kültürü yalnız klasik kültürün değil, bugün benimsemiş olduğumuz Avrupa kültürünün de temeli olmuştur.

ALTINCI BÖLÜM

YUNAN TARİHİNİN KLASİK ÇAĞI

(M. ö. 5 inci yüzyıl)

PERS KIRALLIĞI

Pers Kırallığı ve batı ile ilişkileri Pers'ler İran yüksek yaylasının güney-batısında Parsa (Yunanlı'larda Persia) adını taşıyan ve aşağı yukarı bugünkü Fars eyaletine karşı olan bölgede oturuyorlardı. Başlarında Akhaimenid sülalesinden kralar bulunan Pers'ler pek eski zamanlardan beri Elâm uygarlığına etkiyi altında kalmışlardı. Sülalesinin başını kral olan Kiros II (Pers'lerde Kuras) (M. ö. 559 - 529) vasalı bulunduğu Med kralı Astiyages'e (İştuvegu) karşı isyan etti. Bu kralı 550 yıllarına doğru yenmek ve esir etmek suretiyle Med krallığını ortadan kaldırdı ve onun yerine İran yaylasından Anadolu'da Kızılırmığa kadar uzanan büyük Pers krallığını kurdu. Doğuda kurulan bu büyük devletin yarattığı tehlikeyi önlemek ve Ön Asya devletler sistemindeki dengeyi sürdürmek için Lidya kralı Kroisos, Babil kralı Nabonid ve Mısır kralı Amasis bir ittifak aktettiler. Durumunu bu suretle bir dereceye kadar güvencilik altına alan Kroisos 547 yılına doğru harekete geçerek İran'ın nüfuz bölgesi olan Kapadokya'ya girdi. Fakat genç ve dinç İranlı kavimlerden meydana gelen ordusuyla Kiros Lidyalı'ları yalnız Kapadokya'dan çıkarmakla ve eski sınır olan Kızılırmığın batısına sürmekle kalmadı, Lidyalı'ları ıaleyerek başkent Sardes kapısına dayandı ve onları o yörede büyük bir yenilgiye uğattı. Sardes kısa bir kuşatmadan sonra zaptedildi. Kroisos Kiros tarafından esir alınarak Medya'ya gönderildi (546). Bu suretle Lidya krallığı yıkıldıktan sonra Pers'ler Harpagos ve Mazares adında komutanlarının idaresinde batı Anadolu'ya girdiler ve İyonya şehirlerini birer bir ele geçirmeye başladılar. Yalnız büyük ve güçlü bir şehir olan Miletos önceleri Lidyalı'larla aktetmiş olduğu ittifak antlaşmasını Pers'lerle yeniledi. Fokaia ve Teos halkı ise gemilere binerek şehirlerini terkettiler; bunlardan birincileri batı Akdeniz'de, ikincileri ise Küsey Karadeniz kıyılarında kendilerine yeni bir yurt aramağa koyuldular. Fakat Pers egemenliği Anadolu Yunanlı'ları için büyük bir yenilik meydana getirmedii. Pers'ler idare merkezleri Sardes (Sart) ve Daskileion (Er-

gibi) olmak üzere iki satrappık kurdular, İyonya ve Aiolya şehirlerini bu satrappıklara bağladılar. Belirli yerlerde askeri üsler ve koloniler kurmak suretiyle bu bölgelerin idaresini satraplara bıraktılar. Fakat Yunan şehirlerinin merkezi hükümetle olan ilişkileri pek gevşekti. Susa ya da Ekbatana gibi uzak başkentlerde oturan Pers kiralılarının Yunan şehir devletleriyle teker teker ilgilenmelerine imkân yoktu. Anadolu'da asil egemenler hemen hemen sınırsız yetkilere sahip bulunan satraplardı ki bu idari emirler Yunan şehirlerinin başlarına kendilerini tutan tiranların geçmesini daima teşvik etmişlerdir.

M. ö. 539 yılında Kiros Babil'i zaptetmek ve büyük bir törenle şehre girmek suretiyle Babil devletini kiralığına kattı. Kiral, Babil tanrılarını korumak ve şehri yağına ettirmemek suretiyle rahipleri kazandı ve bunlar tarafından Babil tahtının meşru mirasçısı sayılarak dünya egemenliğine işaret eden "dört kıta kralı" ilân edildi. Bu suretle Babil, Susa ve Ekbatana'nın yanında, üçüncü başkent oldu. Kiros Nabukadnezar zamanından beri (586) Babil'de sürgün hayatı yaşayan İbranîlere ülkelerine geri dönüp Kudüs'te yeni bir tapınak yapmalarına izin verdi. 538'de Fenike şehir ve limanları Pers hegemonyasını tanımak zorunda kaldılar ve donanmalarını Pers'lerin buyruğuna verdiler. Bu suretle doğu ülkeleriyle yapılan ticaret Suriye - Arabistan çölünden geçen ve Fenike'de sona eren yolları izlemeye başladı. Bu durum Fenike şehirlerinin İyonya şehirlerine kıyasla daha büyük bir ekonomik refaha kavuşmalarına yol açtı.

Kiros ömrünün son yıllarını İran'ın kuzey doğusunda oturan step kavimlerine ve en çok Saka'lara karşı harbetmekle geçirdi ve aşağı Oksus bölgesinde 529 yılında öldü.

Oğlu ve halefi Kambizes (Pers'lerde Kambuzya) (M. ö. 528 - 522) Mısır kralığını Pers devletine katmak suretiyle babası tarafından başlanmış olan eseri tamamladı (525). Bu kiral son Mısır hükümdarı Psammetik III ün halefi olarak tanındı ve Mısır kiralılarının bütün hukuk ve ünvanlarına sahip oldu. Nitekim Mısırlı rabip ve tarihçi Maneto'nun (M. ö. 3 üncü yüzyıl) kiralılar listesinde Pers kiralıları Mısır'ın 27. nci sülâlesine mensup kiralılar olarak gösterilmişlerdir. Fakat Mısır'da yer yer yarılar patlak verince Kambizes Mısır halkı ve tanrılarına karşı şiddet kullanmaya ve bazı tapınakları yakıp yıkmaya başladı. Pers kralı güney Mısır sınırlarını Habeşistan'a kadar genişletmek suretiyle bu ülkede 522 yılına kadar kaldı.

Fakat Kambizes'in son yılı Gavmâta (Yunanlılarda Smerdis) adında bir rahibin çıkardığı bir ihtilâl yüzünden bunabımlı bir hal aldı ve kralın mevkii bir hayli sarııldı. Bu rahip kendisini Kambizes tarafından öldürülmüş olan Kiros'un ikinci oğlu Bardya olarak göstermek, halk lehinde birtakım reformlar yapmak ve genel bir vergi affı ilân etmek suretiyle alt tabakaları kendi tarafına çekmeği başarmış ve kral ünvanını takınmıştı. Bu haber üzerine Kambizes Misir'dan hemen hareket ederek Suriye'ye girdi, fakat yolda, anlaşıldığına göre tabii bir ölümle öldü (intihar değil) (522). Kralın böyle kritik bir anda ölmesi üzerine Akhaimenid'ler saltanatı sona ermiş ve Gavmâta rakipsiz kalmış gibi görünüyordu. Bir yıl kadar sürdüğü anlaşılan bir kargaşalık döneminden sonra Akhaimenid'ler hanedanının ikinci derecede bir kolundan Histaspes'in (Viştaspa) oğlu Darios (Darayavahuş) altı Pers soylusunun yardımıyla Gavmâta'yı esir alması ve idam ettirmeği başardı ve Kambizes'in meşru mirasçısı olarak Pers tahtına oturdu.

Yakın doğunun en dikkate değer hükümdarlarından biri olan Darios I (M. ö. 522-486) (res. 151) yalnız selefleri tarafından kurulan sınırları korumakla kalmadı, bunları genişletmek, yer yer başgösteren ayaklanmaları bastırmak ve örnek bir teşkilât vücade getirmek suretiyle Pers krallığını o zamanın en güçlü bir devleti haline getirdi; bu devletin aynı gücü aşağı yukarı koruması suretiyle hemen hemen 200 yıl yaşamasını sağladı.

Pers'ler Anadolu'yu ele geçirmekle Avrupa ile karşı karşıya gelmişler ve ister istemez Balkan yarımadası'nın oldukça karışık durumuyla ilgilenmek zorunda kalmışlardı. İşte bu suretle bunlar batı siyasetine karışmışlar ve Boğazlar'dan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi önlemek için Balkan'lara bir sefer yapmak lüzumunu duymuşlardır.

Darios 513 yılında İstanbul boğazı'ndan Trakya'ya geçerek bu ülkede, denizden pek fazla uzaklaşmamak suretiyle, batıya doğru ilerlemeğe başladı ve Tuna'nın ötesinde oturan İskit'lerin ya da Darios'un mezar yazıtında bildirildiği gibi "deniz ötesindeki Saka'lar"ın üzerine yürüdü. Pers ordusu Tuna'yı aşarak Dinyestr ırmağına kadar ilerledi, fakat yerli kavimlerden ciddi bir direnme görmediğinden kesin sonuçlu bir zafer elde edemedi. Bununla beraber bu sefer sonunda Trakya, hattâ Makedonya Pers devletinin nüfuzuna girmiş oldu. M. ö. 511 de Darios Hindistan'a karşı bir sefer yaptı, Pencap bölgesine

girdi ve İndos (Sind) yöresinde bir eyalet kurduktan sonra İran'a geri döndü.

Pers krallığının egemen olması amaç edinen emperyalist bir siyaset izlemiş ve sınırlarını sürekli olarak genişletmiştir. Nitekim Darcios zamanında krallığın sınırları doğuda İndos'tan batıda Ege kıyıları ve Tuna'ya, kuzeyde Kafkasya'dan güneyde Nubya'ya kadar uzanıyordu. Fakat Darcios'tan sonra gerileme belirtileri başgöstermekte gecikmemiş, o dönem kırılları fetihlerden vazgeçerek devletin bütünlüğünü korumak kaygusuna düşmüşlerdir. Pers krallığının oldukça kısa bir zaman içinde meydana gelişinde eski doğu devletlerinin gerek siyaset, gerek kültür alanında artık verimli bir faaliyet gösteremeyecek kadar ihtiyarlanmış ve yıpranmış olmalarının büyük rolü olmuştur.

Pers krallığı mutlak bir idare sistemine sahipti. "Ülkeler kralı" veya "kırıllar kralı" ünvanını taşıyan, fakat Mısır'da olduğu gibi hiçbir zaman tanrı sayılmayan kiral tüm dünyanın sahibi sayılır, buyrukları kanun niteliğini taşırdı. Tanrı Ahuramazda'nın en sevdiği kulu olan kirala yanında aristokratlar önemli bir yer alırdı. Bunlar kayıtsız şartsız kirala bağlı bulunur ve onun buyruklarını harfiyen yerine getirmeyi en kutsal ödev sayarlardı. Yahuz aristokratların değil, fakat her uyruğun baş ödevi kirala hizmet etmektir. Herodotos'un (I, 136) söylediği gibi her Pers ata binmeği, ok atmağı ve gerçeği söylemeği daha gençliğinde öğrenirdi.

518 yılındaki büyük isyan bastırıldıktan sonra Darcios devletini yeni baştan teşkilâtlandırdı. Bütün kiralık 20 vergi bölgesine (Herodotos bunlara "nomos" demektedir) ayrıldı. Fakat Darcios bu bölgelerin yanında Kiro'sun vücade getirmiş olduğu satraplık teşkilâtına sürdürdü ve geliştirdi. Sayıları zamanla değişen, fakat genellikle 20 den aşağı düşmeyen satraplıkların başında mülki güçten başka helki askeri gücü de elinde bulundurur ve kiralan vekili sayılan "satrap" (persce katrapavan - devlet koruyucusu, grekçe satrapos) vardı. Sonraları satraplık anlamı merkezi hükümetin otoritesini temsil eden bir anlam olmaktan çıkmış, birleşik Pers devleti içinde sadece bir "idarî bölüm"ü ifade etmeğe başlamıştır. Hatta Pers ülkesi bile, bazı imtiyazlara sahip olmakla beraber, aynı şekilde bir idarî bölüm sayılmıştır. Bazı satraplıklar, meselâ batı Anadolu'daki Daski-

leion satraplığı kuşaklar boyunca ırsî bir makam imiş gibi aynı ailede kalmıştır. Sivil ve askerî gücün bir elde toplanması birçok hallerde satrapların merkezi hükümet karşısında özgür kalmalarına ve hattâ ayaklanmalarına yol açmıştır. Nitekim M. ö. 5. yüzyıl ortalarından itibaren birçok satrap isyanları ile karşılaşırız. Satrap'ların büyük yetkilerine karşı kralın otoritesi belirli zamanlarda eyaletlere "kralın gözü ve kulağı" olarak adlandırılan denetçiler göndermek suretiyle kendini göstermiştir.

İşte bu suretle Ön Asya tarihinde ilk kez belirli bir ulusa bağlı olmayan bir devlet fikriyle karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz. Gerçi Pers'ler bu fikri hiçbir zaman tam olarak gerçekleştirememişlerdir: Pers devleti esas itibariyle birtakım irili ufaklı devletler, şehir devletleri, aşiret ve kabileler karışımından meydana gelen sualî bir teşekkül olmaktan kurtulamamıştır. Bununla beraber Pers krallarının almış oldukları bazı tedbirler bunların devletlerini parçalanması caiz olmayan bir bütün olarak düşünmüş ve kabullenmiş olduklarını gösterir. Devletin her tarafında geçen tek para sistemi uygulanması, krallığa tâbi tüm ülkeleri baştan başa kateden bir yol şebekesi ve bu yollar üzerinde düzenli bir posta teşkilâtı meydana getirilmesi bu tedbirlerin en önemlileri olarak gösterilebilir. Bu yollar arasında 111 posta istasyonu kapsayan "kral yolu" en çok zikre değer. Bu yol Efeos'ta başlıyor. Sardes üzerinden Sakarya'nın dirsek yaptığı yerde bulunan Gordion'a ulaşıyor, buradan Kapadokya'da bulunan Pteria'ya (yeri belli değil) gidiyordu. Oradan doğu Anadolu'nun engebeli arazisinden geçiyor, Dicle vâdisini izleyerek Mezopotamya'ya iniyor ve Susa'da son buluyordu.

Yeni kara ve deniz ticaret yolları bulmak için Dareios Karyandaklı Skilaks'ı Indos'tan Arabistan yarımadası'nı dolaşmak ve Kızıldeniz den Akdeniz'e ulaşmakta görevlendirmiş, bu kişi bu işi başarıyla sonuçlandırmıştır. Bu seyyahatin sonucu Mısır kralı Nekho II tarafından başlatılmış olan ve Kızıldeniz'i Nil kolları aracılığıyla Akdeniz'e bağlayan kanalı (Süveyş kanalının öncüsü) Dareios tarafından tamamlanmış olmuştur.

Bu geniş ülkeler içinde Akhaimenid'ler hanedanının ana vatanı Persis'te oturan Ari'lerden Pers'ler, bunlardan sonra İran'ta kurulu oturan Med'ler ve güneyinde yaşayan Elâmlı'lar seçkin bir varlıklarıydı. Fakat Pers'ler egemenlikleri altında bulundukları başlı başına kavimlere karşı, Asurluların tersine olarak, imence davranmışlar.

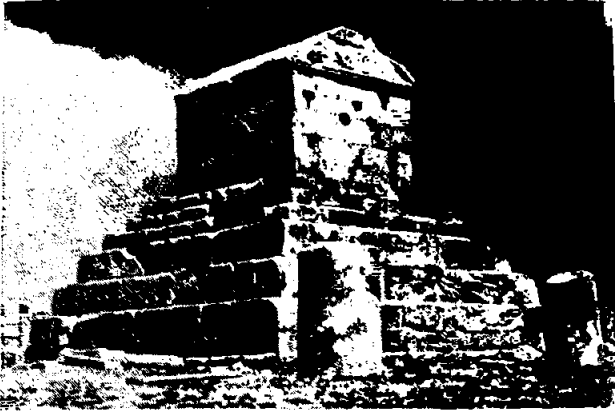
bunlar üzerinde Pers dilini ya da Pers dilini kabullenmeleri için baskı yapmışlardır. Hatta merkezi hükümetle eyaletler arasındaki yazışmalarda Pers dili ve Pers çivi yazısı yerine Ön Asya'da geniş bir alana yayılmış olan Arameanın kullanıldığı görülmüyor. Bazı eyaletlerde ise yerli dil ve yazı sistemleri uygulanmıştır (meselâ Lidya'da lidce yazılmış yazıtların gösterdiği gibi). Aynı uygulama haklarından Likya, Kalkya, Finike ve Mısır halkı da faydalanmıştır.

Pers'lerin egemenlikleri altında bulundurdıkları ülkelerde sistemli bir "iranlaştırma" politikası gütmemiş olmaları bütün bu ülkelerde yerli unsurların ve yerli kültürlerin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Bundan ötürü Pers egemenliği zamanında Anadolu'daki Yunan şehirleri ve en çok Fenike'deki liman şehirleri ekonomik alanda dikkate değer bir gelişme geçirmişlerdir. Aynı hali Mısır ve Babilonya'da da buluyoruz. Esasen Pers kraları yerli dinlere ve tanrılara karşı büyük bir tolerans göstermekle yabancı kavimlerin Pers egemenliğine ısınmalarına yardım etmişlerdir. Bundan başka Pers hükümeti mutlak monarşilerden ayrı bir teşkilâta sahip bazı şehir devletlerine dokunmamıştır. Meselâ zengin bir tüccarlar azuluğu tarafından idare edilen Fenike şehirleri eski teşkilâtlarını korumuş. Kıbrıs şehirleri eskiden olduğu gibi kralar tarafından idare edilegelmiştir. Filistin ise yarı siyasal, yarı dini-teokratik devlet şeklini sürdürmüştü, hatta bunu geliştirmiştir. Büyük Anadolu tanrılarının tapınakları etrafında kurulan rahip devletleri ve demokratik idarelere sahip bulunan Yunan şehir devletleri olduğu gibi kalmışlar ve bazı hallerde yeni baştan teşkilâtlanmışlardır. Pers'ler sadece bu şehir idarelerinin başlarına kendilerine sadık kişilerin tiran olarak geçmelerini teşvik etmişlerdir. Fakat bu tiranlar Pers'ler tarafından tayin olunan kişiler değillerdi; bunlar şehirler içinde eksik olmayan parti kavgalarında Pers'lere dayanmak suretiyle iktidarı ele almış kimselerdi.

Bütün bu ülkeler ve şehirler üzerindeki Pers egemenliği bunlardan belli bir miktar para vergisi ve gereğinde gemi ve asker almağa inhisar ediyordu. Meselâ İyonya satrapiğının her yıl ödediği vergi miktarı 400 Babil talent'ini buluyordu. Vergiler bazan tarım ürünleri şeklinde toplanmakla beraber esas itibariyle Dareios tarafından ihdas olunan para şeklinde alınıyordu. Tüm Pers ülkeleri içinde geçen akçe "dareikos" adını taşıyor ve üzerinde diz çökerek ok atan kral tasvirini kapıyordu. 8,42 gr. ağırlığında olan dareikos o zamanın en gözde stateri

olan Fokaia stateri'nin yarısı ve Babilonya min'inin 1/60 ı değerinde olup aynı zamanda 20 gümüş şekel ile eşit sayılıyordu. Altının gümüşe olan oranı 13,5 : 1 idi. Herodotos'a göre tüm vergilerin tutarı 360 altın ve 7600 gümüş talent'i buluyordu (yaklaşık olarak 23 milyon Türk lirası).

Res. 148 — Kios'un Pazargat'taki mezarı.

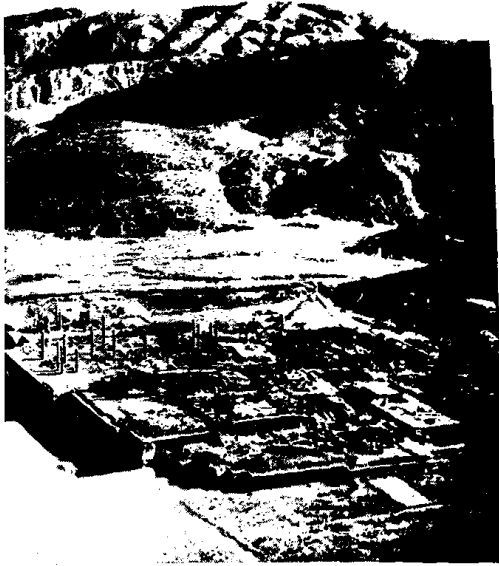
Bu koşullar altında Pers egemenliğinin yabancı kavimler için ezici olmadığı anlaşılır. Hattâ bu egemenlik bazı uluslar, meselâ Mesopotamyalı'lar ve Fenikeli'ler için hayırlı bile olmuştur. Çünkü iç barış ve onun doğurduğu huzur, ılımlı bir vergi sistemi, yeknasak bir akçe, kırallığı baştan başa kateden yol şebekesinin sağladığı düzenli bir ulaşım ticaretin gelişmesini mümkün kılmış, uluslararası ticaret ise sürekli olarak kırallar tarafından korunmuştur. Ulaşımın kolaylığı tarım, hayvancılık ve sanayi de yeni bir hamle vermiştir. Bu durumdan en çok Fenike şehirleri faydalanmış, bunlar günden güne gücünü arttıran Kartaca ile işbirliği yapmak suretiyle batı Akdeniz pazarlarını yavaş yavaş ele geçirmeğe başlamışlardır. Batı ve güney - batı Anadolu'daki Yunan şehirleri de bir taraftan iç Anadolu, diğer taraftan Ege bölgesi ve Balkan yarımadası ile ticarete bulunmuşlar, bu yüzden büyük maddi refaha kavuşmuşlardır. Pers'ler bazı Yunan şehirlerine sikke basmak hakkını da vermişlerdi. Hattâ Kızikos altın sikkeler bile hasabiliyordu.

Pers'lerin izledikleri bu tolerans siyasetinin kuvvetli ve sayf

tarafları vardı. Gerçi bu siyaset birçok ülkelerin ekonomik durumlarının iyileşmesini sağlamış, fakat diğer taraftan uyanık ve benliklerini kavramış bazı uluslarda Pers egemenliğinden bir an önce kurtulmak fikrinin ortaya çıkmasına ve kuvvet bulmasına yol açmıştır. Hatta bazı uluslar Pers'lere karşı özgürlük savaşına girişmekten bile çekinmemişlerdir. Fakat Pers'ler güçlü orduları sayesinde bu isyanları bastırmak yollarını bulmuş, âsi kavimlere karşı bazan şiddetli davranarak bu kavimleri yerlerinden kaldırıp uzak ülkelere sürmek usulünü uygulamışlardır.

İlk zamanlar Pers ordusunun özünü ok, yay ve mızrak taşıyan Med ve Pers piyadesi ve bilhassa Pers süvarisi teşkil ediyordu. "Ölüm-süzler" ünvanını taşıyan ve sayıları 10000 i bulan Pers piyadesinin arasından seçilen 1000 kişilik bir kuvvet kralın muhafız alayını meydana getiriyor ve bir binbaşının (hazarapatıs) buyuruğu altında bulunuyordu. Bazı binbaşılar askerliği bıraktıktan sonra başbakanlığa kadar yükselmişlerdir. Bu piyadelerin yanında kaleler ve askeri üslerdeki garnizonlar, bir harp çıktıkta kralın bayrağı altında toplanan kuvvetler, satraplar ya da yerli prensler ve beyler tarafından vücade getirilen birlikler de vardı. Fakat zamanla orduda millî unsur azalmış, bunların yerini eyalet askerleri veya ücretli askerler (en çok Yunanlı'lar) almağa başlamıştır. Aynı zamanda kral hanedanında da çöküntü belirtileri kendini göstermekte gecikmemiş, kralar halkla her türlü ilişkilerini keserek saraylarında kapalı bir hayat sürmeğe başlamışlardır. Bununla beraber Darios I zamanında son şeklini alan bu teşkilât eğer dıştan gelen bir kuvvet tarafından yıkılmamış olsaydı belki daha yüzlerce yıl yaşayabilirdi. Pers devlet teşkilâtı Makedonya kralı Büyük İskender tarafından bazı hususlarda benimsenmiş, İskender monarşisinden Hellenizm dönemi krallıklarına ve oradan da Roma İmparatorluğu'na geçmek suretiyle etkilerini Avrupa'da da uzun süre göstermiştir.

Perslerin dini Pers'lerin devletlerine verdikleri bu yeni düzen Zaratuştra ya da Zerdüşt adını taşıyan bir düşünürün ortaya koyduğu dinin etkisi altında bulunmaktadır. Büyük bir ihtimalle M. ö. 6 ncı yüzyılda ortaya çıkan bu yeni din doğunun çok tanrılı dinlerinin üstünde bulunuyor, İbranîlerde olduğu gibi manevî varlık olarak bir tek tanrı kabulleniyor ve herkesi "yalana" karşı mücadeleye çağırıyordu. İyilik prensipini Ahuramazda, karanlık ve

Res. 149 — Persepolis saraylarının genel görünüşü.

kötülük prensipini ise Angramanyu (Ahriman) temsil etmektedir. Bu iki prensip hayatta ve tabiatta mücadele halindedirler. İnsanlar dünyada yaptıkları iyi ya da kötü işlerden sorumludurlar, yani kendi kaderlerine kendileri egemendir. Ahuramazda'ya inanç getirip vücudunu ve ruhunu temiz tutanlar ve fenalıkla savaşanlar sonsuzluk dünyasına geçmekte, günahkârlar ise cehennemde her türlü iskenceye katlanmaktadır. Kıyamet gününde ölüler tekrar dirilecektir. O gün Ahuramazda Angramanyu'ya, iyilik fenalığa, hayat ölüme galebe çalacak, bu dini kabullenenler sonsuz mutlu bir hayat süreceklerdir.

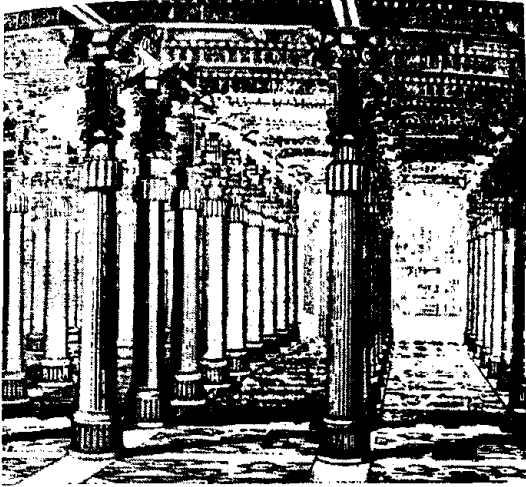
Pers'ler gözle görülmeyen bir varlık olan Ahuramazda için tapınaklar ya da heykeller yapmasalar, tanrıya, bir rahibin idaresinde ağtlar okunduğu esnada, sunaklar üzerinde temizliğin temsilcisi sayılan ateş yakmak suretiyle taparlardı. Bu dinin derinliği ve temizliği hakkında

Darcios'un Bisütun'daki ünlü yazıtı bir fikir vermekte, kralın Ahuramazda'ya olan inancını yansıtmakta ve ancak tanrının kendisine bahsettiği güç sayesinde bu kadar büyük başarılar elde ettiğini açıkça vermektedir.

Zaratuştra dini, öz karakteri bakımından, üniversal bir dindir. İbrani peygamberleri gibi ortaya çıkan ve propaganda yazılarıyla bu dini yaymağa çalışan Zaratuştra'dan sonra da bu din "magos" olarak gösterilen rahipler tarafından geniş bir alana yayılmış, aynı zamanda dini doktrinler bir sistem halinde toplanmıştır. Bu dinin özünü teşkil eden birbirine zıd iki prensip arasındaki mücadele (düalizm) Akhaimenid'ler saltanatı zamanında bir taraftan Anadolu'ya, diğer taraftan Suriye üzerinden Mısır'a girmiş, daha sonraları ikinci bir fena dünya ruhu kabullenen Yunan filozofu Eflâton ve Aristo üzerinde etkilerde bulunmuştur. Bundan başka İbrani dininde bulunmayan "özgür hayat" ya da insan tabiatında mücadele halinde bulunan iki prensip anlamlarının hristiyanlığa da geçmiş olduğunu kaydetmeliyiz.

Pers yazıtı Pers'ler Ön Asya'da çivi yazıtını kullanan kavimlerin sonuncusu olmuşlardır. Pers çivi yazıtı Babil, Asur ve Elâm yazılarından alınmış 41 hece işaretiinden ibaret olup başka çivi yazıtı sistemlerine kıyasla çok daha sadedir. Pers yazıtlarına Kiroz zamanından beri rastlıyoruz. Hemen hepsi kralarla ilgili resmî yazışmalardan ibaret olan bu yazıtlar Kserkses I den sonra azalmakta ve Pers krallığının yıkılmasıyla büsbütün ortadan kalkmaktadır.

Pers sanatı Pers krallığının bütün görkemi kendisini kral yapılarında gösterir. Kral sanatından önce var olan bir halk sanatından bahsetmek doğru olmasa gerektir. Çünkü Kiroz'a kadar köylü ya da çoban olarak yaşamış olan Pers'lerin hayat koşulları böyle bir sanatın ortaya çıkmasına hiç te elverişli değildir. Büyük Pers krallığının kurulmasıyla meydana gelen ve kısa bir zaman içinde büyük bir gelişim gösteren Pers saray sanatı bir taraftan doğunun, yani Mısır, Asur ve Anadolu'nun, diğer taraftan batının, yani Yunan sanatının etkisi altındadır. Bundan başka hakkında pek az bilgimiz olan Med sanatı, ya da Pers'lerde görülen bazı hayvan şekillerini tamamen veya kısmen süs motifi olarak kullanma eğiliminin gösterdiği gibi. İskit sanatı etkilerinin de belirli bir rol oynadığı anlaşılıyor. Fakat Pers'ler bu çeşitli kaynaklardan aldıkları motifleri, Fenekeli'ler gibi, yanyana

Res. 150 — Persopolis sarayında bir sütunlu salonun (apadana) içini canlandıran resim.

sıralamakla yetinmemişler, bu sanat elemanlarını zevk ve ahenkle birbirine katmak ve birbiriyle yoğurmak suretiyle başlı başına bir Pers üslubu ortaya koymuşlardır.

Pers mimarlığının viçude getirdiği en büyük yapılar kral saraylarıdır. Persepolis (res. 149) ya da Susa sarayları yüksek teraslar üzerinde bulunmakla beraber ne Babil sarayları gibi kale, ne de Asur sarayları gibi kale ile tapınak karışımı bir bütündür. Bunlar plân bakımından da Mezopotamya saraylarından ayrılmakta ve cephelerinde ya da içerlerinde taş sütunların önemli bir yer aldığı birtakım payyonlardan ibaret bulunmaktadır. "Apadana" adını taşıyan sütunlu salonlarda (res. 150) kral, kalabalık maiyeti tarafından çevrilmiş olarak, taht üzerinde oturur, uyruklarını ya da yabancı elçileri huzuruna kabul ederdi (res. 151). Ahsap tavanları destekleyen narin ve yüksek sütunların başlıkları Mısır, Asur ve Yunan başlıklarından alınmış çeşitli motifler kapsamakla beraber en üst kısımlarında çift boğa başlarıyla da süslenmiş bulunmakta, bundan ötürü İskitlerin "hayvan üslubu"nun damgasını taşımaktadır.

Bu sarayların yapımına Pers kralına tâbi tüm ülkelerin katıldığı anlaşılıyor. Meselâ Susa'daki tahkinli sarayın inşası için Bahijonya kerpiç tuğlalar, Suriye ve Lübnan sedir ağaçları, Lidya ve Baktriyan altın, Mısır gümüş, Nubya fildişi, İyonya ve Karya yapı ustaları ve sanatçılar sağlamışlardır.

Res. 151 — Persepolis sarayı kabartmalarından: Dareios taht üzerinde oturmakta ve uyruklarını buzuruna kabul etmektedir. Arkasında oğlu Kserkses.

Persler saray inşaatının yanında mezarlara da önem vermişlerdir. Kiro'sun Pasargat'taki mezarı (res. 148) basamaklı bir kaide üzerinde yer alan dikdörtgen şeklinde bir taş odadan ibarettir. Üzeri som-
damda örtülüdür. Anıt etrafı portiklerle çevrili bir avlunun ortasında yer almaktadır. Persepolis ve Nakşi-Rüstem'deki kral mezarları bu
Anadolu ya da Med mezarları gibi, kayalık içine oyulmuş olup orta
kısımlarında sütunlarla süslü bir saray fasadı göstermektedir. bu fasadın üstünde kralın, kendine tâbi kavimler tarafından taşındığını tanımlayan kabartma resimler yer almaktadır (res. 152).

Heykeltraşık eserleri, en çok kabartmalar sarayların duvarlarında yer almaktadır. Persepolis terasının anıtsal merdiveni ön cephesinde çeşitli zengin kabartmalar kapsamaktadır. Bu kabartmalar Pers kralının maiyet alayını ya da Pers'lere tâbi kavimleri hükümdara armağanlar getirirken uzun şeritler halinde tanımlamakta ve esas itibarıyla klişe haline gelmiş birtakım motiflerin tekrarından ibaret bulunmakla beraber Pers'lerin kültür hayatı için önemli belgeler teşkil etmektedir. Fakat Pers'lerin en büyük ve en görkemli kaya anıtı Bi-

Res. 152 — Darcios I in Persepolis yöresinde Nakşi Rüstem'deki kaya mezarı.

sütun kayalığı üzerindeki Darcios I in zafer kabartması ve yazıdır. Pers kralının Gaymâta'ya karşı kazandığı zaferi tanımlayan bu büyük kabartmanın altında Pers, Babil ve Elâm dillerinde yazılmış uzun bir yazıt yer almaktadır. Bu yazıt Pers'lerde gelişen tantanalı saray üslubu hakkında açık bir fikir vermekte, önemli bir tarih olayına dair verdiği değerli bilgilerden başka Zaratuştra dininin özü hakkında da bizi aydınlatmaktadır.

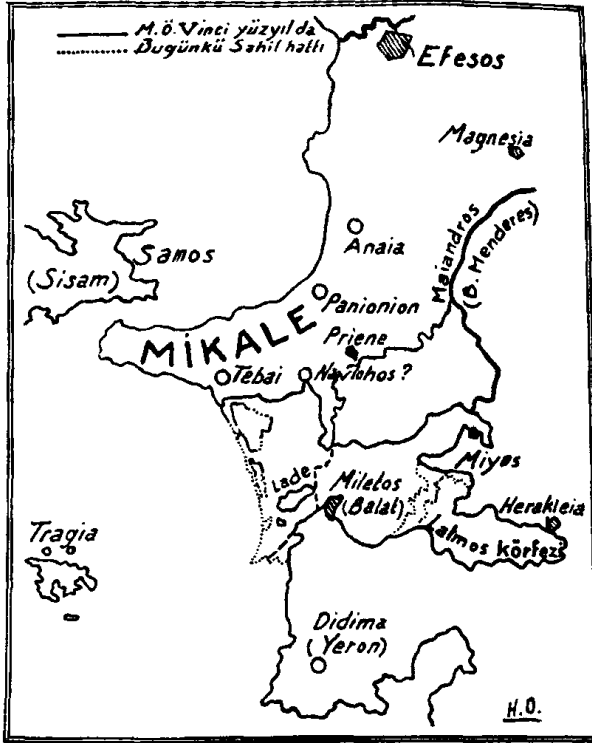
İYONYA İHTİLÂLİ VE ONU İZLEYEN OLAYLAR

İyonya ihtilâlinin nedenleri M. ö. 6 ncı yüzyılın sonlarına doğru İyonya satraplığına giren Yunan şehirlerinin durumu bir hayli değişmişti. Siyasal bağımsızlığın elden gitmesinin ve tiranlığın bu şehirlerde normal bir hükümet şekli haline gelmesinin doğurduğu hoşnutsuzluğa bir de İyonya'nın maddi hayatının

temeli olan ekonomik bunalım katılmıştı. Bir taraftan Pers gümrük vergilerinin yüksekliği, ve bazan iddia edildiği gibi Pers'ler tarafından korunan Fenikelilerin rekabete girişmeleri, diğer taraftan İyon'ların Mısır'daki en büyük ticaret merkezi olan Navkratis'in 525 yılında tahrip edilmesi bu hususta hiç şüphesiz etken olmuştu. Fakat Dareios'un 513 yılında yaptığı İskit seferinden sonra Boğazlar'ın, Strimon'a kadar uzanan Trakya'nın ve Propontis'in (Marmara) kuzey ve Karadeniz'in batı kıyılarının Pers devletine katılması İyon'ların Karadeniz kolonileriyle olan ticaret ilişkileri için bir engel olmağa başlamış, aynı zamanda Ön Asya ile Avrupa arasında yapılan ulaşımın Boğaz'lardan geçmesine yol açmak suretiyle İyonya ekonomisi alanının büsbütün daralmasına yol açmıştı. İyonya tarımcıları topraklarını gerilere doğru genişletmek ya da denizasırlı ülkelerde yeni koloniler kurmak imkânlarından da yoksun kalmışlardı. Bizantiyon, Kalhedon ve Perintos'un Pers boyunduruğundan kurtulmak için yaptıkları teşebbüsler bir sonuç vermemişti. Diğer taraftan Aşağı İtalya'da Sibaris'in 511/10 yılında tahrip edilmesi Miletos'un batıyla yaptığı ticaret için büyük bir darbe olmuştu. İşte bütün bu siyasal, ulusal ve ekonomik nedenlerden ötürü 6 ncı yüzyıl sonlarında İyonya'da için için bir kaynaşma vardı ve bazı haris ve atılgan kişilerin işe karışması bu kaynaşmayı bir isyana çevirmeğe yetecekti.

İyonya ihtilali Nitekim M. ö. 500 yılında Miletos'un başında, Pers'ler tarafından Susa'ya çağırılmış olan kayınbabası Histiaios'un yerinde tiran olarak bulunan Aristagoras Sardes satrapı Artarfernes'i Naksos adası'na karşı bir sefer yapmağa teşvik etti. Fakat dört ay kadar sürdüğü anlaşulan bu sefer tam bir başarısızlıkla sona erince Pers'ler nezdindeki prestijinin sarsılmış olduğunu sezen ve bu seferin sorumluluğunun birgün kendisine yükletileceğinden korkan Aristagoras Miletos halkını ayaklandırdı ve Pers boyunduruğu altında ezilen tüm Yunanlı'ların kurtarıcısı olarak ortaya çıktı (Herodotos V, 35). İsyân, Pers'lerin bitmez tükenmez gücünü bilen Miletoslu Hekataios'un bütün uyarmalarına rağmen, Miletos'tan (res. 153) komşu bölgelere sıçradı, bir ihtilâl şeklini alarak tüm İyonya kıyılarını sardı. Bu dolaylardaki bütün şehirler tiranları devirerek bağımsızlıklarını ilân ettiler. Fakat böyle bir ihtilâl ancak Yunanistan'dan kuvvetli bir yardım gördüğü takdirde başarılı olabilirdi; yoksa İyonya'nın tek başına Pers kuralığine karşı koyamayacağı apaçıktı. Aristagoras

Res. 153 — Miletos ve yöresinin M. ö. 5 inci yüzyıldaki durumunu gösteren harita.

ta bunu anlamış olacak ki 500/499 (ya da 499/98) yılı kışında Yunanistan'a geçerek oradaki Yunan şehir devletleriyle yardım işini müzakereye başladı. Fakat nüfuz alanını tehlikeli bir surette Yunanistan'a doğru genişletmiş olan Pers'lere karşı Lyon'larla birleşik bir cephe kurmak fikri o zamanki Yunanistan'da daha henüz olgunlaşmamıştı.

Yunanlı'lar yalnız şehir devletlerinin dar çerçevesi içine giren işlerle meşgul oluyor, bu çerçevenin dışında kalan olaylara karşı pek az ilgi gösteriyorlardı. Nitekim Aristagoras Yunanistan'ın en güçlü askeri devleti olan Sparta ile görüşmelerde bulunmuş, fakat ötedenberi deniz-aşırı seferlerden hoşlanmayan ve o dönemde Argos'la arası açık olan Sparta'dan hiçbir yardım sağlayamamıştı. Yalnız uzun süredenberi İyonya ile ekonomik ve kültürel ilişkilerde bulunan, eski tiran Hippias'ın Pers'lerin yardımıyla tekrar geri dönmesinden korkan ve Pers'lerin Trakya'dan çıkarılmasında kendi varlığı için büyük faydalar bulan Atina İyonya'ya 20, Miletos'la bir ittifak antlaşması bulunan Eretria 5 gemi gönderdiler. Aigina ve Korint gibi büyük donanmaları olan şehirler ise tamamiyle pasif durumda kaldılar.

İşte bu suretle anavatanın yardımını sağlamaksızın başlayan bu ihtilâl ulusal bir nitelik taşımaktan çok uzaktı ve şayet Pers'lerin Yunanistan'a yaptıkları seferin etkeni olmasaydı Yunan tarihinde sıradan bir ayaklanma olarak kalırdı. İhtilâle tüm İyonya şehirleri katılmadığı gibi katılanlar arasında da hiçbir dayanışma yoktu. Çeşitli şehirlerin kurdukları askeri birlikler arasında büyük bir disiplinsizlik vardı ve bunlar asıl amacın ne olduğunu bile bilmiyorlardı. Fakat geniş bir alana yayılmış olan Pers devletinde seferberlik hazırlıklarının pek yavaş ilerlemesinden faydalanan ihtilâlciler ilk zamanlar bazı başarılar elde ettiler, Sardes üzerine yürüyerek bu şehri, Pers satrapının sığınmış olduğu akropol (res. 154) dışta kalmak üzere, ele geçirip ateşe verdiler (499). Fakat İyonlar tahrip edilmiş olan bu şehirde uzun süre tutunamadılar ve bir Pers ordusu Sardes'e doğru harekete geçince Efesos'a kadar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bununla beraber bu ilk başarı İyonya'nın komşuları üzerinde iyi bir etki yapmış olacak ki Karya, Likya ve Kıbrıs şehirleri de ihtilâle katıldılar. Diğer taraftan isyan hareketi Marmara bölgesi ve İstanbul boğazı'na kadar yayıldı.

Fakat M. ö. 497 de Pers'ler savaş hazırlıklarını bitirdikten ve ordularını harekete geçirdikten sonra durum değişti. Pers'ler ilk önce Kıbrıs'taki Yunan şehirlerinin üzerine yürüdüler, Salamis açıklarında İyon donanmasının Pers donanmasına karşı büyük bir zafer kazanmasına rağmen, bu şehirleri birer birer ele geçirdiler. Bundan sonra Pers orduları Anadolu'ya geçerek Marmara bölgesi ve Aiolya'yı İyonya'dan ayırmağı başardılar (497/96). 496/94 yılları olaylarına dair hemen hemen hiç bilgimiz yoktur. Bu yıllarda aralarındaki bağlanıyı bile kaybeden İyon şehirlerinin, Pers'lerle kahramanca dövüşmelerine

Res. 154 — Sardes Akropol'ü. Görülen surlar geç dönemlere aittir.

rağmen, gündün güne daha fena bir duruma düştükleri, birer birer Pers'ler tarafından fethedildikleri, Aristagoras'ın ise ümitsizliğe düşerek Trakya'daki çiftliğine kaçtığı ve orada Edon'lara karşı savaşırken öldüğü anlaşılıyor. İhtilâlcilerin son büyük dayanağı olan Miletos ilk önce karadan, Lade adası yöresinde yapılan deniz muharebesinde Yunan donanmasının uğradığı büyük bir yenilgiden sonra (495 ya da 494) denizden de kuşatıldı ve ihtilâlin altıncı yılında Pers'lere teslim olmak zorunda kaldı (494). Pers'ler gerek bu şehirde, gerek yöresindeki Didima'da birikmiş olan hazineleri yağma ettikten sonra buraları yakıp yıktılar, Hitit'ler ve Asurlu'lardan kalma bir usule uyarak Miletos halkını Ön Asya'ya sürüp Dicle'nin ağzına yakın bir yerde iskân ettiler. Miletos'tan sonra başka şehirler de Pers'lerin eline geçti ve aynı şekilde cezalandırıldı; hattâ o zamana kadar bağımsızlıklarını korumuş olan Sisam (Samos) ve Midilli (Lesbos) adaları da Pers istilâsına uğradılar. Pers'lerin temizleme hareketi 493 yılında da devam etti ve son asi şehirlerin zaptıyla sona erdi. Satraphıklar eski şekilleriyle tekrar kuruldu, fakat bunların ödemek zorunda buldukları vergiler arttırılmadı.

Mardonios'un Trakya seferi M. ö. 492 yılında Pers prensi Mardonios bir donanma ile Avrupa'ya geçti. Tasos (Taşoz) adasını zaptettikten sonra Pers'lere karşı isyan eden bazı Trak kabileleriyle (en çok Brig'lerle) savaştı ve Trakya satraptlığı içinde sükûn ve güvenliği yeniden kurdu; hattâ Makedonya kiralığının bir vasal devlet olarak Pers nüfuzu altına girmesini sağladı (Herodotos VI, 44). Fakat geri döndüğü esnada donanması Atos (Aynaroz) yöresinde şiddetli bir fırtınaya tutuldu ve büyük kayıplara uğradı. Herodotos ve bazı modern tarihçiler tarafından Yunanistan'ı zaptetmek amacıyla yapılmış başarısız bir sefer olarak gösterilen bu seferin gerçekte fetihle bir ilgisi olmadığı anlaşılıyor: Pers'ler İyonya ihtilâlinin tepkileri sonunda Trakya ve Makedonya'da sarsılmış olan egemenliklerini yeniden kuvvetlendirmek için böyle bir sefer yapmış olsalar gerektir.

M. ö. 500-494 yıllarında Yunanistan

M. ö. 500-494 yıllarındaki Yunanistan olaylarına bir göz geçdirecek olursak ilk zamanlar Atina'da Kleistenes'in anayasasını korumak isteyen Alkmaionid'ler partisiyle tiran taraftarı bir partinin mevcut olduğunu, bunlardan birincisinin iktidar mevkiinde bulunduğu sıralarda İyonya'ya 20 gemi gönderdiğini görürüz. Fakat ihtilâlin İyon'lar aleyhine dönmesi üzerine tiran taraftarları hükümetin başına geçtiler. Bunların lideri olan Hipparhos arhon oldu (496/95). Bu olay Atinalıların İyonya ihtilâlinde ümit kestiklerine ve günden güne büyüyen Pers tehlikesi karşısında tarafsız kalmayı tercih ettiklerine işaret ediyordu. Fakat Miletos'un acıklı sonundan ve Frinihos'un "Miletos'un zaptı" adlı dramının temsilinden etkilenen ve heyecanlanan halk, bir siyasal değişiklik meydana gelmesini ve Temistokles'in 493/92 yılı için arhon seçilmesini sağladı. Eski Likomid'ler ailesinden Neokles'in oğlu olan Temistokles Atina'nın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biridir (res. 158). Atina'yı Pers'lere teslim etmek isteyen tiran taraftarlarının tersine olarak bu çehri ulusal bir savunma siyasetine sürükleyen Temistokles demokrat partiden değildi, partilerin üstünde bir devlet adamıydı. Temistokles Pers'lerin Atina'yı, İyonya'ya yardım ettiğinden ötürü, cesazs bırakmayacaklarını biliyordu. Atina'nun ise karada Pers'lere karşı uzun süre dayanamayacağı besbelliydi. Atina'nun bağımsızlığını koruyabilmesi için bir tek çaresi vardı; o da güçlü bir donanma meydana getirmektir. Tarihçi Tukidides'in yazdığı gibi (I, 93, 4) "Atinalıların denizde tutunmaları gerçeğini ilk kez söylemeğe cesaret eden kişi"

Temistokles olmuştur. Gerçekten Atina o dönemde yeni bir donanma yapabilecek bütün araçlara sahipti. Bu durumdan faydalanan Temistokles Pireieus (Pire) limanını tahkim ederek bir askeri üs haline sokmağa ve harp gemileri inşa etmeğe başladı. Fakat Temistokles'in arhon oluştundan birkaç ay sonra Hersonnesos'ta (Gelibolu yarımadası) Peisistratos'un teşvikiyle bir prenslik kurmuş olan Miltiades'in (s. 196) yeğeni Miltiades'in Pers'lerden kaçarak kalabalık maiyeti ve büyük servetiyle Atina'ya gelişi durumu değiştirdi (495). Miltiades (res. 155) ailesinin bu şehirde ötedenberi gördüğü saygı sayesinde faal siyasal bir rol oynamaya başladı. Miltiades Pers ordularını yakından tanımış olduğundan bunların sanıldığı kadar korkunç bir kuvvet olmadığını biliyor, ağır silâhlı ve mızraklı Yunan askerlerinin sadece ok ve yay kullanan Pers birliklerine karşı koyabileceği kanısında bulunuyordu. İşte bu nedenden ötürü Miltiades Temistokles'in donanma projelerine karşı çıktı, Attika aristokratlarını ve yalnız tarımsal çıkarlarını gözönünde bulunduran halkı peşinden sürüklemesini başardı. Pire'deki inşaat durduruldu, yeni harp gemileri yapılmasından vazgeçildi. M. ö. 492/91 yılında Miltiades Atina'da en güçlü kişi oldu.

M. ö. 491 yılında Pers kralının elçileri Yunanistan'da göründüler ve şehirden şehre giderek Pers egemenliğini kabullendiklerine tanıtılmak üzere bunlardan toprak ve su istediler. Atina'nın bu isteği şiddetle reddetmesi üzerine Pers'lerin Yunanistan'a yapacakları sefer kesin bir şekil almış oldu. Esasen Atina'ya taarruz etmek için genel durum çok elverişliydi. Atina'ya kolay kolay yardım edilemezdi; çünkü bu şehrin yakınında ötedenberi kendisine düşman olan ve Pers'lere olan sempatisi herkesçe bilinen Aigina adası vardı. Attika'nın komşusu Boiotya Atina'ya düşman kesilmişti. Uzaklarda bulunan Sparta'dan ise âni bir yardım beklenemezdi. Temistokles'in donanma projesi suya düşmüştü. Miltiades'in teşvikiyle yeni kurulmuş olan ordu ise daha henüz tecrübesizdi ve askerlik alanında hiçbir başarı kaydetmemişti. Atina'da henüz kökleşmemiş olan demokrasi aristokratların sürekli karşı koymalarına uğruyordu. Atina'nın içinde bile eski tiran Hippias'ı

Res. 155 — Miltiades.

aktılar mevkime çıkarmak isteyen bir parti vardı. Bu durum Pers'leri Atina'ya karşı hiç vakit kaybetmeden en kısa yol olan deniz yoluyla harekete geçmeğe teşvik ediyordu. Bir kerre Atina alındıktan sonra Orta Yunanistan'ı ve belki tüm Yunanistan'ı fethetmek mümkün olurdu.

PERS HARPLERİ

Pers'lerin Yuna- Al. 6. 490 yılı ilkbaharında Med soyundan Datis ile
nistan'a ilk seferi. Sardes satrapı Artafernes'in oğlu Artafernes komu-
Maraton tusunda bir ordu Kilikya'da gençlere bindirildi. Bu
muharebesi birlikler Rodos üzerinden Naksos'a geçirildi; ada 500
yılında Pers'lere karşı koyduğundan ötürü cezalandırıldı. Fakat Delos'ta Datis Apollon'a gerekli saygıyı gösterdi. Oradan Pers ordusu Euboia'ya karaya çıktı. Eretria şehri kısa bir muhasaradan sonra bir handik yüzünden Pers'lerin eline düştü ve tümüyle tahrip edildi. Halkı Susa bölgesine sürüldü. Eretria'dan sonra sıra Atina'ya gelmişti. Pers'ler eski tiran Hippias'ın tavsiyesi üzerine Attika'nın doğu kıyılarında Ecripos koyunlu Maraton ovasına bir çıkarma yaptılar.

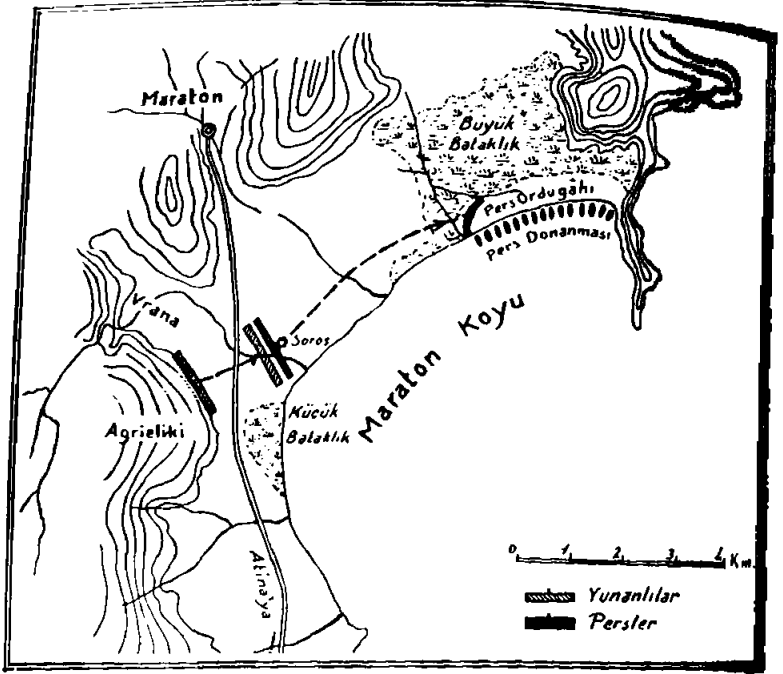
Pers'lerin Atina'nın durumuna dair yukarıda saydığımız düşünceleri kısmen doğru, kısmen de yanlışti. Sparta Aiginalıların Pers'lere yardım etmelerini kâmanında ödenmişti. Atina'da Pers taraftarları hiçbir iş göremiyorlardı; çünkü ordu demokratların elinde idi. Şu halde Aiginalıların Pers'lere karşı koyabilmeleri için bazı şansları vardı. Pers harplerine dair ana kaynağımız olan Herodotos'un (VI, 104 v. dd.) verdiği geniş, fakat oldukça karışık, noksan ve bazı hususlarda yanlış bilgilerden bu birine Pers seferi için şu sonuçları çıkarmak mümkün oluyor: Aiginalı'lar Pers ordusunun Maraton'da karaya çıkarak şehirleri üzerine yürüdüğünü haber almış Sparta'ya bir habereyi göndermişler ve kendilerine acele yardıma bulunmasını istemişlerdi. Spartalı'lar bu isteği iyi karşılamışlar, fakat bazı dinî nedenlerden ötürü aynı 15'inden önce geleniyecceklerini bildirmişlerdi. İşte bu kritik anda Aiginalı'lar düşmana her ne pahasına olursa olsun yalnız başına karşı koymağa karar verdiler. Atina'daki tiran taraftarları yüzünden ordunun şehir surlarına gerisinde kalması tehlikeli olduğundan ve Eretria'nın akıbeti Atina'nın da başına gelebileceğinden ordunun şehri bırakıp düşmanı karşı çıkması kararlaştırıldı.

Halk meclisi tarafından başkomutan seçilen Miltiades 10000 kişi kadar tahmin olunan ordusu ile Maraton'a doğru ilerliyerek hazan iddia edildiği gibi Maraton'un batısında Vrana vâdisinde değil, fakat Atina yoluna egemen bulunan Agrioliki tepelerinin alt yamaçlarında mevzi aldı (res. 156). Düşmanın kuvveti hak-

Res. 156 Maraton ovasının batısından (Vrana'dan) görünüşü. Sağda Pentelikon dağlarının son aralığı.

kımda Herodotos bir rakam bildirmemektedir. Sonraları ileriye sürülen 200000, hattâ 600000 kişi hayal mahsulü olsa gerektir. O zamanki gemilerle bu kadar büyük bir ordunun taşınmasıacağı aşıkârdır. Fakat Pers'lerin sayıca Atinalılardan üstün oldukları anlaşıldığından aşağı yukarı 10000 Yunanlı'nın 15000 Pers'e karşı cenk ettiği kabul olunabilir. Durum ilk önce, Herodotos'un yazdığı gibi, Yunanlıların değil, fakat Pers'lerin taarruzuna geçtiklerini göstermektedir. Sparta yardımını bekleyen Atinalıların savaşta geciktirmeleri menfaatleri icabıydı. Fakat Pers'ler harekete geçip sonraları Maraton'da ölen Yunan erleri için yapılan yığma tepe (soros) hisasına geldiklerinde Yunanlıların da büyük bir düzenle ovada ilerlediği, Pers'lere okların etkide bulunduğu 150 m. kadar yaklaştıktan sonra koşmaya başlayarak düşmanın üzerine şiddetle saldığı anlaşılıyor (res. 157). Zirhli gönülekler giymiş olan, uzun mızraklar kullanan, donatım ve çevk

Res. 157 — Marathón muharebesini gösterir kroki.

ve idare bakımından Pers'lerden üstün oldukları anlaşılan Yunanlı'lar düşmanı ilk önce kanatlarda, sonra süvarinin bulunduğu merkezde yendiler. Bu suretle Marathón savaşı Yunan falanks'ının yakından savaşmağa alışkın olmayan Pers'lere karşı gerçek bir zaferi oldu. Fakat Pers'ler bu yenilgiye rağmen bir artçı kitasının ordunun büyük kısmını örtmesi sayesinde, düzenli olarak kıyıya doğru çekilerek gemilere binmeği başardılar. Bu artçı kitasıyla Yunanlı'lar arasında yapılan son bir çarpışmada Yunanlı'lar 7 gemi ele geçirdiler. Bunun üzerine Datis Sunion burnu'nu dolaşarak Atina yöresinde Faleron'da ikinci bir çıkarma teşebbüsünde bulundu. Fakat Atina ordusunun buraya tam vaktinde yetişmesi üzerine bunu da başaramayarak Anadolu'ya geri dönmek zorunda kaldı.

Marathón zaferinin yankıları Yunanistan'da çok geniş oldu. Atinalı'lar kendi topraklarından başka tüm Yunanistan'ı korkunç bir istilâ

tehlikesinden kurtardıklarından ötürü büyük bir ün kazandılar ve çairler tarafından "Hellen'lerin öncüleri" olarak selâmlandılar. O zamanın inancı Olimpos tanrılarının savaşa katıldıkları ve zaferin kazanılmasında büyük rol oynadıkları merkezinde olduğundan Pers'lerden alınan ganimetlerin onda biri tanrılara ayrıldı. Delfoi Apollon'una sunulan armağanlar ise Atinalı'lar tarafından yaptırılan hazine binasına konuldu. Bundan başka Atinalı'lar Delfoi kutsal alanının anayolu üzerinde Miltiades ve diğer Atinalı komutanlar için bir anıt yaptırıldı : Burada Miltiades ve arkadaşlarının heykelleri tanrı heykellerinin arasında yer alıyordu.

Pers'lerin, birinci Yunanistan seferiyle ikinci seferleri arasında geçen 10 yıl içinde (490-480), yalnız harp hazırlıklarıyla meşgul oldukları muhakkaktır. Dareios'un Yunan ülkesine karşı ikinci bir öç seferi tasarlamış olması muhtemeldir. Fakat kıral geniş ülkesi içinde yer yer patlak veren ayaklanmaları bastırmakla uğraşmış ve 486 yılında ölmüştü. Yerine geçen oğlu Kserkses I (Kşayarşa) (486-465) (bk. res. 151) Mısır'da sürüp gitmekte olan isyanı bastırdıktan sonra 484 yılında Babil'de başgösteren bir ayaklanma ile karşılaşmıştı. Ancak bu işler bertaraf edildikten sonra Pers'ler Yunanistan'a karşı yapacakları öç seferini hazırlamağa başlayabilmişler, fakat bu gecikmeleriyle başta Atina olmak üzere Yunan devletlerinin kendilerini toplamalarına ve güçlenmelerine zaman bırakmışlardı.

490-480 yılları arasında Yunanistan M. ö. 490/80 arasındaki Atina'nın durumuna bir göz gezdirecek olursak 489 yılı ilkbaharında Miltiades'in Pers'ler tarafını tutan Paros'a karşı bir sefer yaptığını, fakat bu seferde başarı kazanamaması üzerine siyasal sempatileri pek çabuk değişen Atinalı'lar tarafından devrildiğini, hattâ yüksek bir para cezası ödemeğe hüküm giydiğini ve bu olaydan az bir süre sonra Paros'ta aldığı bir yara yüzünden öldüğünü görürüz. O dönemde Kleistenes teşkilâtına bağlı bulunan halk tabakalarının, en çok Maraton'da çarpışmış olan köylülerin ön safa geçtikleri ve sık sık ostrakismos'a başvuruarak tiran taraftarlarını ve bazı Alkmaionid'leri dışa sürdükleri anlaşılıyor. 487/86 yılında Atina'nın devlet teşkilâtında büyük bir değişiklik yapıldı. Arhon'luk üzerindeki aristokrat nüfuzunu mümkün olduğu kadar hafifletmek için 9 arhon'un o zamana kadar olduğu gibi halk meclisi tarafından seçilmeyip demos'lar tarafından gösterilen 500 aday arasından adçekmeyle tayini usulü